

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

LAVRIDS NYEGÅRD

VILHELM BIRKEDAL

EN LEVNEDSTEGNING

III

(1870—92).

KØBENHAVN

NATIONALE FORFATTERES FORLAG

1912

LAVRIDS NYEGÅRD

VILHELM BIRKEDAL

HANS LIV OG KAMP 1870—92

KØBENHAVN
NATIONALE FORFATTERES FORLAG

1911

FORORD

I 1894—95 udgav jeg Vilh. Birkedals levned indtil året 1870,

Efter så lang tids forløb har jeg anset det for rigtigst at udgive nærværende bog ikke som tredje bind til de foregaaende to, men som et selvstændigt arbejde.

Mit formål har været at drage hovedlinjerne for Birkedals stilling til den i så mange måder nye udvikling fra nævnte år og derigennem belyse ejendommelige brydninger indenfor den grundtvigske bevægelse.

2det halvbind udkommer, vil Gud, i næste år.

Sorø i juni 1911.

FORF.

BLANDT dem, der har ført den grundtvigske bevægelse frem, men med dybe rødder i den for hele folket både kirkelige og nationale jordbund, stod Vilhelm Birkedal i året 1870 i forreste række. I en enkelt sag, kampen for kirkelig frihed i folkekirken, havde forholdene givet ham førstepladsen blandt førerne.

Dette år gør imidlertid en vending heri. Fra fører kom han i løbet af nogle år til at føle sig som „enkeltmand“. Fra først af umærkeligt, efterhånden klarere kommer han til at stå for sig selv udenfor den store strøm af „grundtvigianere“, der en menneskealder igennem fra da af væsenlig optoges af politiske interesser. Kun i bondestanden havde grundtvigianismen fået en ledende magt. Men netop nu var det, at bondestanden skød sig frem til en ledende magt i staten. Kampen for politisk magt ledsagedes, som det plejer at gå, af en kamp for økonomisk velstand, hvorunder de åndelige spørgsmål kom til at stå i anden række. Det kristelige menighedsliv spaltedes af politisk tvist. Der kom år, hvori forholdet til partipoliken rent ud blev bestemmende for alt, hvad der kunde kaldes offentlig moral i landet: konservatisme var dødvande, al

slags opposition livsrøre. Efter denne regel bedømmes også de sædelige værdier, om ikke i hjemmene, så i borgerlivet.

Samtidig kom med den unge Georg Brandes en hel, ny åndsretning frem, som af det tidligere danske åndsliv, både i skønliterær, filosofisk, moralsk og religiøs henseende kun vilde lade det gælde, der kunde lade sig omstøbe i den knappestøbers ske, som hed den nyere franske kritiske skole. Denne åndsretning har visselig aldrig haft mere end lettere berørelser med demokratiet, som det kun vil bruge til at gøre revolution med til bedste for sit eget påfølgende enevældige cæsareopapat i fritænkeriets tjeneste, men den fornemme ånds autokrati og det brede, folkelige demokrati mødes i at skyde alt andet styre til side end det, som har det lille ord „selv“ foran sig.

Store dele af den grundtvigske retning blev ikke uden påvirkning fra denne side, dels fordi den forbandt sig med demokratiet, dels fordi den indtog ved en såkaldt sans for det „virkelige“, som selv fuldblods romantikere blandt „grundtvigianerne“ altid har sværmet for, dels endelig fordi den optraadte i „åndsfrihedens“ navn, hvorved den kom til at stå som forbundsfælle i kampen mod adskilligt, som grundtvigianismen også stod på kant med, idet man ofte undlod at overveje, om man dog ikke i forhold til dette nye mange gange stod sine blot politiske modstandere nærmere end disse — „realister“, det yndede og så neutrale navn på „gennembrudsmændene“ af G. Brandes' skole.

Det blev for Vilhelm Birkedal hovedspørgsmålet, hvor vidt troskab mod sig selv og sit eget („ånden“-

„idealet“) kunde forliges med kravet om underkastelse under den „ny tids“ tanker.

Til nye indrepolitiske forhold og nye omvæltende tankeretninger kom nu ogsaa i sommeren 1870 udbruddet af den fransk-tyske krig, hvis udfald ikke blot ændrede magtstillingen i Evropa, men ogsaa, med Danmarks stilling, det danske folks syn på betingelserne for dets tilværelse og fremtid. Vistnok kunde Grundtvig have ret, da han på P. Rørdams udråb i anledning af de franske nederlag: „Det er jo forfærdeligt, det er som Ragnarok!“ ganske tørt svarede: „Jeg ser ingen guder.“ Men noget væsentligt gik dog til grunde i vor folkebevidsthed, noget, der havde båret den forrige slægt oppe i vor nationale kamp: troen på sejr for samling af alt dansk under Danmarks krone og Dannebrog, og med nederlaget i kampen rykkede en hær af — ogsaa den indbyrdes — mistillids ånder ind over grænsen. Den gamle tids tro på en i og for sig så berettiget folkesag blev gjort til bare tåbelig svindlerpolitik. Forsvar eller selvopgivelse blev nu slagordene, med mange blandede standpunkter ind imellem. Tanken om national selvhævdelse led et stort knæk. Mere end fra 1864 er det fra dette år, at følelsen af vor lidenhed og farefulde stilling greb mange så stærkt, at det håbløse i et nationalt forsvar hos dem overmandede ånsvarsfølelsen overfor det, den, som selv den ringeste dog ikke tåler at tabe, uden at vie sig til selvtilintetgørelse.

For den, som gransker denne tids historie i Danmark, går disse tre årsager til den følgende udvikling sådan ind i hinanden, at man ofte ikke véd, hvad der skal henføres til den ene eller til den an-

den. Hvad særlig den grundtvigske retning angår, stod den, stærk hidtil i sin umiddelbarhed, nu så temmelig urustet overfor alt dette, der krævede en gennemgribende refleksion og tilegnelse af et langt mere omfattende syn end selv det „mest universalhistoriske“ i Grundtvigs verdenshistorie.

Der er én personlighed, i hvem virkningerne af alle de tre indflydelser mødtes så stærkt, at hans deltagelse i den følgende tids kamp og gæring i Danmark fik en overordenlig stor betydning, — den norske digterpolitiker Bjørnstjerne Bjørnson, der navnlig stod i eventyrets glans for mange grundtvigianere, og hvis fortællinger, sange og skuespil så at sige var den åndelige mælk, hvormed folkehøjskolens ungdom opnæredes. Imod ham kom, ligesom fra først af modvillig, Vilhelm Birkedal til at stå. Det er umuligt at sammenligne dem i indflydelse. Bjørnsons opråb traf lige øjeblikkets stemninger og foretagender; den enestående genialitet og den personlige indsats, han gjorde som agitator, tog hærstyrken med sig af tidens mandskab i den grundtvigske lejr, især da den unge del deraf. Birkedals idealitet var noget for fjærn for dem, der følte sig stillede overfor påtrængende opgaver i nutiden, og hans tales form var for meget støbt i den gamle romantiks esse, til at den ret ævnede at nå den ny tids ungdom¹⁾.

1) Erik Henriksen skriver i en opsats om Kl. Berntsen i Gads danske magasin, juniheftet 1911, at B. „havde udvandet Grundtvigs originale sprog til en frastødende sentimental jargon.“ Jeg vil ikke disputere med nogen om smagen for sprog eller andet, men B.s stil var absolut påvirket af (Mynster og) Øh-lenschlæger og ikke af Grundtvig.

Spørgsmålet om ret og uret løses dog ikke inderst inde ved det udfortes udfald af en menneskealders kamp og afgøres ikke ved, hvad der i sin tid var populært. Vi står midt i følgerne af vendepunktet fra 1870 for det danske folks udvikling den dag i dag. Det er umuligt at se til enden for denne, og sligt skal da heller ikke forsøges her. Vi skal følge en mand, for hvem dette vendepunkt betød en skæbnesvanger nedgang i vort folks liv, til enden af hans løbebane.

**Ved den fransk-tyske krigs udbrud.
„Grundtvigianismen
og „det forenede venstre“.“**

DA midt i juli 1870 den fransk-tyske krig udbrød, opgav Birkedal en plan, han havde, om at rejse til et skolemøde i Gøteborg og lagde sig i stedet ind i Middelfart med ophold i en vens hus for at bruge strandbade, men også for, som hustruen skriver, „at være så nær ved den jyske grænse som muligt.“ Det ser ud, som vilde han være mellem de første, som drog over grænsen på „Slesvigs befrielsesdag“. Få danske har som han skuet ud imod denne og ventet den snart. D. 16. juli 1870 har sikkert varslet ham den. „Gud give,“ skriver han til sin hustru, „Napoleon at slå et kæmpeslag for menneskehjærterets sag.“ Men han ønskede dog Danmark neutralitet „indtil videre“. Harmen mod Prøjsen var stor, og da navnlig mod Bismarck og hans „marionetkonge“. Seminarieforsøger H. J. Svendsen fra Jellinge, der var gæst i samme hus som Birkedal, blev af denne sin gamle ven drillet med, at han lignede Bismarck. „Så hellere den lede Satan!“ råbte han og slog døren vred i bag sig.

„Kæmpeslaget“, Birkedal håbede på, udeblev, og

i Hindsgavls skove og have „indsugede han ensomhedens søde duft“ med de første skuffelsers bitterhed i sit hjerte. Han lærte snart at forstå, med hvad ret dommen gik ud over Frankrig. Men Tysklands brøde var endnu større, og han bebuder, at „det tyske kejserdømme vil være falden i kortere tid end det sidste franske, der dog varede i 20 år.“ Ti år er det højeste, han kan tænke sig, det vil stå i¹⁾.

Samtidig bar han sorg for noget, der var sket herhjemme og syntes ham onde tegn for Danmarks fremtid.

I foråret var det såkaldte „forenede venstre“ dannet ved det „nationale venstres“ tilslutning til den allerede i 1868 indgåede forening mellem den J. A. Hansenske og den Gert Wintherske gruppe. Denne var bleven til, da det viste sig, at alliancen mellem „de store og små bønder“ („oktoberforeningen“ af 1865) ikke førte nogen af de sidste til ministertaburetterne efter vedtagelsen af den ændrede grundlov. J. A. Hansen og Berg havde stemt for denne, men fik ikke eftergivelsens løn. Ministeriet Holstein-Holsteinborg, som i foråret 1870 afløste Ministeriet Frijs, gav heller ikke plads til venstre, men syntes endog ved de „store bønders“ forening med de „national-liberale“ at vende skarpere front mod de „små bønder“. Oktoberforeningen havde ingen grund længer at stå på. Dens endelige opløsning foregik i sommerens løb. Det forenede venstre stillede sig op imod det forenede højre.

For Birkedal havde det „nationale venstres“ selvstændighed og uafhængighed af de egenlige bonde-

1) En folkelig julegave 1872, s. 154.

venne-partier været en betingelse for hans deltagelse i det politiske liv. Det var for ham et sted, hvor den store, fælles folkesag sattes over alle egennyttige standshensyn, fædrelandet over alt. Han så det som et nogenlunde ublandet udtryk for den grundtvigske retnings indsats i det borgerlige liv.

Utvivlsomt er S. Høgsbro fra det nationale venstres side lederen for tilslutningen til de andre venstregrupper. Han havde under hele grundlovs-kampen beklaget venstres splittelse og modvirket oktoberforeningen. I det af ham udgivne ugeblad „Dansk folketidende“ havde han ikke lagt skjul på, at det var et „forenet venstre“, der tiltrængtes. Han var en så helt igennem demokratisk politiker, der væsentlig kun fra denne side havde ladet sig befrugte af de grundtvigske ideer, hans samfundsbegreb fandt idealet i et så afgjort menigmandsstyre, at han ikke kunde gå ind på andre politiske forbindelser end dem, han så føre ligefrem ad denne vej, men heller ikke vilde vægre sig ved nogen handling, blot den syntes ham at føre mod dette mål. Få af venstres mænd har måske haft et skarpere overblik over alt, hvad der kunde tjene dette snævrere partiøjemed, og få har holdt mere sejt fast på det end han. Men udenfor dette var han ikke af de stort anlagte naturer og begavelser. Der er grund til at tro, at, når han ofte udsatte sig for at blive anset for mindre ærlig og redelig, stod dette ikke i forbindelse med mangel paa hæderlighed, som mange beskyldte ham for, men med en begrænsning i hans personlighed, der fik ham til at gaa i skjul, hvor andre — som f. eks. Birkedal — gik på og blottede sig.

Stadig kom det igen i „Dansk folketidende“, at „det danske folkeliv skulde vækkes og næres hos alle danske“, under hvilke ydre kår de så levede. Overfor C. Ploug, som i „Fædrelandet, og C. Rosenberg, som i „Ugeblade til menigmand“ stærkt lagde vægten på en politisk forsvarsunion med Norge og Sverig, hævder Høgsbro, „at det er ganske andre kræfter end det blotte tal“, der styrer folkenes skæbne. Det gør i særdeleshed forholdet til de opgaver, som er sat dem i verdenslivet, og som hænger nøje sammen med „hele deres åndelige folkeliv“. Den skandinaviske enhedstanke er „uskikket til enhedsfane“, en sådan kan de nordiske folk kun finde gennem udviklingen af hver sin folkeejendommelighed. Forud for udvikling af samfundslivet går udvikling af de enkelte personligheder, også folkepersonligheder. Standpunktet formuleres således ¹⁾, at „over bevarelsen af statstilværelsen“ står „folkelivets udvikling“. Imod en påstand som denne er det let at gøre alvorlige indsigelser, og Rosenberg er da heller ikke sen med at kalde det „ligefrem latterligt“, om man vilde regne „Høgsbro, Gert Winthers og Bjørnbaks kampfælle“ med til det nationale d. e. det nordisk-danske venstre.

Dette var allerede i 1869. Høgsbro svarede med, året efter at svinge med hele det „nationale“ venstre ind i det „forenede“ venstre.

Men man bør lægge mærke til, hvorledes straks fra begyndelsen en ganske unaturlig modsætning

¹⁾ Dsk. folketid. 1869, Nr. 19. — Med hensyn til en bemærkning ovenfor om „det blotte tal“ må det erindres, at „tal-majestæten“ først kronedes af C. Berg fra 1872 af. — Desuden er det jo her udenrigs- og ikke indenrigspolitikken det gælder.

opstilles mellem den ydre kamp for fædrelandets selvstændighed og de indre vilkår for folkelivets udvikling.

Forholdet mellem Birkedal og Høgsbro havde ikke været noget nært personligt. Dertil var de for ulige naturer, og Høgsbro delte ikke Birkedals kristne tro. Men i politiske sager anså Birkedal Høgsbro for sin oprigtige meningsfælle. Han, for hvem det afgjort gjaldt om ligevægt mellem de to ovennævnte betingelser for en nations liv, kan ikke godt have lagt mærke til den overvægt, der i Høgsbros blad blev given den ene på den andens bekostning, eller han har ikke tillagt den større betydning. Derfor kom også dannelsen af det „forenede venstre“ som en overraskelse for Birkedal, som noget han ikke havde ventet sig af Høgsbro. Nu er det let nok at se, at denne egentlig altid havde været „forenet“. — Ved sin afsked i 1865 tænkte Birkedal straks på at nedlægge sin plads i rigsrådet og tilbød Høgsbro den. Høgsbro fik imidlertid Birkedal til at blive. Men efter at denne, lammet af frygt for noget værre, ved 2den grundlovsbehandling havde stemt for det nye forslag, gjorde han alvor af mandatnedlæggelsen. Og da blev Høgsbro hans efterfølger, anbefalet af Birkedal selv. På Birkedals gamle plads stemte så Høgsbro imod den reviderede grundlov ved dens tredje behandling, og han kunde derfor med en vis ret senere sige, at i virkeligheden havde Birkedal da også selv endt med at afgive sin stemme imod den ¹⁾).

¹⁾ „Dansk folketidende“ 1870 Nr. 47. — Jeg er bleven gjort opmærksom paa, at folketingsmand Lars Dinesen i en tale i folketinget i vinter har oplyst, at det var spørgsmålet om

Hvad Birkedal — samtidig med at han led de bitre skuffelser ved begivenhedernes gang på den store verdens skueplads — tænkte om den politiske kovending på den tid her hjemme, meddelte han offentligheden i en broschure, som udkom i oktober: „Grundtvigianismen og det forenede venstre.“

At grundlovsændringer måtte avle borgersplid, havde han forudsagt. Men selv vilde han ikke være med til at udså den. Man måtte godkende, hvad man selv havde vedtaget, og erkende, at vejen til bedre tilstande gik ikke ad trods imod det bestående, men de måtte opnås gennem en naturlig udvikling af det åndelige liv i folket. Fordærvede man dette, fordærvede man alt.

Det „nationale venstre“ havde dog gået „i retning ad vore idealer. Det „forenede venstre“ kunde ikke kaldes nogen „folkelig bærer af de borgerlige og menneskelige rettigheder og pligter; — nej, men fremfor alt må der sørges for, at folket „bliver fyldt med et stort og godt livsindhold“. Sættes spørgs-

muligheden af, at medlemmer af det slesvig-holstenske ridderskab kunne komme til at modtage sæde som kongevalgte i det nye landsting (særlig frygtedes for C. Scheel-Plessen), der i det afgørende øjeblik holdt Birkedal tilbage fra i fællesudvalget, hvoraf han var medlem, at give grundlovsudkastet sin stemme. Samme dag — 1/11 1865 — som udvalget om aftenen skulde have sit sidste møde, kom Birkedal og Jens Jørgensen (Bjergegården) op i Badstuestræde, hvor Lars Dinesen boede sammen med Termansen og Jens Jensen (Trunderup). Birkedal var i stærk bevægelse — indtil tårer — under spændingen ved nu at skulle tage sin beslutning. For ham, Termansen og Jens Jørgensen var det det ovennævnte punkt, som nu til sidst dannede hindringen for at stemme ja. Jens Jensen tillagde

målet om stemmetallet øverst, stiller man målet modsat. På blot et fælles hads grund forener man en mængde ja'er ved stemmeurnen, mens man overser, at i virkeligheden står indenfor samme parti „et grundja“ på den ene side mod „et grundnej“ på den anden side. Kun fælles kærlighed forbinder. Enden vil blive „et stort og afgørende nederlag“.

Slig politik er „krimskrams“. Den bedste regeringskunst kræver „spejlblankt skjold“. „Naturligvis kan der være mange spørgsmål, hvori vi på rigsdag og udenfor kunne mødes og stemme ens, men derfra og til at danne et sundt og sandt folkeligt parti er der et langt skridt“.

At tale om „parlamentarisme“, når ministeriet Frijs dog vitterligt kun gik, fordi det selv vilde gå — på en sag for øvrigt, „ingen af vore“ som „grundtvigianere“ kunde have stemt imod: en del mandskabs indkaldelse under krigsfare —, er meningsløst. Parlamentarisme kan ikke være til, hvor den lovgivende forsamling er splittet i en mangfoldighed af brudstykker. Oppositionspartiet savner „personligheder“,

det ikke videre betydning; for ham lå al vægten på spørgsmålet om den privilegerede valgret til landstinget. Lars Dinesen mindes ikke selv at have udtalt sig videre. Stemningen var i det hele tung og mat. Det endte med at Birkedal gik der fra med den erklæring, at blev hint punkt ændret, stemte han ja for udkastet. Ændringen foretoges, og Jens Jørgensen fulgte Birkedal i sin stemmegivning (Folketingstidende 1910—11 sp. 2471—72). Se også: Georg Frederik Otto, lensbaron Zytphen Adeler 1870 — 10. maj — 1910 s. 58, hvor denne tillægger sig æren for at have erhvervet Birkedals stemme for grundlovsudkastet, hvad dog Lars Dinesen betvivler og næppe er rimeligt efter B.s udtalelse om ham som „en politisk såre ubetydelig størrelse“. („Personlige oplevelser“ III s. 106).

hvad alene kan give ret. I ingen af dens mænd er stof til en „enhedstanke“. Så vilde de have fundet den i en sag, som angik Danmarks forsvar.

Vi grundtvigianere tror, at „Danmarks fremtid slumrer i vor bondestand;“ men det hører til vor børnelærdom: ikke overmagt i tal, men åndsmagt er virkelig overmagt. Vi er ikke utopister, men håber på fremgang og sejr under dette banner. De store forbilleder nås ikke her i verden; men vi må ikke trættes ved, efter ævne, at holde dem frem i deres renhed og glans.

Og så ender han med at mane kong Harald Blåtand i Øhlenschlægers tragedie frem i den ligskjorte, han af en fejltagelse tog på i stedet for kongekåben. —

Altså: han afviser tanken om en partidannelse, der kunde bringe en ren grundtvigsk regering til roret. Men han tænker sig det strålende indbegreb af menneskelig åndsadel paa kristendommens grund, som han så i „grundtvigianismen“, som en surdej i et parti af selvstændige personligheder, der kunde stå som en „lysets riddervagt“ imod egennyttens og standsegoismens onde ånder i landet. I det „nationale venstre“ havde han set noget af dette virkeliggjort. Lyset gik bag en kulsort sky, da det forsvandt bag I. A. Hansens, Gert Winthers og Bjørnbaks „jordkrybende“ skikkelser.

Kald ikke Birkedals tanke en utopi! En lignende har været knyttet til de største bevægelser i historien. Vi finder den hos alle idealt anlagte personligheder, for hvem det var mere at „vinde deres sjæle¹⁾ end hele verden“. Den bliver først en utopi,

1) Man kalder det nu: „at frelse sin personlighed“.

når man forveksler det første med det sidste, når man vil mere end missionere til Guds rige, når man ligefrem vil erobre „verden“ på den. Den kræver personlig tilegnelse og taber kun i kraft, jo mere den udvides til at omfatte mængden. Parlamentariske partier lader sig næppe samle på den.

Men Birkedal rejste jo netop kampen for personlighedens idealitet imod talmajestæten.

Skønt bogen ingen højrepolitik indeholdt, med undtagelse af, at den i et forsvarsspørgsmål tog den afgangne regerings parti, hilstes den dog naturligvis velkommen fra den konservative lejr på grund af protesten mod „det forenede venstre“. Fra grundtvigsk side indenfor dette holdt man sig navnlig til, at den politiske forbindelse ikke betød noget „virkeligt fællesskab“ og derfor ikke kunde forvirre nogen. Ligefrem benægtede man ikke Birkedals forudsætning om forholdet mellem de „forenede“ partier, men det spillede ingen rolle her; ti rigsdagen er jo ikke „det danske folkelivs moder eller vugge“. Udenfor rigsdagen blandede man sig ikke sammen. Hvor stemmerne på tinge kommer fra har ingen betydning, kun at de bruges i livets tjeneste. Birkedals „grundja“ umuliggør enhver politisk partidannelse¹⁾.

Høgsbro²⁾ indrømmer, at han året forud havde afvist en henvendelse fra oktoberforeningen med den begrundelse, at for at enes om samme stemmegivning var fælles partimøder ikke nødvendige, ligesom også at han tidligere har haft samme syn som Bir-

1) Niels Lindberg i „Dansk kirketidende“ 1870, nr. 51. — 2) „Dansk folketidende“ 1870, nr. 46.

kedal. Deres enighed har dog næppe nogensinde været af ideel natur. Høgsbro har sikkert kun afvist oktoberforeningens frieri, fordi den ikke var ren demokratisk. Han så tilbage til de tider, da „midt i bondevennernes lejr mænd som F. E. Boisen, I. C. Lindberg, Jens Jørgensen o. a. sad sammen med I. A. Hansen, Gert Winther og Tscherning, ja da også Birkedal „overværede“ partimøder med disse mænd. Det var jo under grundlovskampen oktoberforeningen, der kom og forstyrrede dette glade-samliv på venstres Idaslette. Men nu er splitrelsens dage forbi, guldtavlene er atter blevne fundne, de gamle bondevennedage vender på ny tilbage. Det var dog noget helt andet end før. Hvad der tidligere frit gik sammen efter lejligheden („vi mødes tit, men vi følges sjelden“, var jo Grundtvigs ord til Tscherning), var nu partibundet til hinanden. Møderne var blevne til følgeskab. For Birkedal betød dette en solformørkelse, for Høgsbro lysets atterkomst. Her er skillepunktet, hvor man uden overdrielse kan sige, at Birkedal fortsatte den gamle linje, Høgsbro slog ind på en ny. Men for at dække dette, indførte han et begreb af rigsdagsmænd, der stillede dem ganske udenfor ideens tjeneste. „Folkets digtere, forfattere, præster, lærere“ kunde man stille Birkedals fordring til, men ikke til rigsdagsmænd, som kun skulde skaffe „betingelserne og formerne“ til veje for livet, — man fristes til at sige ganske håndværksmæssigt. Men hvad da, når deres stemmer skulde bruges „i livets tjeneste“, — som N. Lindberg sagde! —

Trods en udtalelse om, at „det er muligt, at Birkedal har ret“, slutter Høgsbro dog frejdigt af med

forsikringen om, at det grundtvigske venstre ikke — efter en af Birkedal brugt lignelse — havde sat sit ene øje i pant ligesom Odin, — „tværtimod, det har dem begge og har forstået at bruge dem“.

Altså: handsken optages. Der gik stærke skelflytende bevægelser i folkelivet, og politiken skulde være murbrækkeren for deres vej til magtens tinde. Der er i og for sig intet at sige til slige brydninger. Spørgsmålet er kun, om der ikke tabtes mere for hele folket end der vandtes for den enkelte stand, ved den „bevidste folkemagts“ ringeagt for alle andre hensyn end dem, der samlede sig om at vinde stemmer. Også rigsdagens gærning må nu engang ind under ideelle hensyn. Adskillelsen, som det „forenede venstres“ grundtvigianere gjorde mellem rigsdagsmænd og folkelivets andre tjenestemænd var jo kun gjort for lejligheden. Rigsdagsmændene indskrænkede sig virkelig ikke til køligt at „forme“ de ydre linjer om folkelivet. De satte en ny idé ind imellem de andre: den almindelige valgrets absolutisme. Det gjaldt et stormløb mod det gamle samfunds dannelse og sociale overmagt, hvori politikerne tog væsentlig del. De må bære deres ansvar lige så vel som „digtere, forfattere, præster og lærere“.

Vi står imidlertid her kun ved forspillet til senere sammenstød og vender os til en anden af tidens brydninger, hvis udfald også fik betydning for fremtiden.

Birkedal og Rasmus Nielsen.

— „Åndsvirkelighed“. —

MED urette forestiller man sig tiden omkring 1870 som en åndelig stilstandstid i Danmark. Kun den egenlige skønliteratur og hvad der drejer sig om den, var ved at ebbe ud. Guldalderen var forbi for digtningen. Ikke blot bares den ene efter den anden af dens sidste mænd til graven, men ingen nye, åndskraftige værker groede længer op af den gamle muld. For dem, for hvem æstetiken var alt, så det ud, som om dansk åndsliv drog sit sidste suk. Og G. Brandes beviste, at det aldrig havde haft nogen oprindelig levedygtighed. Det havde fra „Aladdin“ af kun været en pueril efterdigtning af fremmede originaler, havde højst kun været en „poësi om poësi“¹⁾, uden forhold til livet.

Men det er afgjort, at tanker af et uomtvisteligt forhold til livet, det hele menneskeliv, men med det religiøse spørgsmål til midtpunkt, fra Grundtvig og S. Kierkegaard var i stærk gæring hos mange unge. Begge de to nævnte mænd var, trods al „ro-

1) G. Brandes: „Hovedstrømninger o. s. v.“ 1872 s. 20.

mantik“, alligevel så langt ude over, hvad der literærhistorisk betegnes med dette navn, at deres hovedbetydning må betegnes ved et afgørende brudd med romantikens forudsætninger og fremstilling af et åndsliv, der helt og holdent var skudt af dansk rod, — S. Kierkegaards ikke på nogen måde mindre end Grundtvigs, på visse punkter mærkes endogså mere —, og hvis „barnlighed“ alene bestod i, at dets højeste „problem“ var kristendommen.

Hin stærke gæring fik et kraftigt salt i sig ved den ejendommelige belysning, disse mænds tanker modtog gennem Rasmus Nielsens åndfulde og personlig vækkende ord og skrift. R. Nielsen har måttet lide under, at han stillede sin filosofi til tjeneste for to så positive danske ånder som Grundtvig og S. Kierkegaard på et tidspunkt, da de store landes negative literaturer fik en så fanatisk talsmand som G. Brandes, støttet af det unægtelige forfald i den danske skønliteratur og af mange andre ting, bl. a. også af den af ham selv så ringeagtede danske „barnlighed“ i forhold til alt fremmed og dens æstetiske utilbøjelighed til selvtænkning.

R. Nielsen vilde samle det åndelige udbytte af Grundtvigs, den store kirkelige objektivists, og S. Kierkegaards, den store kirkelige subjektivists, virke i én belysning for tanken. Den kirkelige samfundsbevidsthed i menigheden er ikke noget udvortes givet, men dannes og opholdes kun gennem den personlige tro, som ikke bestemmes af nogen videnskabelig erkendelse, men ved en „umiddelbar forvisning“ ud af „et åndsbevis“. Hvad der er troens genstand (ordet — trosordet), tilegnes ikke som ydre virkelighed, påviselig og beviselig for alle (∴: videnskabe-

ligt), men som „åndsvirkelighed, virkelighed for ånden“ (∴ i personlig tro).

Personlighedslivet, hvis princip er tro, har sin tilværelse i en anden virkelighed end den fysiske. Det er hævet over de nødvendighedslove, som den mekaniske natur følger, og hvorefter dens virkelighed både sanselig fornemmes og videnskabelig kan erkendes. Det følger frihedslove, som ikke kan indordnes under nogen videnskabelig erkendelse, fordi de ikke har noget udtryk indenfor den sammenhæng af sansegenstande (objektiviteten), som er genstand for viden.

Og personlighedslivet er R. Nielsens egentlige „grundidé“.

Ud fra det er han kommet til sin påstand om, at tro og viden og de to slags virkelighed, som svarer til dem, var „absolut uensartede“.

Man har hæftet sit blik på „absolut“. Men „uensartet“ er hovedordet, og det vil og kan ikke udtrykke, at her er en sådan modsigelse til stede, at de to begreber ophæver hinanden. Det siger jo kun, at de er af uens art. Og „arter“ kan jo godt bestå ved siden af hinanden, hvor „uensartede“ de end er. „Absolut“ udtrykker nu, at disse arter ikke forholder sig til hinanden som f. eks. en rovdyrart til en fiskeart indenfor dog i det hele den samme erkendelige tilværelsesform (dyr), men at det er arter, hvis fælles tilværelsesform ligger i et for vor erkendelse utilgængeligt mysterium.

R. Nielsens filosofi står og falder — ikke med den videnskabelige påvisning eller gendrivelse af hans nærmere udvikling af dette, som efter hans filosofi kun fra den ene side kan gøres til genstand

for stringent videnskabelig behandlig; men den står og falder med, om denne opstilling af principerne skulde vise sig umulig, ikke blot ud fra „videnskabelige“ men fuldt så meget ud fra personlige forudsætninger.

Man forstår let herud af R. Nielsens sætning, at „teologien ikke er nogen videnskab“. Det kunde måske straks blot synes en ordstrid, om hvad man nu skal kalde videnskab eller ikke. Men ved tilføjeisen, som han gav denne sætning: at „kristendommen er højere end videnskaben“, fik den sin brodd, d. v. s. kristendommen blev sat ikke i teologi, men i personligt liv.

Og dermed var også et åndeligt bevidsthedsområde udskilt fra „videnskabens“ overherredømme, som faldt nøje sammen med det, hvorpå den grundtvigske retning med forkærlighed bevægede sig. Med et bredt slagord kunde man kalde det området for den folkelige dannelse. Da den moderne videnskab emanciperede sig fra umiddelbarheden, var det jo spørgsmålet, om umiddelbarheden derved mistede livet, eller om den frigjordes til selvstændig bevægelse. R. Nielsen bestred — med gode, videnskabelige grunde — videnskabens påståede ret til at have taget livet af umiddelbarheden og hævdede dennes selvstændige ret i kraft af gode, personlige grunde. Men, vel at mærke, betød denne selvstændighed for R. Nielsen kun en selvstændighed på samvittighedslivets, det rent personlige livs område, ikke selvstændighed i at sætte en popularisering af videnskaben i dennes sted. Hvad videnskaben vidste, måtte umiddelbarheden bøje sig for, men ud over grænsen for sin virkelige „viden“ måtte den ikke

påstå, at den „vidste“ noget. Her mødte den det personlige liv som ytrede sig i en tro og trosbevidsthed, der var uafhængig af videnskaben, så længe den ikke vovede sig ind på dennes uomtvistelige domæne, den ydre fysiske virkelighed, så vidt den kendtes videnskabeligt.

Det er en simpel følge af denne tankerække, at der for trosbevistheden måtte være en virkelighed af anden art end den, der gjaldt for videnskaben. Det var den, R. Nielsen kaldte „åndsvirkelighed, virkelighed for ånden“, hvormed han ikke mente en virkelighed af lavere, men tværtimod af højere rang end den sanseverdens, hvormed videnskaben tumlede.

I begyndelsen af 1860'erne søgte Birkedal R. Nielsen op for af denne at få en „ligefrem meddelelse“ — hvad S. Kierkegaard jo nægtede at ville give — om forholdet mellem tro og viden. Samtalen med Nielsen tilfredsstillede Birkedal. Nogle år efter kom han på besøg i København i nærmere forbindelse med Nielsen og fandt omgangen med ham „såre fængslende“, skønt han ikke kunde undgå at få et „indtryk af, at der var en mangel på virkelig sammenhæng mellem hans tankegang og hjærteliv“. Han savnede „ædel lidenskab“ i dialektikerens behandling af de modsatte overbevisninger. Men Birkedal gik ikke af vejen for en livfuld tankeudveksling; hans temperamentsfylde og spillende vid tiltalte R. Nielsen, der kaldte ham sin „åndsfrænde“ og spøgende foreslog en „forlovelse“ mellem dem, hvor de „begge skulde være mænd“; — Birkedal havde ikke lyst til at repræsentere det kvindelige i slig en intellektuel forbindelse, og Nielsen sikkert endnu mindre. —

Karakteristisk for Birkedal var hans forhold til en

forelæsningsrække af Nielsen i 1864 om „begejstring og klogskab“, — et æmne, som kunde passe for tiden, men ikke mindre for Birkedal selv, i hvis personlighed disse to sider af det åndelige liv havde vanskelighed ved at gå sammen. Niensens fremstilling slog ikke til for Birkedal, heller ikke da han kort efter på Birkedals opfordring optog sagen til ny behandling i et foredrag i et privat hjem. Det tilfredsstillende ikke Birkedal, at Nielsen skilte mellem begejstring og klogskab som to adskilte sjæls-tilstande, uden at nå til enhed i dem. En del år efter holdt Birkedal selv et foredrag om samme æmne, hvori han søgte enheden i, at klogskaben var kun begejstringens tjener. Begejstringen d. v. s. overbevisningstroskaben var rettesnoren for al handling. At følge den var altid, trods alle smålige beregninger, det klogeste, og den klogskab, som sigtede mod andre mål, var i virkeligheden kun dumhed ¹⁾).

En dybere forskel kom frem i forståelsen af S. Kierkegaard som udgiver af „Øjeblikket“. Birkedal blev stærkt anfægtet af disse flyveblade, men arbejdede sig efterhånden ud af anfægtelsen ²⁾), bl. a. også ved den betragtning, at Kierkegaard selv erklærede, ikke at være kristen, og hans påstand om at vide bedre besked om kristendommen end de andre kunde da ikke tages til følge. R. Nielsen nægtede, at Kierkegaard havde fraskrevet sig kristennavnet. De væddede om 1 mark og 10 cigarer. I et brev henviste så Birkedal til nogle steder hos Kierkegaard,

¹⁾ „En folkelig Julegave“ 1872. — ²⁾ L. Nyegård: „Vilhelm Birkedal“ II s. 205 ff.

navnlig til en note under teksten i „Øjeblikket“ nr. 6¹⁾). Men R. Nielsen svarede, at Birkedals egen „hermeneutiske samvittighed“ stod hindrende bag ham og forbød ham at „afsende marken og de 10 bjørne“, når han vilde begynde indpakningen af dem. Kierkegaard har kun erklæret sig for en ufuldkommen kristen. Skal han dreje hans ord til at betyde: „Jeg står udenfor kristendommen, jeg er ingen kristen“, så er det „ude med min forstand; det sukker i hermeneutiken, bjørnene brummer og marken dirrer“. Han vil da ikke tage nogen beslutning, før han nærmere har erfaret, „hvorledes det står sig med hermeneutiken i Kirkely“. — Det har ikke stået sig således med den, at Birkedal nogensinde fik væddemålet vundet. —

Overfor R. Nielsen — som senere overfor C. Ploug — stillede Birkedal fordringen om den „hele, fulde grundtvigianisme“. Det var ham derfor en glæde, da Nielsen ved et vennemøde i Grundtvigs have selv søgte ham op og i en fortrolig samtale forsikrede ham om, at han var Grundtvigs discipel og stadig hørte ham i Vartov.

Men som Birkedal forstod grundtvigianismen, blev den nu aldrig R. Niensens, og Birkedal må selv ende med at erkende muligheden af, at han ikke har forstået ham til bunds.

Fra 1869 trådte R. Niensens tanker i ligefrem berøring med den større almenhed gennen tidsskriftet „For idé og virkelighed“, der udgaves af ham, Rudolf Schmidt og Bjørnstjerne Bjørnson i

1) „S. Kierkegaards samlede værker“, udg. af A. B. Drachmann o. a. XIV s. 226.

forening. Den norske digter, hvis medoptagen i redaktionen senere blev skæbnesvanger for månedsskriftet, sluttede sig på den tid begejstret til dets idealer, tiltalt som han var af det grundtvigske skel mellem tro og teologi, folkelig og lærd dannelse, og tillige stærkt greben af den grundtvigske både folkelige og kristelige forkyndelse.

R. Nielsens fremstilling af forholdet mellem tro og viden fandt i almindelighed tilslutning indenfor den grundtvigske retning, men man frygtede for hans „åndsvirkelighed“ som en forflygtigelse af underets virkelighed overhovedet og så ikke, at den var en nødvendig følge af udgangspunktet. I „Nordisk månedsskrift“ 1871 gav N. I. Termansen denne frygt et stærkt udtryk. Han mente, at til syvende og sidst faldt Nielsens og Strauss's tankegang sammen; kristendommen opløste sig for dem begge i myter og symboler. I selve „For idé og virkelighed“ forsøgte Birkedal at klare spørgsmålet i en længere afhandling¹⁾, der vistnok er betegnende for den almindelige forståelse af R. Nielsens religionsfilosofi blandt Grundtvigs venner, hvor den kom ham nærmest. Få af dem kom dog længere end til en almindelig tilfredsstillelse over den selvstændighed, den tildelte trosprincippet.

I troens verden, siger Birkedal, må der ikke begyndes med virkelighed for ånden, men med virkelighed for hjertet ved ånden. Hjærtets trang til i tiden at gribe frelsens kendsgerninger er det første. Denne begyndelse er af subjektiv art; hvad Jesu frelsergerning betød, fattede kun hans

1) „Et indlæg om åndsvirkelighed“ 1871, 1 bind.

venner og menighed i troen. De havde det som „åndsvirkelighed“, som bud fra en anden virkelighed end den synlige. Men hvad de således har fået at „vide“ ad troens vej, det kan da også af dem bevidnes med fuld vished. De véd, at troens kendsgerninger er sket ganske bestemt og håndgribeligt; de er ikke „skyggehandlinger“, men har deres faste „legeme“ også i udvortes virkelighed. — Med hensyn til grundunderet i Jesu Kristi person og gerning kan der ikke slås af. Hvad de andre jærtegn angår, må enhver henvises til sin egen åndelige erfaring. Tro på skabelsen er nødvendig, men ikke tro på skabelsens måde. Selv anser han fortællingerne om paradiset, syndefaldet o. s. v., om Herrens vandring på søen og andre undere for „historisk sandhed“; men tager nogen disse ting symbolsk, vel at mærke: uden at hans tro tager skade derved, så får det blive hans egen sag.

R. Nielsen svarer ¹⁾, at Birkedal har ret med hensyn til begyndelsespunktet for troslivet, men at det heller aldrig er bleven nægtet. Dog heller ikke „hjærtets“ kristendom kan vise fra sig det spørgsmål: Hvorledes vil den troende være i stand til at fastholde virkeligheden af hele bibelens forestillingskres overfor den videnskabelige verdenserkendelse? Han kan kun forstå den som „åndsvirkelighed“. Hvad er da denne?

„Åndsvirkelighed“ udtrykker virkelighedsbegrebet

¹⁾ 1871, 2det bind. — Et foregående indlæg af daværende kapellan i Ringsted, nuværende biskop Chr. Møller, gør dels indsigelse imod, at Birkedal havde forsøgt at tage R. Nielsen til indtægt for den grundtvigske dogmatik, dels forklarer det „åndsvirkelighed“ omtrent som her er gjort.

i sit hele omfang og omfatter således både den indvortes og den udvortes virkelighed. Men eftertrykket må her lægges på selve den almægtige vilje som årsag. Tror man således på skabelsen, tror man på en „åndsvirkelighed“, hvilket ingenlunde betyder, at den er et fantom, men at skabningen har sin virkelighed ved at være sat ved denne almægtige vilje, der fremdeles har ævne til at bryde igennem den skabte verdens en gang satte sammenhæng. Men når vi tillægger disse nyskabelser virkelighed, så må denne være af en anden art end den fysiske. Underet er ikke en voldtægt imod dennes love; det er et gennembrudd af nye kræfter fra den almægtige viljes åndsmuligheder. R. Nielsens hovedeksempel er Kristi opstandelse og „virkeligheden“ af den opstandnes legeme. Kristi opstandelses udvortes virkelighed er så kraftigt bevidnet som vel muligt“, men hvorledes skal vi forklare os den absolute forandring, der er foregået med hans legemes art, uden ved at det er indgået i en hel anden virkelighedsform, „absolut uensartet“ med den fysiske virkelighedsform i den materielle tilværelse? For vor erkendelse er det umuligt at forlige den ene virkeligheds love med den anden. Men de går sammen i den almægtige Gud.

Der er i alt dette ikke tale om nogen forflygtigelse af „virkeligheden“ i underet. Tankegangen er netop en kraftig protest mod den moderne nyrationalismes symbolik. Den er et retskaffent udtryk for, at „virkelighed“ ikke er et begreb, der begrænses af den fysiske verdens tilstandsform, men bunder i Gud og hans almægtige åndsvilje. Guds personlighed og det personlige i den religiøse tro på virkelighedsbegre-

bet i sin grund uforklarlig for videnskaben, hvad enten den kalder sig naturvidenskab eller teologi, men nøder videnskaben til at regne med det i livet. Moderne påstande, at videnskabelig behandling af kristendommens oprindelse f. eks. må udelukke ethvert hensyn til det underfulde, er hos R. Nielsen afgjort tilbageviste med hævdelser af, at kristendommen er et personlighedsliv og at videnskaben må erkende, at det personlige liv lader sig ikke bringe ind under dens love, men bundes i en „åndsvirkelighed, en virkelighed for ånden“, der følger sine egne.

Man kan ikke tilegne sig R. Nielsens tankegang om forholdet mellem tro og viden, uden at forstå, at „åndsvirkeligheden“ følger deraf, som en hævdelser af, at ånd er ikke blot magt eller overmagt, men almagt. Det var et tab, at man skød den fra sig. Birkedal vedblev at stille sig mistænksom overfor „åndsvirkeligheden“, og når han alligevel fastholdt forholdet mellem tro og viden, så var det, fordi han opfattede den „viden“, troen når til ad underets vej, som ensartet med den eksakte videnskabs viden, — ganske som sin tids teologi. Jeg, der et par år efter denne tid blev hans personlige medhjælper og var R. Nielsens ivrige skolar, husker adskillige varme samtaler med ham om dette æmne. Jeg måtte mindes, hvad Martensen engang havde været så venlig at sige til mig, at det havde været ham en fornøjelse at tale med mig, men at han håbede, at dette med R. Nielsen „var en overgang“.

Den grundtvigske retnings afvisning af R. Nielsen på et for grundtanken så afgørende punkt blev ikke blot skæbnsvanger for hans indflydelse indenfor

denne, men indenfor hele det danske folks åndsliv. Selvfølgelig måtte den gamle teologi fornægte ham. Den nye åndsretning under G. Brandes's forførelser måtte også gøre det, fordi den overhovedet fornægtede al af fysiske naturlove ubunden virkelighed. Fornægtedes han også af den grundtvigske retning, så blev han helt stillet ene. Der var ingen fare for, at den gamle teologi skulde erobre den nye tid. Så blev det da Brandesianismen, der gjorde det. Den grundtvigske retning overså i en beklagelig grad den afgørende betydning, det i et folks åndsliv har, hvorledes dets „intelligens“ udvikler sig. Den tog sig ikke af denne sag, optaget som man var af at afpasse sin læreævine — for at bruge et udtryk af L. Schrøder — efter det menige folks tarv og trang.

Hvor liden betydning imidlertid „folkelige foredrag“ har, når de tilbagetrænger al højere intelligent dannelse, kan i et stort eksempel ses af, at de mange åndfulde og tankedybe foredrag af denne slags, en mand som R. Nielsen i de følgende år holdt ikke blot i København, men adskillige andre steder i landet, ikke har formået at redde hans synkende indflydelse på dansk åndsliv. Man sporede i den grundtvigske kres nærmest kun efter ham en gærende uvilje mod teologien, den teologiske uddannelse af præsterne, der senere skaffede sig udløb.

Det danske åndsliv deltes nu mellem en folkedannelse, som fra „intelligensen“ vel tog hvad den kunde popularisere, men i det hele forholdt sig mistænkelig overfor „universitetsdannelsen“, og en „intelligens“, som gjorde sig det let med at frigøre

sig fra den folkelige „tro“, eftersom den rent ud fornægtede alt troslivs selvstændige ret.

Det blev af megen betydning, at Bjørnson blev agitator for en sammenløbning af begge disse skilte strømme, efter først at have optrådt som en skarp deler af dem. Men da det var kommet dertil med ham, var han langt på den anden side af R. Nielsen og „For idé og virkelighed“.

„Vikingetog“ fra og til Norge.

I foråret 1860 faldt 60årsdagen for Grundtvigs præsteindvielse. Den faldt sammen med pinsen og skulde fejres med et vennemøde. Dette fik sit særlige præg ved, at der fra Norge ankom 129 folkehøjskoleelever og arbejdere i eller venner af folkehøjskolens gærning under ledelse af O. Arvesen, H. Anker og Kr. Janson.

Der var noget af studentermødernes stemning over modtagelsen på Københavns toldbod. I velkomst-sangen (af Fr. Jungersen) hed det:

„Det „bytte“ til hjemmet I bære,
at bøgeskoven ved Danmarks strand
er broder til granen på Dovres rand.“

De skulde være tegn på:

„at brødre mødes ved Øresund,
trods ørnenes kulsorte skare.“

Og Svensken blev ikke glemt:

„Nu, Nordmænd: førend I går i land
et hurra, som når til den svenske strand!“

Man kunde for så vidt tro sig under C. Plougs førerskab. Men velkomsttalen, der holdtes af sangens

forfatter, rev snart ud af denne stemning. „Studerne havde kun grebet en tanke og levet for den; men de vidste ikke, hvad der skulde leves på; det lærte derimod folkehøjskolen de unge, den gav livsindhold.

Imidlertid påtog en halv snes studenter sig at være vejledere i byen og på turene for de menige i toget, og de og højskoleeleverne faldt udmærket sammen.

Hvad Bjørnson året efter paa vennemødet efter Grundtvigs død sigtede til med det „slag i ansigtet“, han fik, da han, ladet med den gamle skandinavisme, kom fra Danmark tilbage til Norge og mødtes med den norsk-norske knytnæve imod den i bondepolitiken, målstrævet o. s. v., mærkede man allerede noget til i sammenkomsterne ved denne lejlighed. „Målstrævet“ gav anledning til varme ordskifter om forholdet mellem det særfolkkelige og det fællesnordiske i de tre nordiske folk. En norsk taler (den unge Erik Wullum) tog endog ikke i betænkning at forsikre, at en norsk bonde på en dansk sang vilde anvende Grundtvigs ord: „kun løs er al fremmed tale“. Ja, for at kunne slå for Dannebrog, måtte Nordmændene først blive rigtig „norske Nordmænd“. Fra norsk side advarede navnlig Arvesen mod altfor brat at skære båndene over mellem den nye og den gamle tid. Men med fuld føje ønskede han en „bondeforståelse mellem de tre nordiske folk“ og talte derom således, at de unge danske studenter henreves til at bære ham i guldstol.

Dette skete dels ved et møde ved den slesvigske sten i Dyrehaven, dels ved Råvad en aften efter en køretur i Nordsjælland — hvorfra studenter, norske

lærere og bondegutter arm i arm fulgtes over Eremitagesletten til Bellevue for at ende dagen ved en fællesspisning, der løftedes af en såre høj stemning — dels i Boserup skov på en udflugt til Roskilde. På dette sidste sted holdt Birkedal en tale, der rev alle med sig, om „Nordens sølvbryllup“ (anledningen var tilstedeværelsen af et norsk sølvbrudepar), d. v. s. om frugten af foreningen, hvordan den nu end kommer i stand, — „Nordens ånd spejder efter den stund, da han kan se sit eget billede i de nordiske folk.“ At disse har ånd til fælles i alt ligeoverfor det fremmede, mens de hver har sit hjærte og må beholde deres særegne hjærteudvikling i alle indre forhold, derom var Birkedal overtydet. Men naar ånden er én, kan hjærteforskelligheden aldrig bliver grundvæsenlig, kun betinge en rigere livs-udvikling¹⁾.

På vennemødet rettede nu Birkedal en opfordring til dets deltagere om at være med på et fællestog til Trøndelagen om sommeren. Denne norske bygd med minderne fra Hakon Adelstensfostres, Olaf Trygvasons og Olaf den helliges dage stod gennem Snorres kongesagaer i stråleglans for ham; Øhlenschlägers „Aksel og Valborg“ med „Nordens kærlighed mellem mand og kvinde“ havde draget hans hjærte til Trondhjems domkirke som til ingen anden kirke i Norden; en gang at komme til at prædike i den var hans ungdoms drøm. Det er næppe for meget sagt, at Stiklestad var ham hovedsædet for Nordens historiske minder. Men han, som havde sagt, at endnu lå solformørkelsen fra Stiklestads-

1) „En folkelig julegave“ 1872, s. 109 flg.

kampen over den norske kirke, forbandt også den tanke med et sådant tog fra Danmark, at det skulde bidrage til at sprede den.

En norsk ven, præsten Fr. Wexelsen i Trondhjem, havde givet anledningen til tanken ved i et blad, han udgav, at råbe til Danskerne: „Kom over og hjælp os!“ Birkedal optog kaldet og fik flere andre, bl. a. L. Schrøder og C. Rosenberg, til at medvirke. Man tænkte sig med mindst et par hundrede deltagere at leje et dampskib og sejle op om Norges vestkyst til Trondhjem. Senere fik han indtryk af, at Wexelsen blev betænkelig af hensyn til Nordmændenes ømtålelighed og af frygt for, at toget skulde få et for udfordrende præg af grundtvigianisme. Der var dem, som spottende kaldte det et „grundtvigiansk vikingetog“. Og uviljen i Norge imod grundtvigianismen fra den gamle ortodokse og pietistiske kirkeligheds side var jo såre stor. I et brev til Wexelsen imødegår Birkedal dennes formentlige betænkeligheder. „Min plan er ikke at lægge an på at træde op som partifolk, uden for såvidt det fulgte af sig selv at vi må tage os selv med.“ Desuden mener han, at „vort „parti“ er det eneste af alle partier, som ikke er et parti, fordi det netop vil stå og er kaldet til at stå på den ene, store, almindelige grund.“ Naturligvis vil han tale „i sandhed, kærlighed — ud af posen.“ Men de kommer „ikke som grundtvigianere, men som kristne og nordiske mænd.“ Dog fortier han heller ikke her, at Norges fremtid afhænger af, at der — åndelig talt — kommer til at stå et nyt og afgørende Stiklestadslag.

Birkedal tænkte sig at have Bjørnson, „Norges

største ånd“, med „Arnljot Gellina“ var nys udkommen. Hvem kunde blæse Olafsluren vældigere end den store digter? Allerede i dette efterår kom han og Bjørnson første gang til at stå mod hinanden i den sag, han havde rejst: „Grundtvigianismen og det forenede venstre“. At Bjørnson ikke kunde være enig med ham her, måtte han vel vide. Men han havde vel nærmest tænkt, at digteren i hvert fald vilde holde sig over denne strid. — En Mand ved navn Wessel i Trondhjem, skriver Wexelsen, har nu sagt, at man fandt sig ikke i, at Bjørnson „talte om, hvad han vilde, folkeligt og kristeligt.“ „Torden-skjolds åndelige slægtning er han ikke,“ svarer Birkedal; og hvis det er den almindelige mening deroppe, så „er min plads ikke blandt dem, der kan bringe mødet i stand.“ Derfor overgiver han Wexelsen og venner i Trondhjem ansvaret med ordningen af det hele.

Hvad der gjorde, at Schrøder og Rosenberg trak sig tilbage, véd jeg ikke. Og de 200 udeblev. Da det kom til stykket, rejste Birkedal i følge med blot en halv snes mænd og kvinder over land til Trondhjem. Blandt ledsagerne var Peter Larsen Skræppenborg og N. J. Termansen. De to opvejede vist for ham mange andre. Afrejsen foregik st. Olafsdag den 29. juli fra København med dampskib til Kristiania. Over Dovre gik det med skyds. Den 5te avgust om morgenen kom man til Støren, hvorfra der gik jærnvej til Trondhjem. Modtagelsen hos venner var hjertelig. Den danske konsul, E. C. Dahl, gjorde honnør for gæsterne ved at hejse Dannebrog, yde rigelige bidrag og indbyde dem til en splendid frokost. Alt andet end grundtvigianer selv, skæmtede

han under mødet med en pietistisksindet ven: „Det er morsomme folk, disse grundtvigianere; du skulde lægge dig efter at ligne dem.“

Næste morgen — en søndag — gik turen med dampskib til Frosten. I et brev til sin hustru skriver Birkedal: „Vi sejlede op ad den mægtige, minderige Trondhjemsfjord, hvor de nordiske langskibe med Hakon jarl, Olaf Trygvason, Ejnar Tambeskjelver ofte havde sejlet — det var mageløst. Jeg sad og stod øverst oppe på højdækket, og det gik forbi mig i store tog for mit øje; hele dampskibet var propfuldt af byfolkene herfra. Da vi var komne i land på Frosten, stod en trøndersk bonde frem og bød de danske velkommen, og uendelig var den jubel og det hurra, som påfulgte. Bonden talte kraftigt og dog bevæget, og ethvert ord var dansk-norsk; så kom jeg og talte nogle ord om, at, var der noget højbårent og lidt af klippens art i min stakkels natur, da havde den norske saga sin del deri; og tonerne rørte ved de norske hjerter. Der var i en stor gård anrettet en frokost for os; derpå kørtes vi af Frostingerne omkring på egnen, først op til stedet, hvor det gamle Frostating holdtes, med mægtig udsigt ud over fjorden med øerne og baggrundsklipperne i det fjærne. Dér lå jeg på højen, mens det norske flag blev hejset, og inden det kom op på stangen, foldede det sig ud over mig og dækkede mig til. Det var et uforglemmeligt leje på det sted under det banner. Derpå kørte vi omkring, kom forbi kirken, hvor vi et øjeblik var inde og hørte den sidste salme af en talrig menighed, og det var en dejlig salme, der lød dybt og alvorligt og gribende. Så drog vor Frostingbonde hjem med os til sin

store gård, hvor vi spiste til middag, og alt var gæstfrihed og glæde. Så drog vi til mødestedet, hvor 2000 norske mænd og kvinder var samlede. Det var et underligt velsignet møde, — Nordmændene var ude af sig selv af glæde. Først talte Wexelsen, så holdt jeg en lille prædiken (over dagens evangelium: den utro husfoged), så talte pastor Gunnerus (han, som er under forfølgelse her) kraftigt og varmt. Peter Larsen havde talt, før jeg kom.“ — Hvilken rigdom i beåndelsen! Men så fordringsløst i det ydre rejste de, at Birkedal noterer deres taknemlighed over, at konsul Dahl havde sendt 100 rdl., for at de kunde gå på 1ste plads på dampskibet dagen efter til Stiklestad og få fri middagsmad ombord.

Ved Stiklestad mødte dem det uheld, at et brev, der skulde melde deres ankomst, var gået fejl, hvorfor det blev umuligt at samle mange til mødet omkring Olafsstøtten. Her var det første gang, han i sin tale¹⁾ brugte det billede, der mere end noget andet hos denne billedrige mand er bleven typisk for ham og ligesom blev indskriften over hans liv fra denne dag, indtil han brugte det sidste gang i sin afskedsprædiken til sin menighed: om Thord Folesøn, Olaf den helliges mærkesmand, der faldt, men i sit fald plantede bannerstagen så fast i jorden, at det blev stående. — Næste morgen samledes man atter om støtten inden afrejsen; her læste Wexelsen „Kongens bøn“ af „Arnljot Gellina“ op. På tilbageturen storartet modtagelse i Levanger.

Ved et møde på Kvithamar folkehøjskole i Stjør-

¹⁾ Talen skal have været trykt et sted; men det har ikke været mig muligt at opspore hvor.

dalen fik uviljen fra modsat kant imod „vikingetoget“ afløb, idet stedets sognepræst mødte og nedlagde indsigelse mod Birkedals brug af skikkelser fra Norges historie som forbillede for dets folk: man måtte kun tage sådanne fra den bibelske historie; alle andre vildledte. Det endte med en varm trætte, hvorunder præsten gik bort i vrede, fulgt af en del af sine sognefolk.

Den sidste dag var en søndag, og da prædikede Birkedal til højmesse i domkirken. Evangeliet var: Jesus græder over Jerusalem. Under gudstjenesten trak et voldsomt tordenvejr op. Det gav en mand anledning til at sige, at det nok var første gang, det havde lynet i domkirken.

Jeg kender ikke denne prædiken. Efter sin hjemkomst optegnede Birkedal i sammendrag efter hukommelsen, „Hvad han sagde i Norge“. Men heri var blot medtaget ord fra møderne udenfor kirken, særlig fra Stiklestad og fra Kvithamar. Efter denne opskrift har han også i meget ligefremme og åbne ord lagt Nordmændene deres ærespligt at være med til at værne „Nordens grænse“, når „tredje gang“ kampen om den skal stå ved Danmarks søndrede led, på hjærte.

Mandag den 14de avgust foregik afrejsen. „Vi kaldte,“ skriver Wexelsen, „siden den uge, de var her, for Birkedals-helgen.“¹⁾

1) Se om Norgesrejsen for øvrigt: „Til minde om Ole Peter Holm Larsen (Skræppenborg) ved Sofus Borgen s. 96 ff.; Povl Bjerger: „Niels Jokum Termansen“ s. 104 ff.; „Danskeren“, udg. af Fr. Jungersen, Fr. Nygård og L. Schrøder 9de bind s. 193 ff. og „En folkelig julegave“ af V. Birkedal 1872, s. 189 ff.

— Kort efter hjemkomsten holdtes i København det 4de nordiske kirkemøde i begyndelsen af september. Dette må vi dog forbigå her, da Birkedal, som skulde have indledet en forhandling „om sekternes stilling til folkekirken og dette forholds ordning“, blev forhindret i at være tilstede.

En følge af mødet med den ovenomtalte norske præst Gunnerus — der var „under forfølgelse“, fordi han ikke vilde følge den gamle alterbogs form for trosbekendelsen ved dåben — var det vel, at Birkedal, da sagen gik Gunnerus imod og denne valgte at tage afskedigelse fremfor at give efter, satte sig i spidsen for en pengeindsamling til ham. „Fædrelandet“ skrev i den anledning, at Gunnerus havde forud tabt sin ret, da han jo ved aflæggelsen af sin præsteed måtte have vidst, hvad han gik ind til. Birkedal svarede i „Hejmdal“¹⁾, at Gunnerus i virkeligheden havde loven paa sin side, eftersom den form af trosbekendelsen som kirkeligt symbol, der var bevaret i præsteeden, var den gamle latinske gengivelse af den, og at denne ikke havde alterbogens ændringer.

¹⁾ 1872, nr. 43.

Bjørnson, Ploug og Birkedal.

FRA helgen til strid!

Endnu tænkte man vist iblandt Grundtvigs venner aldeles ikke på, at noget, kristendom vedrørende, kunde trænge sig skillende ind i kresen. På vennemøderne forsikredes det, at, var der end skillepunkter, de nåede dog ikke ind bag troens og menighedsfællesskabets døre, og man drog heraf den slutning, at så betød de heller ikke noget stort. Birkedal mente det første, men han kunde dog ikke gå ind på det sidste.

Dønnet fra Georg Brandes' forelæsninger i efteråret 1871 hørtes kun som på afstand ude omkring i landet. Dette var noget, der lå dansk folkeliv og kristelig tankegang så fjærnt, mente man, at det vel aldrig kunde komme udenfor de universitetskrese, som man nu allerede tilforn havde overgivet til folkelig fortabelse, og som man betragtede med en vis overlegen ligegyldighed.

Stridsæmnet, der bevægede sindene, angik foreløbig forholdet til den gamle „intelligens“ og den ny folkelige udvikling, der jo var begyndt i så nøje forbindelse med kristendommen, — kort og godt, åndeligt, politisk og socialt: „folket“ mod „intelli-

gensen“, der ikke regnedes med til hint. I politisk henseende stod — når jeg undtager den egenlige reaktion — to hovedhære imod hinanden. Den ene havde sit slagord i den gamle, af universitetsdannelsen bårne, skandinavisme. Den anden og yngre så på skandinavismen som et poetisk misfoster af drømmeri og studenterhovmod; dens slagord var demokratisk udvikling af hvert folk for sig, og den saa en fjende i en skandinavisme, der kun kunde blive en sammenslutning af overklasser, som vilde holde „folket“ nede, styrke byrokratiet og udvikle militarismen. Fra grundtvigsk side kom dertil overbevisningen om at sidde inde med betingelserne for at udvikle en hel ny folkelig åndsdannelse, som snart vilde være i stand til at vælte den „sorte skoles“ d. v. s. den akademiske dannelses Goliat over ende.

En opdukkende bevægelse har sjældent øje for det, der i den ældre slægt har beredet dens komme; for straks at komme til magten, slynger den hensynsløst de gamle førere til side. Intet under, at det blev C. Ploug, som her kom til at tage hovedtønnen for disse. Han var, som Bjørnson skrev, „stor-slået nok til at være type.“ Men en sådan mærkes ogsaa hårdest af forfaldet.

Bjørnson gik i spidsen, ogsaa her i Danmark.

Som udgiver af „Norsk folkeblad“ fra 1866 havde han i stigende grad givet sig ind på indrepolitiske og sociale spørgsmål og stod som fører for en ung slægt, foran hvilken han sprang frem som halft en kong Sverre, halft en Sigurd Slembe, en „Arne“, en „glad gut“¹⁾, man knap nok kendte igen fra

1) Chr. Collin har i sin bog om Bjørnstjerne Bjørnson gjort opmærksom paa forholdet mellem Bjørnsons oplevelser

hans fortællinger, der dog mere end noget andet har forberedt jorden for ham i hvert fald i den danske ungdom. Hele hans digtning var, som Chr. Collini siger, et „led i arbejdet paa at hæve de norske bønder fra en almue til at blive bærer af en ny national kultur,“ som den måtte stå uforstaaende overfor, der „så med fordomsfuld kritik på bønderne som politisk parti“¹⁾. Der ligger heri en fin antydning af, at denne kritik var naturlig og forståelig, når man så på dette politiske parti fra den gamle intelligens' side.

Fra „Norsk folkeblad“ hører vi skarpt og hårdt de samme toner, som blødt og dæmpet lød fra „Dansk folketidende“ hernede. Mændene af den gamle „intelligens“ var „de doktrinære“, de vilde påtvinge folket en samfundsform, der ikke havde dannet sig af dets egen grund, men var udefra indført med den evropæisk-klassiske dannelse, hvilken var den hovedborg, som skulde stormes og jævnes med jorden. „Det er vort, som passer os,“ skrev Bjørnson. „Vort“ er bondens. Mænd som A. Sohlmann (der ellers i 1860 som redaktør af „Aftenbladet“ havde stillet sig på Norges side) og C. Ploug skal få at mærke, at „der er kommen flere nu end da de begyndte, og at disse flere, hvor upræsentable og ubehagelige de end er, har mod til at fortsætte, hvor deres eget slap.“ Og Bjørnson henviser til folkehøjskoledannelsen som en dannelse „jævnsides latinskolens i bondens nedarvede kristen-

under statholderstriden i 1860 og fortællingen „En glad gut“, og at disse også ligger til grund for det første udkast til „Arnljot Gellina“, der stammer fra samme tid (2den del s. 571 og 562). — 1) Smstd. s. 464.

tro, erfaring og sæd.“ Denne „arv“ var dog oprindelig tilfaldet bonden fra tidligere tiders kultur, og den nye folkedannelse måtte dog fra den gamle „intelligens“ tage så væsentlige stykker, at modsætningen til den ikke kunde være det eneste forhold mellem disse to „dannelser“.

Ploug har givet Høgsbro skylden for „at have bildt den norske idyldigter ind, at han var en ny profet“, og for at have „hvervet ham som fanebærer for det forenede venstres Badschi-Boschuker.“ Dette er sikkert fuldstændig urigtigt, hvis dermed skal menes, at Bjørnsons demokratisme skal have Høgsbro til ophav. Langt snarere er det Nordmanden Johan Sverdrup, fra hvem påvirkningen er kommen. For Sverdrup havde den gamle skandinavisme altid været den nordiske folkefriheds ærkefjende. Hans politik havde altid gået ud på, hvad Ploug kaldte en ren „bygdepolitik“, dræbende for alle store samfundstanker. På studentermødet i Stockholm 1856 havde Bjørnson været henrevet af alt, hvad han hørte; „alt, som alle mennesker sagde, var dejligt.“ Det var nok ikke frit for, at det kunde være dejligt at blive en ny Ploug. I statholderstriden 1860 fik Bjørnsons skandinavisme i denne form dødsstødet, ikke mindst derved, at den bragte ham i forbindelse med Sverdrup. Natten efter forkastelsen af et mistillidsvotum til regeringen, denne stillede, var de med en del andre samlede, og dér blev de gode venner, fortæller Bjørnson. „Jeg holdt vel de tyve taler den nat, og Sverdrup sa'e, at med tolv slige mænd som os skulde han påtage sig at erobre Norges land¹⁾.“

1) Chr. Collin: Bjørnstjerne Bjørnson 2. bind s. 557 f.

Men iøvrigt behøvedes der ikke mere, end at den gamle skandinavismes i det ydre tyndslidte bånd brast, for at de Sverdrupske tanker skulde vise sig tilstrækkelig selvvoxne i Bjørnsons sind. Wergeland stod jo bag ham, og i Danmark Grundtvig. At den dybere grund for Grundtvigs folkelige og kristelige syn altid kom til at ligge Bjørnson fjærnt, viste den følgende tid. Men overfladisk var der berøringer nok. Også Grundtvig drog „bønder og bondevenner“ frem som det egenlige danske i folket. Hans hele liv fra 1805 havde været en uafbrudt kamp for dansk folkerejsning imod en fremmed kulturs overmagt; og denne kamp var kun bleven uddybet ved hans kristelige gennembrudd. Politisk havde han altid taget afstand fra de national-liberale, men rigtignok ud fra et synspunkt, hvorfra man kunde synes, at han også måtte tage afstand fra ethvert andet „parlamentarisk“ parti: han stemte jo imod grundloven i 1849. Men han har vistnok set sagen således, at for de national-liberale var en „konstitution“ selve målet, for de folkelige bondepartier kun et middel for det, som for ham var målet: folkets åndelige og sædelige oprejsning. Endnu på vennemødet i foråret 1871 greb han anledning af stedet, hvor det holdtes (Kasino) til at minde om, hvorledes han i det „store omdrejningsår her havde modsagt de „doktrinære“, der højrrøstet rådede til „at smække Slesvig som Sønderjylland til Danmark“ (Ejdergrænsen), „uden at bryde sig enten om Tyskland eller hele verden,“ og højt og frit udtalt, at han „kun vidste af et dansk folk og rige dør, hvor det danske tungemål frit bevægede sig¹⁾.“ Man har kun nødig at overføre denne

1) „Det kirkelige vennemøde“ 1871, s. 60.

tankegang på det indbyrdes forhold mellem de tre nordiske folk og betingelserne for deres udvikling; og man står lige ved den opfattelse, Bjørnson knæsatte.

C. Ploug havde været den forrige slægts fører. Nu vilde Bjørnson tage denne slægts ungdom fra ham.

Ved nyårstid 1872 fratrådte Bjørnson redaktionen af „Norsk folkeblad“ og tog afsked med nogle vældige slag også mod den danske national-liberalisme, der efter hans mening beherskede den norske intelligens; det var jo et forbund om denne slags politik, man kaldte for skandinavisme. Denne politik havde intet mindre end „sat det nationale overstyr i Slesvig, det liberale i Frederik d. 7des grundlov og det intelligente i skandinavismen.“ Det tog sig ikke ud for slig forfængelighed „at bygge Norden i det små.“ Men nu var der „slået bro mellem de tre nordiske landes demokratier“, og nu skulde „de gamle rådne institutioner og faldefærdige mure omstyrtes „i kristendommens, i folkeåndens og Nordens navn!“¹⁾

Hvorledes Ploug kunde opfatte dette, som om Bjørnson nu vilde opgive politiken for blot at være digter, er ret ubegribeligt. Da Bjørnson atter en måned efter var ude på den politiske krigssti, indså Ploug sin fejltagelse og stemplede nu i „Fædrelandet“ „statsmanden Bjørnstjerne Bjørnson“ som „kun — en karnevalsfigur.“²⁾

Nu skulde Ploug have sandheden at høre.

Den kom i „Nogle ord til ungdommen“ i

¹⁾ „Norsk folkeblad“, sidste nr. 1871. — ²⁾ „Fædrelandet“, 12/2 1872.

„For idé og virkelighed“.1) — „Skandinavismens stormester“ behøver ikke at fældes; han er „selvfældet“. Han er en mand med fejltagelsernes bitterhed“ i sin sjæl. 1864 er beviset imod de national-liberale. Han er én mand, når han synger, en anden, når han handler. „Nordens ungdom synger hans sange med ryggen mod ham selv“. Af mangel på tro, hel vilje og selvstændighed vender han sig mod den folkelige partidannelse om demokratiets sag i Norden. Det er den gamle „intelligens“, som således trækker sine folk op, idet den vifter med „hele standpunkter“, som er hule af „doktrinærthed“. Mener vi med Grundtvig, at kristendom kun blomstrer i et stærkt folkeliv, da må vi føle det som en helig pligt i samfundet at arbejde for virkelig lighed, virkelig frihed, virkelig oplysning og derved „til en vis grad“ blive politikere.

Artium og 2den eksamen skal afskaffes; „hele lærdomsmåden“ omvælttes. Kirken skal løses fra staten.

I forsvarssagen skal skydning og disciplin lægges til skolen; den senere opøvelse skal forenes med store nationalfester under troens og fædrelandskærlighedens ånd.

Målet er at gøre, så vidt muligt, „en personlighed af hver borger“; måske så senere at danne republikker. Et fremtidsbillede er en sammenslutning af de nordiske republikker til fælles forsvar.

„Du ungdom — fat mod og mød frem i kirke, skole, i politik, i litteratur, i samfund . . . lad din religion og din kærlighed blive en kraft til valg og

1) 1872, 1. bind.

til handling, ikke bare salmesang og føleri Folkeånden hedder den Herrens engel, som nu kalder på dig og som støtter dig, når du er træt og giver dig ind til religionens trøst igen, hver gang du tvivler, han som bærer folkenes suk til Alfaderens trone, og som kommer igen med det svar: vær trøstig! jeg har bevaret eders lille stemme mellem de store, fordi jeg vil give den en gærning at gøre.“

Med dette opråb, der ender i en hel hymne (urtypen til M. Pontoppidans: „Aldrig fortvivle!“) slutter afhandlingen. Bjørnsøns forhold til kristendommen skal først senere omtales. Ingen kan dog være i tvivl om den dybe forskel mellem den religiøse tone her og Grundtvigs. Her er ren folke-religion, ikke kristendom. Kristendommen er bare omsat i folkelighed, og folkelighed atter i demokrati. Således har Grundtvig aldrig sat kristendommen ind i folkelivet.

I Plougs svar¹⁾ må vi her forbigå alt, hvad der angår hans egen, så hårdt angrebne person. Han tilbageviser angrebet paa „intelligensen“. Dens skrøbeligheder er ikke dens egen, men nationalkarakterens, hvoraf de uden intelligens har mindst lige så mange som de med intelligens. Hele den nyere nordiske litteratur er udgået fra dem, der har nydt „den højere undervisning“, og når Bjørnsøn siger, at denne har ødelagt alle vore hjærte- og fantasikræfter, så bærer han sig ad som bispen, der lukkede lyset inde i sit chatol og råbte: „Jeg er bleven blind.“ Det er ikke bare på trods ad „artium og 2den eksamen“, at den nationale vækkelse er udsprungen midt i

1) „Hr. Bjørnstjerne Bjørnsøn og Ungdommen“, „Fædrelandet“ 16.—17. April 1872.

universitetsdannelsen. De forventede virkninger af ophævelsen af disse eksaminer er genstand for megen satire af Ploug, ligesom også Bjørnsons betragtninger om militærvæsenet (af Bjørnson er ytringer som disse, at „bonden ikke har lyst på“ våbenøvelse i den voksne alder, at „hver mand indøvet bliver landet en værre fjende end fjenden selv“, og at dette er noget, enhver „stiltfærdig og gudfrygtig bondekone“ forstår). — Der er megen intelligens, siger han, som billiger kirkens løsning fra staten; men det er praktiske vanskeligheder, som står i vejen.

Kræver man anerkendelse af en national opgave og forsåvidt en mission, som påligger de nordiske folk efter deres særegne folkeejendommeligheder, så nægter Ploug ikke, at en sådan findes, men et folk vælger eller anviser ikke sig selv den. Bjørnson har jo sat kristendommen i nøje forhold til folkelivet og særlig sat de nordiske folks opgave i dette forhold, men Ploug betvivler, at radikale omdannelser i politisk forstand hører med til det „stærke folkeliv“, hvori kristendommen skal trives bedst. Og når det siges, at Nordens folk er de eneste, hvis arbejde for frihed og lighed udspringer af deres religiøse anskuelse, og at den franske revolutions dønninger kun har styrket vort trosliv, er begge dele bare halvsande. Det er „uforskammet at slå dannelsen og fritænkeriet i hartkorn og gøre alt, hvad der ikke netop er grundtvigianisme, til brandesiansk.“

Man skulde her just ikke tro, at det blev Bjørnson, som nogle år efter skulde sætte grundtvigianisme og fritænkeri i stak sammen.

Man vil vist heller ikke godt kunne undgå at få en fornemmelse af, at der var noget særlig norsk, som sleb hans udtalelser så skarpe, følelsen af, at det norske „bondefolk“ stod i en afstand fra den indførte „danske“ kultur, som jo da i hvert fald ikke i samme forhold kunde være tilstede i Danmark.

Ligefrem havde Bjørnson ikke taget hensyn til Birkedals stilling til „det forenede venstre“. Men hans opråb gjaldt i første række den grundtvigske ungdom. Han havde talt om den skæbne, der venter dem, som „med ringere begavelse og med mindre tryk af store begivenheders store ansvar“ begiver sig ud på den samme „selvstændige vej“ og stiller sig på Plougs side imod demokratiet. Og han havde spottet, hvad Birkedal kaldte „de hele standpunkter“.

Men skulde den, der, om end ene, dog med sandheden på sin side, stillede sig mod tallets overmagt, behøve at frygte nogen skæbne?

Der skal tages parti, siger Birkedal¹⁾, og det har vi ældre grundtvigianere også gjort. Men at tage parti er ikke at gå ind på en hvilken som helst partidannelse, og „tallene“ spiller ingen rolle for os. Bjørnson sigter os for mangel på tro. Men det kommer an på, hvad tro er, og hvad den bygger på. Hvor kan man tale om tro i en sag af så splidagtige modsætninger, som J. A. Hansens demokrati og Grundtvigs „kongehånd og folkestemme“²⁾ dog er! En pagt herimellem er „en falsk alliance“. Og når Bjørnson siger, at Vorherre selv bruger „falske

1) „Kort redegørelse“ i „For idé og virkelighed“ 1872, 1. bind. — 2) B. bruger ikke her dette udtryk, men det betegner, hvad han mener.

alliancer“, eftersom han hver dag får sit frem ved mænd, han umulig kan være enig med, stempler Birkedal dette som en „ubevidst fornærmelse mod Vorherre.“

Også han slutter med et opråb til de unge: „Hold forbilledet rent og klart — men vov jer kun modig ud i livet med tro på den hele ufordunklede sandheds magt til at vinde de sejre, der virkelig er til velsignelse for eders folk og jer selv!“

For Birkedal kunde en sejr for demokratiet meget vel være et nederlag for folket. For Bjørnson var demokratiets sejr nødvendigvis også en folkesejr.

På Birkedals redegørelse svarer Bjørnson samme- steds, at han ved de „hele standpunkter“ ikke tænker på den „indvendige beslutning“ — det er netop den, „intelligensen“ mangler — men på stillingen, man indtager, når beslutningen skal træde ud i handling. Altså: „indvendig“ er alt i skøn orden hos Birkedal, men hans frygt for „tallene“ i den virkelige verden er kun „æstetisk schönthueri“. Det er mangel på hel vilje og helt standpunkt, når man ikke „tør det, opgaverne kræver.“

Men det er dog ikke „tallene“ i sig selv, Birkedal angriber, men måden, hvor de samles. Og hvilke opgaver er givne os? Anvises de os kun udvendig og ikke også indvendig fra? Og hvorledes er forholdet mellem den „indvendige beslutning“ og den ydre handling? — Alt dette har Bjørnson ikke tid til at skænke en tanke.

Det gør et næsten pudsigt indtryk, når Bjørnson beskylder demokratiets modstandere for at have altfor overdreven tro til sig selv og altfor ringe tro til

andre, og så i en anmærkning tilføjer, at han her undtager Birkedal, — „ti ham elsker jeg“. Et elskværdigt eksempel på kærlighedens blinde mangel på simpel logik!

Birkedals redegørelse faldt i Plougs smag, og han aftrykte den i „Fædrelandet“. Plougs artikel, hvormed han ledsagede den, skæmmedes af nogle ganske ubeherskede overfald på triumviratet: Bjørnson („hadets skummende bersærk“), Høgsbro („egoismens lavstammede trænkonstabel“) og S. Hedlund („den karakterløseste frasemager, Norden ejer“, „Slesvigholstenernes gamle allierede mod Danmark“ o. s. v.) Og Birkedal følte hans ord som en kile, hvormed han vilde sprænge „grundtvigianerne“ fra hinanden og flytte „Grundtvigs sande venner“ over på sin side. Skønt Ploug sandt og smukt udtalte, at det vilde være ham en sorg, om han skulde komme til at se på dem, „med hvem han havde kæmpet side om side i vor nationale kamp“, som sine bitre modstandere i den politiske, og sagde, at sig bevidst, havde han altid haft de samme idealer for øje som de, hvorfor han ingen grund så til, at de ikke skulde kunne „agte og støtte hinandens stræben“, — udtryk, hvori der jo ikke lå noget overdrevent —, fandt Birkedal det dog nødvendigt at forhindre, at han blev tagen til indtægt fra denne side og sendte Ploug et „åbent sendebrev“ i C. Rosenbergs: „Hejmdal“. ¹⁾

Han bebrejder Ploug, at han altid kun har taget halft standpunkt overfor grundtvigianismen. Den „hele, fulde grundtvigianisme“ har han været bange

1) 30/6.

for. De „hele standpunkter“ forbyder os at gå med ham.

Særlig i „intelligens“-spørgsmålet. Her tager Birkedal så godt som parti med Bjørnson. Kun at han taler om to „intelligenser“, en akademisk og en folkelig. Ploug kender kun den første; for ham er folkehøjskoledannelsen „slet ikke til“. Men den akademiske dannelse „kan ikke længere“, om den nogen tid har kunnet, holde et folk oppe på åndens højder. Den er ikke mere almindelig bærer af livets højere indhold. Der trænges til den dannelse, som nu begynder i folkehøjskolen. Ved at stille et billede af en åndsvakt folkehøjskoleelev op mod billedet af en knastør student får Birkedal jo let vor medhu for den første.

Men han tager afstand fra almuens eneregering. På dette punkt falder hans udtryk noget vage. Først „når „almuen“ i sin kerne er løftet op til at være mere end almue den i ret forstand bevidste folkemagt“ — og dertil hører ikke blot bevidsthed om talstyrke og krav, som sigter til opnåelsen af standsmæssige goder, men bevidsthed om, at folkets ånd, højsind, frihed og ære står øverst på listen — „er det i sin orden, at almuen, således opfattet, skal regere her i Danmark i fremtiden.“

Disse „ret forstået“, „således opfattet“, „i fremtiden“ efterlader ikke noget klart indtryk. Skønt han bebrejder Ploug, at han ser på almuen kun som et „underlag“ i samfundet, gør han det jo egentlig selv. Den almue af en højere art, han ser frem imod, er jo i øjeblikket „slet ikke til“ for ham selv. Og alligevel er han ikke bange for at lade den almue, der samles i folkehøjskolen, men dog altså endnu ikke

„i sin kærne er løftet op til at være mere end almue“, allerede nu sidde inde med dannelsens fællesmål. Man skimter knap afstanden fra Bjørnson, når han siger: „Før måtte de af almuen, som vilde op i dagslyset, gå ind i de samfundsklassers åndelige kres, som er „ovenpå“ nu må de af de såkaldte bedre stillede, som vil have deres del i løsningen af de samfundsopgaver, som stilles folkene, gå ind i den åndskres, som almuedannelsen har begyndt at drage.“

Betyder dette, at „intelligensen“ skal afføre sig sin herskermine, lære sig at forstå folkets tarv og gå tjenende ind i det, er uenigheden næppe syndelig stor. Men man kan ikke vægre sig for den iagttagelse, at Birkedal i sin iver for at skærpe modsætningen til Ploug efterlader et indtryk af, at Bjørnson står med „helere standpunkter“ her. Der var jo dog kun fjærnere ude tale om, hvad der engang vilde komme; det foreliggende spørgsmål gjaldt øjeblikkets forhold. Og en almuedannelse som Bjørnsons, der stod fuldfærdig fra gamle dage, var unægtelig „helere“ end Birkedals „begyndende“. En folkemagt, der var sig tilstrækkelig „bevidst“ allerede nu og var rede til at tage styret, hvad dag det skulde være, var „helere“ end en, der på ubestemmelig tid først skulde opøves til at blive sig „i ret forstand bevidst“.

Og om den nærværende stilling udtaler Birkedal, at den slet ikke er moden til noget almue styre. „Endnu“ er der forførelse i at sige til almuen: du skal fortrænge alt andet end dig selv. Den „bevidste folkemagt“ forsinker derved kun tiden for sin ret-

mæssige overtagelse af magten. Så har dog altså „intelligensen“ forholdsvis ret endnu.

I et „åbent svar“¹⁾ erklærer Ploug, at den „hele, fulde grundtvigianisme“ ikke er et idealsystem, som man lige kan flytte ind i det virkelige liv. I forholdet til idealet står han snarere på Bjørnsons standpunkt: at sandheden vil klare sig ud af fejltagelserne.

Hvad folkehøjskoledannelsen angår, minder han — ikke helt med urette — om at der gik en anden tone gennem Grundtvigs ord ved indvielsen af Marielyst højskole i 1856 end den, der nu høres. Vistnok anfører han for frit, når han lader Grundtvig tale om at „bygge bro mellem almuen og dannelsen“ („intelligensen“). Men uden at angribe denne sidste, nøjedes Grundtvig dog med at fremstille sin skole som en skole „for det danske menneskeliv, hvori vi alle, som bor og bygger i Danmarks rige og bruger det danske tungemål, mer eller mindre, med større eller mindre kræfter, større eller mindre lyst og glæde, mere eller mindre oplysning og dygtighed tager del.“²⁾ — Og Ploug minder om, at Rødding højskole blev bygget for national-liberale penge“. Selv har han glædet sig over folkehøjskolens vækst og fremgang siden 1864 og altså set den som et betydningsfuldt led i det danske folks arbejde for genoprejsning.

Der kan ikke tvistes om, at bondestanden skal have en „magtrolle“ i staten, en „rimelig andel“ i lovgivningen. Men nu forlanger man enevælde for bondestanden. Og aldrig har han med den konstitutionelle frihed ment en tilbagevenden til et mid-

1) „Fædrelandet“ for 4de juni. — 2) „Grundtvigs højskole 1856—1906“ ved H. Rosendal, s. 54.

alderligt standsherredømme. Der ligger nok „ubruggede kræfter“ gemt i almuen. Men han tror ikke, de er særlig store. Ti den er „skabt af samme ler som vi andre“. En almue, som Birkedal tænker sig, nås ikke i en overskuelig fremtid. Og med denne betragtning er han ikke tilbøjelig til at fledføre den gamle dannelse under en nutidsalmues regimente. Han agter en dygtig og retskaffen bonde lige så højt som andre. „Men jeg tilstår, at jeg ikke har selvornægtelse nok til at betragte den, der i ingen henseende står over mig, som bedre end mig, blot fordi hans kjole er af vadmel og fordi han har vogtet gæs, medens jeg deklinerede „mensa“; at folkeånden skulde være vokset i ham, men udslukt i mig under disse ulige, men lige uskyldige sysler, erkender jeg på ingen måde.“

Sluttelig frabeder han sig ros for sin „sang“. Af den, mener han, det meste er „forgængelig“ og af „større interesse for historikeren end for literaturhistorikeren“. „Fortjener jeg ikke at mindes som mand, så må man gærne glemme mig som sanger.“ Et ord, der selv fortjener at mindes, hvor Plougs navn nævnes!

Birkedal svarede ikke. Striden lå hen til efteråret, da Bjørnson gav ny anledning til, at den optoges. Det er umuligt at overskue den nu tilendebragte del af den uden at finde, at Birkedals stilling mellem Bjørnson og Ploug led af nogen uklarhed, og at de hver fra sin side kunde have nogen ret i at opfatte hans „almue“ som et temmelig romantisk begreb. Imidlertid må man huske på, at her forelå langt fra ublandede politiske spørgsmål. Sagens rod gik ned i åndslivet og i samfundsforhold, som var

ved at danne sig. Og Birkedal var ikke kommen til ligevægt mellem sin gamle grundtvigske romantik og det standpunkt, han nys havde taget mod det „forenede venstre“s massive realisme. Han overså næppe endnu følgerne deraf.

Men heller ikke Bjørnson og Ploug så til enden af deres sværd. Målet skulde jo ligge dér, hvor Henrik Ibsen pegede, da han om den „rette samlingsstøtte“ ved Norges tusindårsfest¹⁾ i samme sommer sang:

„Men den skal bygges over døgnets lejr
højt over bygdens stræv og byens bulder.“

Og Birkedal famlede dog efter sten til en sådan samfundsstøtte mellem de to andre uforsonlige modsætninger, der kun gik ud på at rive hinandens bygninger ned.

Samtidig med, at Norge rejste Haraldsstøtten ved Haugesund, rejste man i Ryslinge, ved fælles hjælp fra begge de tidligere stridende parters side dér, en bavgård for Frederik den syvendes kongeværk. En sten for kongen stod øverst på en lille høj, og nedenfor den en stentavle med grundlovens årssdag indristet. Rundt om denne høj stod mindestene for slagene ved Bov, Slesvig, Frederits, Isted, Mysunde og Frederiksstad og for førerne: Læssøe, Bülow, Schleppegrell, Rye, Krogh, Helgesen. Mens fredens mænd, sagde Birkedal i sin tale²⁾ skrev vort frihedsbrev med pen

1) hvori Joh. Sverdrup nægtede at deltage med den erklæring, at han, såfremt han havde levet på Harald Hårfagers tid, med de andre høvdinger vilde være udvandret til Island. — Dette synspunkt er dog absolut ikke mindre „romantisk“ end Birkedals.
— ²⁾ „En folkelig julegave“ nr. 2, 1873.

og blæk, skrev kampens mænd et andet frihedsbrev „med stålpen“: Danmarks riges frihedsbrev overfor dets ydre fjender, skrevet af viljen til at hengive livet for dets tilværelse. Den dag, denne vilje ikke er mere, er vor folkelige friheds dødsdag.

Og så hvævede over kongestenen sig allerøverst den blå Guds himmel: hans velsignelse over det hele.

Kunde en støtte som denne blive samlingsmærke for det danske folk?

„Den nye tid må sejre, ihvor farligt det end ser ud, hvor dristigt det end synes at overlade styrelsen til denne tids nye, opdukkende kræfter . . . Den ædle folkelivs-tanke er understrømmen — det åndløse masse-røre er overstrømmen. Det kommer nu an på, om det danske folk . . . dog har sit egenlige leje i den ædle understrøm og lader sig føre af den. Jeg har et godt håb.“¹⁾

Men dette håb støtter han ikke på folkets egne kræfter, men på kristendommen, at „frelsens ord og evangelium slår dybe rødder i folket.“ Ellers opfyldes det ikke. Ellers går vi ikke en befrielsens, men en trældommens tid i møde i en ny skikkelse.

1) „En folkelig julegave“ nr. 3, 1874, s. 49—50.

„Signal“-striden. „Vorherre trænger til Danmark“.

2DEN september døde Grundtvig. Nu havde hans venner ikke længere, sagde Bjørnson, hans „store fortolkning“ at holde sig til. Hvordan tegnede fremtiden sig?

På vennemødet efter hans ligfærd faldt slagordene derom fra Birkedal og Bjørnson. Men så højst ulige, skønt Birkedal selv har sagt, at han den gang endnu ikke klart så, hvor Bjørnson førte hen.

Det blev Danmarks ydre forhold, som da trådte i forgrunden, men i nøje tilslutning til den vending i vor indre politik, hvorved al udenrigsk storpolitik, både i form af skandinavisme og modsætningsforhold til Tyskland, lidt efter lidt i den grad mistede sin indflydelse på den, at endog hensyn til landets nødvendige forsvar trådte helt i skygge for partiernes kamp om magten.

Som det største ved Grundtvig fremhævede Birkedal på vennemødet¹⁾, at han havde „gjort sig

1) „En høvding er falden i Israel“, tale ved vennemødet 1872, trykt i i „En folkelig julegave“ no. 2, 1873.

selv overflødig“. Vi havde sluttet os til ham, fordi vi i ham så en skikkelse, i hvilken ideen, synet og tanken var bleven personlig levende. Men bag ham stod „grundpersonligheden, Jesus Kristus selv“, som alene er vor høvding. Vi har ingen andre og skal ingen anden have. — Om det, der truede freden blandt vennerne, talte han ikke. Tænkte han, at det kristelige fællesbånd vilde af sig selv gøre alt dette til intet? At den store høvding, Jesus Kristus, vilde vedblive at samle dem under sin „sikre fortolkning.“

Mens Birkedal neddæmpede tilbøjelighederne til at gribe efter høvdingstaven, kastede Bjørnson den snarere ud i grams blandt efterfølgerne, idet han manede til kamp om alt, hvorom der var uenighed. Hans tale var en efterklang af hvad vi ovenfor har lært at kende, hvorledes han brød med dem, der vilde omspænde Norden med et herskervælde af det fåtal af mennesker, der havde „spist af oplysningens pandekage“, hvorledes han var ført til dette brudd ved „et slag i ansigtet“ af de norsk-norske („målstræverne“) og de svensk-svenske (statholderstriden med sangene: „Har du hørt, hvad Svensken siger?“ og „Ja, vi elsker dette landet“). Men det nye i talen var, at han ikke vilde unde de dansk-danske nogen plads ved siden af de andre. Da han kom ind på det danske spørgsmål — og det var jo hensigten med talen — tabte hans syn sig i den store vidde af alle de germaniske folks sammenslutning. Han havde løseligt fået fat på Grundtvigs historiske tanke om et folkesamfund (jfr. hvad man kalder „plantesamfund“) mellem den nordiske, angelsaksiske og germanske stamme i modsætning til de romanske og slaviske folkesamfund. For denne tanke skulde

de danske tilsidesætte deres egen særlige sag. Den skulde være samlingstanken i folkehøjskolens oplysende arbejde. Den skulde være prøvestenen for kristen-kærligheden i det danske folk. Hvad det var lagt ind under, var en prøvelse, Herren havde undergivet det, for at det skulde gå frem i denne kærlighed. Gennem denne kærlighed skulde det opnå, hvad det savnede. Det vilde blive let af vennehånd at få, hvad det ikke kunde tage med fjendehånd ¹⁾.

Bjørnson talte i god tro. Men hvorledes kunde han forlange andet af Danske end af Nordmænd og Svenske? Aldrig har han talt i denne tone til sit eget folk. På et tidspunkt, da det danske folk mere end nogensinde trængte til at samle sig indadtil, spredte han dets sind udadtil i tågede verdenshistoriske formål. Og med hvilken ret kræver han „kristenkærlighed“ øvet af et helt folk, der på ingen måde som sådant er kristeligt? Et sådant krav er ikke udsprunget af Grundtvigs syn på forholdet mellem folkelighed og kristendom, selv om der i dette undertiden vil kunne påvises nogle uklare og misvisende betragtninger om et særligt slægtskab mellem danskhed og kristelighed ²⁾. At det grundtvigske vennemøde i det hele kun havde lidet øre for denne falske klang, er et ret talende vidnesbyrd for, at man fra denne side var ved at afsløve sig både nationalt og kristeligt i en rus af profetiske storhedsdrømme. På selve mødet fremkom kun én indsigelse (af pastor A. Leth), og denne indsigelse

¹⁾ „Dansk Kirketidende“ 1872 nr. 40. — ²⁾ Se min bog: „Den grundtvigske anskuelses dannelseshistorie og andre afhandlinger“, s. 172.

blev af ordstyreren (C. I. Brandt) erklæret for en misforståelse. Endogså Birkedal tav, fordi han, som han senere har sagt, endnu ikke så rækkevidden af Bjørnsons udtalelse.

Der er kun én forklaring på denne. Bjørnson lader det „slag i ansigtet“, (se ovenfor), han selv havde fået, gå videre til Danmark. Bag hans løst tilegnede „grundtvigianisme“ lå påvirkningen af den norsk-sverdrupske reaktion mod den besværlige „skandinavisme“, der stod i vejen for det nye demokrati. Dertil kom så digterens overvældende betagelse af de tyske sejre i 1870 — i stik modsætning til Henrik Ibsen. Kejser Vilhelm og hans „paladiner“ havde begyndt at afløse Hellig-Olav og hans mænd for den nye Arnljot Gellinas øjne.

Bjørnson, som havde forladt forsamlingen, kunde ikke svare pastor Leth på stedet. Men nogle uger efter læstes i „Oplandenes avis“¹⁾ (udgivet af O. Arvesen) en artikel, undertegnet „en Nordmand“, overskrevet: „Er det med Frankrig eller Rusland, at vi har en fremtid, eller er det med Tyskland?“, rettet særlig til „kristenfolket i Norden“.

Alle vidste, at „Nordmanden“ var Bjørnson. Han havde ikke villet skjule sig, kun tilkendegive, at det var på Norges vegne, han talte.

Her taltes rent ud. „Signalerne må forandres“, hed det, overfor Tyskland, — kæmpen, der nu havde slået sine vældige slag til alle sider (også imod nord : Danmark), og slået dem under lyd af stærke salmer.

Man skulde nu tro, at han måtte have fundet

¹⁾ 21.—22. September.

grund til særlig at rette ordet om „signalforandring“ til denne sejrige, salmestærke kæmpe. Men nej — han vender sig til de skikkelige, danske grundtvigianere, der på forhånd syntes lette at få ind på en kristendomsbetragtning, som i „universalhistoriens“ storslåede navn prædikede værgeløshed og fredelig eftergivenhed for de små efter sådanne fyndsprog som, at kampen skal føres „ånd mod ånd“ og med „tro på de våben, kristendommen giver os“, d. v. s. med ordet alene.

Ti, når der skal begyndes fra Norden, siger „Nordmanden“, så er det, fordi her alene er der fred mellem kristendom og frihed. At udbrede denne fred er Nordens verdensmission. Den rejser selvstyret i stat og i kirke. Den fører os sammen med de andre Germaner imod Romaner og Slaver.

Som om demokratiets idé var af nordisk oprindelse; den er jo afgjort romansk.

Men derfor må nu altså Danmark ændre sin stilning til Tyskland. Det må end ikke forlange, at Tyskland først skal gøre sin uret god. At stille et sligt krav vilde ikke være smukt menneskeligt, end sige kristeligt. Ti det er dens sag, som har lidt uretten, at gøre det første skridt til fred. Det bliver da således egenlig ikke voldsmanden, der er synderen, men den voldtagne, der værger sig. Han går så vidt, at han forlanger folkemøder holdt rundt i Danmark, hvorpå der skal erklæres: ingen krig med Tyskland, intet forbund med Tysklands fjender, men tværtimod samfund med Tyskland! — Så giver det os nok vort tilbage.

Nogle uklare ord om, at vi ikke kan indtage det lille jødiske folks særstilling og tro på en almægtig

Guds frelse, da vi ingen profetisk myndighed har iblandt os, som „har fået Guds almagt til at skræmme konge og folk i knæ til anger og bod“, er vel nok rettede til den Birkedalske retning indenfor grundtvigianerne.

Og Bjørnson forsikrede, at hvis Grundtvig nu stod op af graven, vilde han sige det samme. Men forresten skulde han fortsættes, ikke gentages.

Dette er særdeles rigtigt; men her lader sig ikke se nogen „fortsættelse“ heller. Grundtvig vilde i vor nationale strid om livet som folk aldrig have kunnet stille spørgsmålet, som „Nordmanden“ gjorde. Han vilde naturligvis have sagt: hverken med Rusland eller Frankrig eller Tyskland har vi en fremtid, men med den levende og almægtige Gud i troskab mod vor egen folkelighed.

Hvorledes blev nu Bjørnsons artikel modtagen i den grundtvigske kres? Høgsbro optog den i „Dansk folketidende“ uden bemærkninger, men lod andre tage til orde mod den i bladet (N. I. Termansen, J. Nørregård, F. E. Boisen og C. Berg, der talte kraftigt mod den falske forsonlighed). I „Fædrelandet“ — hvor Ploug talte om en „omrejssende skuespiller“, der havde sat sig i Grundtvigs højsæde — gjorde højskoleforstander C. Grove¹⁾ alvorlig indsigelse især mod den brug af kristendommen, artiklen gjorde, og som ikke var Grundtvigs, og Poulaine Worm lod indrykke et digt, hvori hun bl. a. bad Nordmændene

„forandre ordet, at en stjerne
i bjørnens tegn om Nordens pol

1) 12/10.

kan aldrig synke, aldrig fjærne
sin vej fra himlens kongestol¹⁾

Andre (se således i „Oplandenes avis“) skilte mellem „Prøjsen“ og „Tyskland“, hvilket sidste var lige så fortrykt af Prøjsen, som vi var. Det gjaldt blot om at vinde Tyskland for de danske livstanker, så vilde de bæres ud i den vide verden. Vi måtte styrte Prøjsen i forbund med det befriede Tyskland, — naturligtvis med åndelige våben. C. Hostrup²⁾ delte dette syn, men fandt dog den vanskelighed ved det, at man ikke i Tyskland selv gjorde denne adskillelse, og hvorledes skulde vi da foretage den? „At skifte vore signaler, før end Tyskerne gør mindste mine til at skifte deres, det er mere end man på dansk og norsk kalder forsonlighed; det er af den onde, for det er selvmord“. Langt om længe udtalte også Høgsbro³⁾ sig. Vort forhold måtte bestemmes af det tyske folks stilling til Sønderjylland. Vil det fortyske det, er det „vor fjende på liv og død“. Men det lader ikke til, at han tror, at Tyskland har sligt i sinde. Hans håb står til den „nye folkeret“, som det sikkert vil bøje sig for. Morten Eskesens „Fylla“⁴⁾ erklærer ganske gemtyligt, at det var ikke „dansken“, men „udansken“ (den national-liberale danskhed?), som gjorde skade i Slesvig, og „udansken“ hader vi lige så meget som Tyskerne gør det (!). Således går da

1) Nr. 247. — Et smukt svar fra Norge af A. Munch findes i nr. 248. — 2) Dansk folketidende nr. 43. — 3) Smstd. nr. 45. — I 1873 nr. 1, beder dog Høgsbro Bjørnson vise ham et sådant folkeparti i Tyskland, som vi kan slutte os til. Vi kender intet — ti det er „dog vel ikke socialdemokratiet?“ — 4) Nr. 44.

„tysken“ og „dansken“ i en fast pagt mod „udansken“ i Sønderjylland, og når de to venner med forenede kræfter får denne jætte jaget ud, så er freden genoprettet.

Inden ret længe mødte også Birkedal på valpladsen med et lille skrift: „Norden, Tyskland og Bjørnstjerne Bjørnson“.

Han vilde ikke beskyldes for Tyskerhad. Had mod uånden i et folks mængde er ikke had til folket selv. „Folket“ opfatter han idealt som hvad der indenfor denne „mængde“ svarer til „Gudstanken“ med det. — Grundtvigs tanke om den gotisk-germanske folkestammes samhørighed giver han sin tilslutning; men netop derfor går han Tyskerne imod, når de modvirker denne tanke. Ti den virkeliggøres da ikke derved, at det hele skal gå op i at være tysk. Og ondt bliver ikke godt, fordi det tager sig stort ud. Prøjsens slag lykkedes, som det lykkedes Loke at dræbe Balder. Og skal der sluttes forbund mod Slaver, da også mod Prøjsen, som er en slavisk stat.

Bjørnson var vildledt af andre. Som dem, der har „hvidsket ham dette syn og dette råd i øret“, nævner han Hedlund („kødelig aflægger af verdensbladet Times's madstrøb“, hedder det om hans blad, ganske som Ploug havde sagt) og Joh. Sverdrup (en „unordisk ånd“). Han nævner ikke Høgsbro, og fik ondt bagefter at høre om denne fortielse af Ploug. Ti Høgsbro, der havde deltaget med de to andre i det såkaldte „trekejsermøde“ på Hamar samme sommer, fik af mange hernede skyld for at have støbt de kugler, Bjørnson skød ud. Men han mener at spore en ond indflydelse på Bjørnson fra alle de

forhold, som i det hele hans demokratiske syn havde ført ham ind i, kort sagt fra „forbundet med alle, som kun udvortes vilde det samme“ som han. Den „falske alliance“ virkede. Bjørnsons tale vilde få „friheds-stræberne“ og de „åndsnydelsessyge af alle stænder“ til at løfte hovedet. Den vilde dræbe den ægte manddom i folket.

Til sidst gør han forholdet op mellem Bjørnson og „grundtvigianismen“. Sit syn og sin „kristendom“ kan han ikke pånøde os i Grundtvigs navn. Han er selv kun en „begynder“ i grundtvigianismen og står kun i digterens fantasiforhold til kristendommen. Der er nu adskillige yngre, som begynder at ville „belære os „ældre grundtvigianere“ om, hvad der er ægte grundtvigianisme“. Og „vi vil gerne lære, men må dog på forhånd mene, at de, som åbenbart stå udenfor hans dybeste liv og livsbetragtning“, ikke fortrinsvis skulle være læremestrene. Han sigter naturligvis her til Grundtvigs kristendom som det dybeste og det afgørende stykke i hele hans livsbetragtning. Og Bjørnsons „kærlighedsforkyndelse“ falder ikke sammen med kristendommen. Der er i hans tale derom noget, som vil vildlede mange. Det lyder så kønt at ville tage et stykke had fra os. Men sæt at han vil tage „det stykke had fra os i vor dåbspagt, som hedder forsagelsen!“

Det kom jo også nogle år efter.

Og det vilde være „kærlighedspjåt“, siger Birkedal her.

Det varme og kraftige lille skrift er et af Birkedals bedst udførte stridsskrifter. Og Ploug tiltalte det så meget, at han tænkte, det kunde danne bro til den forståelse, som sidst var bristet. At Birkedal

uden tilføjelse havde anført hans ord om at Bjørnson vilde „sætte sig i Grundtvigs højsæde“ har vel også bestyrket ham i denne tro. I et par ypperligt skrevne artikler i „Fædrelandet“¹⁾ gav han sit hjærte luft.

Bogen havde han læst med ublandet glæde, men for sandhedens skyld måtte han tilføje nogle bemærkninger.

Disse gjaldt først Bjørnsons forhold til Grundtvig. Når Birkedal fandt Bjørnsons udvikling på tværs ad grundtvigianismen, finder Ploug dens sammenhæng med denne åndsretning ganske rimelig, eftersom Grundtvigs (og Birkedals) udvikling har haft et stærkt „æstetisk“ præg. Så kommer man let til at forveksle digteren med mennesket. Men digtergaven har i sig selv „ingen sammenhæng med eller rod i personligheden;“ „den store digter er i kraft af sin ævne ikke nødvendigvis en stor mand.“ Hvis man kunde slutte fra digteren til manden, kunde Birkedal med rette have ventet noget andet. Men Birkedals forudsætning om forholdet mellem digtergaven og mennesket er fejl. Hvad han laster hos ham, er ikke et frafald, en vildledelse ved andre bort fra hans egen grund. Det er ganske simpelt kun udslag af „mandens“ udvikling i de sidste år.

Dernæst gjaldt Plougs bemærkninger synet på Tyskland. Man kan ikke dele Tyskland i et, som forstod sin uret mod Danmark, og et andet, som førtes af løgnens ånd, et ædelt, men vildledt Tyskland og et rent ud sagt djævleblændt Prøjsen. Det må tages, som det er, og om „Guds tanke“ med det

1) 12. og 13. december 1872.

véd ingen mere end der er åbenbaret i dets historie. Man kan derfor heller ikke tale om et „vrægebillede af Guds tanke“. „Sådan som nu Tyskerne engang ere, sådan tror jeg, at Vorherre har villet, de skulde være til denne tid“, og at han dermed har haft en tanke, som sigter til at føre menneskeheden fremad. Måske der er en mening med deres verdenshistoriske stilling nu, som vi enten ikke kan eller ikke vil se. En sådan erkendelse skulde vistnok ikke føre os til selvopgivelse, men dog til „en billigere dom“, hvorigennem vejen til et venligere forhold kunde banes, „når de engang yder os vor ret.“

Det er uret at søge forklaringen på Tysklands udvikling i Prøjseriet. Den ligger i dets institutioner, navnlig dets universiteter og i traditionerne fra frihedskampen. Vi står overfor en virkelig tysk udvikling og ikke overfor et af „de gamle Venders skikkelige efterkommere“ knægtet Tyskland. Kun af „klogskabs-hensyn“ vil det yde os retfærdighed, ikke af nogen idealitet i Birkedals forstand. Og derfor, siger Ploug, „turde den rimeligste løsning af den slesvigske knude ligge i de nordiske folks sammenslutning“. En storgermanisk sammenslutning er vistnok en tiltalende tanke; men til en sådan er disse folk for langt fra hinanden i udvikling, og jeg tror aldeles ikke på nogen folkegruppering efter trosbekendelser“.

Endelig rammer Plougs ord den kløft, som særlig Bjørnsons optræden havde draget mellem Grundtvigs venner, og han går ud fra, at dennes „sande“ venner stod til hans side. Begyndelsen til kløften søger han med rette længere tilbage. „Den forvirring og opløsning“, siger han, „som nu er tilstede mellem

Grundtvigs venner, er en naturlig og nødvendig følge“ af dennes og Birkedals holdning i den sidste grundlovskamp. Det var dér, at grunden blev lagt til „talmajestættens“ overmagt i vor indre politik. Og Birkedal har for så vidt selv været med til at grundlægge, hvad han nu modsiger. I modsigelse mod sig selv tror han sig de „grundtvigsk radikale“ nærmere end Ploug, hvilket har fundet sit udtryk i „at han i sit skrift kun har haft „mod“ til at bryde med partiets „norske hærværker“, men ikke med hans „danske stalbroder“ (Høgsbro).

Birkedal tog mod Plougs artikel som en udrakt hånd og takkede i sit udførlige svar¹⁾ for dens „ædle og kærlige“ form, idet han til motto lægger to replikker fra „Hagbarth og Signe“ i munden på sig og sin modstander:

„Birkedal: Nu sværd fra bælte!
Vi strides uden had.

Ploug: Som bolde helte.“

Man ser ligesom den festglæde, hvormed han stiller sig op til kamp, i forventning om, at denne gang skal det lykkes at tale den gamle modstander, han dog delte så meget med, til forståelse.

Der var nu først Plougs vurdering af Grundtvig og grundtvigianismen. Er man virkelig med ham og den indenfor den æstetiske åndskres? Nej, siger Birkedal, hvad Grundtvig vilde, var ikke åndsnydelse, men livsdåd. Han véd, at han selv er stærkt påvirket af Øhlenschläger; men han har aldrig været uden følelsen af, at digtersynet skal omsættes i handling. I den grundtvigske højskoles undervisning er

1) „Fædrelandet“ 4., 5. og 6. januar 1873.

det historien og ikke digtningen, som har hovedpladsen.

Bjørnson er — skønt „endnu ikke“ nogen „mand“ — som digter dog et stort „åndens redskab“. Dog også et sådant skal arbejde i den rigtige retning. Og Birkedal har i sin bog vist, at han har øje for den skæve retning, det synes at tage med ham. „Bliver han ved som han har begyndt, så vil det nok snart være ude med hans venlige følelser for hans broderland“. Men trods alt er han dog „kåret til at være høvding for Norden“, og han „har villet gøre en god gerning“. Meningen må jo være, at digteren selv engang vil komme til bevidsthed om, hvad han er „kåret til“ og blive den „mand“, han „endnu ikke“ er. I Birkedals forstand blev Bjørnson imidlertid aldrig mand, og derfor er hans vurdering af „manden“ alligevel lovlig meget „æstetisk“.

Høgsbros del i Bjørnsons frafald véd han intet om. Han er tilbøjelig til at tro, at Ploug i det „politiske drivværk“, han sidder i, slutter sig til mere, end kendsgerningerne giver lov til, og er glad ved at „leve i en afkrog“, hvori han mere kan bevare sin „troskyldighed“.

Plougs realistiske betragtning af Tyskland og hvad Birkedal havde kaldt „Vorherres tanke“ med det kan han ikke gå ind på. Det er tyrketro og ikke kristentro at ville mene, at alt hvad der sker, også det onde, er efter Guds vilje. Ett er, hvad Gud vil, et andet hvad han tillader. Gud har tilladt Tysklands onde gerninger; men det er synd at sige, at det er sligt, han vil med det tyske folk. Derfor må vi adskille det Tyskland, som gør det onde, fra det, som skal vokse op til at gøre Guds gode vilje.

Og når så Ploug har beskyldt Grundtvig og ham for selv at have løftet „talmajestæten“ på tronen ved deres stilling i grundlovskampen, så svarer Birkedal dertil, at Grundtvig tog kun følgerne af den overbevisning, at det én gang givne ikke måtte tages tilbage; og den samme overbevisning var hans egen „hovedbevæggrund“ til at holde fast ved den gamle grundlov. Det var folkets „moraliske ret“ han hævdede. At krænke den fører ind i opløsningstilstande, som da også er indtrådt. Plougs forsikringer om, hvad der uden grundlovsændringen vilde være sket, er kun formodninger.

Når nu Ploug kræver af ham, at han skal sige, sig løs fra de „grundtvigsk radikale“ og stille sig på hans side, kræver han for meget. Han har sagt sig løs fra „det forenede venstre“ som parti; men han kan ikke sige sig løs fra sin gamle overbevisning, og han kan ikke skille sig fra de gamle venner, som står i det. Af to grunde. Først, fordi han „i grunden slet ikke er uenig med dem i frihedsspørgsmålene selv“. Ja, der er det, hvori han går videre end de, f. eks. skolesagen¹⁾ og — hær-sagen, „som for mig er et frihedsspørgsmål“. Dernæst, fordi han ikke vil „ofre menneskelivet på en politisk Moloks alter“. Ploug tager fejl, når han ser Grundtvigs vennekres splittet og opløst. I det hele er de enige; det er kun i enkeltheder, der er splid.

1) På et friskolemøde i Odense 19. novb. 1872 udtalte han: statsskolen leverer „mange flere formlys end brændende lys“ (som om formlys ikke kunde brænde) og „al tvang i skolevæsenet bør afskaffes i Danmark“. (Se „Dansk folketidende“ nr. 48 s. år.)

Ved at stille sig på Plougs side vilde han kun blive „en plukket høne med nogle fremmede fjer“. De nationalliberales tid er omme. Deres dannelse er udslidt. Indadtil har de „klattet det ene stykke bort efter det andet af det danske folks friske følelse af sin værdighed; udadtil gjort Evropa så led og ked af os, at al medfølelse, da det endelig brød løs, var borte“. De kan have den reneste, varmeste vilje; men de mægter intet mere. Ingen vil han dog hellere stå overfor som modstander end Ploug.

Fra det menige folk må, trods alt, frelsen komme. Det er børnesygdomme, det lider af. Hans håb er, at dets mandsmodenhed engang vil vise sig i dannelsen af et parti af alle samfundslag, som bestandig kan „holde folkets samvittighed vågen“.

„Vor skanse er opkastet i hast under tidens farefrist og trænger til stor udbedring. . . . Men den er dog rejst på en gammel kæmpehøj, der endnu har noget af sin stensætning og gemmer i sit skød dyrebart danefæ fra fædrenes old, som skal op for lyset og kraftiggøre sønnerne til stor og stærk ædel død. . . . Sker det ikke, og jeg skal se mit fædrelands undergang, da vil jeg, som Chr. Winther siger:

„mit grønsværstæppe trække
over mig og min seng.“

Glædelig jul, kæreste Ploug! og lyksaligt nyår!“

Med disse smukke ord slutter Birkedals svar. Men det var nu egentlig ikke så underligt, at Ploug fandt sig skuffet. Han kunde kun forklare sig Birkedals håb om dannelsen af det idealparti, hvorpå denne støttede sit lyse syn på fremtiden, som en selvskuffelse, og måtte så meget des mere føle hans dom

over den gamle slægts dannelse som en uretfærdighed. I en „afsluttende efterskrift“¹⁾ forbeholder Ploug sig det sidste ord. Redaktøren syntes utålmodig over, at modstanderen havde taget for meget plads op i hans blad. Der er intet nyt i efterskriften. Jeg anfører kun slutningen om Birkedals „uholdbare“ stilling: „Er De radikal, så gå med de radikale, — men De er ikke radikal; De er en varmtfølende, men ikke al tid til bunds tænkende mand. . . . De klinger så godt, disse stærke ord. . . . at ville alt for folket. . . . og så skriver og taler De således af fuldt bryst, uden at tænke på, at man kunde tage Dem på ordet. Egentlig vil De helst som jeg, en jævn, rolig fremskriden på det gamle, historiske grundlag“.

Dette sidste er rigtigt, men nogen frygt for at tages på ordet led Birkedal ikke af. Og hvad han endnu ikke synes at kunne tænke sig, på selve den politiske valplads at stille sig imod „vennerne“, det kom jo siden. Hans tro på idealets magt til at gennembryde alle hindringer, hans personlige stillen sig i tjeneste for denne magt, uden hensyn til hvem-somhelst, var til visse af en sådan art, at her må man sige at have med en „mand“ at gøre, i hvem „digteren“ er bleven kød og blod. Jeg vil ikke påstå, at Birkedal fyldestgørende har besvaret Plougs påstand om, at grundtvigianismen bar en æstetisk tids mærke. Ti dertil er det ikke nok at gøre opmærksom på, at den vil dåd og ikke nydelse. Der kan jo også tænkes en dådstrang, som æstetiserer og i sine handlinger miskender det virkelige livs

¹⁾ 13.—14. januar 1873.

løve, der ikke al tid falder sammen hverken med øjeblikkets bevægelser eller med begejstringens syns-linjer. Men når Birkedal talte om sit „samvittigheds“-parti i folket, da kan Ploug rent politisk set have ret i at kalde det en „utopi“ og Bjørnson i at tale om „æstetisk schönthueri“, — men, det var ingen af delene, når han selv trådte frem som høvding for den usynlige hær, der i verden kæmper for sandhed og ret med den gode samvittigheds blanke våben.

Birkedal følte sig fra nu af udelukket fra „Fædrelandets“ spalter, skønt ikke fra Plougs hus. Men Ploug havde bebrejdet ham, at han havde talt hårdt om gamle venner blandt de „national liberale“, samtidig med at han dækkede over vennerne i det „forenede venstre“. Dette erkender han selv og bød i C. Rosenbergs „Dansk ugeblad“¹⁾ kærligt om forladelse for: „der er ikke mange, jeg nødigere uretmæssigt vilde fornærme end dem“. Det er betegnende for ham, at han offentliggør denne tilståelse, for „atter med god samvittighed at kunne deltage i kampen“.

Det sidste, jeg véd om de tre kæmpere fra 1872—73 er, at på et besøg på Aulestad 1879, som Birkedal, der den sommer var i Norge, lod sig bevæge til, tog han Ploug så varmt i forsvar mod ubeherskede angreb af Bjørnson, at afskeden — den sidste med denne — fik en meget kold karakter. I nabogården gav Birkedal sit hjerte luft ved at synge Bjørnsons sang: „Barnet i os“:²⁾

„Så længe det ej dræbes,
har sjælen rejsningsmagt.“

1) 1873, nr. 6. — 2) V. Birkedal: „Personlige oplevelser“ 3 bind s. 65.

I de tre tørnede ligesom fremtid, nutid og fortid sammen. Med Bjørnson rejste sig en fremtid, blind og trodsig, men fuld af stærke forjættelser om, hvad der ikke lod holde sig nede. I Ploug stod nutiden, klar, forstandig og vågen, men begrænset af det bestående, med ikke ringe ret i angreb og forsvar, men svag i opfattelsen af tidens udviklingsmuligheder. Fra Birkedal kom en idealets fordring i en tilbagelagt tids skikkelse. Vag i sine ydre omrids, men ubetinget i kravet, sigtede den ikke så meget på at omforme det ydre liv, som på at styrke og rense de kilder, hvoraf det sprang frem.

I sit videre forløb kan „signalstriden“ ikke behandles her. Da Bjørnson i det af Chr. Rimestad udgivne „Dagstelegrafen“¹⁾ en månedstid efter skrev en ny artikel, hvori han bl. a. begrundede de tyske fordringer om „garantier“ ved en mulig afståelse af Nordslesvig med en henvisning til det „tirrende“ i den danske noget „kvindagtige“ folkekarakter, og forsikrede, at Danmarks tilværelse er til ende, hvis

1) 27/10. — Chr. Rimestad var en stor beundrer af Bjørnson. Jeg husker, at på en dampskibsfart fra Drammen til Kristiania under studentermødet i 1869 havde en hel del studenter samlet sig omkring Rimestad på dækket og lyttede til hans brede og kraftige udviklinger om Skandinaviens fremtid og om Bjørnsons mægtige betydning for denne. I det samme kom denne op fra kahytten. „Du, Bjørnson, kom herhen, vi taler om Dig!“ råbte Rimestad. Bjørnson kom, sagde intet, men stillede sig i en teatralisk stilling, greb Rimestads hånd og deklamerede med stor patos de to linjer af digtet om Daniel Schjötz:

„Den første, varme, fulde dråbe
af Norges blod på Danmarks hånd“,

— hvorpå han stolt smilende gik videre. Vi andre følte os nærmest forlegne.

det ikke følger hans råd, skilte de andre udgivere af „For idé og virkelighed“ ham ud af redaktionen, men året efter gik det selv ind. I Norge skilte Chr. Bruun, O. Arvesen og Kr. Janson sig nu fra Bjørnson i denne sag. Bruun siger, at Danmark vil ikke dø, så længe et åndeligt liv som nu bærer dets folk, og Arvesen erklærer, at „bragtes Danmark på håbløshedens rand, da var der meget mere, som med det samme blev håbløst her i Norden“. De mødtes med hån af Bjørnson, som kaldte dem „tre folkehøjskolelærere på rad, som ikke kan læse indenad“. Han havde jo kun talt om „faktiske forhold“(1). Når han tilføjer, at „Tyskland er foran i religiøs vækkelse“, da kan denne ytring kun forstås som et forbud på hans egen vending i det religiøse spørgsmål, der offentlig fremkom nogle år efter. Men hvorledes forholder denne frase sig forøvrigt til, hvad han i begyndelsen af striden havde udtalt om „Nordens verdensmission“, fordi her alene var „fred mellem kristendom og frihed“?

Bjørnsons optræden fik ingen betydning til det gode for forholdet mellem Danmark og Tyskland. Dansk udenrigspolitik overfor det har snarest gået i det af Ploug anviste spor og har måttet gøre det.

Da nogle år efter „signalstriden“ Prøjsen og Øst-rig fritog sig selv for forpligtelsen på § 5 i Pragerfreden, tilegnede Birkedal „konsejlspræsidenten Estrup og rigsdagens to formænd“ et lille skrift: „Danmark, Prøjsen og Pragerfredens paragraf 5“, hvori han opfordrede regeringen til at rette „en åben erklæring og et manddomsstærkt opråb til resterne af Europas sovende samvittighed“. Men

det vågne folk, som skulde bære og løfte en sådan erklæring, tør han ikke stole på, er tilstede. Han efterlyser forgæves „det store, varme hjerte“ og ser nærmest kun et „lille, snævert hoved, der af parti-had vil skaffe sig et udbytte også af denne sag imod den danske regering“. Et gode er der kun ved det skete: „vi er kastede ud af den sidste menneskelige udvortes forskansning, og ind på Gud alene, hans magt og hans nåde“.

— Birkedals uvilje mod de national-liberale stammede særligt fra de år inden 1864, da de efter hans mening drev en for Danmarks sag skadelig forhalingspolitik overfor Tyskland. „En forklaring af en gammel ytring“, han i efteråret 1872 fandt sig foranlediget til at give i „For idé og virkelighed“, sigter til noget, han havde udtalt i hine dage. I januar 1863 havde han i en artikel i „Fædrelandet“¹⁾ skrevet: „Jeg er vis på, at det danske folk vil gå ud af en åben kamp mod løgn og rov som sejerherrer; ti, så underligt det klinger: Vorherre trænger til Danmark, menneskelig talt, fordi han ikke kan undvære Norden“²⁾. I de „Prædikener“, hans gamle ven Monrad udgav i 1871, var denne ytring angreben³⁾. Monrad talte om folkeforførere, der „lægge an på at få herredømmet over et folks hjerte“ ved at indbilde det, at der ikke findes mage til det på jorden, at Gud i himlen „ikke kan undvære det“ og derfor er nødt til at beskytte det. Dette var en travesti af Birkedals tanke, — en travesti, som den oftere senere er bleven genstand for. I formen: „Vorherre kan ikke undvære

1) Nr. 20 og 22. — 2) Udh. af mig. — 3) I en prædiken om den barmhjertige samaritan. 2. udg. s. 423.

Danmark“ er den optagen i O. Arlauds samling af „Bevingede ord“. Det er kun retfærdighed at henvise til Birkedals egen forklaring. Den går ud på, at Gud udfører sin gerning gennem den skabning, han selv har gjort. Selv i underet benytter han sig af noget tilstedeværende naturligt. Således kan han da også til sin gærning have et bestemt folk behov, som i sin tid Israels folk. På samme måde har han tænkt sig sin ytring om det danske folk. Den sande ydmyghed kommer ikke frem ved, at man viser en given opgave fra sig, men når man står overfor „en mægtig opgave, hvor ens egen kraft bliver en forsvindende størrelse, men Guds kraft i skrøbelighed står kæmpemæssig for os“. Nu er det hans tro, at Gud for tiden har „en særegen brug for det danske folk“. Gud har en gerning for, som det skal være redskab for. Han kan selvfølgelig erstatte redskabet med et andet, når han vilde, og redskabet har intet krav på at blive brugt; men hvorfor skulde han ikke bruge det, så længe det duede i hans hånd?

Naturligvis er det „grundtvigianismens“ kongstanke, han her tænker på: det frie, hjertelige forhold mellem kristendommen og folkebevidstheden. „Med ansvar for hin store tanke står det nordiske folk i verdensnatten“.

Her berører Birkedals „grundtvigianisme“ Bjørnsons. Næppe har Birkedal endnu klart set, hvor den dybeste forskel mellem dem lå. Læser man Bjørnsons kantate efter Grundtvigs død — samtidig med hans artikel i signalstriden — med det mægtige opråb „til kamp for kristendomslivet“, smelter omridsene sammen og går ud i ett. Skellinjen er dog skjult tilstede: Bjørnsons påstand, at kristendommen og

den demokratiske „talmajestæt“ gør ett, er jo genstand for Birkedals alvorlige protest. Men i det tillidsfulde syn på de nordiske folks verdensopgave var de enige, — blændet som det rigtignok hos Bjørnson var af lysskæret fra Tysklands verdens- og åndsmagt, hvor man unægtelig ikke kunde finde noget, der lignede den grundtvigske vurdering af forholdet mellem kristendom og folkelighed.

Hos Monrad fandtes den ligefremme modsætning dertil. Efter hjemkomsten fra Ny Zealand havde han i sine „Politiske drømmerier“, sagde Birkedal, givet sit folk „gift i sur mælk“ ved i sin bitterhed at ville berøve det tilliden til sin egen tilværelsesret. Der ligger intet „folkeforførende“ i Birkedals tanke, som han her forklarer den. Men af mange optages sådanne vendinger i en anden mening end den, hvori de er sagt. Og denne er næppe brugelig til et „bevinget ord“, hvad ophavsmanden naturligvis aldrig har tænkt sig, den skulde blive. Men så kunde man her lade det blive ved, hvad Orla Lehmann i et brev til Ploug skrev i februar 1863 ¹⁾: „Vil du hilse Birkedal, at jeg er veltilfreds med hans artikel, da jeg har åndsfrihed nok til at kunne gå ind på hans standpunkt og aldrig har ventet, at han skulde gå ind på noget andet. Af barnlig lyrik at være er det meget kønt, og da også den har sin berettigelse, stundom endog kan gøre nytte, har han mit bifald“.

1) Jul. Clausen: „Af Orla Lehmanns papirer“, s. 243.

Imod Blædel og Martensen. En brevveksling med Laub.

FØR udvalget for den dansk-amerikanske mission i 1871 optog sin virksomhed, var de c. 30 danske menigheder i Fristaterne blevne betjente fra den så kaldte norske konference. En ung dansk præst i Racine, Adam Dan, havde i et blad, som konferencen udgav, skrevet en artikel, hvori redaktøren, prof. Wenaas, havde foretaget nogle ændringer på grund af „falsk lære“. I en „berigtigelse“ opstiller Dan nogle punkter, der angik forholdet mellem dåben og skriften, hvorom han lidt uforsigtigt sagde, at således „lærte den levende menighed i Danmark“.

Disse punkter gik i hovedsagen ud på følgende: Ifølge skriften er dåben det eneste genfødselsmiddel. Al opvækkelse og omvendelse er en tilbagemenden til dåbspagten og en tilegnelse af dåbens nåde. Salighedsvilkår er tro (med forsagelse) og dåb. I dåb og nadver er Herren almægtig og lyslevende til stede. — Skriften er Åndens redskab til livets vækst og styrkelse og til dygtiggørelse til god gær-

ning. Den kan vække, hvad liv der er, til bevidsthed om synd og nåde, aflægge vidnedsbyrd om Jesus; men Jesus selv er ikke i skriften, og dens læsning gør ikke salig. Den er samlet af kirken, som har prøvet de enkelte bøger efter kirkens tro.

Denne „berigtigelse“ gav den norske konferencepræst Müller-Eggen anledning til at spørge sig for i Danmark, om dette var den danske folkekirkes lære.

Forespørgslen sendtes til tre så bekendte mænd som prof. H. N. Clausen og præsterne R. Frimodt og N. G. Blædel.

Uden at medsende Dans egen artikel, gav han et ret fortegnet referat af hans udtalelser. Dan skal have sagt, at „bibelen ikke er Guds ord“ og at „Ånden ikke er i skriften“. Men disse sætninger, der jo kan forstås så forskelligt, findes ikke blandt Dans punkter. Han skulde altså dømmes på angivernes fremstilling.

Og dette gik de tre mænd ind på.

De henviste til præsteløftet (forpligtigelsen til at forkynde „Guds ord, som det findes i de profetiske og apostoliske skrifter og i vor danske evangelisk-lutherske folkekirkes symbolske bøger“) og til art. 5 i den Avgsburgske bekendelse (om „ordet og sakramenterne“ som de redskaber, hvormed den Helligånd gives dem, der hører evangeliet og i hvem denne hørelse virker tro) foruden nogle ord i dens fortale, hvor den siger sig at forkynde læren ud af „de hellige skrifter og Guds rene ord“. — „Der behøves“, fortsatte de i svaret, „følgelig ikke yderligere bevis for, at påstande som de i Deres skrivelse anførte, at Guds ord er at søge udenfor den

hellige skrift, — at denne ikke er regel og prøvesten for kristelig tro og lære, — at den hellige skrift skal prøves efter kirkens tro — at sakramenterne skulle stilles imod Guds ord i skriften, skulle stilles over dette som „alene livsskabende“ — intet have at gøre med den danske folkekirke“.

Og man nøjedes ikke med ganske i almindelighed at afvise de påklagede sætninger, men man sluttede med udtrykkelig at hæfte ansvaret for dem på „den grundtvigske retning“ i det hele og berolige spørgeren med, at „dette partis påstande og meninger har den danske folkekirke aldrig vedkendt sig“.

Ved at stemple den grundtvigske retning i sin helhed som ansvarlig ikke blot for Dans udtalelser, men for den belysning, de havde modtaget gennem Müller-Eggens fremstilling, havde de tre mænd udæsket den til et alvorligt selvforsvar.

Birkedal, der personlig stod Blædel nær og efter tidligere udtalelser af denne havde grund til at undre sig over at finde ham på denne side ¹⁾, spurgte ham nu i „Fædrelandet“ ²⁾, om han virkelig var enig i den „monstrøse forestilling“, at „Jesus er i bibelen“, at „bibelen kan skabe liv“, og om ikke også han henviser et faldent menneske til dets dåb. Sætningen om, at „bibelen prøves efter kirkens tro“, indrømmer Birkedal, er ikke ret udtrykt. Ti „troens og skriftens samstemning forudsættes i menigheden, og skriften kan da ikke indeholde noget, som strider mod troen, og troen prøver ikke skriften, men er trosreglen for skriftens fortolkning, som ellers

1) Se L. Nyegård: Vilhelm Birkedal 2. del s. 201. — 2) 10/10.

blev „subjektiv“. — Han forlanger af Blædel, at han skal påvise, at der i dette er noget, som strider mod den danske folkekirkes bekendelse.

I sit svar ¹⁾ udfører Blædel en taktisk vending af en noget tvivlsom beskaffenhed midt under en kamp, idet han drejer dens genstand om til at angå noget andet end der egentlig forelå. Der forelå nemlig kun et spørgsmål om hele den kirkelige traditions forhold til skriften. Men Blædel forvandler det til at gælde alene trosbekendelsens forhold til den, hvorom der ikke særlig havde været talt.

Han vedgår, at han „højt skatter den apostoliske trosbekendelse som hele den hellige, almindelige kirkes trosform, som ethvert kristeligt menneskes dåbspagt“. Men Birkedal har jo altid vidst, at han aldrig har billiget Grundtvigs påstand om den som „det lille ord af Herrens mund, hvori Herren er skabende til stede i sin menighed“.

Når denne taktiske vending kunde udføres uden at blive lagt mærke til hverken af venner eller fjender, er det kun et bevis på, i hvilken ensidig grad dette spørgsmål om det „lille ord af Herrens mund“ i den almindelige bevidsthed havde samlet al forhandling om „den kirkelige anskuelse“, der oprindeligt er noget langt mere omfattende ²⁾.

I øvrigt trækker Blædel sig tilbage bag Martensen og erklærer, at han indlader sig ikke i nogen kamp om disse ting, så længe dennes skrift fra 1863 ingen gendrivelse havde fundet.

Hertil kan jo Birkedal med rette svare ³⁾, at

¹⁾ 4/11. — ²⁾ Se L. Nyegård: „Den grundtvigske anskuelses dannelseshistorie og andre afhandlinger“, s. 7—60. — ³⁾ „Dansk kirketidende“ 1872, nr. 46.

man kan lige så godt sige, at Martensens skrift er gendreven ved de af ham og L. Helveg den gang udgivne og ikke besvarede modskrifter. „Kristeligt“ fastholder han, at sejren er vundet på hans side. Men „folkekirkeligt“ er „kampen stående“.

Foreløbigt standsede nu kampen mellem Birkedal og Blædel, mens denne sidste rustede sig til et nyt og større indlæg i erkendelsen af, at man dog ikke kunde lade det blive ved Martensens bog. Men et mellemspil dannedes ved en artikel af H. N. Clausen „om den kirkelige retnings stilling i folkekirken for tiden“¹⁾. Clausen er fordomsfri nok til at yde den „kirkelige retning“ adskillig anerkendelse også for dens fremdragelse af „det ældste kirkesymbolum, som står ene i sin evangeliske enfoldighed“, og mange vil mødes med den i at få dette „mere og mere gjort til midtpunktet“ for det kristelige liv. Men han beklager, at retningsens oprindelige fælleskirkelige standpunkt er bleven trængt tilbage for spørgsmålet om trosbekendelsen som Herrens mundsord. Hvilken vej vil nu de „toneangivende ledere“ indslå?

Clausens artikler drev også en lille kile ind imellem disse. Egede-Glahn fortalte, hvad Grundtvig engang i alterbogsstriden med Mynster (1839) midt i en kres af unge studenter, hvoraf en havde ment, at „Mynster kunde jo ikke være en kristen“ „med stort eftertryk og alvor“ havde svaret: „Men Gud bevare os! det er jo dog ikke derpå det kommer an, at vi véd, hvorfra vi har vor tro, men derpå, at vi har den og at vi tro“ — og — lagde han til — „så

1) Fædrelandet 21-22/2 1873.

vidt jeg véd, har Mynster aldrig fornægtet noget ledd af troen“. Og Victor Bloch, som beklager „den tiltagende lyst til isolering og afsondring“, hævder, i en artikel: „Hvad der kan indrømmes“¹⁾, at den hellige skrifs uomtvistelige vidnesbyrd om en fællesbekendelse „lader uafgjort, om det er en mundtlig meddelelse af Jesus til apostlene, eller om det er det udtryk, den Helligånd havde lært dem at give menighedstroen, der henvises til“. — Birkedal („Hvad der ikke kan indrømmes“²⁾) kræver ikke af nogen, at de skal dele hans betragtning, at trosordet er Herrens mundsord. Men Grundtvigs venner måtte opgive deres ejendommelighed og gå over i den anden lejr, hvis de opgav den. Vægten i den ligger dog for ham ikke i påstanden om ordets fremsigelse af Herren selv, men i at det „er i Herrens mund til os ved dåben“ d. v. s. at som det lyder ved dåben, kommer det til os fra Herren selv, og det vil vel sige det samme, som Grundtvigs — nys af Frimodt angrebne, men misforståede — ord i „Kirkespejlet“, at det ved dåben må „gælde som“ d. e. have „værdi“ for os som Herrens eget ord. — Ud over dette kan intet indrømmes. —

Om foråret 1873 mødte Blædel atter på valpladsen med et stridsskrift: „Grundvigionismen og den danske folkekirke“. Han indså, at der måtte en bestemtere begrundelse af påstanden om, at den danske folkekirke ikke havde „vedkendt“ sig grundvigionismen, til, siden den fra den anden side opfattedes som enstydig med at folkekirken havde „udelukket“ denne. En folkekirke udelukker kun „aldeles sekte-

1) Dansk kirketidende 1873 nr. 9. — 2) Smstd. nr. 13.

riske“ partier. „Særmeninger“, som efterhånden kan bringes ind under „kirkens tugt og orden“, beholder den i sig. Som en sådan „særmening“ behandler han nu grundtvigianismen, men således at han her får fat på en ret tvivlsom opfattelse af det, hvori „særmeningen“ bestod. Den skulde nemlig bestå i, at forsagelsen og trosbekendelsen var „sakramentordet ved dåben, det livsskabende ord“. Ud fra denne opfattelse var det let at påvise uoverensstemmelsen med Luthers lille katekisme. Ved hjælp af en række citater af Grundtvigs skrifter viste imidlertid Th. Rørdam¹⁾, at Grundtvig aldrig har fraveget, at „døbeordet og ikke dåbspagten var sakramentordet ved dåben“. Grundtvig „skælner stadig mellem trosordet som lyskilden og døbeordet som livskilden“.

For Birkedal, som svarede med bogen: „Den danske folkekirke, grundtvigianismen og pastor Blædel“, var det hovedsagen at rede forholdet til folkekirken ud. Han opfatter forholdet mellem pagtsordet og døbeordet på samme måde som ovenfor sagt. Når Blædel har henvist til den rituelle nøddåb for at bevise, at den danske folkekirke måtte forandre sit ritual, hvis den skulde vedkende sig den — af ham selv konstruerede — grundtvigianisme, henviser Birkedal til, at den Avgsburgske bekendelse betinger sakramentets gave af, at „troen kommer til“. Selv vil han aldrig forrette en dåb uden pagtens ord, men han frakender ikke en nøddåb genfødende kraft, når denne betingelse senere opfyldes. Altså behøver folkekirken ikke for hans skyld at forandre sit ritual.

¹⁾ Dansk kirketidende 1873.

Luthers lille katekismus siger, hvad der „gør dåben til dåb“, men den nægter ikke, at „der er et Guds ord ved dåben udenfor“ døbeordet. Den Avgsburgske bekendelse er aldeles ikke „bygget på den opfattelse, at den hellige skrift er Guds ord til os“. (Den kalder dåben nødvendig til salighed, men siger ikke, at skriften er det for den enkelte. Den lærer genfødsel ved dåb (art. 2), men ikke ved skrift. „De som ikke erkender en artsforskel mellem skrift og sakramenter, de står ikke i overensstemmelse med de besvorne symboler i den danske folkekirke“. Når Luther taler om at „finde Kristus i bibelen“, mener han selvfølgelig kun vidnesbyrd om Kristus.

Blædel havde samlet sit angrebs styrke i følgende to spørgsmål:

1) „Når og hvor har den kristelige kirke og i forbindelse med denne den danske folkekirke vedkendt sig den grundtvigske anskuelse, at forsagelsen og den apostoliske trosbekendelse som Herrens mundsord er sakramentsordet ved den hellige dåb? og

2) når og hvor har den vedkendt sig den grundtvigianske påstand, at den hellige skrift ikke indeholder Guds ord til os?“

I intet af disse spørgsmål rammer han den „grundtvigianske“ anskuelse, og Birkedal vender da med rette spørgsmålene om og stiller dem til Blædel i følgende form:

1) „Når og hvor har den danske folkekirke fralagt sig med rene ord i sine bekendelsesskrifter eller ved kendsgerninger i sin praksis den grundt-

vigske opfattelse af forsagelses- og trosordet som hørende med til sakramentet? og

2) når og hvor har den lukket af for fornyet udvikling imod gamle fordomme og „traditioner“ ud af kirkens egen livsgrund?“

Blædel udfører nu atter en ejendommelig taktisk vending i sit gensvar: „Pastor Birkedal og „grundtvigianismens“ katekismus“, — mere snild end virkningsfuld.

En gammel katekismus — kaldet „Pavekatekismen“ efter Luthers vers: „Hør mig, du pavst, jeg være vil o. s. v.“, som stod på titelbladet — havde været i brug mange steder, før Mynsters autoriserede oversættelse udkom i 1814. Den blev stadig optrykt på grund navnlig af de vedføjede morgen- og aftenbønner, borbønner og „sentenser af Guds ord“. I P. A. Fengers første præsteår var han af forlæggeren bleven anmodet om at gennemse og korrigere den.

Så havde Fenger ganske af sig selv uden samråd med andre i stykket om dåben indsat følgende: „Guds ord, som er sammenføjjet med vandet, er døbeordet på den kristne tro i Faderens, Sønnens og den Helligånds navn. Guds befaling er denne o. s. v.“ (Matth. 28,19).

Tilføjelsen: „på den kristne tro“ opruller atter for Blædels øjne alle de „grundtvigianske“ kætterier om „Herrens mundsord“ o. s. v., men er jo i virkeligheden kun et lån fra selve folkekirkens dåbspraksis („vil du døbes på denne tro?“), og for såvidt dogmatisk uskyldig. Men Blædel svarer med den højtideligste mine på Birkedals spørgsmål, at, hvis grundtvigianerne havde følt sig selv i overensstemmelse med

folkekirkens bekendelsesskrifter, hvorfor „havde „de“ da i den af „de m“ besørgede udgave af dr. Morten Luthers lille katekismus forandret og forvansket læren om dåbsordet“, ligesom de havde gjort det samme med nadverordet ved nogle fuldstændig betydningsløse ordforandringer og ved i stedet for Luthers: „således skriver de hellige evangelister o. s. v.“ at sætte: „steder i skriften, som det stadfæste, ere o. s. v.“.

Ja, Blædel antyder endogså, at det, „grundtvigianerne“ hemmeligt tilstræber, men ikke endnu „tør“ komme frem med, er, at bekendelsen af „troen“ uden døbeordene er nok til salighed. Det skal kun være uærlighed af dem, når de nægter dette.

Selvfølge måtte al forhandling her høre op. At puste denne lille bog op til et „grundtvigiansk“ bekendelsesskrift tvært imod folkekirkens, var både når man tog hensyn til måden, hvorpå ordene var kommen ind i katekismen, og til hvad de indeholdt, aldeles umuligt.

Birkedal svarede ikke. Fenger påtog sig selv at påvise både Birkedals og „grundtvigianismens“ fuldstændige uansvarlighed for denne bog, som kun kom på hans kappe¹⁾. Han indrømmede, at det var det urette sted at indføre dette på, men han havde handlet i god tro og intet udtryk brugt, som ikke var afhjemlet i selve folkekirkens praksis. D. G. Monrad talte beroligende ord („Slaget ved katekismen“), Fr. Nielsen påviste, at der altid havde været en dobbelt form for katekismen, som symbolsk bog og som skolebog, og at der altid havde været

¹⁾ Dansk kirketidende nr. 43.

frihed overfor den sidste. Sk. Rørdam tog sagen op i Roskilde konvent med et foredrag om „Grundtvig og Luthers lille katekismus“, hvori han påviste, at Luther i denne aldeles har undgået at sige, hvorledes Guds ord ved dåben lyder.

Da et ministerielt cirkulære af 11/8 1874 påbød brugen af den autoriserede form for katekismen til skole- og konfirmandundervisning, udsendte biskop P. C. Kierkegaard en vejledning til forståelse af dette: „Om katekismussagen“, hvori han bl. a. dels gjorde opmærksom på, at ved tilladelsen til at bruge Balslevs forklaring i skolerne, hvori trosbekendelsen fandtes i en anden form end i den autoriserede katekismus, fandt cirkulæret en vis begrænsning indenfor skolernes område, dels at, hvad konfirmationsundervisningen angik, var det allerede i 1839 blevet tilladt forældre, der ønsker det, ved privatundervisning at bruge den ældre danske katekismusform og få den taget imod ved børnenes forberedelse til konfirmationen. Var der ikke en „spænding“ til stede, hvori fra begge sider „det stærke ord, der just ikke endda nødvendig er det sande“, havde båret bitre frugter, måtte talen om, at „læren i de omhandlede ændringer skulde være erklæret for udelukket eller udelukkende af folkekirken anses for noget syndelig“. Når det ikke kan tillades at ændre noget i katekismen, fordi den tillige (foruden skolebog) er symbolsk bog, er det ikke for at udelukke nogen, der lærer noget, som den lader stå som åbent spørgsmål, men fordi der kunde være fare for, at forpligtelsen på den derved kunde blive enten „ængere eller videre, end mens den var uforandret“.

Der blev fejlet på begge sider. Men hovedfejlen

lå dog i den ukorrekte måde, hvorpå sagen blev rejst fra begyndelsen, og stædigheden i at fastholde den dermed tilrettelagte misforståede stilling overfor „grundtvigianerne“. I det hele kan man dog sige, at striden bragte det til klarhed, at spørgsmålet: „grundtvigianisme“ var på begge sider løbet ud i en ensidighed, den, H. N. Clausen påpegede, at det drejede sig ene og alene om trosbekendelsen som Herrens mundsord. Den større kirkelige baggrund for det var ved at forsvinde. Det blev da også den sidste literære fejde af større slags, der om denne ting er ført. Forhandlingerne ad denne vej ebbede ud.

Birkedal var af en ømtålig natur. Særlig havde han altid i kirkekampen vist sin ømtålighed, når han blev anklaget for utro forhold til den lutherske kirkes bekendelsesskrifter. Det var hans ære at stå sig godt med dem. Og som karakter-idealist tålte han ingen skygge af tvivl på, at han stod ren overfor sin præsteed. At Blædel, hans personlige gode ven, der stod den grundtvigske retning så sympatisk nær i mange henseender, havde været med i angrebet og som det syntes ham, på en så ærerørig måde, oprørte ham, og fristede ham til en bitter og hånlig tone i forhandlingen, som han senere fortrød. Ved P. A. Fengers jordefærd søgte han Blædel op i hans hjem og blev modtagen med en glæde af en, som også længtes efter at udfries af den stille fortrydelses bånd, og ved Blædels dødsleje nogle år efter sad Birkedal en „velsignet“ time og måtte efter hans bøn lægge hånden på hans hoved og udtale velsignelsens ord.

Men hvor uanfægtet i sin folkekirkelige samvittig-

hed, Birkedal også efter denne kamp forblev at være, viser dette, at han til en ung kandidat, der skulde være hans personlige medhjælper, og som inden sin ordination af den var bleven foranlediget til at offentliggøre en erklæring¹⁾ om, at han kun kunde aflægge præsteløftet under forudsætning af, at kirkestyrelsen anerkendte den grundtvigske forståelses tilladelighed i folkekirken, sagde: „Hvad gjorde De det for? Det var jo slet ikke nødvendigt“.

— Det sidste sammenstød, Birkedal angående sin kirkelige anskuelse havde med den gamle tids mænd, fandt sted året efter med Martensen.

Martensen havde udgivet et udførligt skrift: „Katholicismen og protestantismen“ i anledning af Vatikanerkonciliet 1870. Han havde deri opstillet sikkerhed i udvortes forstand og vished i personlig forstand som skelnemærke mellem katolicisme og protestantisme. Den hjemlige grundtvigianisme behandlede i et slutningsafsnit under „uklare forsøg på at omdanne reformationen“, som en retning, der heldede til katholicismen, om end denne heldning „neutraliseredes med gode lutherske elementer“, og det var „beroligende, at indholdet af den traditon, som grundtvigianismen vil hævde, er i overensstemmelse med skriften, når undtages bestemmelsen af det apostolske symbolum som et ord af Herrens egen mund medhenhørende til dåbens indstiftelse, hvilket er en falsk og vildledende indholdsbestemmelse“. Denne „indholdsbestemmelse“ førte retningen til i trosordet at mene at have en udvortes garanti for saligheden, som havde til følge, at den „helt eller

1) „Dansk kirketidende“ 1874 nr. 17: „Nogle ord om præsteløftet“ af L. Nyegård.

halft opgav“ retfærdiggørelsen af troen i luthersk mening.

I en prædiken til 2den søndag efter påske, som Birkedal offentliggjorde i „Dansk kirketidende“¹⁾ i denne anledning, hævder han: både sikkerhed og vished. Og i en senere artikel sammesteds²⁾ om: „Retfærdiggørelsen af troen“ udvikler han udførligt, at kendskab til troens indhold ikke kan være nogen hindring for den inderlige tilegnelse af retfærdiggørelsen ved troen i god luthersk forstand. Iøvrigt henviser han dette læreudtryk mere til kirkeskolen end til kirkeforkyndelsen selv, hvor det første er „tingen selv: nåden, frelsen, livet, saligheden i ordet, tilegnet alene ved troen“.

Til en, som senere i en tale jævnførte den lutherske lærereform for retfærdiggørelsen af troen med den grundtvigske for bestemmelsen af trosindholdet, sagde Birkedal: „Det var en god paralel, du dér drog!“ og viste dermed både, hvorledes han anerkendte den første og så på den sidste, — på begge som læreformer, men dog grundlæggende i kirken og udfyldende hinanden. Læren om Herrens mundsord gav ingen ny indholdsbestemmelse, kun et nyt udgangspunkt for det samme indhold.

Med undtagelse af, at Birkedal i en lille bog 1883³⁾ imødegik nogle ytringer i Martensens: „Af mit levnet“ om Grundtvig, mødtes han ikke tiere med sine gamle kirkelige modstandere på litteraturens slagmark. Der blev andet at gøre. Jeg kan da passende afslutte det afsnit af hans liv, der tilhører dette forhold med en replik til Martensen i de

1) Nr. 17, 1874. — 2) Nr. 44, s. år. — 3) „Noter til biskop Martensens tekst om Grundtvig“.

nævnte „Noter“. Martensen skrev om ham: „Han mener det i grunden godt“. Og Birkedal svarer: „Ja, kære, gamle lærer, hvad skulde jeg ellers have ment?“

Af alle sine stridsforhold gik han ud med et uskadt hjærte. Jeg véd ikke et eneste af disse, som endte uforsonet.

Hans forhold til hans forgænger i Ryslinge, senere biskop H. Laub; er især betegnende for dette.

Om deres tidligere forhold beder jeg eftersat andetsteds¹⁾. Men årene 1865—68 med Birkedals afskedigelse og frimenighedsdannelsen i Ryslinge havde skilt dem ad. Da Nasaretkirken indviedes, blev det et sted offentligt meddelt, at Laub — ligesom Kierkegaard — skulde have sendt Birkedal en hilsen som udtryk for sin velvilje overfor frimenigheden. Laub dementerede meddelelsen kort og „koldt“ — fandt Birkedal — i „Fædrelandet“. Han opfattede Laub, som om denne bedømte hans færd i rigsrådet og derefter som „uærlig og uværdig“. Samtidig havde de et møde ombord på Storebelt-damperen; men Laub frøs, gik ned i kahytten og sov. Birkedal gik aldrig ned i en kahyt. Han mente, at Laub havde kulden „i hjærtet“.

Efter frimenighedens anerkendelse som ledd af folkekirken havde der fundet en kort brevveksling sted imellem dem. Laub var vist den, som begyndte. Men

1) „Biskop Otto Laubs levnet“ 2. bind, s. 168 jf. — V. Birkedal: „Personlige oplevelser“ 2. del, s. 110 ff, L. Nye-gård: „Vilhelm Birkedal“ 2. del s. 26 ff. og s. 221 ff. — 2) Laub havde dog to gange derefter forgæves søgt Birkedal på hotellet i Nyborg.

Birkedal fandt ikke, at Laubs tidligere anke imod ham ophævedes, fordi han nu genoptog forholdet blot af den formelle grund, at frimenigheden var indordnet i de folkekirkelige rammer.

I fem år hørte de ikke fra hinanden. Da har Birkedal ad omveje sendt Laub en hjærtelig hilsen, som så trykte Laub pennen i hånden for at sige Birkedal, at al gammel kulde var forsvundet. Men nu var der et ord i hans brev, som Birkedal stødtes på. Laub havde skrevet, at han havde måttet „kæmpe“ for at holde fast på det gamle løfte til Birkedal om al tid at ville „tro“ ham, selv om han ikke „forstod“ ham. Og det forstod Birkedal således, at Laub havde været stærkt fristet til at opgive „troen“ på hans personlige hæderlighed. Og hvor kærligt han end svarede, endte dog hans brev med at sige, at, hvis han kom til Viborg uden at besøge Laub, så vidste denne, hvad grunden var. Han kunde jo ikke regne sig for dens ven, i hvis øjne han var en plettet mand. I et langt og udmærket smukt brev gav Laub rede for, hvad han har ment. Der var særlige vanskeligheder i forholdet til en mand som Birkedal, der var så helstøbt, at hans person altid gik op i den sag, som han stod for; og for Laub har det aldrig været muligt at skille en mand fra den sag, han levede for. Denne Birkedals „sag“ har tit været ham fremmed og uforståelig. Men når han har brugt ordet: „kæmpe“ i denne sammenhæng, så har han kun ment det i den betydning, hvori troen altid er noget, hvorfor der må kæmpes; han har måttet kæmpe med sin egen svaghed og fristelse til at tabe den „imod det i mig, der ikke var, som det skulde være“. Men han har aldrig tiltænkt Birkedal lave, sna-

rere overflyvende bevæggrunde. Han har nok ment, at Birkedal kunde blændes af stærke følelser, men aldrig at han kunde handle æreløst og uhæderligt. I den „allerstørste sag“ har han aldrig sluppet sin „tro“. Og han ender så med at sige, at han vil lade Birkedal om, hvorvidt det „hjærtelige farvel i Jesu navn“, han byder ham, skal blive „det sidste“ dem imellem: „jeg vil ikke kalde det således“. Dette brev var nok til at henvejre alle Birkedals betænkeligheder: „Tro så kun om mig, at jeg er en fustentast eller en dumrian eller hvad De ellers vil om mit hoved, kun at De føjer til: han mener det dog godt alligevel. . . Kommer jeg nu til Viborg, da banker jeg på bispegården, vis på, at de gamle, varme hænder rækkes ud imod mig til velkomst“.

Birkedal kom til Viborg nogle år efter, da den restaurerede domkirke indviedes (1°/_o 1877). Men da var Laub syg, kunde ikke deltage i højtiden og måtte ingen se. — Men Laub havde i sin omtågede tilstand sagt, at han vilde, at Birkedal ved kongetafet efter indvielsen skulde udbringe den danske kirkes skål, og han sendte ham senere festskriftet om indvielsen med følgende tilskrift: „Til V. Birkedal med hjærtelig tak for de mange år, mest det sidste, med den forunderlige 10. sept. og det ikke forfejlede besøg“.

Rejse i Sverig. — Finanslovsnægtelsen 1873.

I juni måned 1873 fik pastor E. Mau Birkedal med på en rejse til Stockholm. Den gjaldt vel særligt et kirkeligt møde, men var for ham dog nærmest en anledning til at få indtryk af svensk natur og historie, som han havde haft det af norsk. Han fulgtes af en datter og sønnen Uffe.

Om det kirkelige møde fortæller han ganske kort i et brev til sin hustru, at talerne var såre forvirrede „i hovedsagen, Guds kirkes sakramenter“. — Han troede, at han kunde sidde der ganske ukendt. „Men på en gang ser jeg en hviske formanden noget i øret, hvorpå denne ser hen på mig, rejser sig og i højtidelige ord forkynder forsamlingen den store nyhed, at der er to „berømte“ danske præster til stede, præsten Birkedal og præsten Mau. Han går hen til mig og byder mig velkommen i forsamlingens navn og beder at „få höra“ et ord af mig. Så måtte jeg da op på tapetet og tale til Svenskerne, og det gik ret godt. Da jeg vilde gå ned blandt mængden fra det ophøjede sted, bad formanden mig blive „stannande“ lidt, hvorpå han holdt en tale til mig i me-

get smigrende ord —, jeg stod som et offerlam og var nær ved at synke i jorden. Men sådan er nu Svenskerne; det var en meget ufortjent ære. „Jag förstår gubben ganska godt“, sagde en Svensker til mig, — så nu har jeg da svensk ord for det, når jeg kalder mig selv „gubben“. — Senere blev jeg indbudt til en middag, der gives for kirkemødets medlemmer“. — Han undertegner sig: „Din gamle gubbe“.

Men fremfor alt vilde han nyde svensk skønhed og storhed.

Da de en tåget morgenstund — fortæller sønnen, hans medrejsende — kørte med jærnbanen langs Vetterns bredd, og solen pludselig brød strålende frem, idet han vågnede af en lille morgenslummer, gav han sin henrykkelse straks luft ved at gribe til „sit største og inderligste udtryk for glæden over livet og Guds grønne jord: trosbekendelsen, mens han så ud over de grønne marker og træer og de blinkende, dansende bølger“.

I Stockholm, som han fandt Venedig så lig, at han kaldte de små dampskibe, der befarede dens strømme, „gondoler“, frydede han sig på „Strømparterren“ og „Hasselbacken“. Af historiske minder var det især tre, som greb ham. Det ene var et maleri på Haga af Gustav den 3dje, dødbleg på sit sidste leje. Omviseren sagde: „Vet herrarne, hvad konung Gösta sa'de, rätt innan han dog?“ — „Nej“ — „Han sa'de: inte har jag lefvat som en konung bör att lefva; nu skal ni se mig dö som en konung“. Om han berettede sandt, véd jeg ikke; men Birke-dal greb det straks: „Så har der dog sikkert været mere i ham, end efter hvad man ellers véd“. —

Og så var der Karl den 12tes billedstøtte, som pegede med sværdet ud mod Ålandsøerne og Rusland; dér fik han tårer i øjnene. — Og endelig Ridderholmskirken med Karl den 15des nys lukkede kiste, hvor der brændte vokslys; den talte med stærk røst til ham om den ærligste kongevilje for Nordens sag, knækket og brudt i ulykkesåret 1864, og skrinlagt nu for et år siden.

Men de rigeste indtryk gav dog Uppsala. „Igår“, skriver han hjem, „var en rig dag for mig. Vi var i Uppsala, beså den gamle, storstilede domkirke med dens kæmpesarkofager og utallige relikvier. Derfra kørte vi ud til Gl. Uppsala, 3 fjerdingvej fra Ny Uppsala, hvor vi besteg Odinshøj og så derfra ud over den vide omegn; her havde Odin sit højsæde for Norden og sin fornemste dyrkelse. Dér ligger tre høje på rad, så store som i Jellinge, Odins, Thors og Frejas. På den sidste stod og lå vi i selskab med en hel del af det hele rejseselskab; dér drak vi mjød af store, sølvbeslagne horn til fædrenes minde, og dér holdt jeg en tale til Svenskerne og fik til gengæld en svensk tale igen med hurra for den danske præst. På hjemturen stod vi af ved Ulriksdal, kong Karl den 15des sommerslot, hvor jeg lå længe og gyngede mig i tankestrømmen“.

Ifølge sønnens meddelelse var de også i Dalarna ved Siljan og Leksand; men hans erindring derom er helt blegnet, og selv har jeg aldrig hørt Birkedal fortælle derom.

På hjemturen gjordes ophold i Lund, hvor domkirken besås; ude på Helgonabacken holdt en svensk redaktør Bülow, der havde arrangeret hele turen, en

tale til hans ære. Svenskerne sang: „Der er et yndigt land“. „Syng så“, bad Birkedal, „Ur svenska hjärtans —“! Men „det knak“, siger sønnen, allerede midt i første vers; ti forsangeren begyndte for højt“.

— Vi vender tilbage til striden i Danmark.

Kampen siden vennemødet efter Grundtvigs død havde sat sine dybe mærker indenfor hans vennekres, og der var nogle, der ønskede, at stridsspørgsmålene måtte føres frem på dette års vennemøde, som skulde holdes i Odense ¹⁾). Til et sådant vennemøde vilde Birkedal ikke være medindbyder; derimod havde han intet imod at indbyde til et kampmøde om det, man var uenig om. På vennemøderne skulde der holdes sabbatsfred om det store fælles. Så kunde man ved siden deraf godt holde søgnedagskamp med hinanden.

Det fremgik af fejden med Ploug om Bjørnson, at Birkedal fandt det afgørende åndelige skel stående ikke mellem Ploug og sig på den ene side og Bjørnson på den anden, men derimod mellem Ploug og sig. Ploug afviste „den hele, fulde grundtvigianisme“. Bjørnson var at opfatte som et, om end meget uartigt, barn af denne. På forhandlingens sidste trin: „signalforandringen“ vaklede han, og Bjørnson fik åben besked at høre. Men hovedskellet blev dog stående, hvor det stod. Endnu havde Bjørnsons frafald dog ikke nået det centrale. Og en skilsmisse i Grundtvigs gamle vennekres som den, Ploug talte om, var, mente han, ikke til stede.

Det lykkedes vennemødet i 1873 at holde stridsspørgsmålene ude.

¹⁾ Allerede i 1872 var der nogle, der vilde have vennemødet formet som en protest mod socialismen.

I Birkedals tale om „tegn og ord“¹⁾ mærker man snarere dønninger fra kampen med Blædel end fra den med Ploug og Bjørnson. Han holdt sig her til kirkelige ting. F. E. Boisen kunde til sidst udtale sin glæde over, at mødet var gået af uden strid. Men når han overhovedet ikke indså, at der var noget at strides om mellem „vennerne“, og at fra nu af kunde ingen mere „næppe at kaste en brand“ ind imellem dem, så blev han jo rigtignok modsagt af begivenhederne.

Ti vennemødet blev kun et vindstille før storm. Den rejste sig, da det lille folketingsflertal i oktober nægtede finansloven overgang til 2den behandling.

Nægtelsen var foretagen uden nogen anden væsentlig grund end den, at regeringen skulde tvinges til at gå. Det var det, man kaldte „parlamentarisme“. Forfatningen hjemlede ikke folketinget ret til den stilling, det derved tog; men man forskansede sig bag den almindelige valgrejs — „talmajestæten“ — truende volde, besatte dem med folkerettighedernes skyts af større mundvidde end rækkeævne, gav ministeriet et mistillidsvotum og tænkte, at den gamle garde vilde falde ved dette første skud.

En ny politisk udvikling kan godt ligge bag ved brugen af utilbørlige midler, der dog aldrig bør „helliges af hensigten“. Men når man skal bedømme det modstød, som finanslovsnægtelsen i 1873 gav anledning til fra regeringens side, så vil vistnok enhver bevægelse, der ikke sigter på revolution, kunne forstå det naturlige i en reaktion, der holder sig på forfatningens grund. Den kan ikke frakendes

¹⁾ „Det kirkelige vennemøde i Odense“ v. L. Helveg s. 52 ff.

lovlighed, selv om den muligvis ikke er i besiddelse af politisk klogskab og fremsyn. Den er kort og godt i medfør af begivenhederne.

For Birkedal stod finanslovsnægtelsen, trods sin formelle tilladelighed, som en voldshandling mod forfatningen og som en synd mod folket, der derved kastedes ind i opslidende kampe. Vel havde han selv forudsagt, at slige tilstande vilde komme, dengang han stred for bevarelsen af junigrundloven; men han vilde dog ikke selv være med til at føre dem ind. Den nye grundlov var vedtagen med stemmer også fra venstres mest fremskudte førere, bl. a. af den C. Berg, der nu gjorde det knappest folketingsflertal til enevoldsherre i landet. Og han har tænkt sig, at grundtvigianerne skulde være blevet et skjold mod splittelsen og ikke dens anstiftere. Ad denne vej skulde de bane vejen for det gode selvstyre.

Og i Birkedals kres var der — også blandt venstremænd — aldeles ingen begejstring for det tagne skridt, selv om man ikke af den grund vilde skille sig fra førerne på tinge.

Lige efter finanslovsnægtelsen forsøgte Birkedal og to mænd af valgmenigheden, friskolelærer Kr. Appel (dens degn og kirkesanger) og gmd. Lars Frederiksen, Ryslinge, en henvendelse til en del kendte mænd af begge lejre i og udenfor menigheden for at formå dem til at undertegne en fællesudtalelse, der protesterede mod folketingsflertallets fremgangsmåde, samtidig med at den udtalte en beklagelse af, at regeringen ikke „forlængst var trådt til side eller ved delvis omdannelse havde forsøgt at forebygge indtrådte tilstande“. Af de forenede

venstremænd, til hvem den sendtes, tilstod flere, f. eks. den bekendte bonde Kristen Hansen i Vejstrup, at finanslovsnægtelsen havde „bedrøvet“ dem. Men der var dog ingen af dem, som vilde underskrive den, fordi, som de sagde, det var modpartiet, som havde bragt spliden ind i vort politiske liv, og at de kun ved at modvirke valget af det opløste folketings flertal vilde spille de andre sejren i hænderne. Kristen Hansen var så langt fra at billige, hvad der var sket, at han beroligede de bekymrede med, at selv om venstre atter „møder i rigsdagen med forenede kræfter, så skal de nok lade være at gentage så højt et spil [som] finanslovens nægtelse“.

Man fastholdt altså partiets ret og krav, men misbilligede midlet.

Når jeg skal samle mine indtryk fra samlivet med Ryslinge kresen i disse politisk bevægede år, så er der ett træk i billedet, jeg ikke kan forbigå. Jeg spurgte ved juletid pastor Joh. Clausen, som dengang fulgte venstre, om hvorfor han gjorde det og fik til svar: „Fordi jeg har lagt mærke til, at de fleste troende er venstre“. Joh. Clausen var ikke at kalde grundtvigianer, men der var noget betegnende i dette svar for visse stemninger i denne kres. Det kunde ikke undgås, at man fik en fornemmelse af, at flertalsstyre og kristendom for mange havde en slags mystisk forbindelse med hinanden. Der var noget helligt over det at være venstremand. Som sådan var man i en særlig grad viet til præst og kæmpe for menneskeslægten's største sag. Den fynske vækkelse var i ikke ringe grad en lægmandsvækkelse af en profetisk art, den var ret uvillig stemt overfor autoriteter og former som udslag

af den „sorte skoles“ bogstavnæsen og de herskende klassers tyranni. Den havde kæmpet mod autoriteten for sit åndelige livs skyld, og denne kamp havde hos levende kristne og mange, som stod kristendommen fjærnere, efterladt en ofte altfor vidtdreven oppositionslyst imod det gamle regimentes indretninger, navnlig i kirke og skole. Man nedsætter ikke Kristen Kolds betydning, fordi man siger, at sådanne overdrivelser betegner skyggesiden af hans ellers så fortjenstlige gærning. Fordi man skal bruge en kølle til at slå hul med, behøver man dog, når hullet er slået, ikke fremdeles at væbne sig som vildmand. P. Rørdam, der i denne sommer gjorde en rejse på Fyen, skriver i et brev ^{15/8} 1873: „Der er ellers et slemt røre i Fyn; friskolelærerne, Kolds disciple, rejser sig mod præsterne, som de beskylder for at være ufolkelige, fordi de har gået i den sorte skole. Ikke engang Birkedal er dem folkelig, lige så lidt som hans kone og børn. Sagen er, at de anser bondestanden og den alene for folket. . . Melbye besøgte jeg også; en ung skolelærer, han havde fået ansat, siger nu, at han ikke kan høre Melbye. Præsterne skal kun døbe og uddele nådveren; det øvrige kan friskolelærerne bedre end præsterne“ ¹⁾. Denne skildring er vel meget ensidig; men med grelle farver tegner den dog træk, som hører med til billedet. Og hvor meget end Birkedal overfor Ploug tog den „folkelige“ dannelse i forsvaret overfor den gamle „udlevede“ intelligens, så har

¹⁾ „Peder Rørdam“ v. H. F. Rørdam 3die dels 2den afdeling s. 433. — Det er ret interessant at sammenligne dette med V. Becks foredrag om „lægprædikanternes gærning og deres kirkelige berettigelse“ på et kirkeligt møde i Århus 1889.

Rørdam ret i, at han var ikke „folkelig“ nok til at passe ind i en bevægelse, der gik ud på at kaste denne sidste over ende.

Tager man „folkelig dannelse“ og „intelligens“ i deres største modsætning til hinanden, må man ved den første forstå en dannelse, „folket“ spinder ganske ud af sig selv, ved den sidste en dannelse, der opnås ved udvortes og fremmede midler. Skal der komme nogen virkelig, ægte dannelse frem, må denne modsætning dog ikke overspændes. Den sidste må søge forbindelse med de åndelige betingelser, som findes i folket; og den første vilde ingen vegne komme, hvis den vragede den sidstes midler (åndspåvirkning gennem „kundskab“). Det er kun uvidenheden, som kan kalde dem åndløse og døde. Men nu var det, at den demokratiske bevægelse i det politiske liv mødtes indenfor grundtvigianerne med en naiv opfattelse af „folkeånd“ og „folkelighed“ og en halv religiøs dyrkelse af „folkeånden“, som gav den sine tilbedere dannelse og udvikling næsten lige så umiddelbart, som Gud gav sine tilbedere sin Ånd og sin nåde. Med disse ord skildrer jeg ingenlunde den grundtvigske retning, men påpeger kun skævhederne, som kom, ofte meget stærkt, frem og vel ingen steder stærkere end hos de af Kolds folkelige filosofi særligt påvirkede fynske bønder og friskolelærere. Måske jeg også her kunde tilføje: og af Birkedals højtflyvende idealer, der nok kunde give ubefæstede sjæle stikord at rende med, med hvor ramme alvor han end tog dem selv. Men alt dette gav den politisk-demokratiske bevægelse et eget præg i sådanne grundtvigske krese, som jeg ikke kan betegne bedre end ved at sige, at mens for Birke-

dal den kristelige livsanskuelse udelukkede „talmajestætens“ herredømme, så var flertallets parlamentariske enevælde for de andre en naturlig udstrømning af den. Ikke at ville anerkende dette enevælde blev til en forsyndelse mod den af Gud givne „folkeånd“, en „mistro“ til folket, som man jo kun kunde laste ud fra forestillingen om dettes majestætiske „hellighed og ukrænkelighed“.

Man vil på ingen måde kunne forstå modsætningen mellem Birkedal og hans gamle folk, hvis man ikke tager ovenstående med i betragtning. I virkeligheden stod slige udløbere af grundtvigianismen Birkedal såre fjærnt. Hvor poetisk han har kunnet hylde „folket“, en religiøs dyrkelse af dets „ånd“ havde han aldrig befattet sig med. Og hele dette overdrevne væsen med „folkelig“ dannelse så han godt, vilde kun yderligere forfladige den hele demokratiske bevægelse i stedet for at løfte den. Halft instinktmæssig vendte han sig mod disse strømninger. Imødegik han dem, brugte han gærne den taktik at foreholde dem, der råbte højest op mod den „sorte skole“, at den havde de selv gået i; ti almueskolen var jo kun en „duodez-udgave“ af den lærde skole og universitetet. Og her blev der dog gået til bunds med arbejdet; almueskolen måtte nøjes med at gå på overfladen af det store arbejdsstof. Lærte man i „den sorte skole“, som det sagdes, egennyttens og materialismens kunster, var det da ikke også i den, det åndsborne folk havde lært at gå i åg sammen med I. A. Hansen og Gert Winther og med C. Bergs rå „parlamentarisme“?

— Ved valghandlingen den 14de november optrådte Birkedal som forespørger overfor Høgsbro.

Forfatningen, sagde han, hjemlede ikke folketinget ret til at kræve, at regeringen alene skulde være i overensstemmelse med dette ting. Der kunde ikke — som venstre havde gjort i sit opråb — med rette tales om „ministerielt enevælde“, så længe sagen ikke var pådømt af rigsretten. At kaste mistanke på denne ret betød opløsningstilstand. — Høgsbro holdt sig navnlig til, at denne nægtelse ikke var nogen egenlig nægtelse, men kun en „udsættelse af behandlingen“. På Birkedals ligefremme spørgsmål, om han under lignende forhold atter vilde stemme imod finansloven, svarede han undvigende, at derom kunde han intet sige. Naturligvis fandt Birkedal det „ynkeligt“, at en mand ikke kunde svare for sig selv, fordi han var bundet til beslutningen i et partimøde, og endte med at udslynge Grundtvigs ord fra en anden lejlighed: „Går I den vej, da farvel; men ak, I farer ilde!“¹⁾

Dette „farvel“ lød på en vej, hvor fra nu af to skarer skiltes. Adskillelsen var ikke, at nogle gik over til højrepartiet, andre og de fleste forblev trofast med venstre. Det var ikke politisk talt, et grundtvigsk højre, som kom til at stå lige overfor et grundtvigsk venstre. Rimeligvis vil man også, hvad Birkedal angår, nu til dags erkende, at modsætningen her gik langt dybere. Den bundede i en forskellig opfattelse af kristelig livsanskuelse på borgerlig grund. Ikke friheden, selvstyret, i det hele eller de mange „friheder“ i det enkelte vilde han bekæmpe, men den kompakte flertalsmasse, som ikke kunde samles på åndelig grund og måtte drage dem, som over-

1) „Fædrelandet“ 19/11.

gav sig til den, ned i en sump af materialisme, hvor ingen Bjovulf kunde drages med trolden, uden at stemples som „folkefjende“. Den var det, han af åndelig overbevisning fornægtede. Kristne kunde ikke være med i nogen bevægelse, der rørte de vande, hvoraf „dyret fra havet“ (Joh. åbenb. kp. 13) skulde opstå. Han har engang sagt til mig: „Man tænke sig f. eks. de kristne i Rom på den første kristentid gøre fælles sag i det „blot politiske“ med hele den masse, som bare råbte på „brød og skuespil“. Hvorledes vilde de kunne sige: Vi beholder dog vor ånd for os selv, og på denne måde gennemsyrrer vi bedst hele massen? Vil det være væsentlig anderledes i et land, hvor kristendommen vel i 1000 år har boet til huse, men hvor dog mængden kun er ganske udvortes berørt af den?“ Det var det, som præsten Otto Møller i en pjese: „Politik og kristendom“, som udkom først i 1874, fremsatte således: „Det er dette, som foreligger til alvorlig betænkning: er det at være salt, eller skulde det ikke ad denne vej bruse lige frem imod dette, at saltet mister sin kraft, kastes ud og trædes ned?“

Mads Melbye fandt (i brev til Birkedal), at Otto Møller fuldstændig fornægtede folkeligheden, mens han godt kunde finde sig i Birkedals „advarslar“. Dybest set, var der dog ingen forskel mellem Otto Møllers realistiske kristelige synspunkt og Birkedals mere almindelige ideelle. Det kom tilstrækkeligt frem i hans prædikener i disse år.

I januar 1874 rejste Birkedal til København. Hans optræden mod Høgsbro havde vakt megen opsigt. I Vartov menighedskres fandt den hovedsagelig til-

slutning ¹⁾). Han blev indbudt til en „æresfest“ af den, og gav på denne en meddelelse om stillingen i valgmenigheden, hvis store flertal han jo i denne sag havde imod sig. Samtidig fremlagde han udkast til en fællesudtalelse i lighed med den tidligere nævnte, som ikke havde lykken med sig, på Fyn.

Forinden denne fremkom, læstes i „Dansk folketidende“, der endnu var den fælles grundtvigske „Moniteur“ ved siden af „Dansk kirketidende“, et par andre udtalelser. Den ene var en tak fra 44 mænd (bl. hvilke Sk. Rørdam, Fr. Hammerich, P. Rørdam, A. Leth, N. F. Larsen o. a.) til Otto Møller for hans vidnesbyrd i „Politik og kristendom“ ²⁾). Høgsbro bemærkede til den, at det var jo noget, man godt har vidst, at der var mange af Grundtvigs venner, som „ikke har kunnet følge ham i hans betragtning af det danske folks rette samfundsordning“, — hvortil „Fædrelandet“ spurgte: „hvilken er denne?“ Grundtvigs „samfundsordning“ kunde da i hvert fald ikke hvile på, hvad venstre kaldte „parlamentarisk“ grund, siden Grundtvig overhovedet havde stemt mod grundloven i 1849. — Den anden udtalelse kom fra c. 30 „vælgere i Svendborg amts 5te valgkreds“ og var udgået fra Ryslinge (Gmd. Erik og Hans Hansen, L. Frederiksen, højskoleforstander Rs. Hansen, pastor Joh. Clausen o. s. v.) ³⁾). De beklager, at „regeringen ikke erkender“, at den ikke kan bringe enhed til veje mellem de forskellige statsmagter. Om „parlamentarismen“ hedder det, at „selvstyrelsestanken må

1) Se om et møde hos handskemager N. F. Larsen 10. decb. 1873, i „Peter Rørdam“ v. H. F. Rørdam 3die dels 2den afdeling s. 428 ff. — 2) Nr. 11. — 3) Smstd.

ses i sit rette forhold til kongemagten“. Skulde „fælles vel“ trives, krævedes foruden „kongens hjerte“ og „folkets røst“ også „Guds hjælp fra oven“. De erkendte det berettigede i venstres kamp, men der måtte ikke anvendes andre midler i den end „vor egen indre åndsmagt i forening med en besindig benyttelse af den politiske forfatnings hjælpemidler“. Og de minder om, at en blot og bar politisk frihedsudvikling ikke betrygger friheden og folket. Endelig kræver de kirkelig frihed og villighed til at bære ofre for landets ydre værn.

Denne udtalelse var Birkedal for vag, og den tog ikke bestemt afstand fra det forenede venstre. Derfor kunde Høgsbro optage den tilsyneladende „med glæde“ — C. Rosenberg undrer sig dog ikke uden grund over denne glæde¹⁾ —; hvorvel han hellere havde set en „klar og bestemt tilslutning til det forenede venstre“, er det ham dog kært at se dets formål „selvstændigt fremsatte“. Kun savner han en vis „frejdighed i kampen for den gode sag“. Sandheden er dog, at disse mænd på det nærmeste sluttede sig til Birkedal — også nu Joh. Clausen — og at de slet ikke havde tænkt på nogen „selvstændig“ begrundelse af venstres program eller havde i sinde at lægge nogen større eller mindre „frejdighed“ for dagen i hvad Høgsbro i øjeblikkets strid kaldte „den gode sag“. Disse vendinger er kun betegnende for — Høgsbro selv, som gærne vilde i det længste give det udseende af, at det hele kun drejede sig om to måder at ville det samme på.

Stillingen fik dog sin fulde belysning ved en åben

1) „Dansk ugeblad“ nr. 13.

erklæring af F. E. Boisen¹⁾ om, at han havde været falsk profet, når han på det foregående venemøde havde spået, at freden mellem Grundtvigs venner ikke vilde bryde. Han tilføjede, at han ikke havde noget imod, at politik i det hele kunde udvande saltets kraft; men det måtte kun ikke siges særligt imod „det forenede venstre“.

Når det her var tilfældet, så var det jo dog kun, fordi striden stod om grundtvigianismens forhold til dette parti.

Nu kom den i København forhandlede fællesudtalelse²⁾. Den henvendte sig „til venner i det danske folk“ og var undertegnet af 39 mænd (Birke-dal, Fr. Barfod, Fr. Hammerich, P. Rørdam, O. Møller, I. S. Brandt, C. Grove, N. F. Larsen, E. Christiani, A. Kirkeby, K. F. Viborg o. s. v.). Af de oprindelige indbydere havde to, deriblandt P. A. Fenger, trukket sig tilbage. C. Grove skriver i et brev, at årsagen for P. A. Fengers vedkommende, var dels „direkte påvirkning“, dels „den mismodighed, som katekismus-historien naturligt har fremkaldt hos ham“. — Fællesudtalelsen satte det enten-eller, som den ovennævnte fattedes. Vor livsanskuelse, siges der, kræver arbejde for personlig frihed. Men folket kan blive myndigt på to måder. Enten under påvirkning af sandhedsånden („hvor kristendommen er en magt i folket“) eller i selvrådighed og lovløshed (den franske revolution). Må et enkelt parti hævde sig retten til at kaldes „folkeligt“ og således gøre flertalsviljen gældende, møder man revolutionens ånd. Lide skade vil da

1) „Dansk folketidende“ nr. 12. — 2) Smstds. nr. 13.

dels ordets frihed — ti, når præst og lærer har deres embede af flertallets nåde, hvilken frimodighed kan man da vente sig til aflæggelsen af ærlige vidnesbyrd, som mishager flertallet? dels oplysningens frie kår — ti hvordan vil det gå de højskoler, som ikke er på flertalsmagts side?

Overfor dette sidste stykke af udtalelsen tog dog Birkedal forbehold. Han tænkte på sig selv og sin egen stilling, der ikke passede til dette mistrøstige billede af forkuet personligt mod.

Efter F. E. Boisens tale på vennemødet, siger nu Høgsbro hertil ¹⁾, var han gået ud fra, at det var en „stiltiende“ forudsætning, at uenigheden „fortiedes“(!). Det vilde unægteligt være Høgsbros parti, som strøg gevinsten til sig ved fortielsen. Nu måtte han også med et suk erkende, at det ikke var gået, som han håbede. Striden var brudt åbenlyst ud, og Boisen havde selv erklæret sig for falsk profet. Men havde underskriverne ikke slået sig selv på munden? Disse „talmajestæters“ fjender søgte jo selv at virke ved „massen“ (39!) af navne. Der vilde dog, trøster Høgsbro sig og sine, kunne skaffes „så mange og vægtige navne“ for det modsatte, at „de, her findes, i begge henseender løftes højt i vægtskålen“. Det var unægteligt store ord. En bemærkning i fællesudtalelsen om, at den sande frigørelse ikke kan skaffes til veje ad lovgivningsmagts vej men må ske gennem arbejdet i kirken og skolen, optager Høgsbro som en „indrømmelse“. Det gjaldt jo stadig om at gøre rigsdagen til et for det folkelige åndsliv betydningsløst (indifferent) sted, for så

1) „Dansk folketidende“.

havde man også dermed afkræftet alle indvendinger, der gik ud fra det farlige ved den „falske alliance“. Men man „indrømmer“ jo ikke, at partigrupperingen på tinge er uden betydning for åndslivet, fordi man siger, at det har sine betingelser i arbejdet udenfor rigsdagen.

Nærmere kom Høgsbro til sagen, hvis han skulde have ret i den påstand, at en enkelt mand kan stræbe efter magten for sin egen skyld, men „et folk eller dets flertal har næppe nogensinde gjort det“. Den brist på historisk sandhed, som ligger i denne påstand, er dog straks indlysende. Høgsbro kan jo have nogen ret til at afvise eksemplet fra den franske revolution, der var fremgået af ganske særegne nødstilstande. Og det er jo uimodsigeligt, at „en lovbunden, til folkets flertal knyttet stats selvstyrelse“ er noget andet end „et tøjlesløst masseherredømme“. Men „flertals“-spørgsmålet er et særdeles indviklet spørgsmål, ikke mindst af den grund, at det, der i en given politisk situation kaldes og udbringes som flertal, vist meget sjældent er andet end et ved tilfældige og ofte uretfærdige forholdes magt kunstigt samlet „flertal“, der næppe just så lige kun tænker på det almindelige vel, men i første linje på at benytte den magt, det skylder sin egen tilværelse.

Senere erklærede Niels Lindberg, at udtalelsen rettelig burde haft til overskrift: „Imod venner i det danske folk“¹⁾. Højskoleforstander Povlsen-Dal siger, at den vidner om en „dyb mistro til det danske folk“ og opfatter meningen, som om det var

¹⁾ „Dansk folketidende“ nr. 46.

den, at flertallet blot i egenskab af flertal måtte have uret¹⁾. M. Melbye spørger, om da flertalsmagten altid er en brutal magt, og om det er at „have tillid til folkets ånd og til den folkelige oplysning“, når man ikke tør tro, at de vil kunne overvinde brutaliteten²⁾.

Hvor naiv dog denne „tillid“ og denne henvisning til „vennerne“ virker nu! Birkedal svarer³⁾, at der ikke er sagt, at flertallet al tid har uret og al tid er en brutal magt. Men i 1851 skrev Melbye selv, at „kærlighed kan også vidne mod folket, loven og det hellige sted“⁴⁾. Dengang stod Melbye rigtigt nok i mindretallet (i striden om de Spandetske love). Men, kunde man virke mod et flertal i 1851, kan man vel også gøre det i 1874.

Kl. Berntsen⁵⁾ havde deraf, at udtalelsen var „udruget“ i København, klogeligen udregnet, at den „rimeligvis havde C. Ploug bag sig“. Det var denne, der nu endelig havde fået sin krig frem med Birkedal, og han spår, at dens underskrivere på valgdagen vil kæmpe sammen med de national-liberale, trods al deres tagen afstand fra disse.

Der er ikke det allermindste om Plougs delagtighed i sagen. Jeg stod på dette tidspunkt ikke blot Birkedal, men flere andre af fællesudtalelsens ivrige talsmænd nær, og har aldrig hørt Plougs navn nævne i denne sammenhæng. Birkedal, som kort forinden havde følt sin pen udelukket af „Fædrelandets“ spalter, modtog ingen ligefrem parol fra Ploug. Kom de til at stå sammen på valgdagen, var det kun, fordi

1) „Dansk folketidende“ nr. 17. — 2) Smstds. nr. 16. —

3) Smstds. nr. 18. — 4) „Dansk kirketidende“ nr. 32. —

5) „Dansk folketidende“ nr. 22.

de, hver fra sin kant, bekæmpede det forenede venstre.

På vennemødet i Odense 1874 lod striden sig ikke holde nede. Men det var ikke Birkedal, som bragte den frem på dette sted. Det var P. Rørdam og Fr. Hammerich. Rørdam fremhævede „lydig-heden“. „Troende kristne kan ikke hylde talmajestæten, for de kan aldrig glemme den blodige valg-dag i Jerusalem“. „En bedrøvelig forandring er foregået i de troendes sammenkomster; vi er rigtig-nok blevne en stor flok; men mistillidens onde ånd er kommen ind imellem os, — tidligere var vi en lille flok, men vi samledes i fryd og i hjærtets en-foldighed“. Fra begge sider var man enig om, at der var sået „mistillid“; men hvad der var klinte og hvad der var hvede, enedes man ikke om. — Fr. Hammerich angreb ligefrem den „falske alliance“, som Grundtvigs venner i god tro var gået ind i, men de var kommet til „at stole på flertal“. Alliancens frugter havde vist sig i lunkenhed for forsvars-sagen og for Sønderjylland, som „alt mærkedes ved Bjørnsøns ugleskrig over Grundtvigs grav“. Imod slutningen tog Birkedal ordet. Om det politiske forhandlingsspørgsmål sagde han kort, at den danske bonde elskede han og har viet ham sin bedste kraft; men „ser jeg en orm gnave på en rose, vil jeg have lov til at ryste den af, om jeg kan“. Netop fordi han var både folkelig og frisindet, vilde han ikke gå med det forenede venstre, der for ham betød det modsatte af folkelighed og frisind. Hans egentlige tale drejede sig om længden og bredden og højden og dybden i Vorherres Jesu Kristi kærlighed.

Fra modsat side svarede, at „forsvarssagen var ikke så klar, som Hammerich syntes at mene“, og at „et mindretals vælde vel kunde blive så farligt som et flertals“ (Jens Jørgensen), at når vi kun ikke frakendte hinanden fællesskabet om dåbspagten, stod kærligheden ikke i fare (F. E. Boisen); C. Berg tog ikke-grundtvigianerne i det „forenede venstre“ i forsvar mod de hårde beskyldninger; de havde „forljent en bedre tak end den de havde fået“.

Man kan næppe med rette sige, at disse svar ramte anklagen. Men en ytring af mødets ordstyrer, L. Helveg, måtte alle kunne samles om at „Grundtvig måtte nødig volde en sådan splittelse i sit folk, som Tysklands største åndskæmpe, Morten Luther, blev årsag til i sit fædreland“. Og derfor skulde man „fare varlig frem, for ikke at rive ned i stedet for at bygge op“. Thorvaldsen — mesteren — kunde hugge i marmorblokken med mejslen, så spånerne fløj til alle sider; hans disciple måtte nøje måle, prikke og pikke så småt for at ramme det rette. Således også med Grundtvig og hans disciple.

I begyndelsen af året 1875 udgav Grundtvigs 20-årige søn, Fr. L. Grundtvig, et „Rimbrev til Grundtvigs venner“, hvori forekom nogle af de hvasseste ord, der faldt om disses forhold til det dybeste personlige i Grundtvigs gærning.

„For mange er hans liv en dunkel gåde,
og af hans venner få ham kun forstod;
den store flok har ej i mindste måde
tilegnet sig den arv, han efterlod.“

Hele svingningen i disse år betød jo, at Grundtvigs gærning var et program og ikke en personlig livsopgave:

„ja, eders flok for mængden sank i støvet
og jubled: „overtal er overmagt“;
en kristen må vel se derpå bedrøvet,
en ædel hedning vise sin foragt.

Hvor vandt sit adelsbrev den store mængde
undtagen i de ædles hjærteblod?“

Ved siden af adskilligt ungdommeligt og uselvstændigt i dette digt, røber det inderst inde en personlig grebet og inderlig følt indignation; og at den var det, blev den unge Grundtvigs liv et vidne om, da han fastholdt den til det sidste. Digtet gjorde opsigt og udkom i det mindste i 5 oplag. – Bjørnson gav „gutten“ en hånlig og affejende behandling¹⁾ og stemplede modstanden mod den nye kurs som begrundet i åndeligt hovmod og udsmidertilbøjeligheder. „Vi skal udstødes af samfundet med Gud og alt skikkeligt folk“. Dermed var stikordet givet, som siden lød over hele linjen: de er „udsmidere“, de folk, som bekæmper tidsstrømmen. „Birkedal“, skriver Bjørnson, „begyndte med at udstøde mig af alle Danskes huse“. Birkedal havde nemlig sagt, at ingen Danske kunde byde ham velkommen i deres huse, før han tilbagekaldte sine ord i „signalstriden“. Men „kan man stænge eftertrykkeligere?“ spørger Bjørnson og forklarer, at det er jo ikke ham, som har forlangt garantier af Danmark for Tyskere i Nordslesvig, når det afstodes. Men han havde dog nedsat den danske folkekarakter på bekostning af den tyske ved at forsvare nødvendigheden af garantier for Tyskere under dansk statsmagt, uden at kræve dem for Danskere under tysk statsmagt, og

¹⁾ „Dansk folketidende“ nr. 4.

han havde dækket sig med „Norddeutsche Allgem. Zeitung“, der begrundede garantiernes nødvendighed med den behandling, som Bjørnson havde mødt i Danmark.

Dette rundskue over røret i den grundtvigske kres i den politiske kamps begyndelse viser, at modsætningerne var meget skarpe og gik langt dybere end til det politiske blot. Det er kun i stridens hede, at man kan tale om „udsmideri“ o. lign. I alvorlige åndelige kampe er afgrænsning kun et middel til selvbevarelse, som ikke kan lades ubrugt.

Dybt havde Bjørnson krænket det danske folk; men, trods der også fra venstres side i den grundtvigske kres havde lydt protester, sluttede man sig dog fremdeles om ham som digterføreren. På en 5te junifest 1875 på Fyn — hvor også Birkedal var til stede og talte — blev der udtalt et ønske om at se ham og Bjørnson sammen, og en telegrafisk hilsen blev sendt den sidste med tak for, hvad han var for Norden og folkesagen. Det forlyder ikke, at Birkedal gjorde modsigelse; rimeligvis var han taget bort i forvejen. Men kosteligt morede det ham, da han en dag modtog et brev fra en ung mand, der havde været ubehændig nok til at give det følgende slutning: „I dag er det din(!) fødselsdag, men i morgen er det Bjørnstjerne Bjørnsons; ham ser jeg som morgenrøden, og så kommer solen I. P. H.“. — Efter „solen“ fandtes intet punktum.

Birkedal og forsvarssagen. Han stiller sig imod Høgsbro.

DET var Danmarks vanskæbne, at det efter krigen 1864 fik en ond og bitter forfatningsstrid at drages med. Men skaden, som fulgte med denne, vilde vistnok have været ligeså umulig at undgå som den, der fulgte på det sørgelige udfald af krigen. Årsagerne til begge bør i hvert fald nu ikke fremdrages, for at vi med dem skulde øge den indbyrdes bitterhed mellem de kæmpende partier, men for at vi på begge sider kunde undgå at forny dem.

Forfatningsstriden tog altfor mange af kræfterne bort fra tanken om forsvaret af det fælles fædreland under dets så helt forandrede stilling udadtil. Mange og udmærkede kræfter gik i værk med arbejdet på både åndelig og materiel oprejsning. Men værgemålet for landets selvstændighed er dog enhedsmærket for national fællessans.

Landets forsvar måtte lægges om fra grunden. Og gamle skader skulde bødes.

To strømninger gjorde sig gældende. Den ene betonedede forsvarspligten og den dertil svarende offerpligt, ikke mindre tvingende, fordi landet var blevet mindre og dets stilling langt mere udsat end før.

Den anden tog derimod heraf anledning til at gøre umuligheden af det virkelige forsvar gældende og fremstillede offerpligten som i hvert fald højlig begrænset af det tvivlsomme udfald af et sådant.

Selvfølgelig måtte venstre-alliancen virke svækkende på forsvarshuen hos det tidligere nationale venstres mænd. Der er allerede tidligere¹⁾ gjort opmærksom på den Høgsbroske sætning, at „folkelivets udvikling står over hensynet til bevarelsen af statstilværelsen“. I denne sætning lå der under alle omstændigheder dette, at en forsvarsordning, som ikke fremgik af den almindelige valgrets (folketingsflertallets) vilje, og som ikke formede sig efter de formentlige „kulturelle“ krav, dette flertals masse satte, ikke kunde gennemføres til landets bedste. Der skulde gøres, hvad „folket“ vilde, ikke just hvad der tjente sagen bedst („sagkundskaben“). Og på det kulturelle område bredte forestillinger som Bjørnsons²⁾ sig stærkt.

Da tiden hengik, uden at noget alvorligt blev gjort, ængstedes adskillige. I C. Rosenbergs „Dansk ugeblad“³⁾ gav — under mærket: „en fædrelandsven“ — Sønderjyden, lærer J. Hansen, K. Flintstrup ved Sorø, denne frygt et varmt udtryk. Der krævedes, som sagen stod, et tryk fra neden. Der burde dannes forsvarsforeninger (i lighed med de hollandske), som skulde oplyse om sagen, samle bidrag til dens fremme og indsende adresser til regering og rigsdag om hurtigst muligt at tage fat. Man kunde ikke synges: „Alt står i Guds faderhånd“, når man ikke selv vilde ofre for værnet. — Rosen-

1) Se s. 15. — 2) Se s. 53. — 3) 22/5 1874.

berg gav forslaget udskrift til skytteforeningernes bestyrelser, særlig centralbestyrelsen.

Tanken om forsvarsforeninger opgaves foreløbig. Men på et møde i København fremlagdes en adresse, udarbejdet af lærer Hansen, og — som han senere sagde — skrevet „under bøn og uden nogensomhelst partipolitisk bagtanke“. Man enedes om, at den skulde udgå fra landet og ikke fra hovedstaden. Det blev da mænd i Sorø og omegn (foruden forfatteren bl. a. den grundtvigske gårdmand Ole Nielsen i Fuldbby og overlærer E. Ipsen i Sorø), som satte den i gang, og den fik deraf navnet Sorø-adressen. Den gav udtryk for den „alvorlige bekymring og uro“, som vort forsvarsvæsens mangelfulde tilstand måtte vække. Overfor denne „livssag for fædrelandet“ måtte partistriden forstumme.

Af venstremænd opfattedes den imidlertid som en skjult demonstration for højrepartiet. På Fyn fremlagdes en adresse, der fik navn af „den fynske“, imod den. Vistnok betonedes også denne villigheden til at forsvare landet, men den lagde vægt på så vidtgående „folkelige“ reformer i hele hærvæsenet — almindelig folkevæbning, indskrænkning af tjenestetiden for skytter, hovedsagelig skarpskydning og felttjeneste i soldaternes uddannelsestid, flådens udvikling i forbindelse med et kraftigt kystforsvar — at man kunde sige sig selv, at på dette grundlag fik i hvert fald den daværende slægt ikke nogen forsvarsordning.

Sorøadressen, der ikke gav sig af med at opstille noget bestemt forsvarsprogram, som usagkyndige ingen mening kunde have om, og som i hvert fald kun var fremtidsmusik, havde af denne grund Birke-

dals medhu, og han virkede i sin kres for dens fremme. Nogle meningsfæller fandt, at det gik godt an at underskrive begge adresser. Ved et møde i en af sognets skoler tog en af dem ordet for dette. Da rejste Birkedal sig op lige foran ham og sagde: „Nej, hør véd du nu hvad, min gode L—!“ hvorpaa manden skyndsomt dukkede ned på sin plads og forstummede.

Det er en fejltagelse at tro, at Birkedal fra først af gjorde sin tilslutning til forsvarssagen afhængig af regeringens forslag. Men, som den forløb, blev den endeligt afgørende for hans politiske stilling. Han kunde ikke skille landets selvstændighed fra folkelivets udvikling. Grundlovsfriheden i 1849 havde ikke været ham meget værd, hvis den ikke var gået hånd i hånd med værgemålet for fædrelandet på samme tid¹⁾. Forsvarssagen hørte, som alt sagt, for ham til frihedsspørgsmålene. Men hvis venstre fra først af havde kunnet tage denne sag op uden partistilling og rettet på øjeblikkets krav, er jeg vis på, at han gærne havde fulgt det. Men forat dette kunde tænkes muligt, måtte også hans betingelse være opfyldt, „alliancen“ være sprængt og de forsvarsnihilistiske dele af partiet skudt ud²⁾, m. a. o. utænkelige forudsætninger være indtrådte.

Helt fandt han sig dog ikke tilpas med nogen af adresserne. Også Sorøadressen syntes ham „for mat i så stor en sag“, om den end var „et lille, mandigt livstegn“. Der skulde tales anderledes stærkt med fulde lunger. Og derfor udgav han selv i sep-

1) L. Nyegård: „Vilhelm Birkedal“, en levnedstegning I, s. 361. — 2) „Århus amtstidende“ (L. Bjørnbak) opfordrede til total afvæbning.

tember 1875: „En enkeltmandsadresse“ med motto: „Kæmp for alt, hvad du har kært o. s. v.“

Ti års erfaring har vist, at, når den fynske adresse begynder med at erklære, at man vil „skænke sagen al den opmærksomhed, den fortjener“, er det usandhed, hvad enten man ser hen til regering eller rigsdag. Regeringen lod sagen falde. Og rigsdagen lod det eneste, nogenlunde gennemgribende forslag, der havde foreligget (General Thomsens 1873) gå i papirkurven. „Fortjener“ denne sag ikke mere?

Der kræves først en forsvarsminister, som sætter sin ære og eksistens ind på en ordning uden afslag i noget, sagen selv kræver. Ti „nu er værnet for Danmark ikke stort bedre end den fyrrepind, man satte for ladedøren i Finderup.“

Dernæst en rigsdag, som vil have en sådan mand på forsvarsministerens plads. „Djærvt ord, men høvisk tone.“ I sligt et vidnesbyrd er en uimodstaaelig magt.

Og fremfor alt skal der nu tales til landstinget. Folketinget har „tilsat sin kraft i partivæsenets uberegtigede tjeneste“; vil det nå til parlamentarisk overvægt, må det ske gennem historisk udvikling og ved moralsk og åndelig dygtighed. Under de nuværende forhold er landstinget blevet den stærkeste del. Men heller ikke det har gjort sin pligt. Uenig med landstinget i meget (han er villig til at „gå endnu videre“ end venstre i f. Eks. fæstesagen, skolesagen, arbejdersagen), følger han det dog gerne, hvis det vil gå i spidsen med forsvarssagen.

Det var hans drøm, at Danmarks bønder skulde gå foran i denne sag som en Tymme Sællandsfar. Nu må den styrke, som er tabt i folketinget, gå

over i landstinget. Den rejsning, som er begyndt, kan vel blive uden frugt; men vidnesbyrdet aflægges aldrig forgæves.

Det er hans gamle tanke: blot vidnesbyrdets kæde ikke brister, er der håb. Da vil det tabte komme igen.

Bogen ender med en tilføjelse, at den er gået i trykken, inden det Estrupske forsvarsforslag i efteråret 1875 forelå. I dette måtte han erkende et alvorligt forsøg på sagens gennemførelse: søbefæstningens fuldstændiggørelse, Københavns sikring mod overrumpling til landssiden, flådens udvidelse o. s. v.

Herimod var det, at venstre satte sit tilbud om 30 millioner kroner (ved indkomst- og formueskat) til forsvaret, men således at al landbefæstning om København udelukkedes.

Regeringsforslaget forkastedes i folketinget i foråret 1876 — dog kun med 47 st. mod 47, og samme dag opløstes tinget. Landstinget havde vedtaget det. Nye valg til folketinget udskreves til d. 25de april.

Efter opløsningen i 1873 havde man i Ryslinge søgt efter en kandidat imod Høgsbro, men ingen fået. Denne gang tilbød Birkedal sig selv. Dog vilde han ikke deltage i valg møder. Agitation var ikke hans sag, og han havde jo ellers haft rigelig anledning til at gøre sin anskuelse kendt. Desuden vidste han jo godt, at han ingen udsigter havde til at blive valgt. Når han stillede sig, var det nærmest for på valgdagen at få lejlighed til at udtale sig helt og uforbeholdent.

Aftenen før d. 25de april kørte jeg¹⁾ med ham

1) Jeg var bleven hans personlige medhjælper i sommeren 1874.

til N. Broby præstegård. Han var tavs den aften. Men den gamle pastor Vilh. Balslev, hos hvem vi overnattede, fortalte livligt om et lejlighedsvist besøg nys på Skafføgård, hvor han havde sagt til Estrup, at han ikke forstod, hvorledes han kunde holde ud at lade sig håne og udskælde landet over, og hvortil Estrup havde svaret: „Jo, det skal jeg sige Dem, havde det været mine venner, men — de karle!“ Det havde dog gjort den ortodokse præst noget betænkelig, da Estrup havde vist ham et skab med udskårne bibelske billeder og forklaret et af disse som myten om Samson.

Ved valghandlingen i Brobyværk næste dag talte Birkedal først af kandidaterne ¹⁾). Blandt hans stillere og anbefalere var denne gang Joh. Clausen, der ellers, som vi véd, i 1873 havde stået venstre nærmest.

Frihed og fremskridt, sagde han, — ja, men Danmark over alt! Det er ikke sandt, at bønderne holdtes nede som en undertrykt klasse. Hvor er de friere end her? Men der er også andre end bønder i landet. Hvor er bonden enerådende?

Der er forskel på befolkning og folk. Talmajestæten er ikke et udtryk for folket. Efter forfatningen er det ikke bare folketinget, som regerer. Den bæres af ligeberettigelsen mellem tingene, over hvilke igen kongen står. Landets pengekasse har tre låse og tre nøgler, og ikke bare en af hver. Forfatningen giver måske stødet til en historisk udvikling i venstres spor, men ingen adkomst til en revolutionær afgørelse i øjeblikket.

I forsvarssagen har venstre indtaget en uforsvarlig

¹⁾ Talen er meddelt i „En folkelig julegave“ 1877.

stilling. Ikke med sit forslag. Det kunde han måske stemme for, hvis det betryggede landet. Men det er utilladeligt at nægte at forhandle og gøre sit parti-standpunkt til ultimatum i denne sag.

Han sluttede med stærke ord om, hvad folkeæren kræver og endte med at fremsige: „Stig op af graven, du slægt, som døde o. s. v.!”

Høgsbro imødegik med den bemærkning, at det var forfatningens forudsætning, at folketingsnøglen til pengeskassen var hovednøglen. Birkedals protest mod talmajestæten fremstillede han som et angreb på den almindelige valgret, og denne, mente Høgsbro, skulde Birkedal sidst af alle rokke ved, da hans egen fri præstestilling hvilede på denne grund. Men valgmenighedsloven var jo slet ikke et „forenet venstres“ værk, og den var ikke indført for at skaffe Birkedal et embede ud af folkets valg i stedet for af kongens udnævnelse; den havde blot folkekirke- ligt anerkendt et forhold mellem præst og menighed, der hvilede på en hel anden grund end lovens. — Om forsvarssagen udtalte Høgsbro væsenlig blot det formildende, at det var kun midlerne, man var uenig om, men ramte ikke dermed Birkedals hovedindvending, at disse midler ikke skulde bestemmes af folketingets magtfuldkommenhed uden hensyn til sagkundskaben og de andre deltagere i lovgivningsmagten.

Løvrigt skal jeg fra valghandlingen kun meddele følgende lille pudsige optrin. Der kom en bonde- mand frem, der var bekendt som gammel modstan- der af Birkedal og grundtvigianismen på egnen (nærmest fra indre missions side) og sagde: „Birke- dal taler så meget om ånd, ånd, ånd; men det bliver

til and, and, and!“ Hvortil Birkedal på stedet repli- cerede: „Når K. M. fra Å. taler forvirret om ånd, så har jeg kun dertil at sige, at han er — lovlig undskyldt!“

Høgsbro valgtes med 1003 stemmer mod Birke- dals 240.

„Åh, jeg er så let, så let!“ sagde han, da han tog bort; han var kommen over bjærgene og havde udtalt sig. I præstegården, hvor han spiste til mid- dag, slog han gækken løs.¹⁾

Jeg nævner her kun, at to gange senere — i 1879 og 1881 — stillede han sig atter mod Høgsbro. I 1876 fulgtes han på landets valgtribuner af Fr. Bar- fod og Fr. Hammerich („honnør for de gamle ledere!“ skrev C. Bille i „Dagbladet“). De to sidste gange var han ene fra sin kant.

Han vilde, har jeg sagt, udtale sig. Han vilde være „en røst“. Når han i det ugeblad, han senere udgav („Dansk folkeblad“), lod sætte som under- titel: „en røst fra og til folket“, da udtrykker det, hvad han regnede sig selv for. Han siger udtrykke- lig, at han ikke kalder bladet „røsten“. Men „en røst“ vilde han være, intet andet, om det end kun blev en Johannes-røst i ørken²⁾). Om „Dansk folke- blad“ senere. Men et deri meddelt foredrag giver

1) Et eksempel på, hvorledes denne kunde arte sig: Fire provster spiste med til bords. Så siger Birkedal: „Provsterne er værre end djævelen.“ — „Hvorledes?“ spørger en af disse, „vil De ikke forklare Dem, pastor Birkedal?“ — „Gærne,“ svarede han, „for som kristen kan jeg forsage djævelen, alle hans gær- ninger og alt hans væsen; men, er jeg præst i den danske folke- kirke, kan jeg ikke forsage provsterne, deres gærning og væsen.“ Man tog denne forklaring meget godt op. — 2) „Dansk folke- blad“ 1879, nr. 1.

os et tydeligt udsyn over hans stilling nu til de spørgsmål, som i sin tid forhandlede med C. Ploug. Hans håb om den „nye folketid“ er ikke slukket. Men han taler ikke længere tåget om en almue, der „endnu ikke“ er i stand til at tage styret, og som alligevel allerede nu skulde være i besiddelse af den „ny dannelse“ imod den „gamle“. Det kolde politiske efterårsvejr havde jaget nogle af de vage sommerdrømme bort. Det lyder nu kort og klart: Den almue, som er, er betagen af den sorte skoles „næver og tal“. Det er åndsdannelse mod åndsdannelse, det kommer an på. Men man „lider nederlag, når man uden hold i en virkelig åndsmagt prøver på at måle kræfterne med sin politiske modstander, der ejer en åndsmagt, hvordan den end er.“ „Overblikket er al tid til sidst overmagt.“ „Vore modstandere (∴ højre) forstår vel ikke vor tankegang, at hele folket skal op og styre sine egne sager. Men de har ret i, at der må sættes et skel, når selvstyrelsestanken skal gennemføres til landets gavn.“ „Absalon var aristokrat af det reneste vand og en fjende af alt demokrati, — J. A. Hansen var tilbunds demokrat, men havde ikke spor af dansk ånd.“ Den nye åndsdannelse er en livsfornødenhed for fremtidens skyld, men den må ikke bygges paa flertalsvæsenets grund. Han håber på folkehøjskolens hjælp her.¹⁾

Men til livsfornødenhederne i den ny åndsdannelse hører også, hvad der første gang i Sorøadressen blev kaldt en „livssag“ for Danmark: forsvarsviljen.

¹⁾ „Fædreglæde og børneglæde“. — „Dansk folkeblad“ nr. 12.

— Tanken om at danne forsvarsforeninger afvistes fra først af, men hovedvirksomheden for sagen medførte dog, at den ganske naturligt genoptoges (Th. Schou, Joh. Clausen). 16de sept. 1879 blev der på Ryslinge højskole holdt et møde, som gav sagen fart. Birkedal talte også ¹⁾ og — som Joh. Clausen fortæller — således, at et lille barn, der var tilstede, udbrød: „Mo'er, det er morgensang!“ — Man vilde ikke opstille noget bestemt forsvarsprogram. „Skulde det end ikke,“ sagde Birkedal, „blive det allerbedste efter vor mening, og skulde det end vise sig bag-efter, at der var noget, som var bedre, så kan og vil det næstbedste velsignes af Gud.“ Men man vedtog en udtalelse — „Ryslinge-udtalelsen“ — som gav stødet til oprettelsen af forsvarsforeninger landet rundt og indirekte blev anledningen til fremkomsten af bladet „Vort forsvar“ som disse foreningers organ.

I den bevægelse, som nu rejste sig, tog Birkedal varmt del og talte ofte. „Vort forsvar“ indeholder adskillige afhandlinger og taler af ham. Med hensyn til hans stilling til spørgsmålet om Københavns landbefæstning, som kom til at skille dybest, tog han fra først af det standpunkt, at derom kunde ingen usagkyndig dømme. Var hovedformålet i forsvars-sagen landets forsvar — og det måtte det vel være — så kunde kun de virkelig sagkyndige råde for dets udførelse i det enkelte. En således udført plan skulde regeringen forelægge, og byrderne og udgifterne måtte folket ikke vægre sig for at yde. Venstres indkomst- og formueskat gik han gerne

1) Smstd. nr. 16.

ind på. — Hidtil havde der imidlertid kun været tale om sikring af hovedstaden ved en feltbefæstning. Da forslaget i 1883 forelå om en permanent befæstning, var Birkedal derfor også straks „lidt betænkelig ved at yde sin tilslutning til sagen“ i erkendelse af, at derom kunde „han såvel som alle andre lægfolk“ ingen mening have.¹⁾ Men da de sagkyndige så godt som enstemmigt anbefalede befæstningen, så sagde han ikke: det er militarismen, der vil mele sin egen kage, men: det er de ansvarshavende, som siger, hvad de mener. „Kan man ikke,“ skriver han²⁾, „få en befæstningsplan sat igennem trods de sagkyndiges og virkelige statsmænds forslag om Københavns stærke befæstning — og det synes man ikke at kunne — da må man stemme for denne, selv om man ønskede en anden, og kunne de sagkyndige ikke få Københavns befæstning, men en anden stærk sådan, da må de stemme for den sidste. Men dertil vilde rigtignok kræves, at der forelå en sådan plan, der ikke luskede sig udenom ofrene og fædrelandskærlighedens krav og så mere hen på pungen end på Danmarks krav. Kom med en sådan ægte, ikke dværg-, men storplan, der viser, at det ikke er for at skulke fra opgaven . . . men at det er højsind, et folks højsind til at bære store byrder . . . og jeg vil ikke være i tvivl om at stemme for den, når den virkelig er den eneste, der kunde nås.“

Den megen tale om „Dannevirke i brystet“ var ham imod, når dermed mentes, at det gjorde Danne-

¹⁾ Se Joh. Clausen: „Vilhelm Birkedal som forsvarsven“. „Vort forsvar“ nr. 308 (1892.) — ²⁾ I en afhandling om „Visnesygen“. Smstd. 15. juli 1883.

virke i volde og andet værn overflødigt. Havde man det første, måtte man også have det andet. — „Fantasi“ kaldte man talen om forsvar. Ja, — „når den er uden hjærteviljen til at gøre forbilledet, pligten og kærligheden fyldest.“ Kan man, som nu, ikke mere samles til „folkemøder“, men kun til politiske møder, da bliver også al tale om folkeforsvar „kun ord — ord — ord.“ — Gud kræver ikke til sejr mange hære og kanoner, men at „det er et folk, som er værd at frelse og give en fremtid.“ Og det er det folk ikke, som ikke selv vil „ofre øjeblikket for fremtiden.“ ¹⁾

Derfor støttede han også de frivillige indsamlinger, som sattes i værk, kvindernes til kanoner — og han tog ved given lejlighed spot over denne under alvorlig behandling — og senere den store frivillige selvbeskatning til bygning af forter i Københavns befæstning. Betænelighederne, som rejstes mod denne, selv fra sagens varme venner, besvarede han med et: „Nød bryder alle love!“

I den for ham selv så bevægede tid — efterat han havde meddelt sin menighed, at han tog sin afsked for den „riffelsags“ skyld, han kun kunde betragte som et vrængebillede af forsvarssagen — talte han på det store forsvarsmøde i Kasino d. 9de maj 1885. Idet han takkede de mænd, som havde ført ordet for sagen, har der sikkert ligget en dyb, personlig baggrund i disse ord: „Der er en dobbelt saga; der er en, som skrives med så storstilet skrift, at den kan læses trindt omkring og langt borte —

¹⁾ Smlgn. udtrykket: „folketinget på valpladsen“ om hæren i Istedslaget i et foredrag om dette i „En folkelig julegave“ 1879 (landstinget „de gamle hjemme“).

den store dåds saga; men der er ogsaa en usynlig saga, som tit ikke i øjeblikket kan læses, men skrives med sympatetisk blæk, men der kommer den tid, da den varme ånde ånder på denne skrift, og så kan den læses, og så bliver også de navne ihukomne, der er nedskrevne i den danske hjertesaga.“

Hans egen saga syntes ham i disse år at skrives på denne måde.

Ved Gammelosegårdsfortets (Lyngbyfortets) indvielse var han blandt talerne. Den gang boede han på Vældegaard i Gentofte. Han skulde på det sidste komme til at bo midt i den befæstning, der dog, trods alt, vidnede for ham, at det danske folk vilde væрге for sit liv. Skønt han ikke yndede Holger Drachmanns digtning, tør jeg nok sammenfatte til sidst hans tanker om forsvarssagen med slutningsordene af dennes ypperlige sang ved Garderhøjfortets indvielse ¹⁾ (hvor Birkedal ikke var tilstede):

„Krig er ej vort løsens ord;
 på vor fane vil vi skrive:
 fri mænd værger fædres jord —
 Det vil Gud sin bistand give!“

1) Jeg véd, at H. D. samme dag efter festen ikke berøvede sig den fornøjelse at gøre løjer med det hele.

Forhold til menigheden.

DER var mange, som sagde: hvorfor blander Birkedal sig ind i dette? Det ligger dog udenfor det kristelige, og det kommer dog ikke hans egentlige gærning ved som præst.

Men således stod det nu ikke for ham. Man kunde med et almindeligt udtryk sige, at det var et stort stykke af netop den kristelige sædelære det drejede sig om. Når C. Berg udråbte sit: „Ingen akkord med uretten!“ (∴ provisorismens mænd), så vilde Birkedal dertil sige: „Hvad kan det hjælpe, når man først er gået på akkord med uånden?“

Han var, som jeg tidligere har kaldt det, karakter-idealist. Det er ikke lyksalige forhold, et sådant menneskes ideal har hæftet sig ved, og som, idet de forsvinder som luftspejlinger, kun efterlader sindsoprør og skuffelser. Han fandt lykken i at blive sig selv tro. At fastholde sig selv, i hvordan så det verdslige udfald af kampen blev, var ethvert ærligt menneskes sag, og endnu mere et kristent menneskes, som ikke skulde unddrage sig kampen i verden, men føre den således, at samvittigheden holdtes ren.

Derfor dannede han sig det valgsprog: „Det bed-

ste er at sejre for en god sag, det næstbedste at lide nederlag for den“. Han var for så vidt optimist til det sidste, som han aldrig slap sin tro på, at det gode og sande skulde sejre også gennem alle denne tids brydninger —, men det sejrede ikke ved, at de verdslige formål fik overhånd, men omvendt ved at disse bøjedes ind under kærligheden og sandheden. Skulde kristne mennesker tage del i folkets borgerlige kampe, måtte det udelukkende være med dette mål for øje. På andet vilkår kunde han ikke være med. Men han mente, at man skulde være med.

Ofte kom han tilbage til forholdet mellem personlighed og karakter, og man blev jo da ikke kristen for at blive det mindre, men tværtimod for at blive det mere. „Personlighed“ forklarede han ved, at „alménånden“ fik sit „særpræg“ i den enkelte, — umiddelbart, ikke gennem refleksion. Vel fattes den nuværende slægt langt mere store personligheder end den forrige; men den er rigere på „fællespersonlighed“, og „summen af personligheder er større end den var, da de store indtog deres højsæde“. Men er personlighed en „åndsbestemmelse“, så er karakter en „viljesbestemmelse“. Og på den skorter det tiden. „Summen af karakterer eller de udprægede viljer står ikke i ligeligt forhold til personlighedernes sum“¹⁾. Og et sådant ligeligt forhold må det være. Ellers går det tilbage med personlighedslivet. Personlighed og karakter virker gensidig på hinanden. Og ånd har vi nok af, men vi er bundfattede på vilje. „I et parti kan der tit være en

¹⁾ Se foredraget: „Personlighed og karakter“. „En folkelig julegave“ 1873.

vis kraft, og dog så lidt viljekraft, fordi de enkeltes vilje er lamslået af fælles-forgodtbefindendet, af fællesbuddet“. Med benyttelsen af det gamle ordsprog om skoven og træerne, siger han: „Altså, se på skoven, at du kan blive ånd; se på træerne, at du kan få vilje og karakter“¹⁾).

Som sagt, denne udvikling i personlighed og karakter tilsammen, prøvet midt i verdenslivet, fandt han uadskillelig fra den kristelige livsudvikling. Det er hovedsynspunktet, hvorfra vi må se hans stærke deltagelse i alle disse ting, som andre kaldte „blot“ politiske og fandt, at „præsten“ kunde holde sig ude af.

Når nu kristne mennesker i et så stort område af livet som det borgerlige satte deres egne verdslige formål øverst, f. eks. når landets bondestand lod hensynet til sin egen magt, ære og velstand overgå andre og større hensyn, så kaldte han det et vældigt affald fra idealet for den bonde, han hidtil havde regnet med, den grundtvigske bonde. Det var at regne med den lille tabel og glemme den store med åndens høje tal og åndsviljens karakterstyrke i sammenlægningen af disse. Det er jo ganske vist ikke alle givet, straks at kunne sige, hvad f. eks. 19×19 er; og det er jo ganske tilladeligt, når småfolk i regnekunsten griber til den lille tabel for at udregne også den store med. Og det kunde jo nok ske, at han forvekslede langsomhed i „idealets“ regnekunst med uvilje til den. Men regningen måtte jo dog gå for sig indenfor den store tabel og ikke slå sig ned blot i den lille.

¹⁾ „Skoven og træerne“. En folkelig julegave 1876.

I forholdet til hans egen menighed ikke svækkedes alvoren i hans overbevisning, men forstærkedes snarere af kærligheden. Hans enestående ordets gave, men endnu mere hans sjældent udprægede personlighed, havde samlet den i særlig grad netop om hans forkyndelse. Der var noget i høj grad individuelt i denne. Jeg har tidligere udtalt mig om den og skal ikke gentage det én gang sagte. Men sikkert er det, at, hvis kristendommen i det stærke, personlige vidnesbyrd ikke havde mestret hans høje romantiske åndsflugt, da vilde hans prædiken let kunne have ført tilhørerne op i høje og svævende regioner. Kristendom og livsvirkelighed var i grunden ett for ham; hvad der lå udenfor, var genstand for „synernes“ og „stemningernes“ uberegnelige virkninger. Derfor havde han grebet den grundtvigske betragtning, fordi den ved at knytte livet til „troen og dåben“ som Herrens eget ord og gærning gav sjælen hvile midt i indbildningskraftens og følelsens uro. Skrefsrud sagde om Birkedals forkyndelse, at han havde hørt mange, som i enkeltheder fik mere med end han, men ingen, hos hvem alle sider af evangeliet kom frem som hos ham. En sådan „alsidighed“ var den fuldkomne personligheds mærke; men „ensidighed“ i den særlige „hovedbegavelse“ må der til, hvis alsidigheden ikke skal udviske det „originale“ præg, som hvert menneske bærer fra skaberens hånd. „Bygger jeg gotisk, holder jeg mig til det; bygger jeg græsk, holder jeg mig til det“¹⁾. Og så byggede han da i sin stil. Og stilen prægede hans menighed. Han og den

¹⁾ Se foredraget: „Ensidighed og alsidighed“ i „En folkelig julegave“ 1873.

tænkte ett om karakteridealet af en åndens riddersmand, af en kristen. Sådan stod det for ham. Og da han i 1866 flyttede sin søndagsforsamling fra Ryslinge præstegård til Boltinggårds lade og stillede sig al den trængsel og kamp for øje, som kunde møde ham under de nye forhold, glemte han vel ikke, hvad der kunde „bryde ind og prøve på at anrette ødelæggelse i den lille, frie menighed“, men kunde tilføje, at det farvel, hvormed han på Herrens ord gik en ukendt skæbne i møde“, var skønt og velsignet — „ti I fare med mig“¹⁾.

Det modsætningsforhold, hvori han nu følte sig stående til langt den største del af sin menighed, må hverken overvurderes eller undervurderes.

Det skilte ikke hjerterne ad. Og det greb kun overfladisk ind i det egenlige forhold mellem præst og menighed. Men det lagde alligevel en dyb kløft ind imellem dem og ham. Ti hvor den indbyrdes forståelse mangler i øjeblikkets standende strid om afgørende livsspørgsmål, dør er det kun barnagtigt at forlange, at hensynet til disse skal træde aldeles tilbage for det store fællesskab i salighedsspørgsmålet. Betyder livsudviklingen ikke noget for livet selv?

Og skønt det var politiske forhold, som gav anledningen til, at modsætningen indtrådte, så ligger den dog i et dybere plan end det, som det politiske liv bevæger sig i.

Et sted²⁾ imødegår han den indvending, at man

¹⁾ Fastelavnsprædikenen i „Livets ord og ordets liv“, udg. af L. Nyegård og Rs. Hansen. — ²⁾ I foredraget: „Folkeligt at høre, spørge og svare“ i „En folkelig julegave“ 1877 s. 271.

skulde kunne kalde hans betragtning „idealistic“. Det „idealisticke“ er, siger han et andet sted, kun „en afart af det ideale“, „en blodløs virkelighed, som ikke skal prises“ ¹⁾. Nej, han er ikke så „idealistic“ at han tror, at „det ideale kan spille mester“ i denne synlige verden. Men „Gud nåde det samfund, hvor ikke idealitetens røst lyder ren og klar og agtes, ligesom Gud nåde det muld, hvor ikke den „ideale“ himmel og dens sol ren og klar skinner, men kun den „reale“ jordbund selv skal udvikle de varme eller de mosedampe, der skulle bringe frugtbarhed!“ — Der er ingen fare for, at det „reale og det haltende og det halve“ jo nok skal komme til at „spille flertalsfiolinen“ alligevel, fordi de trofaste holder ud om „idealets banner“; derfor behøver „åndsmennesker“ ikke at gå på „akkord med det uensartede“. Der er ingen fare for, at vi skal blive for ideale.

Det er hine trofaste, som „holder folket og riget oppe, selv om det ikke ses“. „I det blandede selskab udrette I næsten intet, — på eders egen grund og ud af eders egen ånd skulde det nok vise sig, at I havde en magt, som ikke kunde overhøres i længden her i Danmark“.

Og selv om „partiet“ sejrede, var dermed ikke opnået, hvad man vilde. Det var ikke noget ydre „systemskifte“, som hjælp.

I et gammelt brev fra denne tid har jeg fundet følgende fremstilling af de andres tankegang. „Det er ingenlunde så godt og glædeligt imellem os som i den første tid; men vi kan jo ikke vente, at den

¹⁾ Se „En folkelig julegave“ 1879 s. 13.

første opvækkelses glæde skal vare ved, og det er derfor i sin naturlige orden, at den kølnes. Nu da de borgerlige interesser er stillede op imod hinanden, må de som bønder værne deres særinteresser overfor de „national-liberale“, med hvilket navn de under ett betegner deres politiske modstandere. De er ikke langt fra at betragte grundlovsændringen som et statskup. De gør det, siger de, ikke af lyst, men af nødvendighed“.

Fra to så modsatte opfattelser kunde man ikke på dette område råbe hinanden op. Og Birkedal kunde ikke gå ind på, at, når den „ideale“ røst kun lød i kirker og skoler, så var det ligegyldigt, om den forstummede på tinge.

Når Birkedal tidligere, før denne modsætning indtrådte, tog hele baggrunden fra det menneskelige og folkelige liv med i sin prædiken, da kaldte man ikke dette at føre politik ind i denne. Men nu måtte han jævnlig høre denne beskyldning. Sagen var, at hans kristelige livsanskuelse ikke kunde skilles fra hans ideal af det menneskelige livs herlighed i Kristus i helstøbt skikkelse, d. v. s. således at denne skikkelse var den samme, enten den prægede sig i forhold til timelige eller evige ting. Han måtte også høre sig beskyldt for at være „lovprædikant“. Der var en tone, som vel nu kom stærkere end før ind i hans prædiken. Efter i en prædiken til 10. søndag efter tref. at have sagt, at Vorherre først møder os med det bløde kærlighedens ord (gråden over Jerusalem), siger han — med henblik til rensningen inde i templet —: „Have vi så taget imod ham, venner! og lukket ham ind, lukket ordet ind, da skal dette ord vise sin styrke og kraft i hjertedybet

til at udrense det onde og udføje det verdenskøbende og -sælgende, så vi føle, at evangeliet, troens ord, er en kraft til salighed¹⁾. Der var dem, som hørte lovens og ikke evangeliets røst i dette, når det rørte ved øjeblikkets ømme sår.

Jeg skal anføre et eksempel på misstemning i kirken ved at meddele i sin helhed et brev fra folketingsmand Mich. Pedersen i Svindinge. Det stammer fra tiden efter finanslovsnægtelsen i 1873:

„Hr. pastor Birkedal!

Da jeg sidste gang d. 2den november nød Herrens nadver i Nazaretkirken, følte jeg godt ved mig selv, rigtignok mest bagefter, at jeg den dag burde undladt at gå til alterbordet, endskønt jeg havde modtaget håndspålæggelsen ved skriftemålet — idet jeg ikke på nogen måde, ihvor inderlig jeg end ønskede det, kunde løsrive mine tanker fra den prædiken, De holdt, hvori hentydedes til vore politiske forhold og, efter min mening, særlig til den side, jeg tilhørte. Dette gjorde et så uhyggeligt indtryk på mig, at jeg ingensinde i mit liv mindes at have nydt nadveren med så dårlige følelser under selve den hellige handling og så lidt velsignelse bag efter som denne gang, og det uagtet jeg følte stor længsel og trang dertil forinden.

Det er nu langt fra min mening, nogensinde at ville lægge bånd på ordets frihed, — i så henseende burde De og enhver have frihed til at forkynde, hvad De kan forsvare overfor den eneste rette hjærteken-der; men på den anden side kan jeg ikke næste

1) „Livets ord og ordets liv“ s. 409.

gang — om Gud vil det, konfirmationssøndagen med vores lille datter — gå til Herrens bord i samme tilstand som sidst — uden i forvejen at meddele Dem, at dersom mine tanker og følelser på grund af prædikenens indhold igen skulde blive forstyrrede i den grad som sidst — De da ikke forarges over, at jeg undlader at møde ved alterbordet, selv om jeg har erholdt syndsforladelsen med håndspåleggelsen.

Ligesom jeg længe har følt hård trang til at blive styrket ved det velsignede Herrens bord — men på grund af hvad der sidst hændte mig, undlod dette — har jeg alt længe kæmpet med mig selv om, enten jeg skulde meddele Dem mine følelser i så henseende eller stiltiende handle efter øjeblikkets indskydelse, ikkun forberedende min hustru. Efter hendes tilskyndelse har jeg valgt denne fremgangsmåde.

Svindinge d. 2. april 1874.

M. Pedersen.“

Dette brev gør indtryk af kun at være et smukt og fint værgemål for personlige følelser, som nu engang var til stede, med hvilken ydre ret er jo en sag for sig. Men man kan dog ikke undlade at lægge mærke til, at det „rigtignok“ var „mest bag-efter“ altergangen, at de var opkomne. Det ligger nær at slutte, at de ikke er uden påvirkning af samtaler med andre efter gudstjenesten. Og Mich. Pedersens stemninger ved denne lejlighed var næppe ganske sjeldne også hos andre ved forskellige lejligheder. Det er ikke helt rigtigt, når det er sagt, at det til ingen tid kendtes på kirkebesøget. Der var nogle år på denne tid, hvor det tog af. Det var forbigå-

ende, men det skete. Det hændte en vinter, at de fædrelandshistoriske foredrag, han flere år i rad i fortsættelse holdt i øvelseshuset, af mangel på tilhørere måtte henlægges til højskolen, hvor han dog havde de unge at tale til. Der kunde komme ham bitre og løse ytringer for øre, sagte af visse af valgmenighedens folk, som f. eks. at „Birkedal var gået ud af sagaen“ o. a. Så kunde han straks gribe sådant et udtryk og tage det op i prædikenen. Det gjorde han således med dette. Det var en ypperlig, slagfærdig prædiken, ganske indenfor den kristelige forkyndelses ramme; men straks blev der sagt, at det var politik på prædikestolen. Ti han skilte sådan mellem „tidsåndens“ og „evighedens“ saga ¹⁾, at vedkommende måtte føle sig ramt. Det hele, store grundforhold i den mellemliggende sag kunde han, som alt sagt, ikke forbigå i sin forkyndelse. Men ud over hvad der i hans overbevisning her hørte med til tegningen af et kristeligt menneskeliv gik han ikke. De to eneste prædikener, som fra denne tid er kommen offentligt frem ²⁾, indeholder aldeles intet, der kan tydes som „politik“.

Når Birkedal i denne tid talte fortroligt om sin prædiken, da søgte han snarere mangler i sin tidligere forkyndelse end i den nuværende. „Hvordan har jeg dog prædiket, siden dette kunde komme sådan!“ kunde han udbryde. Han havde altid ment det sådan — og hvorledes kunde da den menighed,

1) Jfr. også et foredrag: „Ud af og ind i sagaen“ i „En folkelig julegave“ 1879, hvor han skelner mellem „tidsåndens“ og „historiens“ saga, — og ovenanførte s. 136—37 meddelte udtalelse om den åbenbare og den skjulte saga. — 2) Fra 1875 og 1883 i „Livets ord og ordets liv“.

som i mange år søndag efter søndag havde flokkedes om hans prædikestol, nu tro, at det var ham, som var afveget fra idealet? Hvorledes kunde de overhovedet blive uenige om dette?

Jeg husker levende et optrin fra efteråret 1877. Den lille valgmenighed i S. Nærrå, hvis kirke indviedes ved nyårstide 1875, havde som anneks til Ryslinge valgmenighed Birkedal til præst og betjentes til stadighed af hans medhjælper. Uden at tale til Birkedal derom, havde man formået F. E. Boisen til at holde en hverdagsgudstjeneste. Birkedal fik kun en meddelelse derom gennem medhjælperen og fandt fremgangsmåden hensynsløs. Tidspunktet var desuden valgt således, at han dårligt kunde se andet end mistillid deri. Boisen havde nys i „Budstikken“ offentliggjort et foredrag om Theseussagnet. Der fortælles om denne, at, når han vendte levende og som sejrherre hjem fra kampen på Kreta mod Minotaurus, skulde han hejse hvide sejl i stedet for de sorte sejl, som dette skib ellers bar. Men han glemte det, og sorgen ved at se de sorte sejl forvoldte hans gamle faders død. Dette havde Boisen anvendt på de politiske forhold således, at det var venstre, der i sit lyse, tillidsfulde syn på „folket“ kom med de hvide, skinnende sejl, medens dets modstandere i deres sortseeri styrede i havn med sorte sejl og frembragte død og undergang. Særlig adresse havde dette naturligvis til den kres af Grundtvigs venner, der efter Boisens mening havde svigtet troen på „folket“ og fordømte det som „talmajestæt“. Under indtrykket af en sådan stempling som „folkefjende“ måtte Birkedal så meget des mere se en tilsidesættelse i Nærråernes færd.

Selvfølgelig lod han sig ikke bestemme af disse følelser, og heller end gærne overlod han sin prædikestol til sin gamle ven, som da også holdt en inderlig bevæget prædiken om Davids fald og oprejsning, anvendt gå Kristi forsoning med henblik på forhandlinger, som Fr. Jungersen nys havde givet anledning til ¹⁾, og hvori Birkedal og Boisen havde stået sammen imod denne. Ved en fællespisning bagefter i friskolen gav Boisens brug af denne enighed dog kun anledning til en tung stemning, idet han på baggrund af den stærkt fremhævede, at det var kun småting uden betydning, der skilte dem ad i de borgerlige spørgsmål. Hvorledes forholdt Boisens foredrag om de „hvide og de sorte sejl“ sig selv dog til denne påstand? — Det var svært for Birkedal at rejse sig og tage ordet her. Det kostede ham altid overvindelse at rejse sig til en tale. Han var med al sin veltalenhed ikke af de „flygtige“ talere, som de kaldte det på Fyn. Han følte i høj grad ordets ansvar og sin egen fattigdom til at fylde det. Ofte har han anvendt Luthers ord om prædikestolen: „Den der går op uden frygt, går ned uden frugt“ ²⁾. Men jeg tror, at han sjældent var så ilde bestedt som ved denne lejlighed. Han rejste

1) De skal senere blive omtalt. — 2) I mit hus var han engang sammen til et stuemøde bl. a. med den bekendte Chr. M. Kragballe, dengang sognepræst i As og Klakring i Bjerger herred, og en anden præst, O. — O. havde med megen bævelse talt om frygten, som tog ham, når han skulde føre ordet. Kragballe lastede bag efter i sin tale denne frygt; den, der havde Herrens ord at føre, skulde gå frimodig og let dertil. — Efter mødet kom Birkedal stille hen og tog O. om halsen, idet han hviskede til ham: „Jeg er enig med Dem, lille O.!“

sig med en kraftanstrængelse og med sænket blik for at sige, at trods al enighed i det større, så blev dog ikke modsætningen i det mindre betydningsløs. Alt i det kristne menneskeliv er en sammenhængende kæde. Brister ett led, triller efterhånden alle perlerne af kæden. Gnidningsmodstanden mellem den „store“ enighed og den „lille“ uenighed på baggrund af hele situationen i dette møde med hans gamle hjærtensven i hans egen menighed, gjorde øjeblikket så pinligt. Der fulgte et længere ordskifte efter, men ingen af de to tog mere ordet. Boisen fulgte hjem med Birkedal og blev i Kirkely til næste eftermiddag. Der disputeredes ikke; men det blev kun til tvungne forsøg på at få en fri og levende samtale i gang. Da Boisen rejste, drog man i sin smærte et lettelsens suk på Kirkely.

Jeg nævner kun her i denne sammenhæng, at Birkedal samme efterår besvarede Boizens foredrag om sejlene med et om samme æmne. „Sandheden, hvad enten den er glædelig eller bedrøvelig, er i grunden al tid hvid“. „Alvorsvidnesbyrd, forudsat at det er sandhed — og den kan ikke således på forhånd et enkelt parti tage patent på — er det nødvendige vilkår for, at et folk som den enkelte kan gå fri og frelst ud af farefristen og få en fremtid“. Den, som siger sandhed i kærlighed, farer under de hvide sejl, om han end bringer et sortklædt budskab“ 1).

En versificeret henvendelse til Boisen, som jeg

1) „En folkelig julegave“ 1878. I „Frits Boisen, en ven skildret af en ven“ har Birkedal kun lige berørt det ovenfor fortalte. — Birkedals hele forhold, også på det sidste, til Boisen må jeg henvise om til denne bog.

udgav under titelen: „Hvorfor jeg ikke følger“, fandt Birkedals bifald.

Under sådanne forhold kunde han føle sin præstestilling til tider så svær, at tanken om at opgive den kom op. Og når så hans gamle sygdom — ørheden og svimmelheden, hvorfor han al tid, når han stod frit i kirken, måtte have en lille pult at støtte sig til — overvældede ham, så blev jo fristelsen større. Og prøvede han sig selv, så var der en røst i ham, som sagde, at han æggede ved at blive. De som hørte ham, blev måske bare stivere af det. Han kunde blive skyld i, at de blev værre og ikke bedre. I en sådan svær og anfægtet tid — i foråret 1877 — skrev hans gamle, 84årige ven, provst Knudsen i Gislev følgende brev til ham:

„Kære ven og broder!

Jeg har igår tænkt meget på Dem og ikke kunnet slippe tanken, hvorfor De også må se nogle kragetæer fra min gamle, rystende hånd. — For mig står det uimodsigeligt, at De ikke må fly, om end ulven kommer dem nær på livet; ti i vor tid, hvor det store affald nærmer sig, gælder det just at holde sammen, for at fårene ikke skulle adspredes. De har jo heller ingen grund til at klage; ti menigheden går bag ved Dem, og Deres kirke er jo fuld som sædvanligt. Herren styrke dem til at stå fast, og Han skal da være Deres skjold og meget store løn.“

Fire uger efter var gamle Knudsen død; men Birkedal blev.

De misstemninger, som var til stede, bundede til sidst netop i den indbyrdes kærlighed, som føler

sig såret, når en „sag“ kommer venner imellem. De kunde ikke forstå, at denne „sag“ betød så meget for ham, som den gjorde; og han kunde ikke forstå, at de ikke fulgte ham. Men kærligheden bevaredes usvækket og viste sig stærk netop på baggrunden af modsætningen. Og den ledsagedes på begge sider i det hele og store af en finhed og en ridderlighed, som er det bedste vidnesbyrd for ægtheden af den grund, hvorpå de havde fundet hinanden som præst og menighed.

Ved 80'ernes begyndelse indtrådte en tid de politiske bevægelser i noget roligere forhold. Venstre deltes, og der viste sig lystegn også i forsvarssagen. Bjørnsons udtalelser i „Dansk folketidende“ efter ophævelsen af § 5 afsvalde betydeligt folks henrykkelse for ham. Højskoleforstander Rs. Hansen skriver i et brev: „Bjørnson er nu lutter djævelskab for folk“¹⁾. Birkedal og hans menighed enedes i ønsket om et regeringsskifte. Men som begivenhederne udviklede sig, blev de Birkedals skæbne. Trods sin politiske uvilje overfor den Estrupske regering, valgte han alligevel for forsvarssagens skyld at følge den energiske udvikling af vort værn, som den bød.

Men derom senere.

1) Han tilføjer: „Vi roser os af historisk sans — er det ikke netop den, vi savner?“

Cornelius Appels præstevielse.

MIDT i det politiske kampliv i 1874 faldt det i Birkedals lodd at udføre en gærning, der stod for ham som „hans præstelivs bedste blomsterskud“¹⁾. — „et kronskud, min præstegærning har skudt“²⁾.

Det var vielsen af Cornelius Appel til præst for den sønderjyske frimenighed i Rødding.

Men de stærke udtryk for, hvad denne handling betød for ham, sigtede hverken på, at han her havde optrådt som en slags biskop, eller på at han havde skaffet en frimenighed en præst, men „blomsterskuddet“ fandt han i, at han havde „skaffet de forpinte Sønderjyder en præst, hvad den danske regering ikke hverken kunde eller vilde“²⁾.

Efter at præsten H. Sveistrup i 1867 havde nedlagt sit embede i Rødding, fordi han ikke vilde aflægge ed til den prøjsiske konge, vedblev han i sin bolig at holde „husandagt“, og senere udvidede han denne til opbyggelige møder på Rødding højskole og hos gårdejer Kloppenborg i Københoved. Sognepræsten i Vejen på den danske side af grænsen stillede kirken dør til rådighed for udførelse

1) I talen ved ordinationen. — 2) I brev til C. Hall.

af både dåb og nadver, men tog tilbuddet tilbage, da der klagedes derover.

Svejstrup begyndte nu at hjemmedøbe og tage til alters i husene. Men så satte den prøjsiske kirkestyrelse en mulkt på 100 th. for ulovlig udførelse af ministerielle forretninger, og det havde til følge, at der begyndte at ske udtrædelser af statskirken, navnlig af familier, der havde småbørn, der skulde døbes.

Fra 1870, da Svejstrup blev sognepræst i Vejen, afløste den tidligere lærer ved Tønder seminarium, Cornelius Appel, hvem Prøjserne havde afskedit i 1864, ham som taler i søndagsforsamlingerne i Rødding og Skrave. Appel var en mand på 53 år, da han 4 år efter præsteviedes, rigt prøvet i den sønderjyske folkekamp og af dyb kristelig lødighed.

Men Svejstrup blev ved at udføre dåb og nadver i husene, og i 1873 fik han mulkten, fordi han d. 16de maj i Bovlund havde holdt altergang for nogle mænd og kvinder. Og fra da af blev spørgsmålet om udtrædelse af statskirken og om frimenighedsdannelse udenfor den brændende.

Lejlighedsvis har Appel selv senere udtalt sig om grunden til udtrædelsen. Den måtte ikke søges alene i deres danske sindelag, eller i at de endelig vilde have frimenighed. Men, „der fandtes ikke en eneste kongelig prøjsisk præst, der delte vort kirkelige syn således, at hans forkyndelse af ordet og hans tjeneste ved dåb og nadver kunde fyldestgøre vort hjertes krav“. Fri valgmenighedsdannelse indenfor den prøjsiske statskirke var ikke tilladt. Derfor måtte de gå den vej, de gjorde. Det er „rimeligt nok, at kunde vi have fået vor hjertelige trang og vort åndelige krav tilfredsstillet og opfyldt uden udtrædelse.

da var der ingen frimenighed bleven dannet den gang¹⁾. Dermed har Appel selv sagt, at så havde han heller ikke attrået præstestillingen.

Det samme siger Svejstrup i indledningstalen ved præstevielsen.

Det er det „unaturlige for en menighed, der har sin livsrod i Herrens dåb og sin livsnæring i hans nadver, at skulle savne disse i deres midte“, han fremhæver. Grunden til udtrædelsen er den samme, som i Danmark førte til dannelsen af grundtvigske valgmenigheder, i Sønderjylland forstærket ved forholdet til den prøjsiske statskirkes udanske præster. Den eneste, som kunde findes til præst for en frimenighed i Rødding, var Appel, som i 4 år havde levet sig sammen med kresen og havde vundet dens fulde tillid. Om man vilde have opsøgt en særlig præsteuddannet mand, så havde man ingen kunnet få hverken på denne eller den anden side Kongeåen. Spørgsmålet stod altså rent og klart: enten tvangsbundet til den prøjsiske statskirke eller frimenighed med Appel som præst.

Man må gøre sig denne stilling tydelig, når man vil bedømme Birkedals afgørelse i sagen. Han vidste, at ingen dansk regering, intet dansk kirke styre kunde skaffe en sønderjysk frimenighed en præst. Skulde den af den grund komme til at savne ham? Uden præst ingen menighed med ordets tjeneste ved dåb og nadver i sin midte. Præstevielse fra Danmark vilde være et nyt, stærkt bånd mellem Sønderjylland og moderlandet. Her var en nødstand til stede, hvorunder en luthersk præst, når

¹⁾ „Højskolebladet“ 1883, nr. 19.

han derved ikke kom i strid med sit embedsforhold i folkekirken, måtte kunne handle frit efter hjærtets drift.

På et møde i Fredericia 1873, hvor Appel var til stede og den kirkelige tilstand i Sønderjylland drøftedes, modtog han gennem en fælles ven den mundlige hilsen fra Birkedal, at, hvis ingen anden kunde og vilde, skulde han nok påtage sig at præstevie ham. I slutningen af maj og begyndelsen af juni foretog Birkedal en rejse til Sønderjylland, hvor han — trods det samme år udstedte forbud mod, at danske præster talte i nogen gudstjenstlig forsamling, hvad enten det var for udtrådte eller ikke-udtrådte — holdt møder flere steder, bl. a. — kan jeg af breve se — hos P. Skau, Bukshave, i Bovlund og Medolden. Denne rejse har vel nok givet et yderligere stød til, at tanken iværksattes. Ikke mange dage derefter — d. 12te juni — udstedte fire mænd af de udtrådte i Røddingkresen (Skrumsager, I. Boysen, H. I. Physant og C. P. Müller) på de udtrådtes vegne et kaldsbrev til Appel. De havde været samlede og havde vedtaget, siger kaldsbrevet, at der skulde „forsøges indrettet en fuldstændig gudstjeneste“ for dem i Rødding og Skrave sogne, der var udtrådte af landskirken, og de henvender nu en indstændig begæring til Appel om, at han vil være deres præst og „hos trosfæller i kongeriget Danmark, som har modtaget indvielsen til embedet som Guds ords tjener og forvalter af Herrens dåb og nadver, vilde søge en lignende indvielse“.

Opfordringen til danske præster om at foretage denne indvielse er da udgået fra de udtrådte Sønderjyder selv, der havde Birkedals tilbud at bygge

på, og den har sin eneste grund i, at disse ønskede den nærmest mulige åndelige forbindelse med den danske folkekirke.

En måned efter var Birkedal atter i Jylland, denne gang, så vidt jeg skønner, dog ikke over grænsen. Men på Askov traf Birkedal sammen med Appel d. 7de Juli, og dør blev den endelige aftale gjort. Samtidig blev det bestemt, at præstevielsen skulde foregå i Askov højskoles gymnastiksal. Det var Appel, som udtalte ønsket derom, og skolens ledere, Schrøder og Nutzhorn, gik trods betænkeligheder ind på det, da Askovs nærhed ved Rødding kunde give de flest mulige af frimenighedens medlemmer lejlighed til at overvære præstevielsen. Det havde oprindeligt været Birkedals mening, at indvielsen først skulde være foretaget, når kirken i Rødding var bygget, og da i denne. Men derpå nyttede det nu ikke at vente, efterat det ovennævnte forbud om danske præsters optræden i Sønderjylland var udstedt. Nogen kirke i Danmark kunde der ikke være tale om at benytte. Det gjaldt jo også om, at handlingen fik et fuldstændigt uofficielt præg. — Birkedal gik da ind på et foretage præstevielsen på Askov højskole.

Efter at de udtrådte havde skaffet sig „den visshed, som kunde fås, for, at der fra tysk side intet vilde være til hinder, om Appel erhvervede sig præstevielser“¹⁾, blev otte dage efter indvielsen bestemt til d. 30te juli, da der samme dags eftermiddag skulde afholdes et møde i Skibelund krat ved J. C. Lindbergs mindesten, hvortil en del præster ventedes.

1) C. I. Brandt i „Dansk kirketidende“ 1874, nr. 41—42.

D. 23de juli var Schrøder og Svejstrup i Rødding. Her udstedtes — af Svejstrup — indbydelsesbreve til følgende præster: V. Birkedal, L. Helveg (Odense), I. L. Knudsen (Lejrskov), Joh. Clausen (Ryslinge), M. Melbye (Asperup), M. T. Lange (Nyborg), L. Wagner¹⁾ (Seest), K. D. Konradsen (Hvirring), H. B. Lillelund (Frøslev), Otto Jakobsen (Nykøbing M.) og M. T. Bredsdorff (Jernved). Alle bades de om at møde i ornat, på nær sidstnævnte, (muligvis var det en forglemmelse; ti han mødte også i ornat).

Aftenen d. 29de var de alle forsamlede i Vejen præstegård. Her bestemtes handlingens form i det enkelte, som den dagen efter udførtes. Appel selv var ikke mødt med ornat. Men på indvielsesdagens morgen bestemtes det, at han skulde bære det. Rådslutningen førtes mellem Birkedal, L. Helveg og tre tilkaldte lægmænd blandt de udtrådte Sønderjyder. Appel lånte da en tilstedeværende præsts kjole og krave.

Askov højskoles gymnastiksal var for tilfældet indrettet ganske gudstjenstligt. På den ene gavl hang et stort, bibelsk billede, og over dette et kors af blomster og grønt. Under billedet stod den høje talerstol og op til denne et alterbord med lys; foran bordet var et knæfald med rækværk. Iøvrigt var salen smykket med grønt og flag. Den fyldtes af de fleste af Appels sønderjydske menighed og nogle lægfolk fra kongeriget, sammen med de ovennævnte indbudte præster. Flere danske og også nogle norske præster (Fr. Winsnæs, A. Lange og Jan Müller) var tilstede uden ornat.

¹⁾ W. indbødes dog gennem sin moder, som boede på Askov.

Efterat skriftetale var holdt af R. Lund (Mors) og indgangsbønnen bedet af M. Melbye, intimerede H. Svejstrup. De fulgte, sagde han, apostelskikken: at indvie til præst med håndspålæggelse. Det var vel nok en „ny og ualmindelig“ handling, der foretoges i dag, men så fortalte han, hvorledes det var kommet dertil, og efterat have oplæst en kort levnedbeskrivelse af C. Appel, sluttede han med følgende ord:

„Lige så lidt som vi have myndighed til at give, lige så lidt begærer han adkomst til embede i den danske folkekirke.

Gennem denne forsamling rækker den danske menighed de sønderjyske brødre hånd over den unaturlige landegrænse, idet vi under håndspålæggelse nedbeder velsignelse over Cornelius Appel til at røgte en kristen præstegærning iblandt dem.

De helliges samfund og fællesskab trodser alle verdensmagters grænsepæle“.

Derefter foretog Birkedal ordinationen. Efter en messe omtrent som den almindelig brugte, besteg han prædikestolen, talte over Apg. 17, 26—28 og betonedede, at det var nødstilstande, som havde bragt dem sammen til dette. Han talte om denne jord som grænselandet mellem himmerige og „det dybe, dunkle dødens rige“, hvor „den store grænsevogter“, Guds og menneskenes søn, selv står post og har stillet sine vagtposter ud for vennerne mod fjenden; om Danmark som et grænseland, fjenden har behandlet som Akab Nabots vingård; men også her står den store grænsevogter vagt for at værne om det menneskelige hos de bortrevne: folkeånd og folkehjerte, modersmål og barndoms minder, uden hvilket han

ikke kan fuldføre sin frælsægøring, men særlig da om den menighed, han har ført til frælse. Den fjende, som har flyttet grænseskillet, kan ikke give dem, hvad hjertet kræver:

De byder os synge, som fangne os holdt,
af grædende fordrer de fryd —
hvor skulde vi synge Jehovahs sang
i hedningeland! —

Og „nu står vi på grænsen — ja! bogstaveligt på grænsen imellem eder og moderlandet, men også på grænsen mellem det budskab om frælsen fra døden til livet, som fjenden kommer med, og det budskab, der bæres til eder af troende, danske broderhjerter og med modersmålets klang og tonefald“. Men også menneskenes søn er med her — „han har hørt eders bøn og står nu rede til at opfylde den“.

Talen endte med en personlig henvendelse til Appel, hvem nu den store grænsevogter sender ud på vagt i Ansgars land ved Helligbæks kilde.

Inden ordinationen forelagde Birkedal Appel et ordinationsløfte, bestående af fem spørgsmål. I sin helhed må det efterses i L. Schrøders og L. Helvegs bog. Jeg gør her kun opmærksom på, at ved denne af grundtvigske præster foretagne ordination har man ikke fulgt Grundtvigs anvisning. Dels afkrævede Birkedal Appel ligefrem et ja til den kristne kirkes tro og bekendelse efter dåbspagten lydelse (den fremsagdes), dels spurgte han ham, om han „vil uddele de tvende højværdige sakramenter. . . . efter Vorherres Jesu Kristi egen indstiftelsesmåde“ og „prædike Guds evangelium ud af troens grund

efter den oplysning, den Helligånd vil give, og den lære, de profetiske og apostoliske skrifter indeholder og hvortil den danske kirkes bekendelsesskrifter peger“, — uden at tilføje efter Grundtvigs formel: „efter bedste overbevisning derom“. Dette synes jeg, er værd at fremhæve. Vel kan der siges, at de her vidste, at de stod overfor en mand, hvis „overbevisning“ faldt sammen med den kirkelige tradition. Men det forekommer mig, at det grundtvigske præsteløfte måtte lyde ens overfor alle. Den troendes „overbevisning“ må stå lige så fri som den ikke-troendes. Da det her brugte ordinationsløftes form må antages at være forelagt de andre præster og lægfolk, som tjente ved præstevielsen, og ingen vides at have haft noget at indvende, så lidt som Appel selv, kan jeg ikke forklare mig sagen anderledes, end at man i praksis ikke har tillagt den grundtvigske spørgsmålsform nogen afgørende betydning.

Overdragelsen af præsteembedet foregik med ganske de samme ord som i den danske folkekirke. Ligeså håndspålæggelsen. —

Til sidst holdt Appel en kort prædiken. I. L. Knudsen tog ham, hans familie og nogle få andre til alters. Slutningsbønnen bades af Joh. Clausen.

— Samme dag som ordinationen gik for sig, sad Sjællands senere biskop, Skat Rørdam, i Rønnebæk præstegård og skrev et alvorligt formaningsbrev til Birkedal om at lade den fare. Han troede, at den skulde foregå først 8 dage senere.

„Jeg tvivler ikke på“, skriver han, „at De har overvejet denne sag nøje med Deres egen samvittighed, så vel som med Gud i himlen og med gode venner; men jeg kan dog ikke andet end ret indstændig bede Dem

for Guds og den danske menigheds skyld endnu en gang alvorligt at betænke Dem, inden De foretager et skridt som dette, der altid — hvad De sikkerlig selv fuldt vel erkender — må betegnes som et voveligt skridt, men allermest i vore dage, da lovløsheden (Matth. 24, 2. Thess. 2) også hos os øjensynlig rækker hovedet i vejret i de borgerlige forhold“. Det er ikke hans mening, at det i sig selv skulde være utilstedeligt, at en præst foretager ordination. Men for sømmeligheds skyld kræves der en udvortes orden, og menigheden har al tid betroet indivielsen til de dertil beskikkede mænd.

Rørdam går så vidt, at han udtaler, at, hvis Birkedal gør dette skridt, så har han „med det samme sprængt den danske folkekirke“; det er „et ligefremt oprør mod den bestående folkekirkelige øvrighed“, de præster, der deltager i dette, udsætter sig for at miste deres embeder, ti „øvrigheden kan ikke lade en sådan selvtægt gå hen uden med det samme at fastslå en grundsætning, som gør den selv til et nul“. Herefter kan det samme — „når De i dag påråber Dem Åndens drift“ — gøres „af enhver hedhovedet kapellan“ i morgen: „Væk med alle hæmmende bånd, de er kun for åndløse formkristne, men vi åndskristne handler, som Ånden driver os“! Det vil blive, „som Ånden blæser“. —

Dernæst påtaler han brugen af et gymnastikhus, — det har dog al tid hørt til kirkelig orden og sømmelighed, at man „ikke bruger et lokale, der anvendes til menighedsgudstjeneste, til noget andet brug“. „Hvorfor ordinerer De ikke Appel i Nasaretkirken“?

I det hele kan Rørdam ikke se, at der er nogen

tvingende grund til at Appel skal ordineres. Og det måtte der dog være. Han mener, at det „ikke vil falde vanskeligt at få en ordineret mand eller en, som kunde blive ordineret af en af vore biskopper til deres præst — såfremt det da virkelig er kirkelige og ikke alene eller hovedsagelig folkelige bånd, som knytter denne kres sammen“. At der ikke er gjort et eneste skridt for at få nogen anden end Appel til præst, anser han for „et vidnesbyrd om, at det hovedsagelig har været den folkelige interesse, som har drevet denne sag frem“. Og var der så ingen anden at få, så skulde man dog først have forsøgt at formå en af folkekirkens biskopper til at ordinere ham.

Slutningen af Rørdams brev er borte. Et svar fra Birkedal er ikke funden i hans papirer.

Jeg har gengivet indholdet af hans brev så udførligt, da det kan bedst forklare, at, når en mand som Skat Rørdam ikke kunde se foretagendet under et andet synspunkt, vilde de kirkelige avtoriteter endnu mindre kunne gøre det.

Det første, som fra den kant foretoges, var det ret usædvanlige, at biskoppen over Ribe stift, C. F. Balslev, under 13de avgust gennem provsten af-fordrede forstanderen for Askov højskole, L. Schrøder, „nøjagtig oplysning“ om det forefaldne. Som lægmand vidste Schrøder ikke først, om han skulde besvare henvendelsen, men efter samråd med Svejstrup indgav han en udførlig beretning. Denne beretning foreligger trykt¹⁾, og efter den og proces-

1) L. Schrøder og L. Helveg: „Meddelelse om C. Appels ordination på Askov“.

akterne i højesterets arkiv¹⁾ er redegørelsen her affattet. Samtidig afkrævedes der af de tilstedeværende præster erklæring om, at de havde deltaget i indvielsehandlingen, og navnlig om, hvorvidt de havde været iført ornat eller ikke. Birkedal føjede til sin erklæring (dateret 16/8), at han „forbeholdt sig senere, hvis mine foresatte, som rimeligt er, kræver en yderligere redegørelse. . . at angive de grunde, som for mig gøre det klart, at der her aldeles ikke foreligger et brudd på almenkirkelige eller folkekirkelige love, samt hvorfor jeg har antaget og endnu antager, at en dansk regering måtte finde det glædeligt, at det omtalte fandt sted, uden at den nødtes til, hvad den af flere grunde måtte, at nægte sin medvirkning til, at de betrængte Sønderjyder fik et mægtigt og berettiget hjertes savn tilfredsstillet“. I. L. Knudsen kaldte det „en kærlighedsgæring“, hvad de havde gjort. L. Helveg sluttede sin erklæring således: „det skulde gøre mig ondt, hvis mine høje foresatte, hvad der synes at fremgå af spørgsmålet, misbilligede min færd ved denne lejlighed; men, hvis så er, skal jeg dog nære det håb, at De ved nærmere overvejelse måske vil komme til at dømme mildere om sagen“.

13de september beordredes aktionen af ministeriet, og 17de oktober gav Biskop Balslev fornøden ordre til sagens behandling i provsteret²⁾ overfor de præster, som ved lejligheden var iført ornat, og hvis navne ovenfor er nævnte. Derved kom eftertrykket

1) Som ved kultusministeriets og justitiarius's velvilje har været mig overladt til gennemlæsning. — 2) Da stedets provst, I. C. Schousboe i Anst, ønskede sig af private grunde fritagen for hvervet, blev stiftsprovst Claudi i Ribe beskikket i hans sted.

til at ligge ikke på præstestillingen, men på embedsdragten; men spørgsmålet er jo her, om der er nogen lov for, at denne dragt særlig er knyttet til udførelsen af præstetjenesten i folkekirken; ritualet forudsætter jo, at præsten i alle forhold optræder i den som de „rette præsteklæder“, og derved bortfalder jo egentlig den retslige betydning af „ornatet“ ved en lejlighed som denne. Men nok er det: at have båret ornatet blev gjort til den egenlige anklagegrund. Onde tunger sagde, at det var for at fri provstens (C. I. Schousboes) svigersøn, der som sognepræst i Malt havde været tilstede uden ornat, for — som han angav i sin erklæring — at „påse, at alt gik til sømmeligt og med orden“, fra at komme med i aktionen. Men hvad onde tunger siger, skal ingen indestå for. De anklagede afkrævedes af retten deres vita. Birkedals er ganske kort og tørt. M. Melbye udtaler, at „han stadig har haft den apostoliske regel for øje: at ære alle, elske broderskabet, frygte Gud og ære kongen og kan nu frit vidne, at dette er kommet mig aldeles uventet, da jeg ved min deltagelse deri kun mente at gøre, hvad der var lovligt og ret både for Gud og mine jordiske foresatte“. — Biskopperne afkrævedes erklæring om, hvorvidt nogen af de tiltalte, hver i sit stift, tilforn havde været tiltalte. Kun én havde været det, Birkedal selv, der i en provsteret 1845 var bleven frifundet, dog med idømmelse af sagens omkostninger ¹⁾. Det kan her tilføjes, at i et aktoratsindlæg for provsteretten siges om L. Helveg, at han (ved deltagelse i Nasaretkirkens indvielse i Ryslinge i 1866) havde

¹⁾ L. Nyegård: „Vilhelm Birkedal“ I s. 305 ff.

„understøttet separatistiske bestræbelser, som synes at måtte føre til folkekirkens adspaltelse og opløsning“.

D. 22. oktober var størstedelen af de anklagede samlede i Horsens (hos den bekendte grundtvigske lægmand, malermester Alexandersen) for at drøfte, hvilken fremgangsmåde, de skulde følge. Man endes om at give Svejstrup fuldmagt til at føre den fælles sag for provsteretten med juridisk hjælp, — støttet af Topsøe (i Hejls) og I. L. Knudsen og med L. Schrøder og Termansen i nærheden som rådgivere. Et brev fra borgmester P. Schjørring i Kolding rådede til straks at antage en højesteretssagfører (Schjørring nævnedes Octavius Hansen), da sagen dog vilde komme op til højesteret; — „højesteret“, skrev han, „vilde tage særligt hensyn til, at handlingen var foretagen bona fide (i god tro), men det hensyn vilde de gejstlige retter ikke tage“. I et andet brev, som blev lagt frem på mødet, fortæller Termansen om en samtale, han havde haft med kirkeministeren, Worsaae, efter provsterettens nedsættelse. Worsaae havde sagt, at han havde været nødt til i denne sag „at høre kirkens røst“, hvad han ikke havde behøvet i lønningssagen, men at han nok skulde sørge for, at „der blev taget meget mildt på sagen“¹⁾.

Intet tyder på, at det var en politisk frygt for forholdet til Tyskland — som det formentes af flere, bl. a. af C. I. Brandt²⁾ — der væsenlig lå til grund for anklagen. Upåvirket af de gejstlige avtoriteter

¹⁾ Efter brev fra M. Melbye til Birkedal, som ikke var tilstede. — ²⁾ „Om C. Appels ordination“. Dansk kirketidende nr. 41—42 1874.

havde efter al rimelighed regeringen helst ladet sagen gå upåtalte hen. Derpå tyder da også denne udtalelse af kirkeministeren. Da staten var holdt helt udenfor, var sagen jo da også ganske af indrepolitisk art.

Angående den juridiske rådførelse havde Birkedal en brevveksling med sin gamle ven, C. Hall. Under 11te oktober tilskrev han ham følgende: „Kære, gamle ven! Så nu er jeg igen under provsteret. Kan du huske, da det samme var tilfældet for 30 år siden, og da du forfattede indlæg, som jeg ufortjent fik berømmelse for i hele Vejle amt. Jeg tør nu vel ikke bede dig om den samme tjeneste denne gang, skønt du som afgået minister hos kongen ¹⁾ kunde blive min betroede minister? Det var dejligt at få et juridisk indlæg fra din hånd, og jeg skal love dig fuldkommen tavshed. Men, kan og vil du ikke dette — ett er der, som du både kan og vil, og det er at give råd og håndsrækning til at erholde en højesteretsadvokat eller -sagfører (ikke Brock — ti han, véd jeg, vil ikke), som kunde være vor rådgiver gennem alle instanser“. Han nævner så spørgsmålsvist Henrichsen, „som skal have megen erfaring og dygtighed“, og Hølkjær, „som dog skal have mindre af det første“. „Sig mig din mening, og vil du så ikke gøre os (mig) den tjeneste at tale med den, du foretrækker. . . . Selv har jeg i sinde, når dommen skal afsiges for højesteret, at træde op

1) Hall var med ministeriet Holstein-Holstenborg afgået d. 14de juli 1874. — En af hans allersidste regeringshandling var at skaffe Birkedal — trods de kirkelige autoriteters uvilje — en medhjælper. Dennes udnævnelse er netop undertegnet af kongen nævnte dag.

i præstedragt for skranken — naturligvis med advokaten ved min side. — Vær nu i gammelt, ædelt venskab behjælpelig med dette!

Hall svarer under 18de november: „Min kære, gamle ven! At du endnu engang måtte have fat i en provsteret eller den i dig, er jo helt naturligt; uden dig vilde denne gamle, ærværdige institution jo have været udsat for at uddø. Når jeg imidlertid ikke denne gang som sidst for 30 år siden kan stå ved din side, så har du jo selv antydet den afgørende grund hertil, nemlig den, at den nuværende sag er af en sådan betydning, at den utvivlsomt vil blive ført gennem landemodet til højesteret“. De bliver altså nødt til at have en højesteretssagfører. Hall kender hverken Henrichsen eller Halkjær nøjere. „Derimod har jeg både fra hans ungdom af kendt og ser nu i folketinget daglig højesteretsadvokat Hindenburg. Han har jo allerede mange års erfaring som advokat, er dr. juris og folketingsmand og er i det hele en begavet, dygtig og pålidelig yngre mand“. Uden nogensomhelst forpligtigelse for dem har han allerede talt derom med Hindenburg, som er villig til at påtage sig sagen. „At du selv vil personlig føre din sag for højesteret, forstår jeg såre vel, og ingen vil heller, derom er jeg overbevist, kunne gøre det så godt. Hvad udfaldet vil blive for højesteret angående den mere almindelige berettigelse til at foretage sådanne ordinationer, kan vistnok umuligt forudsiges, men at det hvad dig selv og de andre personligt angår ikke bliver af nogen farlig beskaffenhed, derom er jeg i det mindste overbevist“.

Denne sidste udtalelse af Hall tyder jo på, at

den juridiske verden stod delt overfor spørgsmålets kerne.

Hvorfor Halls råd om at antage Hindenburg ikke blev fulgt, véd jeg ikke. Man antog Henrichsen. Muligvis politiske grunde her har gjort sig gældende. For provsteretten beskikkedes — efter anmodning af Svejstrup — prokurator Bøggild i Ribe som defensor, medens prokurator Ferslev, sammesteds, beskikkedes som aktor. —

I det første retsmøde d. 11te november blev det af de anklagede, som alle var til stede på L. Wagner nær, fremhævet, at de „ikke havde forrettet Appels præstevielser eller deltaget deri som præster eller embedsmænd i den danske folkekirke, men ikkun som private mænd, som medlemmer af Jesu Kristi almindelige kirke“, og at de derfor forment, at denne sag „ikke vedkom deres forhold i embedet og således er provsteretten uvedkommende“. De vilde dog ikke nedlægge nogen formelig protest mod den eller foranledige en kendelse.

Spurgt om, hos hvem tanken var opstået, og når og ved hvilken lejlighed det blev besluttet, at ordinationen skulde finde sted, svarede de, som ovenfor er fortalt herom. På spørgsmål om, hvorfor formularen ved ordinationen var bleven forandret, svarede Birkedal, at, da han ikke havde forrettet den som embedsmand i folkekirken, måtte han være rådig over formen af den tilspørgsel, han gjorde Appel, efter som han anså det hensigtsmæssigst. Den stred dog ikke mod noget i den folkekirkelige formular. — De påstod, at de havde handlet med nødtilfældets ret, som var anerkendt af alle lutherske kirkerets-

lærere. Derfor havde de ikke overtrådt nogen lov; ti sådanne tilfælde lå udenfor loven.

Det vil være ganske uden betydning at gå aktorats- og defensionsindlæggene udførlig igennem. Kun nogle enkeltheder skal medtages. Af dommen vil det fremgå, hvorledes aktoratet og retten forholdt sig til de anklagede og defensionens hovedpunkt, at disse „ved at vie præst helt udenfor folkekirken“ — som defensor udtrykte sig — „i ingen henseende trådte i opposition til denne“. Men ellers påstår aktor, dels „at overensstemmelsen med Appel i lære og tro må berettigede til at overføre på ham de her i landet gældende betingelser for at blive præst“, d. v. s. at man af ordinanden skulde have krævet, at han bl. a. havde teologisk embedseksamen (Appel havde seminaristeksamen), dels, at det vilde føre ind i rene opløsningsforhold, hvis folkekirken præster kunde forbeholde sig retten til at indvie frimenighedspræster udenfor folkekirken indenfor landets egne grænser, hvad de jo principielt måtte kunne gøre efter det kirkeretslige standpunkt, de tog ¹⁾, dels at de anklagede havde forbrudt sig ved ikke først at henvende sig til regeringen. Defensor svarer på det første, at overensstemmelsen i lære og tro ikke er det samme som overensstemmelse i kirkeforfatning; kirkeforfatningslove for den danske folkekirke kunde ikke overføres på en frimenighed i landet, end sige udenfor landet; — på det andet, at den Appelske frimenighed var af en egen art; den havde ikke af nogen sekterisk drift skilt sig fra landskirken, men på grund af nødtilstande var den

¹⁾ Selve Appel måtte jo nu kunne præstevie og således være i stand til at „forsyne landet med frimenighedspræster“!

bleven tvungen ud; man kunde derfor ikke slutte fra dette tilfælde til andre; savnede loven midler til at undgå vidtgående konsekvenser, kunde de jo standses ved en ny lov; — for det tredje, at selv om den danske regering ikke havde manglet det fornødne mod, så manglede den dog „den magt, som må stå bag ved modet. . . . til at foretage en så udfordrende handling, — og hvorfor sætte riget i forlegenhed“?

H. Svejstrup indgav selv personlig et par forsvarsindlæg.

Det første udvikler de anklagedes kirkeretlige opfattelse. Han går ud fra, at den kirkelige betjening af de danske Sønderjyder ved de tyske præster var utilfredsstillende. Det er menigheden selv, som kirkeligt er den egenlig kaldsberettigede (Martensens dogmatik 1ste udgave s. 535 anføres¹⁾). Den er efter sit begreb en frimenighed; hvor den er indordnet i en statskirke (folkekirke), må den tåle visse indskrænkninger, men kun indenfor denne statskirkes område. Praksis her udsletter ikke grundsætningen, og selve Danske lov hjemler endnu selv sognemenighederne en indsigelsesret. Men hvor en fri menighed står udenfor det af statsmagten ordnede kirkesamfund, dør øver den frit sin kaldsret, og således har C. Appel fyldestgjort den betingelse, som det lutherske bekendelsesskrift opstiller, at være *rite vocatus* (rettelig kaldet).

Utvivlsomt tildeler den lutherske kirkeret enhver ordineret mand ret til i nødstilfælde at udføre præ-

¹⁾ Efter apostlene. . . . „går retten til at lede kirken i overensstemmelse med de apostoliske indretninger tilbage til menigheden“.

stevielse. Atter anføres Martensens dogmatik s. 533-37¹⁾). De havde helst set en af vore biskopper udføre denne. Men det var umuligt. Og for at betegne, hvor privat de optrådte, peger Svejstrup på, at man ikke lod den udføre i noget af folkekirken kirkehuse, at det danske ritual ikke blev bogstaveligt fulgt, at vielsen foregik på en torsdag, og ikke på en onsdag eller fredag. Derfor blev heller ingen indberetning gjort.

Man tør dog vel ikke gøre den fordring, at præster i statens folkekirke intet andet må foretage end hvad der ved embedets overdragelse er gjort dem til pligt. De gør jo meget andet. Og da myndighederne i Slesvig ikke vilde tåle virksomhed af danske præster, var det her deres pligt at hjælpe som de gjorde, med forbigåelse af de danske myndigheder, som ikke kunde hjælpe, og med tilsidesættelse af deres egen stilling som officielle embedsmænd i den danske folkekirke. „Vi betragter Appels præstevielse som kristeligt lige så gyldig som den, vi selv har modtaget, uden derved i fjærneste måde at ville give den præg af nogen borgerlig gyldighed; ti hvilken borgerlig gyldighed — om overhovedet nogen — der kan tillægges den, beror naturligvis på den stats lov og øvrigheds myndighed, indenfor hvis grænser han øver præstelig virksomhed“. —

1) „Derfor må vi erkende, at i nødens tid må såvel ordets prædiken som sakramenternes forvaltning også kunne udføres af uordinerede mænd i kraft af det almindelige præstedømme, hvortil de er indviiede ved dåben, ligesom også i nødens tid menigheden må kunne indvie sin præst ved ældste, der ere lægmænd, når den ikke er i stand til at kunne betjene sig af præster, som allerede selv have indvielsen“. — Som sådanne „lægmandsældste“ opfattede de anklagede sig her.

Det andet af Svejstrups indlæg handlede om nødstilstanden. I Slesvig er sognebåndsløsning umulig. Selve vor lovgivnings analogi nøder til at anerkende berettigelsen af en sådan nødstilstand. Folkeligt er den tilstede overfor præster, som ikke blot ikke kan tale modersmålet rent, men som ligefrem går ud på at undergrave det. Hvorledes kan danske med tillid slutte sig til sådanne præster? Når trangen til kirkeligt samfundsliv har ført Appel og hans menighed til at træde ud af landskirken og danne frime-nighed, så har dette skridt krav på at betragtes som udvej af en nødstilstand. Og siger man: ja, Appel kan jo prædike for dem; øvrig kirkelig betjening kan de søge på denne side grænsen, så måtte dette råd allerførst kaldes en „karrig prutten på hvad der hører til et sundt menighedsliv“, dernæst umuligt at følge for de fjærntboende, de gamle og syge, der jo heller ikke kunde blive betjente i deres hjem.

Netop årsdagen efter ordinationen, d. 30te juli 1875, faldt provsterettens dom.

Hovedpunktet i denne var spørgsmålet om, hvorvidt lovreglen i Kristian d. 5tes danske lov kun skulde anses for bindende med hensyn til forhold, der falder under folkekirkens område, eller tillige forhold, der gælder menigheder udenfor folkekirken.

Lovens hensigt siges at være følgende: „at undgå anledning til sekteriske partier mellem den religions bekendere, hvortil folkekirkens medlemmer hører“; derfor stiller den den fordring „til folkekirkens egne embedsmænd, at de afholde sig fra sådanne handlinger, hvori de formål, som staten har sat sig ved overhovedet at foreskrive disse regler, modarbejdes“.

Da loven jo imidlertid ikke kan have noget „formål“ udenfor det statsområde, den gælder for, kan dommen ikke søge sin grund ligefrem heri, men i en kategorisk benægtelse af, at loven overhovedet skulde tillade en præst i den danske folkekirke at måtte have „et individuelt skøn, om den, der ønsker ordination. . . . er i besiddelse af de egenskaber, den danske folkekirke anser nødvendige for præstevirksomhed i den evangelisk-lutherske kirke“ overhovedet. Hvis han skulde ville påberåbe sig ret til at have et skøn om de almindelige (ikke særlig den danske folkekirkes) betingelser for at kunne øve præstegærning i den kristne menighed, så nægter dommen ham ligeså kategorisk denne ret; folkekirkens præster har ingensomhelst ret til at gøre adskillelse mellem deres stilling som præster i denne og som præster i den hellige, almindelige kirke. „En sådan dobbelthed er uforenelig med deres stilling som embedsmænd og kan ikke tåles af staten“.

Og de optrådte, siger dommen, i egenskab af præster i folkekirken. Appel havde søgt „indvielse af danske præster“ (Svejstrups intimationstale) og frimenighedens kaldsbrev bad ham søge ordination „hos trosfæller i kongeriget Danmark, som have modtaget indvielse“. Dette betegnede de ved at være iført ornat.

De kan derfor ikke undgå straf. Birkedal som ordinator og Svejstrup „for hans særdeles betydelige forberedende virksomheds skyld“ idømtes en mulkt på 400 kr., de andre ¹⁾ på 200 kr. —

Både ministeriet og de tiltalte indstævnedes sagen

¹⁾ M. T. Lange var død om foråret.

for landemodsretten, og dennes dom faldt d. 27de april 1876.

Den imødegår, hvad de tiltalte har anført til deres forsvar:

1) At de har handlet i god tro. — Men når Svejstrup i sin indledningstale selv betegnede handlingen som „en blandt os ny og ualmindelig handling“, måtte der nødvendigvis „opstå tvivl om dens lovlighed“. Og når ikke en af dem har fundet sig foranlediget til hos deres gejstlige foresatte at søge bekræftelse på berettigelsen af den, så „taber påberåbelsen af god tro sin betydning“. — 2) At de ikke er optrådte som præster og embedsmænd i den danske folkekirke, men som private mænd, som medlemmer af den almindelige kristelige kirke. — Men de er optrådte som danske præster, tilmed i embedsdragt, opfordrede dertil i denne deres egenskab. Det vilde være „den fuldstændigste modsigelse, dersom en præst, en embedsmand, kunde udøve embedsmæssige handlinger og derved vilkårlig og efter godtbefindende skulde kunne sige, snart at han handlede som embedsmand, snart som privat mand, snart som præst i folkekirken, snart stående udenfor folkekirken som medlem af den almindelige kristne kirke. Konsekvensen heraf vilde føre til „en opløsning af den legale ordning“. . . . „Danske præster er de kun i den danske folkekirke“. — 3) At der intet forbud findes i den danske folkekirke mod foretagelsen af en sådan handling. — Men Danske lov 2—3—2 henlægger præstevielsen til biskopperne, og 2—3—9 bestemmer, at ingen må til præsteembedet indvies, uden at han til noget vist kald og

embede er kaldet. Og „når de således som præster have foretaget indvielsen, da have de derved tiltaget sig en myndighed, som ikke ifølge deres embedsstilling tilkom dem“. Selvfølgelig har de ikke kunnet indvie Appel til noget embede i folkekirken. Men når det under defensionen er fremhævet, at den øverste danske myndighed af politiske hensyn ikke vilde have kunnet ordinere en mand til dansk præst syd for grænsen, og at derfor de tiltalte er trådte op på egen hånd, så fremtræder derved kun yderligere det selvmodsigende i deres forhold. Ti „loven hjemler ikke en præst i den danske folkekirke ret til overhovedet at foretage ordination eller præstevielse, hvad enten i eller udenfor folkekirken eller til ved præstevielse at forsyne udlandet med præster“. Herimod behøves intet almindeligt forbud; der vil hertil tvært imod kræves enten en almindelig legal berettigelse, som ikke er til stede, eller en for det enkelte tilfælde særlig given bemyndigelse. Vilde man erkende de tiltalte berettigede til det skete, så „måtte det stå enhver enkelt præst i den danske folkekirke frit for efter sit individuelle skøn at bedømme kvalifikationen til at opnå ordination udenfor folkekirken. . . . hvad enten den pågældende skulde optræde for en udtrådt menighed indenfor eller udenfor landets grænser“. Men dette vil jo være fuldkommen „opløsning i de kirkelige forhold“. — 4) At der var en nødtilstand til stede i hertugdømmet Slesvig, — hvorom dommen blot ganske kort udtaler, at det kun kan „anses som aldeles ubeføjet og i sine konsekvenser højst betænkeligt“ heri at ville se nogen hjemmel for handlingens berettigelse.

Landemodet stadfæstede provsterettens dom i henhold til straffelovens § 141¹⁾, og sagen indankedes nu for højesteret.

Den foretoges her d. 17de april 1877. Det havde ikke været Birkedals sag at befatte sig med det juridiske i denne sags enkeltheder. Så overbevist som han var om, at han ikke havde overtrådt nogen lov i landet, lige så villig var han til at bøje sig for en dom, der udtalte dette, uden at det i fjærneste måde kunde rokke hans forvisning om, at han her undtagelsesvis for nøds skyld dog havde handlet med livets ret. Det var dette, han vilde sige, da han selv — iført embedsdragt — hin dag trådte frem for højesterets skranke.

Den offentlige anklager, kammeradvokat Buntzen, holdt en kort, men meget skarp tale, hvori afvisningen af de anklagedes forsvarspunkter stilledes i den grad på spidsen, at den måtte forekomme en juridisk lægmand ret ubegrundet. Forf. af denne bog var selv tilstede og modtog et stærkt indtryk deraf. Jeg skal kun nævne følgende. Aktor påstod, at om „nødstilstand“ i Sønderjylland måtte de som underordnede embedsmænd overhovedet ikke have nogen mening; derom kunde kun de overordnede autoriteter dømme. Og han påstod, at de havde været sig ulovligheden af deres handling bevidst, siden de ikke havde adspurgt disse, „for ikke at sætte dem i forlegenhed“. Han kunde ikke tænke

1) „Misbruger en embedsmand sin stilling til egen fordel eller til at foretage noget, hvorved privates eller det offentliges rettigheder krænkes, da straffes han, for så vidt gerningen ikke efter sin øvrige beskaffenhed medfører større straf, med bøder, simpel fængsel eller embedsfortabelse“.

sig nogen anden forklaring på, at de havde holdt de danske statsmyndigheder udenfor.

Derefter fik Birkedal ordet¹⁾.

„Når jeg træder frem“, således begyndte han, „for denne ærværdige domstol, må jeg først bede den høje ret om med velvilje at høre mig og at undskylde, hvis jeg på grund af det for mig uvante i stillingen skulde støde an imod, hvad der ellers er skik og brug for denne skranke. Jeg har ønsket denne lejlighed til at kunne for denne samling af Danmarks højtbetroede mænd, der skulle værne om lands lov og ret imod lovløshed og for uskyldigheden, gøre mit til, at det måtte ses, at hverken jeg eller mine medanklagede have gjort, hvad der er lagt os til last, af anden grund, end fordi vort hjerte drev os til at række de hårdt undertrykte hånd, og troede os i vor gode ret, når vi gjorde det, som det skete“. Det juridiske ved forsvaret overlader han til sagføreren. „Men jeg skal tillade mig at angive de indre bevæggrunde, der har været de ledende hos os ved vor handling, samt påpege adskilligt, sagens kirkelige side vedkommende“.

„Først skal jeg gøre gældende, at, når landemoddommen har villet gøre det mere end tvivlsomt, at vi have udført den omhandlede præstevielse „i god tro“, da er den gået ind på et område, hvor den er og måtte være aldeles uberettiget til at fælde dom. . . . Vi har ikke løjet for retten, når vi har sagt, at vi handlede „i god tro“. . . . Selv om jeg havde kendt hin lovparagraf, hvorefter vi ere dømte,

1) Talen er trykt i „En folkelig julegave“ nr. 7, 1878.

og som går ud på at lægge brøde på den, som tilegner sig en ret, som kun det offentlige har, — da kunde et sådant kendskab aldrig have overbevist mig om, at jeg vilde komme i strid med mit lands love ved at præstevie en mand i Sønderjylland. Ti hvor det offentlige aldeles ingen ret har, der ophører efter min tankegang også enhver forpligtigelse overfor dette offentlige, grundet på loven, når man ellers ikke gør sig skyldig i nogen uværdighed, der skæmmer en dansk embedsmands hæderlige karakter. Og desværre véd vi jo alle, at det dansk-offentlige slet ingen ret har til noget som helst i Sønderjylland, altså heller ikke til at præstevie i vort gamle, kære grænseland. Men har det ingen ret, så er det ikke brudd på denne ret, som aldeles ikke er til, at foretage en i sig selv god gerning for de fortrykte, som det offentlige i Danmark ikke kan komme til at foretage. Det samme gælder Danske lovs bestemmelser om, hvem der skal præstevie. Det er bestemmelser for præstevielsen i den danske statskirke til danske statskirkeembeder; men disse bestemmelser kan ikke udenfor selvmodsigelse udstrækkes til at gælde udenfor statskirken“. Kun en „kirkelig-dogmatisk lov“, hvorefter det overhovedet var forbudt præster at ordinere, kunde de efter deres mening have været strafskyldige overfor. Men en sådan lov findes ikke i vor „lutherske“ folkekirke. „Selv vore biskopper ere kirkeligt kun præster, som selv fik deres indvielse fra først af gennem en mand, som ikke var biskop, men kun præst: Bugenhagen“. „Som ærlige danske mænd, der endnu ikke har gjort sig uværdige til at tros på ordet, afvise vi derfor med be-

rettiget harme hin landemods-doms beskyldning for underfundighed og svigagtighed“. . . . og „vi beklage dybt, at en kristen biskop kan have sat sit navn under en udtalelse „som antaster tretten af hans medtjeneres ære på det groveste“.

To ting vil han dernæst belyse.

Først: „vor tavshed overfor regeringen og vore foresatte“. „Det var virkelig på tale imellem os, før vi skred til udførelse af hin handling, at råde Sønderjyderne til at andrage hos den danske regering om, at den vilde bemyndige en af sine biskopper til at komme de betrængtes trang og ønske i møde på denne måde. Snart kom vi dog til den overbevisning, at den danske regering måtte nægte dette. . . . At vi vilde fri den danske styrelse for at komme i denne sørgelige nødvendighed at svare nej til noget, den inderlig gerne vilde unde brødrene i vort sorgs, vort længsels land, og skåne den for at komme i et skærende forhold til dem, som se hen til os med håb og fortrøstning. . . . skulde det være en brøde? Skal også det, som er fremgået af den dybe følelse både for den danske regering og for de fraskilte landsmænd og det gensidige tillids- og kærlighedsforhold, — skal også det være en brøde?. . . . Er det så forkastelig en tankegang, at, hvad vi som enkeltmænd gjorde af egen drift. . . . det kunde og vilde den prøjsiske regering lade gå hen uden indsigelse — hvad jo også har vist sig — men at den ingeniunde vilde have ladet en dansk regeringshandling for Sønderjylland passere“. Ja, skal denne tankegang endog forstærke deres brøde?

Dernæst: at det er „en nødstilstand, som med

hensyn til det kirkelige finder sted i Sønderjylland for de danske kristne“. Landemodsdommen benægter dens tilstedeværelse uden begrundelse. „Ganske vist, der er ikke dør den nødtilstand, som består i, at folket med sværdet over hovedet tvinges til at fornægte tro og kristendom. . . . Men, højtærede dommere! når en dansk kristen ikke i landskirken kan høre det forkyndelsens ord, som må nå hjertet, om der skal være opbyggelse. . . . deri for et syndigt menneske. . . ., ikke kan få det at høre uden gennem et forvrænget mål. . . ., en mund, der tilhører en mand, som har stillet sig i deres fjenders tjeneste. . . . til. . . at ville gøre dem fremmede og hjemløse i deres eget land, gøre sig til håndlanger for at rive modersmålet ud af den unge slægts mund. . . . for at trampe dansk menneskelighed og folkelighed, danske minder og kærlighed til fædrelandet under fod. . . . skulde så det ikke kunne kaldes en nødtilstand“? Er „Sønderjydernes længsel“ efter „en præst i vor midte“ „sygelig“ sværmeri“? „Ja, så er alle hjærtekristne sværmere!“ — „For os, for mig, har det stået som en nødstand. . . . Havde den højtærede rets medlemmer set, hvad vi har set: mænds sjælebøjelse og kvinders tårer, hørt hvad vi har hørt: suk og længselsrøster, — da vilde de vistnok have følt som vi, og selv om de ikke har set og følt det således, de vilde dog kunne forstå, at der er nød. . . . når et folk foruden det tunge, forsmædelige tryk og åg, det bærer under voldsmandens svøbe i det timelige udenfor Gudshuset, også inde i kirken ideligen skal mindes om, at det er under hans herredømme. . . . Har vi lov til at slå en streg over denne følelse,

fordi vi ikke selv dele den? . . . Dette er den drivende bevæggrund til alt, hvad vi have gjort. . . . og den strømmende glæde, som derved fremkaldtes hos vore sukkende brødre og søstre dernede, skal høre til vore bedste minder i liv og død, selv om vi skulle dømmes derfor“.

Han søger dernæst at bevise, at landemodsdommens påstand om, at de „kun ere præster i den danske folkekirke“ er uholdbar. Ti „præster ere vi overalt i den kristne kirke, ude som hjemme“ og „kunne med fuld virkning og gyldighed forrette præstetjeneste hvorsomhelst“. Hertil burde dog være føjet, at dette gælder kun med den begrænsning, at de af vedkommende fremmede statsøvrighed får bemyndigelse dertil. Men så kunde han jo også have sagt, at de har foretaget ordinationen uden indsigelse af den præstiske landskirkes styrelse. — At de foretog handlingen iført deres præstedragt, betyder ikke, at de foretog den i den danske folkekirkes navn. „Vor præstedragt er vor hædersdragt“, som bruges ved alle almindelige festlige lejligheder, f. eks. også når vi som privatmænd møder ved begravelser, bryllupper o. s. v., på samme måde som hærens befalingsmænd og andre embedsmænd møder i deres embedsdragt, selv hvor de ingen embedspligt har at udføre.

Efter at have indstillet dem og deres sag til fuldstændig frikendelse, slutter han med følgende for ham så betegnende ord:

„Skulde dog mod forhåbning dommen gå os imod, da skal det være langt fra mig at mene, at nogen bevidst uretfærdighed for denne ærværdige og ædle ret, der har gammelt berømmelses stempel på sig,

er blevet begået. Jeg vil ikke have lodd og del i disse onde tiders onde drift til at kaste hadefuldt mistanke på lovens håndhævere, når dommen fældes mod vedkommende; jeg hader denne tugtløse fremfærd, der undergraver en af ethvert borgersamfunds grundpiller ved at berøve folket tilliden til samvittighedsfuldheden hos domstolene og hæderligheden hos dommerne. Nej, hvis vi dømmes, da vil jeg ikke blot underkaste mig dommen, som jeg skal, men jeg vil stå med bøjet hoved for den uden hemmelig knurren. Selv om jeg ikke kan forstå domfældelsen, så vil jeg dog ikke tillade mig nogen tvivl om, at mine ærede dommere har dømt efter bedste skønnede. — Men ett vil den høje ret kunne forstå og tilstå os: at vi igen går til vor gærning med følelse af, at, er der nogen god og ædel følelse, der kan drive til at komme andre til hjælp i nøden, da kunde denne følelse være til stede hos os overfor dem, vi her ønskede at gøre godt imod. . . ., og, skal vi dømmes for den, da vil de ædle danske mænd her i retten ikke fortænke os i, at gærningen bliver os dobbelt kær og dyrebar som enhver god sag, der har kostet noget, og for hvilken vi har måttet lide.

Det er måske ikke skik her for denne skranke at tale, som jeg har gjort, fra hjærtet til hjærtet. Men jeg har ikke kunnet gøre andet, og jeg er vis på, at der her er hjerter, som banke under dommerkjortelen hist henne" — og her pegede han med udstrakt arm på dommerne selv — „der føle lige så varmt og dybt for Sønderjyderne som mit, og i stilhed føle glæde over, at de arme brødres sjæletrang er bleven stillet ved hin præstevielse, — hjer-

ter, som inderlig gjerne vilde frikende os, når de med os kunne se denne sag som faldende ganske udenfor Danmarks område og love, og som på den anden side med inderlig smærte ville ikende os strafskyld, hvis de tro ikke at kunne andet, ja ville føle det med sorg, at en dansk domstol skal dømme tretten danske præster for en kærlighedsgærning mod de forpinte fraskilte brødre, en dansk domstol, mens vore fjender, som sagen nærmest kunde tænkes at fortrædige, ikke har hævet en eneste røst derimod. — Så henstiller jeg da trøstigt vor sag til den høje ret, som skal fælde dom over os tretten præster. En af mine medanklagede tilskrev mig igår: „Alle gode ånder være hos dig, når du står for retten“ — jeg udtaler det samme ønske: Alle gode ånder være hos de ærede dommere, når de nu går hen og skulle udtale et „Skyldig eller et Uskyldig“!

Der har dannet sig et sagn om, at højesteretsdommerne, grebne af sagens art og talerens varme, havde rejst sig fra deres pladser og stillet sig foran ham. Dette er selvfølgelig ikke sandt; højesteret begår intet taktløst. Men ingen tilstedeværende kunde undgå at få et meget levende indtryk af den opmærksomhed og bevægelse, hvorunder Birkedal blev hørt bag skranken, sikkerlig ikke blot fordi han fandt så indtrængende ord i en sag, der dog uden hensyn til det juridiske retsspørgsmål måtte få hjærterne til at banke på gode, danske mænd, også under dommerkappen, men tillige fordi han gav sin lovlydighed og sin respekt for rettens afgørelse et ikke mindre fuldttonende udtryk. Ikke mindst med nærliggende eksempler for øje, træder dette stærkt frem i Birkedals forsvarstale.

Højesteretsdommen, som bekendtgjordes morgenen efter, udtalte, at det var dansk kirkeret (efter Danske lov 2—3—2 og kirkeritualet af 25de juni 1685 kp. 10, jfr. forandring af 16de februar 1686), at „indvielse til præst i den evangelisk-lutherske kirke, hvor ikke en særegen bemyndigelse dertil er given andre, her i landet kun kan foretages af en biskop“. De tiltalte måtte derfor anses straffskyldige overfor straffelovens § 141. Men „efter sagens omstændigheder, navnlig i betragtning af, at de tiltalte må antages at have handlet i god tro“, ned-sattes bøden til det halve af det tidligere idømte beløb.

Igennem denne motivering af formildelsen af straffen, der ikke blot frikendte de tiltalte for de gejstlige domstoles beskyldning for falsk angivelse for retten, men udtrykkelig henviste til „sagens omstændigheder“ som begrundelse for deres „gode tro“, kunde man ikke undgå at skimte en tankegang hos de „ærede dommere“, der ikke ønskede at gå i rette med udøverne af den påklagede handling og i grunden godkendte forsvaret for den, så vidt det ikke drejede sig om det blot formelt kirkeretslige.

C. I. Brandt rammer derfor sømmet på hovedet, når han slutter sin redegørelse for sagen med følgende ord: „Danske kristne må sikkert slutte sig til Birkedals udtalelse, at, selv om de vilde blive dømt for at have stødt an mod landets lov, kunde de dog ikke slippe den overbevisning, at de havde øvet en god gerning og hjulpet betrængte trosbrødre i nøden. Og det kan vel siges, at i selve domfældelsen ligger en officiel anerken-

delse af Appels ordination, som ikke havde været, dersom sagen havde været afvist, fordi vor kirkelige lovgivning ikke havde bestemmelser, som kunde anvendes i nærværende uforudsete tilfælde“ ¹⁾).

¹⁾ Dsk. ktd. 1877 sp. 355.

INDHOLD AF 1. HALVBIND

	Side
Indledning	7
Ved den fransk-tyske krigs udbrud. — „Grundtvigianismen og „det forenede venstre““	12
Birkedal og Rasmus Nielsen. — „Åndsvirkelighed“	23
„Vikingetog“ til og fra Norge	36
Bjørnson, Ploug og Birkedal	45
„Signal“-Striden. — „Vorherre trænger til Danmark“	63
Imod Blædel og Martensen. — Brevveksling med Laub	85
Rejse i Sverig. — Finanslovsnægtelsen 1873	102
Birkedal og forsvarssagen. Han stiller sig imod Høgsbro	124
Forhold til menigheden	138
Cornelius Appels præstevielse	153

TRYKFEJL OG TILFØJELSER:

- S. 24, l. 7 f. o.: mærkes — læs: måske.
- 34, l. 3 f. o.: forføerskab — læs: føerskab.
 - 70, l. 11 fr. n.: hvidsket — læs: hvisket.
 - 86, l. 2 f. o.: vidnedsbyrd — læs: vidnesbyrd.
 - 91, i noten tilføjes: nr. 21.
 - 97, noten: nr. 17 — læs: nr. 7.
 - 101, l. 9 f. n.: kunde — læs: kunde han.
 - 117, i noten tilføjes: nr. 13.

LAVRIDS NYEGÅRD

VILHELM BIRKEDAL

HANS LIV OG KAMP 1870—92

ANDET HALVBIND

KØBENHAVN
NATIONALE FORFATTERES FORLAG

1912

Bjørnson og „religionsforkyndelsen“.

NOGLE få år efterat Bjørnstjerne Bjørnson havde blæst sine nye signaler ud imod syd (Tyskland), tog han til at blæse opad — mod himlen. Det gjaldt denne gang selve kristendommen.

Opvokset i et præstehjem i en norsk landsbygd, tog han den fra først af på avtoritet, — sådan som den levede i præstegården og hos bonden. I sin ungdom mødte han intet, som kunde nedbryde denne avtoritet. Hans første kamp for norskhed og frihed stødte ikke mod noget fra de religiøse kampes verden. Og tænkte han sig den norske bonde stige frem til magten og bygge Norge op på egen grund, så var det den bonde, som tog sin „nedarvede kristendom, erfaring og sæd“¹⁾ med sig.

Ifølge Chr. Collin har læsningen af Ludvig Hofackers prædikener og især fremstillingen af hans livsførelse haft stor indflydelse på Bjørnson midt i 50'erne og givet hans digterfantasi nye indskydelser, der kan spores lige fra den lille fortælling „Faderen“ til „Arne“ og „Arnljot Gellina“,²⁾ hvorom jeg dog her må henvise til Collin.

¹⁾ Se 1ste halvbind s. 47—48. — ²⁾ „Bjørnstjerne Bjørnson“ 2den del s. 604 ff.

Kort efter kom han under stærk påvirkning af Grundtvig, da han 1856—57 opholdt sig i København. Og denne kræver noget nærmere omtale på dette sted og en lille rettelse til Collins fremstilling, om jeg forstår den ret.

Det er vist rigtigt, når han lader, hvad Bjørnson tog med sig fra Grundtvig, nærmest være det gammelnordiske (angelsaksiske) indtryk af Kristus som drotten og de kristne som drottens hirdmænd med et frit kæmpeforbund imellem dem. Men det kan ikke siges, at Grundtvig selv „i al fald for en stor del hentede fornyelsen af sin kristentro ved at gå tilbage“¹⁾ til denne forestilling, så at han heller ikke havde stort andet end dette at give. Fornyelsen af Grundtvigs kristentro i 1810—11 havde andre og dybere kilder, væsenlig de samme som „pietisten“ Ludvig Hofackers: den sønderknuste synders forligelse med Gud ved Jesu Kristi korsens blod. Den minder aldeles ikke om Arnljot Gellinas forhold til den kong Olav, hvis „birkekest med skaft af stål“ fejede gamle Norges tilje „rød, ej ren.“²⁾ — Og noget særligt mål i „kampen for en verdens-fremgang“, som Collin siger, havde den heller ikke. Det er tværtimod så, at den opgav Grundtvig netop i det øjeblik, da han dybest vendte sig til sin frælses Gud. Han gjorde da ikke en udad-, men en blot ind- og opadgående bevægelse. Og gennem denne bragtes han til at slå hjelmsløret op imod hele tidsudviklingen og hvad man kaldte „verdens-fremgangen“. Han tænkte ikke på nogen måde at mestre denne ved at stille sig, som dens førstemand, til

1) Smstds. s. 609. — 2) „N. F. S. Grundtvigs poetiske skrifter“ II. s. 484 (af brudstykket: „Hellig-Olav“).

tjeneste for dens tanker. Tværtimod — først efter at have fundet et nyt udgangspunkt, der lå i et den helt modsat plan, foretog han senere sin udadgående bevægelse („Nyårmorgen“ — „Kirkens genmæle“). Men derfor har dette grundtvigske fremstød heller aldrig kunnet gå sammen med noget, der havde rødder sammen med den „verdensfremgang“, han brød med i sin ungdom.

Vist er det, at, når i Vartov kirke, hvor Bjørnson ofte kom under sit første ophold i København og vel også lejlighedsvist siden, „hjertet nynnede“ på sine „brudetoner“ overfor „Jesus Kristus, frælsermanden“:

„Evig dig det hører til,
dan det, stem det, som du vil!“

sang det ikke blot et nyt bjarkemål, under hvis toner kæmperne fulgte deres fangne drot i døden eller prøvede paa at synge sig op til nu på egen hånd at fortsætte og fuldende hans afbrudte kæmpeværk, men en lovsang for den Herre, der havde fuldbragt alt og er ene om at „gøre nyt“ (Jes. 43, 19) efter de fremgangslinjer, hans ord til os afridser.

Men hvad Bjørnson tog med sig fra Grundtvig, det var vel til syvende og sidst ikke stort mere, end hvad han gav i „Arnljot Gellina“. Mange andre kom ikke videre, — om de kom så langt. Men derfor kan man ikke kalde dette digt — om hvad G. Brandes har tilladt sig at kalde Øhlenschlægers, Grundtvigs, Hauchs og Bjørnsons „obligate vikinggeomvendelser“¹⁾ — et „monument over hele den fornyelse

1) „Ude og hjemme“ 1881—82 sp. 553. — „Næppe“ — siger Br. — „havde Øhl., Gr. og Hauch opdaget disse gamle

af gammel-germansk kristendom, som brød stærkest frem med Grundtvig,¹⁾ — forudsat, at man dermed mener at have kendemærket arten af selve den grundtvigske kristendom.

Stærkt greben i sit følelsesliv af gudsforholdet, som det mødte ham her, kunde Bjørnson være. Han kunde deltage i gudstjenesten og gå til alters i dyb bevægelse indtil tårer. Men et kort tilbageblik på, hvad der i denne bog tidligere har været at berette om hans tilegnelse af kristendom i det hele, lader os væsenlig se en sammenblanding af kristendommen med nytidens politiske og sociale bevægelser, som vanskeligt lader sig forene med en dybere bevidsthed om dens egenlige „kraft til frælse“ (Rom. 1, 16).

Da tidens fylde kom for hans religiøse gennembrudd, var han også straks til rede med at ofre denne på hine bevægelers alter.

Ad sin egen vej fandt Bjørnsons digtning fra romantikens ind i, hvad man har kaldt „realismen“s verden. Hans deltagelse i dens rørelser, hans sans for det hjemlige, det daglige, hvad han kaldte at „bygge Norden i det små“, måtte kræve en udjævning mellem sagadigteren og digteren midt i sin tid. Birkedal, hvis æstetik lovlig meget var standset ved Øhlenschläger, var ikke fri for alene heri at se et frafald fra idealet. Men det er det i sig selv så lidet, at det jo tværtimod kunde have ført til at løfte idealet endnu højere for og nærmere imod samtiden end før. Realismen i Bjørnsons digtning

vikinger, før de skyndsomt gav sig til at omvende og døbe dem. Det er, som kunde de ikke hitte paa at bruge dem til andet . . . og Bjørnson fulgte sporet.“ (!)

1) Collin: „Bj. Bjørnson“: s. 612.

(„En fallit“, „Redaktøren“) er rodægte nok i ham selv. Den skyldes ikke nogen direkte påvirkning fra G. Brandes og hans lejr. Den udsprang af journalisten, politikeren, samfundsreformatoren i ham selv.

Men ved siden heraf mødtes han samtidig med den nyere fritænkeriske intelligens, og intet viser bedre, på hvor usikker grund hans kristendom stod, end den ofte aldeles kritikløse måde, hvorpå denne kom til at tage ham med sig, som pågående indflydelser på et ubefæstet barnligt sind. Talsmanden for „bondens nedarvede kristendom, erfaring og sæd“ vendte sig brat mod alt dette, som var det kun et udslag af fortids uvidenhed og fordummelse. Den gamle intelligens's hader blev i en fart den nyes begejstrede profet. Før måtte al intelligens bøje sig for bonden og hans kristendom; nu blev det omvendt.

Men han var religiøs nok, var så meget greben af kristendommen, at han først trængte til at gøre et forsøg med en ny udjævning, ikke mellem saga- og nutidsdigtning, men mellem personlig kristendom og hele nutidskulturen.

På denne vej havde han ingen mødt, der gjaldt mere for ham end den norske teolog og højskolemand, Christopher Bruun.

Af Bruuns „Folkelige grundtanker“ kan det let ses, hvilke tanker de mødtes i. I at kristendom og det menneskelige åndsliv skulde bøje sig imod hinanden, og at en genfødelse af kristendommen derigennem skulde udgå fra den norrøne stamme.¹⁾

1) „Folkelige grundtanker“ 2den udg. 1878, s. 213.

Forsåvidt altså i kamp mod de tiders norske pietisme. Men mens Bjørnson så på kristendommen som et middel for kulturen, var den gamle kristne tro, som pietismen dog skyggede over, for Bruun den surdej, som måtte gennemtrænge kulturen. Og mens Bjørnson kun stod i fjendeforhold til pietismen,¹⁾ så Bruun det som „et stort gode“, at han selv „i sin tidlige ungdom fik del i denne vækkelse“, og hans bedste håb er „knyttet til denne samme vækkelse“;²⁾ gennem den skal „kraften fra gamle dage“ bryde frem påny. At gøre tjeneste for dette mål er de frie folkehøjskolars opgave blandt Norges bønder. Og deri har han sin særlige opgave.

Det forekommer mig, at, ligesom Bjørnsons affald fra kristendommen — fra uden set — er grundet på et vekselforhold mellem en ret overfladisk modfølelse mod den norske pietisme og dragningen til en humanisme, som var langt videre ude fra kristendommen, end han selv oprindeligt anede, således stoppede Bruun op i et misforhold mellem, hvad han vilde nå med sin folkehøjskole, og de kræfter, den nordiske folkehøjskole i det hele arbejdede med.

Ti det blev ikke netop personlig kristendom, således som Bruun vilde.

Men det er ejendommeligt, at ingen af den nynordiske renæssances mænd drog Bjørnson stærkere til sig end Christopher Bruun i den afgørende krise i hans liv.

Og det var så netop til hans (Fr. Hansens og

¹⁾ I stykket: „Om religionsforkyndelsen o. s. v.“ (se senere) har Bjørnson kun ringeagtende ord f. eks. om den Haugianske bevægelse. — ²⁾ „Folkelige grundtanker“ s. 211 og 212.

Ingvard Bøhns) højskole, Vonheim i Gausdal, at Bjørnson søgte, da han i 1875, som Collin udtrykker det, „gjorde det mest energiske tiltag for at blive en god og enfoldig kristen“¹⁾, eller, som Bruun siger, „vilde begynde på sin egen etiske gennemarbejdning“ og „friste at blive en kristen.“²⁾ Derfor lagdes Aulestad og Vonheim sammen; men det gik anderledes end med de to gårde, den lyse og den mørke, i „Synnøve Solbakken“.

Jeg kender to fremstillinger af, hvordan det gik, begge fra Bruun'sk side; men intet fra anden kant afkræfter deres rigtighed.

Den ene³⁾ — af en mand, som har stået Bruun og hans skole meget nær — går ud på, at Bruun virkede på Bjørnson, så han blev „nervøs“ af det. „Ein gang stod Bruun nede paa skulen og fortalte lidingssaga aat Jesus. Og Bjørnson lydde paa. Best det er, steg han beint upp og gjeng. Daa han kom hjem, saa roper han, at ein slik offergud og blodgud som den aat Bruun kan han ikkje med, den skal han ikkje ha meir av, — han tykte, han saag Kristus krossfesta paa kvar ein gardstolpe . . . „Aa, det er forfærdeligt,“ sa han.“

Den anden — af Chr. Bruun selv — siger, at det vilde slet ikke gå, da Bjørnson gjorde den for ham „overraskende“ opdagelse, at porten er snæver ind til Guds rige. Han „synes ikke om smalle døre.

1) I „Leo Tolstoy og nutidens kulturkrise“ 1910, s. 63. — 2) „For frisindet kristendom“. 1886, nr. 24. — Fra samme sted er også de senere anførsler af Bruuns fremstilling taget. — 3) Andr. Austlid i „Christopher Bruun 1839 — 25. september — 1909“, s. 33. — A. har nys udgivet en god bog om Kristen Kold.

Han er lidt bred af sig, som man véd. Han opgav forsøget. Det er så forbandet brydsomt med denne personlige kristendom.“ Det er „langt hyggeligere at kunne sige: kristendommen er ikke den evige sandhed“; den kan passe for folk med vakt følelsesliv, „men for mig passer den ikke til personligt brug.“ Skulde han blive „rigtig fuldblods realist“, var kristendommen ham til hæfte. Og samtidig bankede det stærkt på fra Brandes's side. Her stod intet kors og spærrede og gjorde porten snæver. Og så — bort med kristendommens evige sandhed, frem også med en ny moral, som skulde være højere end kristendommens og ikke afhæng af noget Guds bud, men af — „udviklingen“!

Der er noget i det sidste her, som passer på hvad der kom, mere end på hvad der var. Men under ét kan det siges, at det, Bjørnson faldt over, var den gamle anstødssten: korset. En Gud, der gennem korsets prædiken forkyndte frælse, var en ond „offer- og blodgud“. Men det bliver han nu derfor ikke mere end enhver anden, der i kærlighed hengiver sit eget liv for andre. At troen på, at verdens liv er i en slig hengivelse, giver en anden stilling til „udviklings“arbejdet i verden end den verdslige digters, tænkens og statsmands, er indlysende. Her får man træffe sit valg, hvis inderste motiver ligger udenfor alle ydre forhold til tid og kultur.

Bjørnson traf sit — i bundethed af disse uvedkommende hensyn. Der groede græs på vejen mellem Aulestad og Vonheim. Ivrigt læste han den ny intelligens's litteratur — V. Hugo, Stuart Mill, Darwin, senere Spencer, rationalistisk teologi og religi-

onsforskning. Men underlig usammensat stod tit hans nye ræsonnementer til påstanden om, at han fremdeles var kristen, ja, den kristelige forkyndelses åndelige fornyer i Norden. Deres mærkelige rationalistiske fladhed tog sig fremmed ud på baggrund af den i øvrigt så svulmende lyrik.

Trods alle sjælekampe kan der næppe blive nogen dyb religiøs krise i det menneskes liv, der kaster den kristne tro fra sig samtidig med at han mener at fastholde „kristendommen“, ja forny og rense den til nu „efter årtusen“ at stå der — som han synger i sine „Salmer“ fra 1880 — „uden midler“ og „uden vej“ (de gamle er bleven „for små“), men med sin nyåbenbaring gennem ham selv („Den, som lever i mig“ = Gud).

Det er omtrent på denne tid, at han skriver til G. Brandes bl. a.: „Jeg holder i den senere tid på at kalde mig mennesket. Ti det forekommer mig, at dette ord hos os i dette øjeblik ligesom vækker „nye forestillinger“.1) Disse ord rammer i centrum hele den bevægelse, han foretager. Den gamle kristendomsforkyndelse er umenneskelig; nu skal den menneskeliggøres. Det er kun en fejltagelse at tro, at han har passeret kristendommen for at komme til — hvad han stormodig kaldte sig selv —: „mennesket“. „Mennesket“ er bare udtryk for det menneske, som er sin egen Messias og tror derved at være verdens. Han følte sig — på renæssancevis — som det kødblevne ord: „mennesket“, og i hans poetiske mystik blev disse „nye forestillinger“ til en åbenbarelse af Gud i ham selv.

1) „Ude og hjemme“ 1881—82, sp. 552.

— Og så blev han da prædikanten, tempelrenseren, der vilde drive „offergudens“ lejesvende ud af det hellige hus og sætte den nye kulturguds frie præster ved kirkens højalter.

En dag i sommeren 1877 sad han og læste en bladartikel af en norsk præst, Klaveness, hvori, siger han, „fra kristeligt standpunkt frihedsarbejdet i folkene blev fordømt,“ og lige ovenpå en tale af V. Hugo¹⁾. „Fraregnet denne gamle herres underligheder og stiloverdrivelser,“ grebes han af „hans stærke håb, hans faste tro på en verdensfred som resultat af folkefriheden, den derved voksende kærlighed og oplysning.“ Forskellen forfærdede ham, og han skrev om det. Præsten svarede „kådt“. — Så tog Bjørnson basunen i hånd og blæste, — nej, jeg mener, skrev et stykke i „Oplandenes avis“: „Om religionsforkyndelsen i forhold til folkearbejdet.“²⁾

Man mindes optrinnet med Grundtvig på Walkendorfs kollegium 1810, — kun her til modsat side.

Virkningen, som Bjørnsons indlæg og hele forandrede stilling afstedkom, navnlig i grundtvigske krese i Danmark, må retfærdiggøre den udførlige fremstilling af hans religiøse vending, som her er given.

Hvad forkyndte han da?

At kristendommen skulde vise sig som den

1) V. Hugos „Taler“ var udkomne i 1875—76 i 3 dele. —

2) Optrykt i F. E. Boisens „Budstikken“ for 15/10 1877, og som tillæg til „Dansk kirketidende“ 1878, nr. 15.

„største åndsmagt“ i tiden. Den havde været det, men den var det ikke længer.

Og hvorledes skulde den blive det?

Ved ligefrem at blive foregangsmand for tidens tanker, kulturelt, politisk, socialt.

Det havde den nemlig været fra først af. „På pinse-dag i Jerusalem, i Athen, da Paulus prædikede dér, bøjede samtidens højeste dannelse sig for dens åndsmagt.“ — Men dette er jo bare ikke sandt. „Samtidens højeste dannelse“ fandt intet svar på sine spørgsmål i kristendommen, før den havde bøjet sig for korsets prædiken; den fandt jo overalt denne „forkyndelse“ stående ved døren til kirken. Og hvad den søgte udenfor den, kunde den lige så godt finde hos sine egne stormænd, som hos en Messias fra Jødeland.

Men kristendom, mente Bjørnson, kom kun som det „ventede ord“ for, hvad der alt tilforn havde tænkt og arbejdet sig frem i menneskeslægtens udvikling. Den var bare løsningsordet for Jødernes Talmud, for Sokrates's visdom blandt Grækerne. Nu skulde den være det for Darwins og Stuart Mills lære; kort sagt for emancipationen — bl. a. også fra den selv — i nutidens folkearbejde. Gud skulde ligesom kun finde det afsluttende ord på menneskenes egne tanker. Hvorfor de under disse omstændigheder ikke kunde finde det selv uden ham, véd jeg ikke. Men altså — således alene tog kristendommen forspringet i tiden. Og tog den det ikke, så bar det ud af verden med den. Tog den det, vilde den blive båret frem af folkenes millioner. Hvor strålede så ikke dette billede på den mørke baggrund af den gamle forkyndelse, der bare skræm-

mede ved frygten for helvedstraffel! Intet andet end denne frygt stod hindrende mellem mennesker og den nye forkyndelse. Kun en gammel lyssky bagstræver-intelligens benyttede sig endnu af den imod fremskridtet. Ellers var al dannelse kirkens fjende.

En kirke, siger han, der „truer med evig fortabelse“, er „selv dødsdømt, fortabt, åndsfattig, folkefjendsk“.

I en slig bliver djævelen den mægtigste majestæt på jorden og i himlen, Gud kun en „liden folk- og landløs, forjaget stakkar“. Djævelen får „de fleste“; ikke en milliondel beholder Gud.

Bjørnson skulde have lige vej for alle ind i kulturrkirkens nyoplukkede paradis. I sin iver for at udelukke det personlige frælses- eller fortabelsesvalg overfor korsets ord, byder han kristendommen selv valget imellem: enten som en helvedeslære selv at synke i det helvede, den beredte „de fleste“, eller som en almindelig lyksalighedslære at frigøre alle jordisk, verdsligt.

Og den, der skulde bane vejen her, var folkehøjskolen med dens „lære om kærlighed til folk og land, oplysning og frihed.“

Men, skulde den ind på dette spor, måtte da først Chr. Bruun ud af den og meget andet, hvormed den havde sine rødder i den gamle, kristne menigheds forkyndelse. Den havde slet ikke tilforn været arnested for Bjørnsons nye forkyndelse.

Siger Bjørnson sig da løs fra kristendommen? Nej, han mente jo, at dette var netop kristendom. „Ikke i et eneste ledd“ kræver han ændring i troen til salighed. „Vor tro, som vi har fået den i vor

dåbspagt, var, er og bliver altid den ene saliggørende tro. Den evige sandhed er evig.“

Han fortolkede Grundtvigs kirkelige anskuelse, som førte den lige herfra over i hans nye forkyndelse. At Grundtvig havde „lagt“ kristendommen „på dåben“ og ikke på „den vilkårlige skriffortolkning“, var ham væsenlig kun et udtryk for, at nu kan den kristne atter „røre sine tanker“ og behøver ikke at være „rædd livsmagterne“. I senere artikler i „Op-landenes avis“¹⁾ laster han dog Grundtvig for ikke tilstrækkelig at have frigjort sig for bibelen, men endnu at mene, at „den, der ikke tror på bibelen, er ingen kristen“. Det er altså fra Bjørnson og ikke fra Grundtvig, at opløsningen af båndet mellem dåbspagten og skriften stammer.

— Til bedømmelse af den strid, som dette indlæg vakte, vil det tjene at skælne mellem, hvad ret det kunde have overfor en forstokket pietistisk (navnlig norsk) form for kristendom, og så spørgsmålet om, hvad det var for en kristendom, det selv indeholdt. Ti deraf vil det jo afhænge, om det i det hele var brugeligt for kristne.

At det var det, ja, at det var et mægtigt og ypperligt redskab, fandt de, som væsenlig kun så det i modsætning til pietisme og reaktion. I „Budstikken“²⁾ skyndte F. E. Boisen sig med at optrykke stykket. Uden i noget at tage afstand, anbefalede han det med, at „det indeholdt overmåde meget, som vi kan have godt af at tage os til hjerte,“ og afværgede ethvert angreb på det med den erklæring, at den, der fastholder den grundtvigske grundsæt-

1) Nr. 95, 97, 98. 1877. — 2) For 15de september s. år.

ning om dåbspagten som det afgørende for hvem der er kristen, „kan umulig samtidig dermed fremkomme med noget, hvormed han vil gøre kristendommen fortræd.“

Først ved juletid og ind i det næste år fremkom der indsigelser — navnlig foranledigede af Boisens anbefaling — fra to yngre præster, G. Heiberg og L. Nyegård. De satte fingeren ved selve den Bjørnsonske kristendom. Heiberg¹⁾ fandt et „begyndende affald“ fra kristendommen i hans ord og kun en ren udvortes tilslutning til Grundtvig. Ad denne vej vil han snart komme til at se tilbage på trosbekendelsen som på et overvundet standpunkt, der ikke svarer til de „menneskelige åndsevners“ voksen“. Nyegård²⁾ skrev, at Bjørnson lukkede korset ude fra religionsforkyndelsen i folkearbejdet, ved at gøre tallet („de fleste“) til målestok for Guds og djævelens magt og ved at sige, at Gud kun „får de fleste ved at gøre, som de fleste vil.“ C. J. Brandt, som fandt de unge noget bidske og hidsige, tog dog i to udførlige artikler³⁾ standpunkt på deres side: Bjørnson havde forvekslet menneskeåndens egen magt med Helligånden, og i det hele åndsmagt med kropsmagt.

Hvor forsvaret gik længere end til en noget naiv påstand om det pietistiske i ikke at kunne se sammenhængen mellem kristendommen og udviklingslæren (præsten J. L. N. Dalsgård⁴⁾), holdt det sig dels til, at Bjørnsons bekendelse af dåbspagten var

1) „Dansk kirketidende“ 1876 nr. 51. — 2) Smstds. 1877 nr. 8. — 3) Smstds. nr. 15—16. — 4) Smstds. nr. 11. D. skiftede senere anskuelse og tilstod, at „de andre havde set klarere end han“ (smstds. 1878 nr. 4.)

uforenelig med rent ud ukristelige tankegange (hvorum senere!), dels til, at forkyndelsen „i forhold til folkearbejdet“ var noget andet end forkyndelsen inde i menigheden. Det skulde fra begyndelsen have været så, at kirkens „tro“ kaldte man for vanvid, men dens „lære“ så man op til som en „filosofi over alle filosofier“, ¹⁾ og en sådan overfilosofi skal det så være, at Bjørnson lyser efter hos kristendommen uden at krænke dens tro. Om historien bekræfter et sligt forhold mellem tro og lære, skal her stå ved sit værd. Men i hvert fald kan dog forkyndelsen i kirken og i folkearbejdet ikke have en modsat ånd.

Birkedal havde tiet. Ikke af sympati for de Bjørnsonske udtalelser. Han så straks, at de afslørede, hvad der lå bag ved den tidligere uklarhed. Men han havde aldrig betragtet ham som kristen, kun som i digtersynet greben af kristendommen. Han havde troet ham i bevægelse henimod personlig kristendom; det, der var sket med ham nu, var altså ikke, at han var bleven en frafalden, men han var stødt fra i det afgørende øjeblik, og hans valg da gået til den modsatte side. Bekendelsen af dåbspagten i hans mund blændede ikke Birkedal, som den blændede Boisen. Han tog ikke i betænkning at kalde Bjørnsons nye standpunkt „den fadeste rationalisme“ ²⁾.

Derfor er der egentlig ogsaa noget påfaldende i, at han ikke mere ligefrem end han gjorde, indlod sig i striden. Ikke en eneste gang tog han til orde mod Bjørnson selv. Det kunde vel for en del komme

¹⁾ „Dansk folketidende“ (H. Holm) 1877 nr. 19. —

²⁾ „Personlige oplevelser“ 3die bind, s. 63.

af, at andre gjorde det. Men det er næppe hele grunden. Man må også regne med hans uvillighed til personlig at stå som Bjørnsons modstander. Netop det, at han ikke havde regnet ham for kristen, og, når han nu personlig afgjorde sig, som han gjorde, ikke ventede andet, end hvad der kom, kunde jo ogsaa være årsag til, at han mindre end andre følte sig opfordret til at dømme manden selv. Egenlig vilde han vist helst udelukke de kristelige ting mellem sig og Bjørnson. Da han — som tidligere omtalt¹⁾ — i 1879 besøgte Bjørnson på Aulestad, blev det jo ogsaa en strid om Ploug og ikke om Kristus, der skilte dem ad for stedse.

På et møde på Sagatun højskole i sommeren 1877 var Bjørnson til stede og tog til orde imod helvedsstraffenes evighed (for „apokatastasis“) og imod tilværelsen af en personlig djævel. Både O. Arvesen, V. Ullmann og præsten Fr. Wexelsen modsagde ham alvorligt; men ikke desto mindre hed det sig, at grundtvigianismen i Norge nu „rakte hånden til rationalismen“ („Gøteborgsposten“ — norsk „Morgenbladet“). Wexelsen skrev: „Er en hel åndsretning på afveje, når en enkelt mand, der antages at have tilhørt retningen, skejer ud? Er da ogsaa de tilhængere af retningen, som udtrykkelig protesterer mod vildfarelsen, skyldige i denne?“ „Partiet“ må for ham gærne opløses, når kun de sandheder, som ved Grundtvig — ligesom ved Luther — blev dragne for lyset, fremdeles lever. „Grundtvigianismen må gærne forsvinde, — de af Grundtvig fremhævede sandheder vil ikke være tabte for dem, som „er af

1) Se 1ste halvbind s. 79.

sandhed“.. Men Ullmann erklærede, at trods han ikke i spørgsmålet om helvedsstraffene og djævelen var enig med Bjørnson, havde denne dog fået ham til at „drage pusten lettere“; han havde „kastet frigørelsens ord i hans sjæl“.¹⁾ Og Bjørnson selv forklarede videre, at for ham var spørgsmålet om de evige helvedsstraffe „løst med spørgsmålet om mellemtilstanden“ og udviklingen i denne. „Ti jeg har endnu ikke set nogen, i liv som i digt, der har modstået sandhed og kærlighed, selv i den skrøbelige form, som mennesker kan byde disse.“ Dette, som nok lettere lader sig påvise „i digt“ end „i liv“, må nærmest opfattes som et udslag af digterens optimisme, for hvilken den blotte udsigt til evig fortabelse var „rå“ og „ugudelig“, hvilende på „op-rørende misforståelser“, hvilket nu „snart skal blive fremlagt også her i Norden.“ Han advarer mod „grundtvigsk forstening“. Her, hvor han mener, at „trosregelen ikke giver nogen sikker vejledning“, må vi, for at bevare livet, søge os udvej i den „voksende“ gudserkendelse. Og forsagelsesformelen selv kan han ikke — med Grundtvig — „sværme så særdeles for.“²⁾

Hvad Ullmann i alt dette kaldte et „frigørelsens ord“ var netop den optimisme, hvormed digteren så på sandhedens og kærlighedens uimodståelighed i hver eneste menneskesjæl. Det var den, som blev til Theseus's „hvide sejl“ i F. E. Boisens tidligere omtalte foredrag samme efterår. Og ud af den drog man nu skellinjer mellem dem, der havde det „lyse syn“, de rigtige menneske- og folkevenner,

¹⁾ Se „Dansk kirketidende“ 1878, nr. 2 og 3 (efter „Op-landenes avis“). — ²⁾ „Dansk folketidende“ 1878 nr. 2.

og dem, der havde det „mørke syn“, det skæve øje til det menneskelige og folkelige. Modsætningerne skar dybere ned end før. Ullmanns „frigørelse“ kunde ikke føles af dem, der i forkastelsen af forsagelsen af den onde måtte se, hvad Birkedal ved tidligere lejlighed havde kaldt „kærlighedspjåt“¹⁾ og vejen netop til trældom under mørkets lænker.

To gange tog Birkedal ordet i bladfejden. „Dom er skilsmisse“, siger han²⁾, og da vi i dåbspagten bekender, at Herren skal komme igen for at dømme, siger vi dermed, at han kommer for at foretage en evig skilsmisse mellem frælst og fortabt. Trosregelen udelukker apokatastasis. — I begyndelsen af året 1878 holdtes et folkeligt møde på Sagatun. Man telegraferede efter Bjørnson som efter en savnet. Han kom og talte, dog ikke om kristelige æmner. Men i hans nærværelse bekendte man troen og sang salmer. Heraf tog Th. Rørdam ganske ugrundet lejlighed til at laste Bjørnsons ved mødet tilstedeværende venner (Fr. Wexelsen, O. Arvesen og V. Ullmann) for stor lunkenhed og for at have givet forargelse ved navnlig dette sidste, hvad der dog ikke kunde være nogen synd i.³⁾ Når Rørdam skrev, at de ikke havde løftet menighedstroens skjold imod Bjørnson, forfejlede han angrebet. Ti dette skjold blev virkelig løftet af dem, idet de alle værgede menighedstroen ved deres egen bekendelse, selv om de kunde trænge til at advares mod kritikløst forhold til deres store ven. Spørgsmålet her var dog dette, om de skulde have løftet menighedstroen

1) Se 1ste halv. s. 71. — 2) „Dansk folketidende“ nr. 3. — 3) I „Spørgsmål til Norge“, „Dansk kirketidende“ 1878, nr. 10.

ikke blot som skjold, men også som sværd imod ham og uddrevet ham som „ulv i helligdommen“. Ti det havde de unægtelig ikke gjort. Og mens Rørdam stillede denne fordring, skrev Ullmann, at „intet menneske skal få mig til at sætte mig på det dommersæde, som kun tilkommer Vorherre Jesus Kristus“.1) Og endnu mente både Ullmann og de andre at burde tage på Bjørnson som den, de skulde „forsvare . . . imod ham selv“. (Wexelsen).2)

Birkedal delte, som alt sagt, ikke synet på Bjørnson som en kæmpende og fristet kristen, og de slutninger, man derudfra gjorde, var ikke hans. Men at trosordet ingen domsmagt havde, måtte han modsige.

Th. Rørdam havde udtalt, at vi havde fået dette ord af Herren for med det at „dømme og kende, hvem vi tør anse for troende“. Dette havde C. J. Brandt modsagt 3), og Birkedal tog så anden gang ordet 4) efter udtrykkeligt at have understreget, at han ikke vilde have sine ord anvendt på „nogen bestemt kendsgerning i nutiden.“ Han vilde kun søge „et apostolisk svar på det berettigede eller ikkeberettigede i under visse omstændigheder at lukke vor kirkedør i for en, som gør fordring på nådens gave derinde“. Svaret går ud på, at menigheden har denne ret og pligt. Tjenerne leger ikke selv „hjærtekendere“, men de udfører kun efter skyldighed „hjærtekenderens“ dom, når de nægter det menneske dåb, der ikke vil bøje sig for dåbsvilkåret, og nadver, når de senere forkaster det. „Dermed“, siger han, „udstrækker vi ikke vor beføjelse

1) „Dansk kirketidende“ 1878, nr. 17. — 2) Smstds. nr. 14. — 3) Smstds. nr. 19. — 4) Smstds. nr. 23.

i dette udover den os satte grænse“ og tiltager os ikke nogen „afgørelse om et menneskes endelige dom på hin dag.“ De domme, der således fældes, gælder kun „indtil videre, det er: så længe den vedkommende bliver i sin vantro“ og betegnes som „domme, der skiller Jesu Kristi rige fra verden,“ ikke den faldne fra Guds nåde, indenfor hvis husholdning de endog finder sted (1. Kor. 5.)

— Når M. Pontoppidan en del år efter¹⁾ udtalte, at Bjørnson skulde ikke have ladet sig kaste ud, men som en kirkelig reformator i Herrens ånd have kastet de andre ned fra høvdingesædet blandt grundtvigianerne — og så måtte tilføje, at „det kunde Bjørnson nu ikke,“ så har han her, sig selv uvitlerligt, ramt hovedet på sømmet. Men når Bjørnson nu ikke kunde, hvorledes skulde han da? Og når han nu alligevel vilde, så kom modstødet mod ham — trods beklagelige overdrivelser — dog naturligt og berettiget. Som stødet var, blev modstødet.

I en anden sammenhæng kom der dog til at foreligge et udførligere indlæg om kristendommen som åndsmagt fra Birkedals hånd.

Professor i filosofi ved Kristiania universitet, dr. G. V. Lyng, meddelte i efteråret 1877 i „Nordisk månedsskrift“ en afhandling, foranlediget ved indsigelserne mod Bjørnson. Lyng var Birkedals gode ven²⁾ og havde sluttet sig til Grundtvigs kirkelige anskuelse, for hvilken han i 1872 var trådt offentlig i skranken ved et lille skrift: „Grundtvigianismen

¹⁾ „Tidens strøm“ 1886, nr. 7. — ²⁾ Se „Personlige oplevelser“ 3die bind, s. 69 ff.

og skrifteologien.“ Som filosof var han Hegelianer og afgjort modstander af R. Niensens lære om tro og viden. Adskillige gange havde dette givet anledning til alvorlige disputer mellem ham og Birkedal, som også til godmodig skæmt fra den sidstes side, hvorpå den noget tunge Lyng kunde svare med et vist stille og skarpt vid.

Ejendommeligt er det nu at se, hvorledes Lyng ud fra sine hegelske forudsætninger optræder på den nye positivismes og udviklingslæres side.

Der lå efter hans mening en „meget dyb“ uenighed, ja en hel „principforskel“ bag striden, der „måske vilde lede til opløsning af samholdet mellem grundtvigianerne også i religiøs henseende,“ — uden at han deri forøvrigt saa nogen „ulykke“. En „ensidig teologisk overmenneskelig betragtning,“ der opfatter kristendommen som en „overmagt, der slår alle andre åndsmagter ned“, rejser sig mod en „filosofisk menneskelig“, for hvilken kristendommen kun er „den sande magt i alle andre magter.“ I den sidste opfattelse er den væsentlige sandhed. „Er det højere kun højere end det lavere og ikke tillige dettes forklaring til sandhed og fuldkommenhed?“ Kun således „kan det højere være det højere“. Fysiologisk, intellektuelt, etisk, historisk påviser han — i et særdeles tungt sprog — dette. Kristendom, hegelsk logik og udviklingslære falder på det nærmeste sammen. Striden mellem kristendom og videnskab er unaturlig og har kun betydning som gennemgang.

Herimod udtalte Birkedal¹⁾, at den omtalte

1) „Nordisk månedsskrift“ 1887 2det bind. — Afhandlingen: „Kristendommen som åndsmagt“ er også udkommen i særtryk.

„principforskel“ fandtes ikke indenfor grundtvigianerne. Her er vi alle enige om, at „kristendommen i sig indeholder alle de lavere menneskelige tings forløsning“, og at det vilde være „bornert at sætte sig i fjendskabsforhold til åndsdannelsen“. „Uden modsigelse skal det slås fast, at kristendomsforkyndelsen — ikke gennem hvert af vidnerne, men i det hele — vil føre op også på de højeste kulturstandpunkter.“

Men — over det ondes tilværelse og magt er Lyng gået altfor løseligt hen. Synet på „det, som kristendommen skal magte“, går ikke dybt nok hos ham. For verdensorganismens logiske enhed glemmer han den „dualisme“, som er indkommen med synden. Denne er ikke bare en forbigående „forstyrrelse“, som let udjævnes gennem „udviklingen“, men en ond, bevidst, djævelsk vilje, der ikke lader sig magte uden i personlig forsagelse. Forsages den ikke, bliver kulturbevægelsen antikristelig.

Antikristens ånd, som er i verden, arbejder på „at danne sig et legeme“ : en kultur, som vil knuse kristendommen. „To rækker“ står i kamp med hinanden uden nogen fællesudviklings muligheder. Og alle „mellemrækker“ må til sidst gå op eller gå under i en af disse.

Lyngs „principforskel“ findes ikke, men nok en anden dyberegående forskel mellem „det ægte og det uægte grundtvigske.“ Der ligger i tiden en tilbøjelighed til at udviske grænseskellet mellem sandhed og løgn, ondt og godt. Man forveksler det „folkelige“ med det „masseagtige“ og kalder uden videre det „folkearbejde, som i bedste fald er et mængdearbejde.“ Nu går viskelæderet også ind i det

kristelige. Bjørnson „folder hånd over sin dåbspagt“, samtidig med, at han fornægter afgørende ledd i den og lader „kulturen“ tage „forkyndelsen“ på slæbetov efter sig. Imod dette udsender Birkedal sit vidnesbyrd. Tiden får så vise, hvor „det virkelige frihedsind og den forsvarlige religionsforkyndelse“ findes.

Lyng og Birkedal vekslede endnu et par repliker, men uden at komme hinanden nærmere. Det gjorde Birkedal ondt, at de ikke personlig sås, inden Lyng i 1884 døde — „som en ydmyg kristen“, skriver han. Vistnok kunde han heller ikke følge Lyng, da denne i 1880 stærkt opfordrede Grundtvigs venner til at virke for G. Brandes's ansættelse ved universitetet („frihed for Loke o. s. v.“), og var enig med C. J. Brandt i, at fordi Loke undtes al mulig åndelig frihed i Danmark, var det dog ikke nødvendigt „offenligt at støtte og ansætte ham til at undergrave Asgård“, — men han var alligevel vis på, at ingen skygge vilde have fordunklet det gamle venskab, hvis de havde mødtes. Ti — som han skrev i sin afhandling — modsætningerne her lå på åndsbrudningernes område og skulde ikke vise sig ved af kresen at udelukke „personer, som for en stor del ikke vil svigte banneret, men kun er kommet for skade til at gøre det.“

Strid om trosbekendelsens brug.

STRIDEN om „religionsforkyndelsen“ kastede lys over opfattelsen af trosordet indenfor den grundtvigske kres og førte til en omfattende forhandling om dets brug.

Fra én side påstodes, at afvigelsen fra et enkelt ledd udelukkede fra menighedssamfundet. Fra den anden, at, når man endda „foldede sine hænder“ over det, kunde man ikke „ville gøre kristendommen fortræd“ (F. E. Boisen); — „skulde dåbspagten være utilstrækkelig til at lade os blive i linjen?“ spurgte pastor Dalsgård.

Den syntes på vej til at blive en fetisch, hvis rent bogstavelige forkastelse eller tilegnelse afgjorde alt, frælse eller fortabelse.

Skat Rørdam havde ikke kunnet billige sin fætter Th. Rørdams fremfærd i den Bjørnsonske sag og fandt sig foranlediget til at bringe spørgsmålet om trosordets rette brug i sin helhed frem på vennemødet i efteråret 1879¹⁾.

Han gik ud fra, at vistnok danner „det pagtens ord, der lyder til os ved dåben“ det ånde-

¹⁾ Se beretningen om dette i „Dansk kirketidende“ 1879, nr. 37—38.

lige skælnemærke mellem dem, der hører til og og dem, der står udenfor den kristne menighed, mellem den sande kristendom og den falske, ukristelige lære. Derom var der ingen tvist. Når Birkedal på et senere tidspunkt af striden udtalte sin beroligelse ved en erklæring af Rørdam om ikke at ville døbe nogen uden på det hele troens ord, havde al uro på dette punkt været overflødig. Og når Rørdam skiller mellem sig og Birkedal således, at for ham (R.) var trosordet ved dåben et saliggørende ord, hvori Herren selv mødte os med sin frælsende nåde, mens Birkedal så på det som en vagtpost, der var sat ud for at passe på os, et ueftergiveligt salighedsvilkår, der i grunden pålagde os evangeliet som lov og ikke som nåde, så var denne deling aldeles misvisende. Delingslinjen måtte findes i spørgsmålet, om dåbspagten, foruden at være det første, også var det andet, og da hvorledes.

I korthed er Rørdams opfattelse heraf følgende: Trosordet ved dåben møder os ikke som en sum af læresætninger, hvorefter det udvortes og bogstaveligt kan formuleres, hvad der er kristeligt og hvad ikke. Det er „frælsens kendsgærninger“ c : den levende Herre og fræls selv, som møder os i dette ord, ikke delt i en mængde „ledd“, men personlig hel. Vort forhold til det i dåbspagten er da ikke som et forhold til et læresystem og dets bestanddele, men som et forhold til en personlighed, vi tager imod på hans ord i det hele, uden endnu i helheden at have gjort os alle delene klare. Det følger af sig selv, at helheden tilsidst intet er uden delene („led-dene“). Men misforståelser, uklarheder, selvrådige-

heder overfor disse er indenfor vor kristelige livsudvikling uundgåelige og udelukker ikke fra retten til at bære kristennavn, så længe et menneske „ikke har gennemført sin ukristelige lære eller anskuelse til en nægtelse af Jesus som Herren og den i kødet komne historiske frælsere, og som således siger sig løs fra Jesus Kristus selv.“

Man kan da ikke bruge trosordet som en „tømmermandsmålestok“ til udvortes at måle af med, hvem der er kristen og hvem ikke. Det er vistnok „overfladisk og urigtigt“ at anse fornægtelse af enkelte ledd for betydningsløs; ti „de udgør tilsammen Jesu Kristi frælserkraft og frælsers navn“. Men en fornægtelse af enkelte ledd behøver ikke straks at nå ind til en fornægtelse af Herren selv. Om dette er sket, kan ikke afgøres efter ordets bogstav kun, men alene „gennem deres bevidsthed, som ved at høre og bevare det, bliver og ere kristne“, d. v. s. gennem „de troende kristnes bevidsthed“.

„Det er ikke trosordets udvortes bogstav, som gør os til kristne og skiller os fra verden, ved at vi kan det udenad; men vi må af hjærtet tro, hvad ordet lyder på . . . Heraf følger, at det heller ikke er afvigelsen fra trosbekendelsens ordlyd eller bogstav, der gør et menneske til en ukristen og hans lære ukristelig, men det er dette, at han indvendig løsriver sig selv og sin tanke fra den historiske Jesus Kristus.“

Det vil sikkert ud fra denne betragtning tilsidst blive vanskeligt at frakende nogen kristennavn, som ikke fralægger sig det selv — og en sådan konsekvens drages også senere i striden af Otto Møl-

ler¹⁾. — Th. Rørdam fastholdt da også på vennemødet sin betragtning, idet han erklærede sig „enig med dr. Rørdam i, at ordet ikke er givet os for at dømme mennesker,“ men uenig i, at det ikke også skulde være givet „for at dømme og bedømme, hvor Guds rige er og hvor ikke, og hvem vi tør regne for kristen og hvem ikke.“

Urolig ved, hvad Th. Rørdam fortalte ham fra vennemødet og fra en samtale, han havde haft med Otto Møller, skrev Birkedal, inden Sk. Rørdams foredrag forelå i trykken, et brev til præsten i Gyl-ling og spurgte, om han var enig med Sk. Rørdam. Møller havde endnu ikke noget kendskab til dennes tale og havde „ikke forstået“ et brev, han om denne sag i sommer havde fået fra Rørdam. Men — trods han ikke havde „mindste tillid“ til „den overfladiske og forfængelige Bjørnsons spillen på Grundtvigs strænge“, og det derfor syntes ham „af ringe betydning, hvad han (B.) gav fra sig som sin kristelige anskuelse“, og skønt han ikke troede, at man „i realiteten“ havde gjort ham uret — erklærede han som sin opfattelse, at det ikke vilde være „ønskeligt, at det skulde blive almindeligt, at man rask væk forkætrede efter dåbspagten på den måde, at et hvilket som helst formodet misligt forhold til dens ordlyd skulde være det afgørende.“ „Hvad vi har fra Herren,“ skriver han, „er ordet som en helhed, som et levende ord, og det er ikke alle leddene“; og „alle disse såkaldte ledd er ikke af lige vægt, da jo adskillige af disse kan siges alt at ligge in nuce i de andre.“ Vi må jo også huske

1) „Om udelukkelse af menigheden“. — „Dansk kirketidende“ 1880, nr. 12.

på, at vi selv ikke er kommen længere end til „som børnene små på det store ord at stamme“. Han ønsker, at Birkedal må finde lejlighed til at tale med Sk. Rørdam, inden han skriver imod ham; ti „det er jeg så vis på som på noget, at han (R.) vil ikke rokke ved dåbspagtens betydning eller opgive noget af det, som virkeligt er vundet ved den kirkelige anskuelse“¹⁾.

Dette skete nu ikke. Birkedal gav sit modindlæg den skarpe titel: „*ταύτο ἔστι*“,²⁾ — Luthers „rene, tørre Guds ord“ i nadverstriden med Svejtserne, og lod teksten flere gange afbryde af det. Rørdams anskuelse vilde „sætte vor anskuelses fremtid i fare og berøve os den holdning og sikkerhed, vi har vundet ved den oplysning, der er givet os af nåde.“

Hovedpunktet i Birkedals indlæg er en kritik af Rørdams skælsætning mellem tro og lære i forhold til trosordet. Rørdam kan have ret, når det gælder stillingen til læresætninger, hvorved Birkedal mener dogmatiske udviklinger af forståelsen og betydningen af de givne kristelige grundsandheder. Han indrømmer, at en læres kristelighed ikke uden videre afgøres af trosordets ordlyd, og han afviser beskyldningen imod sig for at bruge det som „tømmermandsmålestok“ på sådan vis. Men her strides ikke om uklarheder, misforståelser og selvrådigheder på lærens område, hvor erkendelsen på ingen måde er fejlfri. Striden drejer sig her om forholdet mellem bekendelse og fornægtelse af selve trosordet, af frælsens kendsgerninger, af den levende Herre og frælses selv. Nægtes ligefrem et eller flere

1) Brev til Birkedal af 27/9 1879. — 2) Paa dansk: „Dette er“. — „Dansk kirketidende“ 1879, nr. 45—46.

ledd her, så skærer nægtelsen ind i selve Herrens legeme og bliver til en fornægtelse af ham selv. Vi har ingen Jesus Kristus „bag ved eller over dette ord“. „Trosordet“, siger Rørdam selv, „er den skikkelse, hvori Jesus Kristus træder os i møde — alle dens enkelte ledd udgør derfor tilsammen et uadskilleligt levende hele, så at man ikke kan udtage noget eneste stykke deraf uden at krænke det hele.“ Men hvorledes kan man da „udtage“ stykker af dette uadskillelige hele, uden at stille sig i et fornægtende forhold til helheden, den „historiske“ Jesus Kristus selv, og dermed udenfor menigheden? Og når Rørdam begynder sit indlæg med at indrømme, at dåbspagten er skelnemærket mellem de kristne og de ikke-kristne, hvad mening er der da i at sige, at den ikke selv sætter skellet? „Det forstår jeg ikke.“

Afvigelse i læren er ett, fornægtelse af selve pagtens ord et andet. I første fald dømmes efter de „troende kristnes bevidsthed“. Men i sidste fald råder intet subjektivt skøn. Her behøves intet „øre“. „Almindelig sund menneskeforstand“ kan her skelne mellem bekenderen og fornægteren, uden at indlade sig på nogen hjærtedom.

Rørdam ¹⁾ kaster imidlertid skylden for „subjektivism“ tilbage på Birkedal selv. Denne havde nemlig skrevet, at så længe et menneske „ærligt, om end i vildfarelse, kan påstå, at han tror disse (frælsens) kendsgerninger, men forklarer dem på sin vis, så længe tør vi ikke nægte ham kristennavn derfor. Først når pagtens ord åbenbart og ligefrem nægtes, må man sige: han hører endnu ikke samfundet

1) „Dansk kirketidende“ 1879 nr. 48—49.

til“. Men hvor, siger Rørdam, er grænsen for denne ærlighed i „fortolkningen“ og den rene fornægtelse af ordets kendsgæring? Hvor vil Birkedal drage den, når der siges — og det var jo således, det var sagt af Bjørnson fra først af —: vi tror ordet, men kun ikke i den samme betydning som den uoplyste kristenhob, vi har den rette åndelige opfattelse deraf? „Ærligheden“ her er det ikke så lige at afgøre. Den kan ikke afgøres efter ordets bogstav. Man må ty til et subjektivt skøn og tage hensyn til „dels vedkommende vranglærers subjektive forhold til sin fortolkning, dels den bedømmendes subjektive skøn over, om den anden ærlig kan påstå, at han tror.“

Med andre ord, der kan komme tilfælde, hvor man — selv med Birkedals udgangspunkt — ikke kan fastholde påstanden om, at trosordet blot efter ordlyden lader sig ubetinget bruge som dommer over al slags fornægtelse. Enhver dom i disse ting må fældes „åndeligt“. Det er „ikke troens ordlyd, men den åndelige indsigt i det, som ordet lyder på, og den derved vundne kendskab til Jesus Kristus selv, som skal dømme sandheden og løgnen imellem.“

Striden om trosordets brug mellem Sk. Rørdam og Birkedal (og andre: A. Leth, O. Møller og Thomas Rørdam navnlig¹⁾) opfattedes, som lå der en meget dyb kløft bag ved. Jeg kan ikke andet end meddele nogle brudstykker af et brev fra høj-

1) Se navnlig: A. Leth: „Åbent brev til dr. Skat Rørdam“, Dansk kirketidende 1879 nr. 45—46. O. Møller: „Om at tilkende og frakende kristennavn“, smstds. nr. 50. Th. Rørdam: „Om kristennavnet“, smstds. 1880 nr. 9. O. Møller: „Om udelukkelse af menigheden“, smstds. nr. 12. V. Birkedal: „Inde og ude“, smstds. nr. 18.

skoleforstander C. Grove til Birkedal af $21\frac{1}{2}$ 1880, hvori han gør denne rede for stillingen til den både udenfor og i Vartovkresen i København, men må forøvrigt lade meddelelserne stå ved deres værd. Efter at have sagt, at efter hans mening følte Rørdam sig til sidst „halft overunden“ og „vist er det, at han er det“, fortsætter han: „Udenfor den grundtvigske kres har man, så vidt jeg har hørt, f. eks. i bispegården, hele tiden fundet hans standpunkt halft og uholdbart, medens flaget, De her har tonet, dør er blevet erkendt for at være et virkeligt flag, hvorunder der kan sejles. En af vore bekendte jurister, som ikke er grundtvigianer, men en alvorlig mand, har udtalt det samme til en af mine venner; og der er næppe tvivl om, at den opfattelse af de to standpunkter er den almindelige blandt tænkende og alvorlige ikke-grundtvigianere. — Hvad Grundtvigs venner her i byen angår, så har det lige fra vennemødet af været til største forundring for mig, at de har stået, som de har gjort. Spørgsmålet har naturligvis været på bane mange gange og overalt . . . Man har for det første slet ikke kunnet tænke sig, at Rørdam kunde tage fejl i en saadan sag. Derfor blev det i begyndelsen påstået, at der ingen uenighed var til stede mellem Dem og ham. Denne position kunde jo imidlertid ikke holdes ret længe, og jeg har navnlig hos Larsens¹⁾ gjort mit til at vise, at modsætningen er meget stor. Ikke desto mindre er der ikke få, som stadig holder på Rørdams standpunkt, og grunden er efter min opfattelse den, at Rørdam har i sine stykker udtalt adskilligt godt,

1) Handskemager N. F. Larsens.

særlig i retning af at tage det alvorligt med tilegnelsen af dåbspagten. Det har mange betragtet som hovedsagen i hans stykker, og de har så lukket øjnene for den egenlige hovedsag. Men der er ganske vist også andre, som føle sig tiltalte af hans grundpåstand, fordi de finder den så mild og tolerant. — Allerede på vennemødet var det meget klart, at en stor del følte sig tiltalt af S. Rørdam. Det viste sig især ved den uro, der mærkedes under Th. Rørdams indsigelse og den ængstelige omhu, hvormed Brandt i sit slutningsord søgte at dække over uenigheden, bidrog ikke til at klare sagen for folk. Brandt har siden erklæret sig væsenlig enig med S. Rørdam, og det samme er tilfældet med Fr. Nielsen. For mange har naturligvis disses holdning været bestemmende, og jeg kan snart nævne dem, som hurtig kom på det rene og stod på grundtvigsk side; ti det er ikke mange . . .“

Muligvis eftertiden dog vil lægge vægten andetsteds end her er gjort.

Dels var uenigheden mere teoretisk end praktisk. Rørdam gjorde bestemt skel mellem at „frakende kristennavn“ og „ikke holde brodersamfund med“ og er enig med Th. Rørdam og Birkedal i, at „vi kan ikke holde brodersamfund [ɔ: nadversamfund] med dem, der fører ukristelig lære, selv om vi dog ikke tør frakende dem kristennavn.“ Og Birkedal erklærer overfor Otto Møller, at han ikke vil strides med nogen om retten til at føre „kristen“-navn, eftersom vi dog ikke er døbt til dette navn.¹⁾ Mon ikke Otto Møller i et brev til Birkedal af 3/6 1880 rammer

1) „Dansk kirketidende“ 1880, sp. 283.

det rette, når han skriver, at Birkedals egne udtalelser har bestyrket ham i den antagelse, at „vi strides kun om ord, at med at: udelukke af kirken og at: afbryde samfund med“ mener vi omtrent det samme? Der er en „grænse . . . hvor vi må nødes til at gøre brug af tugt for forargelsens skyld . . . Men i mine tanker er der forskel på at holde tugt omkring Herrens nådemidler og at forkætre, at holde tugt inde i kirken og sætte udenfor den.“ — Og Birkedals tanker om trosordet som dommer gik heller ikke videre end til med det at „holde tugt omkring Herrens nådemidler.“¹⁾

Dels havde Rørdam ingenlunde til hensigt at slappe trosordets myndighed, men tværtimod at kalde til respekt for dets åndelige brug.

Han angiver grunden²⁾ til, at han har fremdraget denne sag, at være den, at han har villet advare den kirkelige anskuelses venner mod „to skær“, som den let kunde komme til at strande på — de samme skær, som jeg har peget på i begyndelsen af dette stykke. Det er disse, at, når man kun har troens ord, så kan man tilsidesætte hele menighedens åndelige arbejde fra apostlenes dage og „ved egen spekulation konstruere hele den kristelige sandhed,“ og derefter „ganske trygt lade sig bære ned ad strømmen“ i „det endeløse mennesketog“³⁾ og af døgnets forskellige strømninger: der er jo „noget af Gud“³⁾ i dem alle. Den iagttagelse kan let gøres — og den er allerede gjort — at „ett er holde sig til trosordet, et andet at holde sig til Jesus Kristus vor Herre og frælses i dette ord“. Det egentlige øje-

1) Jfr. ovfr. s. 24 — 2) „Dansk kirketidende“ 1879, sp. 782.

— 3) Bjørnsonske vendinger. —

med med hans foredrag er „at udtale og indskærpe, at uden således at leve i troens ord, kan dette hverken blive til saliggørelse eller værn i nogen henseende.

For disse „gyldne ord“ takker Birkedal „af hjertet“ og gør altsaa fælles front med Sk. Rørdam imod al den slags misbrug af „mundsordet“ som også Grundtvig selv på det eftertrykkeligste har advaret imod i efterskriften til „Den sande kristendom og kristendommens sandhed“ 2den udg. 1865.¹⁾

Enigheden på dette punkt opvejer sikkert nok uenigheden i det andet, i og for sig lidet praktiske spørgsmaal.

Og således stiller Rørdam og Birkedal sig netop ryg mod ryg i kampen mod en fælles fare, der ikke er udebleven.

Til ovenstående knytter sig naturligt følgende fortælling om noget, der tildrog sig i Ryslinge valgmenighed i efteråret 1877.

Under forhandlingen med Rørdam siger Birkedal et sted, at han „havde haft brug af rettesnoren“ (trosordet som „ueftergiveligt vilkår“), om han end havde følt, hvor svært det var.

Der var i valgmenigheden nogle få, som ikke kunde forlige sig med den tanke, at dette vort kødlegeme kunde opstå, og som derfor kom på kant med den ligefremme mening af ordlyden i leddet om „kødets opstandelse“. Igennem flere samtaler med hovedmanden iblandt dem — førte dels af ham,

1) S. 429. Grundtvig kalder dem „gnostiske“ vildfarelser.

dels af hans medhjælper — måtte dette stå Birkedal klart, at der forelå en nægtelse af dette ledd; det blev udtrykkeligt udtalt, at kød, der forrådnede, ikke kunde opstå. Det var desuden ikke godt andet end at få indtryk af, at dette hang sammen med nogle sværmeriske forestillinger om, at „kødet“ var noget ondt, vi bar på, noget som i ingensomhelst skikkelse hørte hjemme i Guds rige. Det hele var vist nærmest et udslag af en slags „åndighed“ (spiritualisme), som ligger en vakt Fynbo nær. Den nævnte mand havde det med syner, og han havde bl. a. set sig selv som opstanden og var da kun „et eneste gennemsigtigt hjærte“. En anden mand iblandt dem betegner deres tankegang således: Birkedal siger: „Det er denne hånd og disse mine øjne, der skal opstå“: men de siger: „Det er et nyt legeme, et åndeligt legeme“. Dette lyder jo nok så apostolisk; men spørgsmålet er jo, om det er det gamle kødlegeme, der „åndeliggøres“ i opstandelsen, eller om der dannes et helt nyt legeme, uden at Gud bruger det gamle legemes støv dertil. Dette med det „gennemsigtige hjærte“ synes jo ikke at kunne passe engang til lighed i skikkelse mellem det gamle og det ny legeme.

Det var ikke blot i præstegården, at disse ting vakte uro; det var også ude i menigheden. I menighedsrådet enedes man om, at nogle af dets medlemmer — iblandt dem var den gamle, højagtede Tyge Hansen i Ferritslev — skulde gå ud og tale med Jørgen Nielsen — sådan hed den nævnte mand. De kom til samme opfattelse som Birkedal, at „kødets opstandelse“ nægtedes, og der var i det

hele fuld samstemning mellem præsten og den langt overvejende del af menigheden i denne sag.

Efter samråd med menighedsrådet sammenkaldte Birkedal så til et almindeligt menighedsmøde en søndag eftermiddag i Jens Hansens (broder til Tyge H.) gård i Eskildstrup.

Gårdsrummet var fuldt af folk. Birkedal stod i husdøren og talte om kødets opstandelse efter troens ord og den hellige skrift og den uadskillelige forbindelse mellem dette ledd af troen og Herrens bord. Det var her, at han strakte sin hånd ud og sagde: „Det er denne min hånd og disse mine øjne, som skal opstå og se mine kære.“ Han meddelte forsamlingen alt, hvad der var forhandlet med Jørgen Nielsen og rettede til sidst det spørgsmål til denne, om han fastholdt sine udtalelser. Istedetfor Jørgen Nielsen trådte præsten for det sogn (N. A. Buchwaldt i S. Højrup), hvori han boede, frem og bad om ordet for at sige, at han, ved at tale med manden, havde fået det indtryk, at han var forvirret og uklar og ikke mente noget, der stred mod troen. Ufortøvet spurgte Birkedal da: „Jørgen Nielsen! vedkender du dig dette?“ Vi hørte et svagt „ja“, og, uden at betænke sig, rakte Birkedal ham da straks sin hånd, som han modtog, og sagde: „Ja, så rækker jeg dig broderhånd!“

Der var ikke så få i gården, som rystede på hovedet og sagde: „Det gik Birkedal vist for let til.“

Men meget snart efter meldte de pågældende — tre familier var det — sig selv ud af valgmenigheden. Birkedal havde i den anledning atter en samtale med Jørgen Nielsen, hvori han (J. N.) fastholdt sit forrige, at en opstandelse af kødet var

umulig. Birkedal måtte opfatte det, som om han tog det „ja“ tilbage, han havde givet i Jens Hansens gård, og at sognepræstens forklaringer altså havde været mere velvillige end træffende. Men nu var han og de andre jo ikke længere medlemmer af Ryslinge valgmenighed, og Birkedals ansvar som præst for dem bortfalden, til stor lettelse for ham.

Men nu hændte det, at pastor Buchwaldt kort efter bad Birkedal om at tage sig og hustru til alters i S. Højrup Kirke. Da Birkedal ved absolutionen vendte sig om fra alteret, så han Jørgen Nielsen ligge der, uden at nogen havde sagt ham, at han vilde være der. Ingen vil dog vist kunne finde noget urimeligt i, at Birkedal ikke uden videre kunde gå ind i situationen, der jo ikke vel kunde opfattes anderledes end som et forsøg på at tvinge en præst til at handle mod sin overbevisning. Rimeligvis har Buchwaldt ikke kendt noget til Jørgen Nielsens sidste samtale med Birkedal, og Jørgen Nielsen atter vist sin „uklarhed“. Men Birkedal vilde have slået sig selv på munden, hvis han uden videre efter det tilgæede havde taget ham til alters. Han gjorde nu dette, at han gik hen til ham og spurgte: „Tror du på kødets opstandelse?“ Atter sagde manden „ja“ som i Jens Hansens gård og blev så betjent af Birkedal. Men da jeg — en del år efter på given foranledning¹⁾ — gav offentligheden en meddelelse om sagen, skrev han til mig, at jeg skulde sige, at det skulde han ikke have gjort; han „skulde bare gået ham stiltiende forbi“, også for at

1) „Tidens strøm“ 1889, nr. 25. — Se også nr. 27. Anledningen var en artikel af M. Pontoppidan: „Salighedsvilkår“ — i nr. 22.

tilkendegive, at det var en usømmelighed at komme på denne måde, men mest fordi han ved sit spørgsmål lagde et tryk på manden, som i øjeblikket måtte føles som „en moralsk tvang“.

En af de nævnte tre familjer gik senere tilbage til Ryslinge valgmenighed, dog ikke i Birkedals tid; Jørgen Nielsen blev hos sin sognepræst, den tredje rejste til Amerika.

Historien vidner om, at Birkedal på ingen måde brugte „tømmermandsmålestokken“, men som han tog menighedens „kristelige bevidsthed“ i brug, var han også såre villig til at strække sig så langt som muligt overfor hvad der blot kunde tænkes at være uklare meninger. Men grænsen måtte han sætte ved bekendelsen af selve trosleddets udtryk, uden at opkaste sig til dommer over hjærtets ærlighed i denne.

Forhold til folkehøjskolen og Santalmissionen. — Syvtiårsfest.

I disse år var det, at den grundtvigske folkehøjskole, som også Bjørnson så hen til som våben- drager for den nye „religionsforkyndelse“, voksede sig stor og stærk.

Birkedal stod ikke blot i et nært ydre forhold til den skole, Kristen Kold i 1851 byggede på Ryslinge mark, men den danske folkehøjskole havde i høj grad hans hjærte.

Og hans håb. Husk forhandlingerne med Ploug om den gamle „intelligens“ og den nye „folkedannelse“! Hovedværkstedet for denne så han i folkehøjskolen.

Det var imidlertid såre langt fra, at denne skole i sig selv frembød et helstøbt billede af sin oprindelige idé. Kolds skole tog ikke blot et nyt udgangspunkt; den gav alle de følgende skoler et andet præg end det, Grundtvig havde tænkt sig ved „skolen i Soer“, og som Rødding højskole i Sønderjylland nærmest var dannet efter. Mens Grundtvig uforbeholdent udtrykte sin glæde over Kolds indskud i sagen, stod Kold mere end kritisk overfor

højskoletanken i dens tidligere skikkelse. En af hans første fire elever på skolen ude på Ryslinge mark tog senere som elev til Rødding højskole, men måtte bagefter høre grumme ilde af ham derfor. Den er jo „kun til at fordærve folk med, — du har jo tabt din varme og din kærlighed, og alt hvad du siger, er ikke andet end noget pjat“, skrev Kold til ham.¹⁾

Ved Kold blev folkehøjskolens arbejde så godt som udelukkende lagt på lærerens personlighed gennem mundtlig meddelelse. Senere slog Ludvig Schrøder fast, at folkehøjskolen som en „fri skole“ aldrig kan blive en „fast indretning“, der går efter visse bestemte regler. Man må rette sig efter folkets trang, forskellig til forskellige tider og steder, og de personlighedens ævne, som er til stede²⁾. Unægtelig et noget bølgende grundlag!

I første årgang af „Højskolebladet“ findes et referat af en tale af den samme mand ved et skolemøde i Århus³⁾, som er betegnende for den stilling og værdi, man tillagde det „historisk-poetiske“ foredrag. Hvorfor, spørger han, har minderne hverken i Valdemarstiden eller på reformationstiden formået at skabe folkelivet en varig fremtid? og finder svaret i, at det var, fordi de spærredes inde i en bog, der endda var skrevet på latin (Sakse). De havde ikke åndsordet til deres redskab, og kun gennem åndsordet, o: de „historisk-poetiske“ foredrag skabes storværker. M. a. o. det var folkehøjskoler, der fat-

1) „Dansk folkeblad“, udg. af V. Birkedal, redigeret af Rs. Hansen, nr. 85. — Meddelelsen — gårdejer og forfatter Lars Frederiksen — var selv vedkommende elev. — 2) Se referat af et foredrag i „Hejmdal“ 1872, nr. 102. — 3) 1876, nr. 5.

tedes disse stortider i vor historie. Var ungdommen i disse „mindets klostre“ kommet til møde med bedriftens pris i åndsfulde foredrag, så havde stortiden forlænget sig ud over det korte tidsrum. — Men uden hensyn til, at en latinsk bog dog aldeles ikke kunde spærre vejen for levende overlevering, ligger her det spørgsmål snublende nær: hvorledes voksede dog selve bedriftens mænd op både i Valdemarstiden og på reformationstiden, siden de jo dog ikke havde højskoler at gå på? Det ligger nær at svare, at den egenlige „mindets strøm“ ikke just forplanter sig gennem skjalde og foredragsholdere, men gennem selve bedriftens mænd og deres spor i det virkelige liv, især i hjemmets grund, mens en overvurdering af digter- og talerævnen ikke kan frigøre sig for et præg af det blot æstetiske, der uundgåeligt følger med, hvor indbildningskraft og boglæsning er mellemeledd mellem os og selve virkeligheden. — Hvis man ikke vilde nøjes med at svare, at store tider og gode mænd skaber Gud, som han vil; og lader han det være, kan det ikke nytte, at vi „forplanter“ dem af os selv.

Skal der oprettes skoler som „mindets klostre“, da vil de ringe dage meget snarere kræve arnesteder, hvor flammen sænker sig som bunden varme i omhuen for jævnt og ligetil at lægge folkets og fædrelandets historie og forhold frem, som de er, hvor med andre ord poesien, d. v. s. lyriken i den enkelte personlighed træder tilbage for historien selv og kundskaben om den.

Således tænkte Grundtvig sig oprindelig „højskolen i Soer“ med et så åndsfuldt ord selvfølgelig, som der var kræfter til.

For Birkedal, for hvem det levende forbillede selv var den bedste taler, var poesien ikke æstetik, men dåd, ikke givet til nydelse, men vej fra handling til handling. Hans opfattelse af højskolens arbejde var denne, at det skulde give de unge „uforglemmelige indtryk af, at der er et uforgængeligt åndens og sandhedens indhold i tilværelsen“ og „give disse uforglemmelige indtryk et udtryk i deres personlige liv og virksomhed.“

Disse ord faldt på det store møde, som højskolens bedste mænd havde indvarslet til i Tivoli koncertsal d. 10.—11. april 1878 for at slå til lyd for en udvidelse af den i retning af Grundtvigs oprindelige tanke, den statsoprettede „højskole i Soer“. ¹⁾

Grundtvig selv, sagde L. Schrøder, havde på sine gamle dage talt om nødvendigheden af dette „brændpunkt“, „Kristian d. 8des skole“. Grundtvigianismen kræver „en sammenhængende anskuelse“, ikke mindre end positivismen. Samtidig med universitetets 400årsfest (i 1879) forbereder vi nu en sådan skole, der — ligesom universitetet har ført strømningerne fra den store verden til os — skal hjælpe til, at vi kan komme til at yde den store verden en tjeneste til gengæld.

J. Nørregård slog fast, at skolen skulde være en statsskole. Dens opgave kunde ingen privatskole løse. Den skulde være en national skole for alle, ikke præget af en enkelt, betydelig mand, men med plads for jævnbrydige kræfter. Dog skulde det af 10 mænd bestående lærerråd samles således, at der

¹⁾ Se „Højskolen i Sorø“, beretning om mødet i København 1878.

først udtages 3 mænd af den grundtvigske retning; disse skulde så vælge de andre, og lærerrådet skulde vedblive med at udfylde sig selv.

Også Birkedal holdt på mødet en større tale¹⁾ til forsvar for „den højskole, vi har“, men også for den nye statsskole: „før Sorø har Grundtvigs tanke ikke nået sin afslutning.“ Dog har hans tale størst interesse for den kritik, den indeholder af navnlig den Schrøder'ske undervisningsmåde på Askov²⁾. På ham er det nemlig, Birkedal tænker, når han gengiver en samtale, han havde haft med en af de mest fremragende højskoleforstandere om, hvorledes „ansvaret for ånden“ skulde vækkes. Schrøder havde sagt, at han havde nok i at få lykke til at tale et varmt åndsord, som kunde synke; da vilde ånds-

1) Trykt i „En folkelig julegave“ 1879. — 2) Jeg må have lov til at nævne, at jeg i et lille stykke: „Striden mellem Grundtvigs venner“ i „Højskolebladet“ 1876, nr. 32, allerede kortelig havde belyst den her skildrede modsætning, — et stykke, der gav J. H. Monrad anledning til følgende brev: „Jeg følger ikke med Højskolebladet og så derfor først i dag din opsats fra 10de november; den „ny tanke“ er mig ikke så ganske ny, om end udtrykket for den var nyt og godt. Men den sag må i det hele klares! Den, der fuldt kunde klare den, kunde måske siges at gætte gådeordet, der er givet vor levealder; men når virkelig folk lever uden at mærke spørgsmålet („ny tanke“), så sover de dybt i den blødagtige grundtvigianismes sagapuder, og så skal de vækkes! Skriv derfor mere om sagen! Kan du ikke få rum i „Højskolebladet“, så lav selv et blad; med Birkedal i ryggen måtte det kunne gå; og kan det styrke dig, så skal mine journalistiske ævner stå til rådighed som tjenende ånder. Nok sagt! Lad ikke sagen falde hén! Din J. H. Monrad.“ — Jeg må med skam bekende, at det i et følgende stykke af mig: „Græsk-nordisk“ ikke lykkedes mig at vække nogen eller nogens opmærksomhed.

kravet kaldes frem af sig selv, uden udtrykkelig at betones. Efter Birkedals mening kunde dette kun gælde, hvis vi stod overfor en menneskenatur, i hvilken sjælens kræfter var i uforstyrret ligevægt, men ikke, når vi står overfor den syndige natur, vi nu engang har. Og, er der ikke bare nydelse, men også kraft i ånd, „hvorforskal det så ikke siges og foreholdes os . . . at ånden er en livskraft, der vil stålsætte til karakter og sluttet personlighed?“ Ånden må kunne „gribe os i vor viljes sæde“. Vi må kunne føle, at den „kræver et helstøbt menneske“. Dette skulde der i en særlig grad slås til lyd for på højskolen, „ikke som et lovens bud, ti så viger ånden, men som et evangelium. Ti det er et glædeligt budskab for os mennesker, at vi har den værdighed at kunne stå frem til dette ansvar for ånden“. „Forloren åndrigheid er det værste af alt“ . . .

Tillige bad han højskolerne indtrængende om at fremme „arbejdets glæde“ hos sine elever. Uden selvarbejde kunde et menneske aldrig få mere end et „snu af herligheden i et højere åndsliv“. Og han påkaldte sin erfaring fra friskolen for, at „der er noget for eder (højskolelærerne) at gøre.“

Schrøder påberåbte sig magten i det „synkende“ åndsord. Birkedal krævede tillige det „løftende“ åndsord gennem fremstilling af levende forbilleder i karakter-idealets klare omrids. På et lærermøde i avgust samme år på Askov — hvor Schrøder iøvrigt udkastede planen om denne skole som udvidet „folkehøjskole“ og Nørregård sluttede sig til den — holdt Birkedal et foredrag „om farerne ved et liv i åndelig nydelse“. Såvidt jeg for-

stod det, opfattede Schrøder nærmest Birkedals advarsler som fremgæede af hans politiske stilling til venstre. Men det var jo Birkedals almindelige åndsånskuelse, der lå til grund for hans politik og ikke omvendt, — hvad han forøvrigt også på højskolemødet i april søgte at klargøre.

Dette møde førte ellers ikke til noget resultat for statshøjskolen i Sorø. Den unge hedspore M. Pontoppidan angreb i „Højskolebladet“ stærkt Nørregård for nogle udtalelser — i anledning af V. Pingels bog: „Om hovedmanglerne ved den lærde skole“ — angående værdien af et samarbejde mellem den klassiske dannelse og den folkelige oplysning — og havde sikkert adskillige med sig, når han udtalte, at „oplysning og højere dannelse kommer ikke hinanden ved, eftersom det sidste er en formørkelse af det bedste i os.“¹⁾ I rigsdagen skrinlagdes et forslag af kultusminister Fischer om oprettelse af en realhøjskole i København (C. Bille holdt stærkt på dens beliggenhed i Sorø, i hvert fald ikke i København), vel nærmest ud fra den tankegang hos venstre, C. Berg gav ord med at sige, at vistnok skulde man ikke forlange, at slig en skole skulde være udelukkende grundtvigiansk, men dog at grundtvigianismen skulde være surdejen i den; og da man ingen sikkerhed havde derfor, var det bedst at blive i det spor, højskolen allerede gik i.

Det var rimeligt, at man ikke ønskede Grundtvigs højskole i hænderne på en modsat åndsretning. Men det var dog for snævre grænser, man drog,

1) „Højskolebladet“ 1879, nr. 12.

når Schrøder lod en mand som A. D. Jørgensen forstå, at han ikke kunde være medarbejder under fuldt frie vilkår¹⁾. Birkedal nævnede udtrykkelig denne mand som selvskreven dertil. Han havde gjort hans bekendtskab gennem højskolen i Ryslinge, hvor A. D. Jørgensen flere gange holdt foredrag og var da også ved disse lejligheder gæst i Birkedals hus. Birkedal satte overmåde megen pris på hans fædrelandshistoriske foredrag, skønt de var langt fra både den national-liberale og den grundtvigske stil. A. D. Jørgensen blev også medarbejder i det af Birkedal fra efteråret 1879 udgivne blad: „Dansk folkeblad“, som vi ret snart vil stifte bekendtskab med.

I disse år var det også, at Birkedal blev knyttet til Santalmissionen.

I året 1841, da han var præst i Sønderomme, blev der på hans foranledning stiftet en missionsforening for det sydlige Jylland, i hvilken han vedblev at være sjælen, indtil han i 1849 forlod Jylland. En af deltagerne i foreningens arbejde (H. Sveistrup) har skrevet herom, at „om hedningerne i det fjærne vandt stort ved denne virksomhed, skal jeg lade stå hen; men vist er det, at disse møder, navnlig mens Birkedal var deres leder, virkede meget til oplivelse i store krese her hjemme.“²⁾

Fra Ryslingetiden afbrødes Birkedals virksomhed for ydre mission. Den nye tidsudvikling i Danmark efter 1849 lagde fuld beslag på hans kræfter uden-

1) Se A. D. Jørgensen: „En redegørelse o. s. v.“ s. 141—42.

— 2) L. Nye gård: Vilhelm Birkedal I, s. 272 ff.

for hans præstegærning. Efter sin afskedigelse 1865 fik han fuldt op at gøre med at fæstne den lille frimenighed i Ryslinge som et nyt ledd i folkekirken, og atter igen derefter kastedes han ind i hele den kamp, som vi har fulgt ham i i det foregående.

Bevægelsen imod det danske missionsselskab i 1870¹⁾, da den Løventhalske mission skilte sig ud fra det, deltog Birkedal ikke ligefrem i, men han bifaldt den, delte Løventhals missionssyn og støttede hans arbejde med sit bidrag.

Når han imidlertid ikke i al denne tid havde taget del i nogen virksomhed for ydre mission, og når han heller ikke trådte stærkere frem ved denne lejlighed, må grunden søges dybere end i udvortes hindringer. Hvad der i den Løventhalske missionsbevægelse så stærkt var kommet frem: ikke et missionsselskab med pengene først og så manden, men manden først og så pengene, dette måtte Birkedal også kræve. Men den mand, han skulde give sit hjerte som evangelist for hedninger, måtte være en mand, der gav ham indtryk af at kunne forkynde det gamle evangelium om synd og nåde fuldt ud i Jesus-frælsersnavnet, ikke blot have sit missionssyn i orden.

Og en sådan mand fandt Birkedal for sig først i Hans Peter Børresen.

Det er umuligt her at fortælle Santalmissionens historie, ej heller er det hensigten at fortælle missionsarbejdets historie herhjemme. Det er kun Birkedals plads i den, der skal tydeliggøres, til belysning

¹⁾ Se navnlig beretningen om missionsmødet i København 25.—26. oktober. „Dansk kirketidende“ 1870, nr. 44—46.

af hans kirkelige personlighed og af betydningen, som dette arbejde havde for ham.

Børresen kom til Danmark i året 1876. Første gang Birkedal hørte noget om ham, var fra et møde i Svendborg om efteråret; og det, han hørte, vakte hans noget tvivlende spørgsmål om, hvad denne mand dog kunde være.

Det store grundtvigske helligtrekongermøde på Ravensborg 5. juni 1877, hvor C. I. Brandt forespurgte Børresen om hans og Santalmissionens forhold til dåbspagten¹⁾, gjorde ham ikke klogere. At det Guds ord, hvori Santalerne skulde „finde Herren“, var bibelen, som Børresen sagde, og at det strak til, at læse denne for dem, der ikke selv kunde læse, var ikke for ham som for Børresen „totalt kristeligt“.

De to mænd traf hinanden første gang — det jeg véd — paa et møde i Kolding den 31te maj og 1ste juni, hvor P. C. Kierkegaard prædikede og Birkedal og Børresen med andre talte i den gamle slotsgård for ca. 2000 mennesker. Birkedal talte om det dybe suk efter nåde, som kun kan stilles tilfreds, når hjertet i forsagelsens og troens ord finder den nåde, som vor Herre Jesus Kristus har förhvervet os²⁾. Her fik han Børresen kær og gav ham — trods afvigelsen i det kirkelige syn — sin fulde tillid for den helstøbte kristelige personligheds skyld, han fandt i ham. Og Børresen fortalte, at man oppe i Norge havde advaret ham mod Birkedal, „denne farlige mand, som opfandt frimegheder og ordinerer præster“, men da han havde

1) „Dansk kirketidende“ 1877, nr. 3—4. — 2) Smstds. nr. 29.

lært ham at kende, havde han flere gange måttet sige til sig selv: „Bare jeg var som Birkedal!“¹⁾

I slutningen af sommeren kom Børresen på besøg hos Birkedal. Ved afskeden i sin havestue tog Birkedal Børresen om halsen og sagde med dæmpet, inderlig stemme: „Ja, vi har lært meget af Dem, men jeg håber også, at De har lært noget af os.“ Han mindede om trosbekendelsens brug ved dåben. Og Børresen svarede: „Jeg lover Dem, pastor Birkedal, at fra nu af skal ingen Santal af os blive døbt uden på det hele pagtens ord.“ Dette stod jeg ved siden og hørte. Og på Santalmissionsmødet i Kasinos store Sal d. 31. septbr.²⁾, hvor bl. a. Frimodts røst blandede sig med Birkedals, gav denne Børresen og hans gærning sin offentlige tilslutning. Som Victor Emanuel ved det første møde med Garibaldi efter Italiens befrielse ved denne kunde sige det ene ord: Tak! så havde han heller ikke andet at sige Børresen end dette. Han havde straks i Børresen fundet en mand, der gav sig helt hen i sin sag og i hvis mund Jesu navn havde sin fulde klang. Og nu var hans tvivl om, hvordan vi (o: Grundtvigs venner) skulde stille os i forhold til denne Guds gærning, hævet ved det ovenomtalte løfte, Børresen havde givet.

Tre uger efter ordinerede biskop Martensen Børresen i Frue kirke med en tale, som — efter referatet³⁾ — Birkedal godt kunde have holdt. Han sluttede med at mane til „aldrig at vige fra troens grund, som er kirkens grundvold, den apostoliske

1) „Højskolebladet“ 1877, nr. 38. — 2) „Dansk kirke-tidende“ 1875, nr. 35 og 36—37. — 3) Smstds.

tro, men blive ved Guds rene ord og Herrens sakramenter.“ Og Christian Richardt sang:

„Sig dem, at på Kristi stamme
er vi kun en ældre gren;
troen, håbet er det samme,
kærligheden er kun én

Sig dem, vi har sammen dåben,
sammen altrets nådefavn,
samme kamp og samme våben,
samme bøn i Jesu navn!“

Snart efter dannedes Santalkommittéen, hvor Birkedal blev formand. Det gik ikke af uden rivninger med det danske missionselskab. Stærke ord kunde anføres, som faldt under fire øjne og i privat brevveksel. Men de har ingen betydning og vilde med urette drages frem nu. Det gamle selskab, skrev V. Holm i Gladsakse, „var ikke glad ved“ oprettelsen af Santalkommittéen; det frygtede — som ved Løventhals sag i 1870 — for at den skulde gøre afbræk i dets arbejde, og kommittéen så i selskabets hele virksomhed en hindring for et levende missionsarbejde. Birkedal brugte sin indflydelse til at jævne vanskelighederne. Der var yngre og ivrigere medlemmer af kommittéen (Th. Rørdam, cand. theol. V. Jakobsen og pastor L. Hertel), som jævnligt trængte til hans dæmpende hånd; og den blev anvendt. Hans navn havde en god klang blandt alle de kirkelige retninger i Danmark og havde samlende magt. V. Jakobsen skriver i et brev til ham om den „majestætsstilling“, han indtog. Da Birkedal afviser dette udtryk, svarer Jakobsen, at hvad han mente dermed var, at der „hverken i vor

egen lejr eller hos de andre kirkelige retninger var nogen, hvis navn udenfor deres egen lejr har hos alle en sådan fuldlødig kirkelig klang og karakter som Deres (P. Kierkegaard ikke undtagen).“ Han mener, at den eneste, der i nogen måde kunde måle sig med ham i almindelig anseelse og agtelse, er biskop Martensen; men Martensen bliver på sine „afmålte embedsmærker“ og kommer ikke længere end til „at foretage sig en lille spaseretur på Københavns gader“. I tilslutning hertil fortæller han følgende anekdote. Ved et middagsselskab i bispegården, hvor Skrefsrud var tilstede, var Birkedal blevet angreben; men Martensen protesterede og sagde: „Sig ikke noget ondt om min ven Birkedal; han er en hædermand, som jeg elsker.“

Noget efter Børresen kom Skrefsrud til Danmark. Det er sikkert et spørgsmål, om Birkedal havde stillet sine kræfter til Santalmissionens rådighed, om han ikke forud havde lært Børresen at kende, hvem Skrefsrud i et brev kalder „denne ædle Nathanaelssjæl“, med hvilket udtryk han netop lige traf, hvad der drog Birkedal til Børresen. En Nathanaelssjæl var Skrefsrud, med sine langt større åndsævnere, visselig ikke. „Dér sidder Deres fjende, Skrefsrud!“ sagde Birkedal engang til ham, idet han satte pegefingern på hans pande. En anden gang brugte Skrefsrud det billede, at bag troens skjold måtte vi gæmme hele vor person; stikker vi blot panden op over skjolderanden for nysgærrig at kigge ud, har vi straks en af den ondes gloende pile i den. „Det er netop Deres egen fare,“ sagde Birkedal. Dertil kom, at Skrefsrud engang havde ladet sig omdøbe af baptisterne for gennem dem at

skaffe sig adgang til missionen for Santalerne. Forbindelsen med baptisterne var brudt — også under ret uklare omstændigheder. Men sin gendåb havde Skrefsrud aldrig med rene ord bedet, som Birkedal udtrykte det, menigheden om forladelse for. Han gjorde kun noget lignende med den som senere med frimureriet, — han dækkede sin stol, men trådte ikke ud af det. Imidlertid måtte Birkedal anerkende hans grundlæggende betydning for missionsarbejdet, og med Børresen bagved sig fik også Skrefsrud hans tillid. Ved et missionsmøde i Vestjylland var jeg sammen med Skrefsrud. Ved bordet talte denne om Børresens gærning som ett og alt derovre. Da sagde en (det var den gamle pastor J. H. Plesner i Vedersø): „Men hvordan forholder det sig egentlig? Når Børresen er her, siger han, at det er Skrefsrud, som er alt.“ Hvorpå Skrefsrud kastede kniv og gaffel og med et mørkt, lynende blik udslyngede: „Det er ikke sandt, det er i evighed ikke sandt; alt hvad jeg er, skylder jeg Børresen.“ Erkendelsen af, hvad der var sandt i dette noget forstærkede udtryk for forholdet mellem de to mænd, og ved siden deraf erkendelsen af de store ævner, der gennem Skrefsrud kom missionen til gode, utvivlsomt i fuld redelighed, afgav grundlaget for Birkedals tillid til denne mand, hvem han dog i et brev til Fr. Nielsen siger, „jeg aldrig har været betaget af,“ og hvis „veltalenhed ikke er af den slags, som tiltaler mig særligt.“

Da det blev bekendt, at Skrefsrud var frimurer, gav det anledning til et angreb, som nær havde rokket Santalmissionens stilling herhjemme i sine grundvolde. Angrebets fører var prof. Fr. Nielsen.

Det fremkom dels i artikler i „Dansk kirketidende“ ¹⁾, dels i et særskilt skrift: „Frimureriet i Norden“ og dets indhold kan sammenfattes deri, at det vel ikke kan benægtes, at logen kunde yde en og anden hjælp i sædelig henseende og til religiøs påvirkning. Men alt, hvad den således virkede med, var et lån fra kristendommen, og den blev en ligefrem „hindring for en levende tros frembrudd ved at gøre påstand på at indtage en særstilling ved siden af eller i grunden over menigheden“. „Den gør krav på at være det, som den kristne kirke er.“ Når angrebet tillige ramte „mange kristne mennesker, som „er forfaldne til en menneskeforgudelse, der hverken er sund eller kristelig“ ²⁾, sigtede det ligefrem disse for at sætte hensynet til Skrefsrud over hensynet til Herren.

Birkedal delte Nielsens syn på frimureriet, men mente ikke, at selve Santalmissionen burde undgælde for Skrefsruds „skæve skridt“. Det var ham pinligt, at sagen havde fået den offentlige behandling, den havde fået. Da senere missionær Pahles ondartede angreb på hele missionens ledelse fremkom, gjorde Birkedal sit bedste for, at de skulde behandles med tavshed fra kommittéens side. Man kan betvivle rigtigheden heraf af flere grunde. Men her kunde der ikke ties. Hvor spændt situationen var indenfor selve kommittéen, kan ses af et brev fra N. J. Termansen til Birkedal af ¹⁰/₁₂ 1882. Termansen fortæller, at han med stor glæde havde læst et brev, hvori Børresen erklærede, at han for sin del stod helt udenfor det „mureriske uvæsen“

¹⁾ 1882, nr. 13–14. — ²⁾ „En personlig erklæring“ smstds. nr. 23.

og indtil nu havde været uden viden om Skrefsruds stilling i det. „Jeg har ventet, men ventet forgæves, at se det komme frem. Så forleden dag kom jeg til at tale med V. Jakobsen, og, uden at ane hans stilling til sagen, spurgte jeg troskyldigt, hvoraf det kom, at „Dahkwala“ ikke optog brevet. „Nej! det kommer rigtignok ikke dør; Børresen giver aldrig sit minde til det; han har strængelig forbudt, at brevet offentliggøres.“ „Så, det bedrøver mig, men på en eller anden måde må han dog vel for os danske kristne udtale sig om sin stilling.“ „Nej, hvorfor skulde han det, når Skrefsrud nu snart fører beviset for, at prof. Niensens bog er sludder fra ende til anden.“¹⁾ „Føre beviser for det, når hans oplysninger er hentede fra selve frimurerskriften!“ Så gav han sig til at rakke ned på bogen i en strøm af ord og beskyldninger for falske citater og forvanskede kendsgerninger, så jeg i harme og vrede udbrød: „Vil De beskyldte prof. Nielsen for at fare med løgn?“ „Ja, det vil jeg rigtignok;“ — hvorpå jeg vendte ham ryggen. Dette optrin fandt sted i et stort selskab“. Længere henne i brevet udbryder Termansen: „Hvornår vil man dog her i Danmark blive færdig med genidyrkelsen? Ti det er da nok indlysende, at det er det geniale hos Skrefsrud, der vinder ham så mange beundrere og gør, at så mange, især i de aristokratiske krese, sværmer for ham. I de store saloner, hvor han hyldes, vilde man vist behandle en mand, der kun havde sin enfoldige barnetro at møde med, selv om det var en mand, der havde lidt og stridt for Jesu navns bekendelse,

¹⁾ Der sigtes til Skrefsruds forsvarsskrift: „Basis er vor kristentro“.

både blandt døbte og udøbte hedninger, efter den gamle skik, der omtales i Jakobs brev: sæt dig på skamlen ved døren! hvis han overhovedet kom indenfor. Men det er jo i grunden ligegyldigt; værre er det, når man skal erfare, at i menigheden selv lader man sig friste af glimmeren til at sluge en kamel som frimureriet. Ja, desværre, vi er snart blevne vante til at sluge så meget i både vort folkelige og vort kristelige liv, at folk gerne kan fristes til at sige: lad så det gå med!“ Han nævner så „geniet“ Bjørnson og dyrkelsen af det, og „nu kommer geniet igen i skikkelse af Skrefsrud for at kyse den bussemand bort, der hidtil har holdt os udenfor de blå lyssky templer. Det kan vist anvendes på ham, hvad dr. Tholuck ytrede om Strauss, at „hans courage er det halve af hans sejr“.

Dette vil give et klart indtryk af den vanskelige stilling i denne sag, Birkedal havde som Santalkommittéens formand. Ikke på nogen måde vilde han slippe missionens sag for denne tings skyld, og deri måtte han have ret. På den anden side kunde han ikke læmpe sin opfattelse af frimureriet, hvori han stemmede både med Nielsen og Termansen. Han valgte så, vel utvetydigt at tilkendegive dette, men værne missionen ved at fremstille Skrefsrud som en mand, Gud, trods hans vildfarelser, dog havde brugt til store ting, og som sikkert, når han blev klar over sin vildfarelse, vilde slippe den. Dette var hans øjemed med en artikel: „Frimureriet“, han indsendte til „Dansk kirketidende“. Artiklen bragte Nielsen, der dengang sammen med C. J. Brandt udgav kirketidenden, i misstemning, og han sendte Birkedal et meget uvilligt brev, hvori

han beskyldte ham for at have sagt, at logen „kunde være kristelig“, for at „parallelisere logen og kirken“ og for at fremstille Skrefsrud som den „stærke“ kristen overfor andre „svage“ brødre o. s. v., kort sagt for at „forråde fæstningen“ og opmuntre folk til „med klingende spil at vandre ind i disse kamre.“ Sit svar på dette brev begyndte Birkedal med, at han „ikke mindes nogen sinde at være bleven mere skuffet, end det her er sket.“ Han havde i sin naivitet troet netop at støtte Nielsen i hans „ærefulde kamp“, men er bleven ganske misforstået. Hvad Nielsen har opfattet som Birkedals egne betragtninger, er kun anført som indvendinger, Skrefsrud har gjort i en samtale, de havde haft sammen. Husker jeg ret, var det i den samtale, at Birkedal satte fingeren på hans pande og sagde: „Dér sidder Deres fjende, S!“ Og disse indvendinger har Birkedal ikke anført som retfærdiggørelser i sagen selv, men som vidnesbyrd for, at Skrefsrud selv ikke er sig frimureriets ukristelighed bevidst. Han er enig med Nielsen i, at Skrefsrud er „uklar i bunden“, måske „ør af smiger“, og „hans store selvfølelse er betænkelig“. Men hvor stor en vildfarelse end frimureriet er, mener han dog, at Nielsen selv har antydnet, at man „uden at falde fra kristendommen kan blive frimurer.“ Dette alene har Birkedal sagt, men erkender som en selvfølgelig sag, at, rettelig oplyst, kan en kristen ikke fortsætte med at være det.

Brevet slutter med at bede Nielsen tilbagesende artiklen, for at den så andet steds kan komme frem. Men da den dog alligevel optoges i kirke-

tidenden uden bemærkninger ¹⁾, må Nielsen vel have fundet Birkedals redegørelse i det væsentlige fyldestgørende. Jeg henviser dem, der vil have nærmere besked, til artiklen selv. Skrefsrud „dækkede“, som før nævnt, sin stol, og Santalmissionen red stormen af.

Den kom til at sadle op mod nye storme. Men noget nyt bidrag til Birkedals egen historie giver disse vanskeligheder ikke. Missionen var grundfæstet i den danske menigheds kærlighed, og det er ikke for meget sagt, at det skyldtes Birkedals kærlige og nænsomme hånd, at den undgik de skær, som alle begyndelser er udsatte for at strandе på. Hans kærlighed beholdt den, saalænge han levede. Det meste af hans virksomhed ude omkring samlede sig om den. Hans foredrags- og prædikenrejser blev til missionsrejser, og hans sidste rejse i efteråret 1891 gjaldt Santalmissionen.

På disse møder samvirkede han også med kristne af andre retninger end hans egen, og Santalmissionen føltes af ikke få som en hjælp til udførelse af altfor strammende partibånd. Som efterklang til en udtalelse af J. Wahl ved Roskilde præstekonvent, skrev Birkedal følgende ord ²⁾: „Jeg skal slutte med at henstille til hver af de enkelte retninger, om de ikke ville mer end hidtil beflitte sig på at bevare Åndens enhed i fredens bånd,“ og det også i følelsen af, at „vi ikke have noget at lade hinanden høre, ti vi alle befinder os under trykket af tidens pinagtighed i en overgangstid, hvor det rette og urette, det modne og umodne, det sunde og det usunde vil blande sig imellem hinanden. Og så endelig: lad

¹⁾ „Dansk kirketidende“ 1882, nr. 46 (12/11). Birkedals brev til N. er dateret 24. september. — ²⁾ Smstds. 1882, nr. 41.

os få øjet og hjertet op for det, der gør os til „ett på jorden“ og vil føre os til at „være sammen i himlen“.

Man må erindre, at disse ord blev udtalt af en mand, der under samarbejdet med mænd af modsat retning på den fælles tros grund ikke gav køb på noget af sit eget dyrt vundne kristelige livssyn. Det fordunkledes ikke derved, og han havde jo også kæmpet for det i Santalmissionens sag. Hans forhold til den indre missions retning skal senere blive omtalt.

D. 7de december 1879 fyldte Birkedal de halvfjers. Af mange venner indsamledes en sum på 7000 kr., hvoraf han oprettede et legat for enker og ugifte døtre efter valgmenighedspræster.

På Ryslinge højskole holdtes en fest for ham, hvor Fr. Barfod mødte som repræsentant for de gamle ungdomsvenner, og L. Helveg for den fjærnere kres af venner i den danske menighed. I en tak, som han lod indrykke i „Dansk folkeblad“¹⁾ sendte han et tilbageblik hen over hele sit forgangne liv. Om det, der gav anledning til valgmenighedsdannelsen i Ryslinge, siger han deri, at „der blandede sig vist også noget af det gamle menneske, den gamle Adams dårlighed, i det vidnesbyrd for Danmarks ære og Sønderjylland i rigsrådet, der fremkaldte min afsked“. Men „det inderste, dybeste, og bedste i min sjæl var med“. Og „nu jubler min sjæl over Guds nåde også i dette“. Jakobs ord: „Jeg

1) Nr. 6—7.

er ringere end al den miskundhed, du, Herre, har beredt mig“, og Paulus's ord: „Jeg er den ringeste af alle Guds tjenere — dog Guds nåde har ikke været forgæves imod mig, og af Guds nåde er jeg det, jeg er“, anvendte han i fuld oprigtighed på sig selv.

På en måde var det Sønderjyllands skæbne, der også var bleven hans. Det havde han tænkt på, da han præsteviede Appel. Og intet glædede ham ved denne lejlighed mere end, at Sønderjyder i rigt mål havde bidraget til gavelegatet, og at han fra trofaste danske mænd og kvinder i Flensborg (bl. hvilke Gustav Johannsen, C. F. Monrad, A. C. C. Holdt o. s. v.) modtog: „Hilsen og tak til pastor Vilhelm Birkedal, den djærve talsmand for et nordisk Danmark, for folkeret og for folkeære.“ —

»Dansk folkeblad“.
Ny ungdom — E. Brandes's valg.

TRODS de syvti år lægges ud på ny. Ikke i en drage med silkesejl, men i en liden knorre med vadmelsejls og dannebrog i toppen. Birkedal bliver bladudgiver. Fra oktober 1879 udgik „Dansk folkeblad“, udgivet af ham, redigeret af højskoleforstander Rs. Hansen i Ryslinge.

Længe havde der været talt derom. Den Høgsbroske folketidende kunde ikke længere være fælles „Moniteur.“ Men pressen krævede sit. Bøger og pjaser af enkeltmand slår ikke til. Et blad samler ensstemte kræfter, virker regelmæssigt og aktuelt i øjeblikket. Der var falden mere ro over de politiske forhold. Efter flere års tilbageholdenhed tog Birkedal del i grundlovsfesten i Ryslinge 1878. Han havde ikke i den senere tid deltaget i folkefester eller politiske møder, „fordi“, sagde han, „mit ord i den sidste tid ikke havde en god klang hos jer ved sådanne lejligheder, og fordi jeg nødig uden kald vilde bringe forstyrrende stemninger ind i eders fester . . . og derved uddybe kløften mere imellem os, end godt og nødvendigt var.“ Nu er der dog „indtrådt ligesom et pusterum“, og han tror, at der ikke mere står noget bagved, der hindrer dem i at høre på et

ord „fra den kant, hvor det var indbildt eder, at folkefriheden havde sine fjender“. ¹⁾)

Under disse gode forhåbninger gik „Dansk folkeblad“ ud. „En røst til og fra folket“ kaldte det sig. ²⁾)

„Vi har ingen hjemsted i andre blade“, skrev Birkedal i den indledende artikel. „Vi vil samle synspunktet om det hele folk og det hele fædreland“, men uden at tage virksom del i de „sønderlidende partikampe“. „Politik i egenlig forstand kan kun magtes af få iblandt os, dersom da dette ord i virkeligheden betyder statskunst“. Her skal sigtes på „at løfte, opmuntre, samle og give næring.“ Men dertil hørte eftertrykkelig at sætte skel mellem „det menneskelige i folkeligheden“ og det demokratiske og populære på den anden side.

Når Birkedal betonedede: „det hele fædreland“, var det Sønderjylland, han tænkte på, Sønderjylland til Ejderen. Hvor ofte har jeg ikke, mens jeg selv tav, hørt dette spørgsmål blive drøftet i denne kres. Også her var det dog mindre „politik i egenlig forstand“, der afgjorde overbevisningerne, end en dyb historisk og dansk følelse. Selv gik Birkedal ikke i sin indledningsartikel ligefrem ind på sagen. Men redaktøren talte rent ud. R.s. Hansen hævdede grænsen, „hvor historien vidner, den har gået fra arilds tid.“ Og gamle Fr. Barfod opildnedes og skrev: ³⁾) „Hvor Uffe slog og vandt er Danmarks grænse . . . Enhver anden affindelse er for mig kun en foreløbig afbetaling (en à conto betaling), som jeg vil tilråde at modtage, men dog ikke derfor give tilståelse

¹⁾) „En folkelig julegave“ nr. 8. 1879. — I disse årlige „Julegaver“ havde B. samlet sine taler og fordrag fra 1872. De kom nu ikke mere. — ²⁾) Jfr. ovfr. s. 132. — ³⁾) Nr. 5.

for fuld betaling.“ „Den rene, skarpe og klare Ejdergrænse“ må opretholdes . . . Den bladet ellers så sympatetiske A. D. Jørgensen — der under mærket: „en Nordslesviger“ i en artikelrække, som gik gennem bladets første 5 numre, behandlede „Den nationale stilling i Nordslesvig i anledning af traktaten af 11/10 1878“¹⁾ — tilbageviste (under samme mærke) meget skarpt Barfods udtalelse²⁾. Statsretslig er Ejdergrænsen tabt. Vi har nu kun tilbage at ønske os Danmarks grænse atter sat, „hvor folket har sin grænse“. For Nordslesvig er det en dyb og bitter forargelse“ af Barfod at måtte høre, at Danmark kun vil tage det tilbage som et afdrag og „dermed atter kaste det ud paa spillebordet“. Barfod tav; om han samtykkede, véd jeg ikke. Praktisk havde disse Ejderstemninger så sent som i 1879 nu ingen betydning. Ellers måtte jo ophævelsen af § 5 af de gamle Ejdermænd være bleven betragtet som en håndsækning til deres standpunkt. Og det var meget langt fra.

Men Høgsbrø, der naturligvis tog bittersødt mod bladet,³⁾ benyttede sig af skrøbeligheden. Trods sin skønne „enighed“ med bladets „mål“, frygtede han dog efter sit „personlige kendskab til dets udgiver og redaktør“ for, at „de veje, det vil anvise dertil, vil blive ikke så lidt forskellige fra dem, vi må tilråde“; og han fandt denne sin frygt særlig bestyrket ved dets fastholdelse af Ejdergrænsen.

I øvrigt forbigås her, hvad der i bladet kan findes til belysning af tidligere dansk inden- og udenrigspolitik. Det giver ikke noget nyt. „Ryslinge-

1) Artikelrækken udkom i særtryk. — 2) Nr. 7. — 3) „Dansk folketidende“ 1871, nr. 42.

politiken“ (et udtryk, der stammer fra A. D. Jørgensen) er i dette forhold tilstrækkelig kendemærket tidligere i denne bog. Interessen vil særligt samle sig om nye strømninger, der trådte frem indenfor den grundtvigske kres i slutningen af 70'erne.

En ny ungdom begyndte at vokse op.

Hvad forestillede Birkedal sig ved at være ung?

På ingen måde en slavisk efterligning af de gamle. „Alt skal i grunden blive nyt for den unge.“ Selv det allerbedste i den ældre slægt skal optages af den unge i ny oprindelighed. Det er ny tilegnelse, det gælder om. Ti livets sandhedsgrund er den samme for alle slægter. Når den unge står overfor det „ældgamle“, som ikke kan forandres, da må det, for at han kan optage det, „bades i hans umiddelbarheds væld og opstå deraf fornyet og forklaret.“ Det skal tilegnes „ikke udenad, men indenad“. Men kun „det ædle“ kan fornyes; dets modsætning er „det visne og det afbrugte“. Ungdom bundet til syvende og sidst i instinktet, der skyder alt det, som kun kan få en „kunstig“ ungdom, fra sig, og drager alt det, der har evighedsliv, til sig.

Han går ikke her særlig ind på kristendommen. Men i modsætning til tidsånden gælder det i slægtsudviklingen at fastholde det oprindelig menneskelige i folkeånden. Folkeånden er „som vort faste danske land, der er det samme som for århundreder siden.“ Tidsånden er „som skyverdenen, der tager skikkelse snart som en løve, snart som en krokodil, snart som en kirke, snart som et afgrundsdyb.“ En ungdom, der skyder det første til side for det andet og væsentlig kun henrives af, hvad der tilfældig er

„oppe i tiden“, gør et dårligt bytte og lader sig frastjæle Yduns æbler. Ti „det bliver dog sandt, at, hvad der tit kaldes at gå tilbage, er just at gå frem“. 1)

Andet steds nævner han guden Frej som et billede på en ungdom, der ikke vil nøjes med at bade det „ældgamle“ i umiddelbarhedsvældet, men stille sig i et kritisk overlegenhedsforhold til det. Egenmægtig satte denne sig i Odins sæde, Lidskjalf, for, „uden Odins blik“, „i overmod og mod naturen“ at tage overblik over livet. På dette „selvtagne“ sæde bliver en ung kun „fortumlet og svimmel“ — „uden selvholdning“. Han „glemmer det hele for det enkelte“ (jættemøen Gerda), idet han vil „spille herre i stedet for at være åndens tjener“, fælde dom over alt i stedet for at lade sig dømme af ånd og lystre den. „Der er kun få i en slægt, der kan og skal tage plads i Lidskjalf.“ 2)

Birkedal frygtede for en ungdom, der skulde forsøge et „run“ på dette åndens højskole, og han tilraaber særlig højskolens ungdom: „Pas på, pas på, at I ikke sætter jer på højsædet!“

Men udtrykkelig værger han sig imod beskyldningen for usund romantisk mystik. Viljen og ikke mystiske fornemmelser er mellemeledd mellem os og ånden. 3)

— Det var en anden ungdom, „gennembruddsmændene“ i 1870 havde i sigte, end en, som badede det ældgamle i umiddelbarhedsvældet. G. Brandes vilde regne en slig til „de geniale lediggængere“ af

1) „Brændende spørgsmål“ 1888 („At være ung“). —

2) „Ungdomslivets herlighed og farer“ i „En folkelig julegave“ 1879. — 3) „Om åndsforholdet“ i „Dansk folkeblad“ nr. 25.

Aladdinstypen. Blind som han var for de karakterdannende arbejdsmuligheder, også dette gæmte, vilde han holde dens modsætning frem, den „geniale arbejder“ i den yngre slægt, der „fra grunden af“ må omforme og opløje den hele samfundsbetragtning, „før — en ny litteratur kan skyde op.“¹⁾ „Litteratur“ var altså det gode, gammeldags mål for denne radikalisme.

Det var netop nu, at dens umiddelbare berøring med den grundtvigske bevægelse begyndte at spores. Det var synd at sige, at denne bevægelse selv fremskød målsikre „gennembruddsmænd“. Men så mange des flere sjæle, i hvem det gærede uroligt. Bjørnsons sange til unggutten om at „løfte hovedet“ i den stolte fornemmelse af „det udstrakte hvælv“, der „blånede“ i ham selv o. s. v., dannede undergrunden for en ungdomsfølelse, der var lige så uklar og tåget, som den var fossende og brusede. — Højskole-ungdommen berusedes af de nye indtryk af en levende åndspåvirkning under helt ukendte former og følte sig som bærere af en hel ny kultur, der havde et gyldenår med sig i følge. — De politiske kampe fandt den fylket under C. Bergs fane, hvorunder der først var lovet „Bjørnbakkerne“ „total tilintetgørelse“, men som nu vajede over „talmajestætens og flertalsherredømmets princip i dets renhed, i dets mest materielle fortolkning“, snart sloges ud over „konstellationen: Berg, Brandes og Pio,“ snart igen rejstes som bannermærke mod alt det „evropæiske“ uvæsen i „et sandt korstog mod Lokes slægt.“²⁾ Ingen kan let blive klog på

1) G. Brandes: „Hovedstrømninger“ I, 1872, s. 21 og 27. —

2) E. Henriksen: „Christen Berg“, passim.

virvaret i den Bergske politik. Men alle synes at måtte blive enige om, at nogen rank karakterholdning kunde den ikke give den ungdom, der fulgte den. Bonden som bonde skulde gøres til grundtvigianeren; grundtvigianismen som åndsretning nedsattes. Berg var, bemærker Henrichsen satirisk, „kristen“, men som politiker valgte han „kødets standpunkt“, — fordomsfri i modsætning til V. Birkedal, hvem Berg kaldte „Thorshammeren fra Fyn“. Men samtidig stillede han ikke nogen „virkelig moralsk og fysisk magt“ bag sin politik¹⁾. — På mange yngre teologiske studerende (mange af de første bærende kræfter i højskolens tjeneste udgik jo fra denne kant) virkede R. Nielsens ofte altfor burleske angreb på teologien som videnskab stærkere, end de just satte sig ind i de dybtgående spørgsmål selv. „Viden“ blev til dødbideri. „Tro“ var en vis poetisk anskuelse, man frit dannede sig efter individuelle anlæg, uden hensyn til kirkelig tradition både i ord og skrift. Eller også var det Grundtvig, som trådte i stedet for al anden autoritet. Man vilde ikke tynges af mere ballast, end tidsstrømmen førte med sig. Det vilde være til hinder overfor „folket“. Målestokken for ordets værd sank, i forhold til som kun altfor meget flothed forveksledes med frigjort personlighed, æstetisk underholdningsævnne med lødigt indhold, foredrag om allehånde æmner, særligt om det, der var „oppe i tiden“, med vidnesbyrd, der bares af sluttede personligheder. Alt skulde sættes under debat. Alle forstod sig på alt. Man måtte ofte tænke på de græske sofister,

1) Smstds.

iblandt hvilke man kun fattedes Sokrates, hvor meget man så mente at „uddybe“ ham. Baggrunden var stadig kristendommen og folkelivet. Blikket rettedes dog nu ikke længer tilbage, men fremad mod nydannelser af dem begge. Reflektionens skærsild afløste umiddelbarhedens væld, og dens ildprøve trådte i stedet for hins vandbad.

Men fremfor alt var det Bjørnsons opråb, der fængede i denne kres. I hans kamp med Ploug og Birkedal stillede de unge blandt Grundtvigs disciple sig gennemgående på hans side. Den umærkelige overgang, der finder sted fra bondevenlighedens uvilje mod al den intelligens, der skreves på de „national-liberales“ regnebræt, til den iver, hvormed man nu begyndte at sluge i sig den bid af „moderne“ intelligens, som rakte frem af den forgudede Bjørnson, er i høj grad værd at bemærke. Alt gik endnu op i politik. Hele grundtvigianismens historie i 70'erne står under politikens tegn. Også den Bjørnsonske signalforandring i „religionsforkyndelsen“ havde en ren social-politisk baggrund: det var kristendom, som kunde få de fleste med sig, og derefter måtte forkyndelsen rettes. Udviklingslæren, den tørre rationalisering af kristendommen, som Bjørnson var profet for, fik vel ingen ligefremme forfægttere i den grundtvigske kres, men gled dog langsomt ind i den som „tidens“ tanker. Alt dette bar jo ved til det skærsildsbål, der skulde tændes for det „ældgamle“, og var til hjælp for det demokrati, der ikke længer var til sinds at ville bøje sig for „idealer“ af „åndsaristokratisk“ dannelse, men drage alt ind under flertalsviljens magt som den „stærkeres ret“.

Lidet syntes den vending, Bjørnson efter sin religiøse signalforandring gjorde også i sit folkelige syn, tjenlig for dette. I meget kunde han have ret overfor dem af sine gamle venner, der vilde, som han skrev, have „gårdmanden ned til husmanden“ og se frælsen i „at spise salt kød, årgammelt do. sild, gå i vadmæl, vævet som ukartet hamp“ o. s. v. I visse retninger var han jo bleven aristokrat. Men til overmål stiger dog det aristokratiske, når han tilføjer, at det er ligeså vanvittigt at ville gøre alle til Døler og Hardinger, som at ville „gøre alle til personligheder; ti der er „virkelig ganske få, som har stof i sig til at blive en personlighed i ordets alvorlige betydning“¹⁾. Når den nye forkyndelse, som i det hele skulde skaffe os af med alle de „tågede drømmerier, gamle afbrudte idealer og genoplivelseserindringer, stumper og vrag af gamle tilværelsesformer“, der lå mellem os og den virkelighed, som „de, der for tiden bygger det moderne samfund ligger lige klods ind på“, har et så bedrøveligt „afbrudt ideal“ i sigte som dette, synes den just ikke at være særlig skikket til folkeligt brug. Med demokratiet kan den da kun forliges, når man hermed forstår demagogiske leders magt over en i det hele upersonlig folkemasse.

Overfladisk set kunde denne tale minde om Birkedals ovenfor anførte ord, at der er „kun få i en slægt, der kan og skal tage plads i Lidskjalf“, og at „politik i egenlig forstand kan kun magtes af få iblandt os“. Men Birkedal kunde aldrig falde på at forveksle „personlighed“ med ævnen til at blive

¹⁾ „Dansk folketidende“ 1879, nr. 6 (efter „Oplandenes avis“).

fører, og hvad han netop sigtede på, var et folk, hvis vågne samvittighed kunde begrænse førernes tilbøjelighed til at spille „overmennesker“. Intet var ham i det offentlige liv mere imod end den blinde afhængighed af partiførere, urslimet, hvoraf den værdiløse popularitet udvikler sig. Åndens høvdinger i Lidskjalf med et samvittighedsvågent, personligt vakt folk bag sig — det var målet.

Jeg er ikke et øjeblik i tvivl om, at i denne verden er det „romantik“ at vente sig en slig tilstand. Men det er da heller ikke „realisme“ at vente sig lyksalighedstilstande af det andet. Hvor susede ikke den gang stikordene: romantik (idealisme) og realisme mod hinanden, som om de lige kunde heftes som etiketter på de to tidsaldere, der mødtes! Eftertiden vil ikke godkende denne fordeling af etiketterne. Den vil ikke miskende den ny tids forholdsvis ret. Der trængtes virkelig til „virkelighed“. Men lige så lidt som den gamle idealisme bare var „uvirkelig“, lige så sikkert er det, at hvad der nu kaldtes realisme, såre ofte ikke var andet end de sidste sygelige udløbere af æstetisk jeg-forgudelse og Rousseausk samfundsforagt. Det var, som blev man „realist“, blot ved at bekæmpe det bestående, samfundet, avtoriteten. Men hvor den virkelige samfundsavtoritet falder, der trives bare en anden og ringere: eftersnakkeriets, klikens.

„Dansk folkeblad“ forsømte ikke at gå ind på disse ting¹⁾. Men Birkedal selv indlød sig ikke i enkeltheder. Han stod den nye udvikling altfor fjærnt til at kunne få fat på dens springpunkt. Han

¹⁾ F. eks. i „En lille tidsbetragtning“ af L. Nyegård, nr. 10, 11, 12.

havde sin bestemte begrænsning f. eks. i synet på den nye digtning. Vi andre, der var om ham, læste således i sin tid H. Drachmanns: „Prinsessen og det halve kongerige“ med en slags betagelse, der mindede os om indtrykkene fra de første Øhenschlægerske tider. Birkedal nægtede først at læse den. Og da han endelig måtte til det og bagefter blev spurgt, om han ikke havde syntes godt om den, sagde han ganske tørt: „Å jo“ og gik ud af stuen. Birkedal kræver et sted af en virkelighedsdigter, at han skal kunne „tilfredsstille trangene til søndagsliv“; ti ellers er han netop ikke „virkelighedsdigter“. Der skal af digteren skydes noget ind imellem os og virkeligheden, som er af en højere verden end den håndgribelige¹⁾. Dette fandt vi andre i Drachmanns digt nærmest betegnet ved den „lille mand“, der taler manende til heltens samvittighed. Men Birkedal savnede det „strålende forbillede“. Her lå hans begrænsning. Hvad der ikke havde helteskikkelsens kød og blod, var blegt og mat for ham. Eller var det måske hans styrke, at han krævede idealet ikklædt som han gjorde? Så vil jeg da sige, at også her lå, som altid, begrænsningen i styrken. Han opfattede ikke inderligheden i det nye.

Et af hovedæmnerne i den ny digtning var forholdet mellem mand og kvinde i det hele og i ren kønslig forstand. To kvindeidealer syntes at stride om magten: heksen, der lokker med sansernes trylleri og drager manden ned i afgrunden, og den åndeligt frigjorte kvinde, der hævder sin jævnbyr-

1) „Realisme og idealisme“, smstds. nr. 26—27.

dighed med manden og ikke lader sig binde af ægteskabets bånd, når de ikke synes hende at kunne forliges med hendes hjertes ret. I „Højskolebladet“¹⁾ var der én, som lovpriste Hostrups „Eva“ under gyselige sammenligninger med „vore romantiske digtere.“ En af disse lader Hakon jarl ofre sin søn (til Romerånden!), som havde barnet og moderen ingen ret. Nu til dags vilde moderen råbe til en sådan fader: „Slip ham, slip ham! han er min, men du — er ikke hans fader!“ Og alle stod de på dækket og spillede kælnе hymner og sange, overdøvende med deres „lirespil“ råbet fra matrosernes „hundeliv“, — deres glade, gyldne ungdom klappede kun af fryd i hænderne og nød festens lyksalighed, indtil de kastede op af lykke og søsyge, og svaberen måtte gøre rent efter dem. Men nu véd vi, at „fritænkerne har ret;“ sandheden er, at „ægteskabets skib sukker i alle sammenføjninger.“ — Men med hvilken ret, spørger Birkedal²⁾, gør man dog nu „Eva“ til mere virkelighedsdigtning end f. eks. „Aksel og Valborg“. I begge behandles forholdet mellem mand og kvinde under større synspunkter end det blot kønslige. Forskellen er blot, at, mens i sørgespillet handlingen krysses af mere storslåede forhold, Aksels forhold til sit land og sin konge o. s. v., krysses den i „Eva“ af mere dagligdags forhold, ægtefolkenes indre sjælsforskel, spørgsmål om skolegang, rigsdagskandidater o. s. v. Får da livet og digtningen højere realitet, i forhold til som synskresen indsnævres? Trods al ret i denne betragtning undgår man dog ikke at blive en en-

1) 1879, nr. 6. — 2) Smstds. nr. 13.

sidighed va'r i den, en mangel på forståelse af, at det individuelle, dagligdags liv kan gæmme fuldt så dybe konflikter som det større folkehistoriske. Derfor så han ikke klart nok den ret, hvormed disse konflikter skød sig frem i det offentlige liv og krævede opmærksomhed af både digtere og statsmænd.

Et andet sammenstød skal omtales. Blandt de unge i den grundtvigske kres, der var tidligst på færde med at sætte vinduer ud mod det nye, var M. Pontoppidan. Ingen stillede sig straks så ligeud mod det Birkedalske begreb af ungdom som han. Forf. af denne bog bevarer et indtryk af ham, så tidligt som i 1872—83, fra et møde i „Teologisk samfund“, hvor han med en vis tung sarkasme, der parredes med en del ligegladhed (jeg beder erindret, at jeg skildrer et personligt indtryk) deltog i en dogmatisk forhandling — æmnet har jeg glemt — der sagde så meget som så: det er altsammen, som man vil, mine herrer! subjektiviteten er sandheden — uden at man dog mærkede noget af S. Kierkegaards ånd i dette, snarere af det, som S. Kierkegaard spotvis kaldte at „gå videre“ uden at standse ved „det afgørende“. Han dreves af angsten for at stå stille, for at forsumpe i „umiddelbarhedens“ gadekær. Han havde ligefrem vandskræk for et bad i dette, men salamanderens lyst til at boltre sig i dialektikens ild. Bjørnson fulgte han både i 1872 og 1876; vi har ovenfor gjort bekendtskab med en senere udtalelse af ham om denne.¹⁾ Han blev præst, men nedlagde 1878 sit embede, påvirket desuden af de betænkeligheder overfor præsteløftet, præste-

¹⁾ S. 24.

stillingen og præsteuddannelsen, som vakttes ved R. Niensens angreb på teologiens videnskabelighed, der gav A. C. Larsen anledning til at stille det forslag, at præsteskolens skulde forvises fra universitetets åbne sale til et seminariums lukkede stuer¹⁾. Modsætningerne berørte hinanden.

Jeg gæmmer de kirkelige spørgsmål til siden og nævner kun her en lille, men ret betydningsfuld, fejde, som Pontoppidan gav stødet til ved i „Højskolebladet“ stærkt at anbefale læsning af „fritænkernes bøger“. „De kære valgmenigheder er vore sovepuder,“ skrev han. Gærne vil han selv tilhøre dem, og han priser den danske menigheds lykke for dem. Han vil bare „have dem ud af tøflerne.“ „Den del af menigheden, som føler, at den har noget at bestille i sin samtid,“ skal holde øje med, hvad der rører sig i tiden²⁾. Man kunde ganske vist undre sig over, at det var den samme mand, der skrev dette, og som i 1879 havde skrevet, at den højere dannelse var „en formørkelse af det bedste i os“³⁾. Men ellers var der jo ikke noget at indvende imod dette i sin almindelighed. Birkedal kunde have sin brist i forståelsen af den unge slægt, men, trods han var oldermænden for de „kære sovepuder“, véd jeg dog, at han for sin del efter ævne, om end ofte i modvilje, fulgte med det nye. Det

1) A. C. Larsen: „Om det teologiske fakultet“ 1874 (imødegået af L. Nyegård i „Dansk kirketidende“ s. år nr. 26—28). I en afhandling af R. Nielsen i „For ide og virkelighed“ 1871 („Udsigter til en ny præsteskolens“) havde denne udtalt, at den teologiske videnskabelighed ved universitetet „satte kandidaterne i et skævt forhold til menigheden ved at sætte religionen i et skævt forhold til videnskaben.“ — 2) „Højskolebladet“ 1881, nr. 5. — 3) Se ovfr. s. 49.

forekom ham kun, at Pontoppidans påmindelse ikke skulde slynges så hensynsløst ud til alle og enhver. Derfor påtalte han det farlige i at slå dørene op på vid gab for den „frie tankes trældom“ under løsenet: „lad de svage dø, når kun de stærke lever!“ og talte alvorlige ord om den moderne litteraturs usædelighed. Pontoppidan spurgte forarget, hvor Birkedal havde set ham forsvare læsning af usædelige bøger. Derpå svarer Birkedal: „Jeg er overbevist om, at fritænkerbøger al tid er usædelige. Når troen på en personlig gud undergraves, da svæver sædeligheden i luften. Enhver bog af en fritænker, som går ud på at undergrave hin grundvold, er usædelig. Men selvfølgelig også kun da.“¹⁾

Det var samme år, at Otto Møller udgav sin stærkt omstridte bog: „Til bedømmelse og forståelse af nutidens fritænkeri“, der brød staven ikke over de enkelte fritænkernes subjektive ærlighed, men over al den megen tale hos kristne om ærlighed overhovedet i den vantro, som var af løgnens fader. Og når man nu ser tilbage på disse forhandlinger, dattidens fritænkeri angående, da er der to ting, som bør erindres. Den ene er, hvad H. S. Vodskov, en dyb, alvorlig ånd, selv fritænker, skrev ved G. Brandes' hjemkomst 1883 fra Berlin: „Brandes har sejret på det æstetiske område, men er slået på det religiøse. Han fik hverken Wilckens eller Kromann eller Høffding eller A. C. Larsen med. Vil han nu fortsætte med de „små fritænkere“, hvem det virkelige arbejdes omvej slet ikke tiltaler?“²⁾ Og

1) „Højskolebladet“ 1881, nr. 16. — 2) „Illustreret tidende“ 1883 for 18de og 25de februar og 4de marts. (Se også Alfr. Ipsen: „Georg Brandes“, 2. del, s. 67 f.)

overfor en så umoden bevægelse, der endnu ikke véd, om den skal gå arbejdets eller reklamens vej, kan man ikke forlange nogen honnør af det gamles nogenlunde helstøbte mænd. — Det andet er den udtalelse, som undslap G. Brandes under den i 80'ernes begyndelse førte såkaldte „sædelighedsstrid“, at „den kvindelige askese er „et offer, som mange gange bringes en værdiløs fordom“ under „tærende savn og al goldhedens og de kvalte længslers bornerthed“,¹⁾ — en slags parol, hvorved den af Vodskov fastslåede sejr på det æstetiske område har fået en egen belysning gennem en senere litteratur, hvori kønsproblemet sjældent krysses af noget andet end det selv, lige så lidt af de „indskrænkede“ forhold i „Eva“ som af de „storslåede“ i „Aksel og Valborg“ (se ovfr.)

Fritænkerspørgsmålet fik et praktisk udslag i den i slutningen af 70'erne indledede forbindelse mellem det politiske venstre og det literære venstre, da fodbroderskabet besegledes ved E. Brandes' valg til folketinget i Rudkøbing i september 1880.

Atter var det Bjørnson, som blev mellemmanden. Da han i efteråret 1876 besøgte København, enedes man fra begge disse sider om at gøre en fest for ham. Ved denne holdt E. Brandes en tale, hvori han angreb det politiske venstres afstandsforhold til det literære venstre. Disse ord faldt i god jord hos C. Berg, som for tiden slog følge med Hørup mod Holstein-Ledreborg og Fr. Bojsen. Mens det literære venstre åbnede et voldsomt bombardement på C. Ploug, der ikke undlod at

1) „Tilskueren“s januarhæfte 1885.

svare ¹⁾, mens „Dansk folketidende“ (Harald Holm) fandt, at grundtvigianismen og positivismen i grunden kun var uenige om „årsagerne“ ²⁾, og Fr. Bojsen mente striden forligt ved at skælnes mellem en „dogmatisk“ ω : en positiv kristelig tro og en „personlig“ tro, ω : „en almindelig forsynstro“, som højskolerne byggede på ³⁾, og som det syntes, at Grundtvig, Bjørnson og Brandes så nogenlunde forenedes i, — tog Berg tyren ved hornene og gav sine partifæller ordre til at stemme på E. Brandes ved et udfyldningsvalg på Langeland; og blandt dem, der her fra grundtvigsk side hjalp til, tog navnlig højskoleforstander J. Lund fra Vejstrup bladet fra munden. Den moderne litteratur, skrev Berg, var besjælet af „en sand humanitets ånd“; den grundtvigske opfattelse af den var bornert ⁴⁾. Folketinget var „et hedensk hus“. I et brev, han nogle dage før valget sendte sognepræsten i Tranebjerg, erklærede han ikke at vide, hvor Brandes stod i religiøs henseende. Men det kom ham jo heller ikke ved — „efter grundloven“! Med hentydning til fortællingen om skattens mønt forklarede han, at, hvis nu nogen kom og spurgte Jesus om dette valg, så vilde Jesus svare: „Vis mig grundloven, og grundloven vilde sige: Brandes skal vælges! Hans valg vilde ikke blot være en politisk, men endogså en religiøs vinding, en sejr for åndsfriheden. Og brevet endte med denne i luften fuld-

¹⁾ C. Ploug: „Det literære venstre, angreb og forsvar 1880“. —

²⁾ „Dansk folketidende“: „Romantik og realisme“ 1880, nr. 2 flg. — ³⁾ Smstds. nr. 16. — ⁴⁾ E. Henrichsen: „Christen Berg, s. 85.

stændig svævende frase: „Guds rige består ikke i snak, men i kraft.“

Den gamle påstand, at rigsdagen var indifferent overfor åndslivet, forøgedes ikke blot med Bergs påstand om, at den var „et hedensk hus“, men J. Lund tilføjede endog, at det var at „vanære“ kristendommen at drage den ned i disse regioner. E. Brandes selv lod ingen i uvidenhed om sit religiøse stade. På valgdagen erklærede han frit ud, at han „hverken troede på de kristnes eller på Jødernes Gud.“

Andre mente, at trosfrihedens grundsætning her var sat aldeles på hovedet. Det gjaldt navnlig den kres, som samlede sig om „Dansk folkeblad“. At ingen af religiøse grunde må forkrænkes i sine borgerrettigheder efter grundloven, er ikke noget indgreb i „den enkelte vælgers frihed til at afgive sin stemme, som han vil,“ også efter religiøse hensyn, siger L. Nyegård¹⁾). Men det er et indgreb i denne frihed, der her er gjort. Og i „den enkelte vælgers samvittighedsfriheds navn“ gør han indsigelse imod, at „J. Lunds private meninger om kristendommens forhold til politiken skal gælde for os alle som regel.“

Brandes valgtes med stor stemmeflerhed. Men straks ved rigsdagens åbning blev der spørgsmål om hans edsaflæggelse, uden hvilken valgbrevet var ugyldigt.

Mærkeligt nok forelå samtidigt et lignende spørgsmål for det engelske parlament ved Ch. Bradlaugh's valg i Nottingham 1880. I 6 år nægtedes ham som „ateist“ tilladelse til at aflægge den foreskrevne ed.

1) „Dansk folkeblad“ nr. 25.

Gladstone tog ordet for tilladelsen¹⁾, og i 1886 fik han den. Men det nye parlamentsmedlem tøvede ikke med selv at foranledige eden afløst med en højtidelig forsikring, når den ikke faldt sammen med et medlems religiøse overbevisning, og dette forslag vedtoges i 1888 af både under- og overhus.

Det gik just ikke ganske således i den danske rigsdag. Folketingets formand (Krabbe) erklærede sig — som følge af en indsigelse fra nogle vælgere i Rudkøbingkresen — villig til at tilvejebringe en anden form for eden. Men da Brandes sans phrase undertegnede edsformularen, idet han i et svar på formandens henvendelse afviste enhver undersøgelse af, hvor megen personlig sandhed, der var i hans edsfæstelse — han forstærkede senere sin udtalelse ved under forhandlingen om denne sag i tinget at sige: „Jeg er mig bevidst, at jeg med personlig sandhed har kunnet udtale denne påberåbelse“ — var der ingen, som hindrede ham. Og Brandes selv gjorde intet forsøg i Bradlaugh's retning. Man fik indtryk af, at den kristne edsformular skulde ned-sættes i værdi ved at lade sig bruge af hvemsomhelst. Og ingen i rigsdagen gjorde noget alvorligt forsøg på en ændring af rigsdagseden. „Dansk folketidende“ kaldte denne løsning „uventet og beklagelig“. En god lejlighed til at befæste trosfriheden

¹⁾ Gladstone skriver herom i „Letters on church and religion“, udg. 1910, I. s. 178: „The present exclusion of him by the house of commons is doing tenfold more for atheism than his taking the oath in his own responsibility could possibly do“ („hans udelukkelse for tiden af underhuset virker mere for atheismens sag end hans edsaflæggelse på eget ansvar vilde kunne gøre.“

end yderligere var gået tabt¹⁾). I „Dansk folkeblad“ indrømmede L. Nyegård, at det „lå udenfor rigsdagens myndighed at dømme om den sværgendes personlige sandhed i eden.“ Men der forelå her „et forhold mellem edens ordlyd og ordlyden af en offentlig, på en valgtribune aflagt bekendelse“, som måtte nødvendiggøre rigsdagsedens ændring til et løfte efter bedste overbevisning, hvor rigsdagsmænd vidste sig i uoverensstemmelse med denne ordlyd.²⁾

Det sidste ord i denne sag blev Birkedals — ikke for et rigsdagsforum, men for en vennekres i lukket møde.

Medens vor nuværende kongepræsident, Kf. Berntsen, her støttede „Ryslingepolitikken“ og i „Fyns tidende“ skrev, at det var ham „umuligt at se, hvilke opgaver af indgribende betydning en gudsfornægter og en alvorlig kristen kan samles om,“ fik C. Berg og J. Lund en nidkær meningsfælle og forsvarer i præsten N. Lindberg, der fandt, at de, der havde påtalt Brandes's valg fra grundtvigsk side, på en forargelig måde havde misbrugt kristendommen og gjort den til et slet og ret agitationsmiddel i politisk partiinteresse.

Dette udtalte han udførligt i et lejlighedsskrift: „Om trosfrihed“, han udgav i begyndelsen af 1881. Der er her kun grund til at dvæle ved hans bekendte udtalelse om edsaflæggelse.

„Det forargelige,“ skriver han, „bør sikkerlig ikke søges deri, at en offentlig afkrævet ed efter en bestemt forelagt forskrift aflægges af den, der erklærer, han ikke tror på, hvad der er det forpligtende

1) 1880, nr. 48. — 2) Nr. 30.

i den.“ I Tyrkiet f. eks. kræver den tyrkiske domstol ed på koranen. Men „man vil ikke kunne tænke sig, at nogen, der er villig til at aflægge eden i den treenige Guds navn, satte sit liv ind på en vægning ved at sværge på koranen“. Man forstår, at en kan nægte at sværge. Men „vil man sværge, da kan man ikke med billighed forlange mere af den sværgende, end at han erklærer, hvor det bindende i eden findes, og hvor det hører op for ham.“ Det kommer kun an på, at „det er sandhed, hvad han vidner“ ¹⁾). Hvilken Guds navn han tager i sin mund, er altså hans religiøse samvittighed uvedkommende.

Dette „toppunkt“ af „grænseudviskning“ kunde Birkedal — der allerede tidligere ²⁾ havde erklæret sig fuldkommen enig med, hvad der i „Dansk folkeblad“ og af Th. Rørdam i „Kirkebladet“ var skrevet denne sag angående — ikke tie til. Men han foretrak en broderlig påtale i vennekresen fremfor offentlig tiltale i pressen og fik lov til at føre den frem på det store kirkelige møde, der holdtes i august s. år på Askov. Under forhandlingerne om de kirkelige spørgsmål ellers på dette møde havde han ikke ordet en eneste gang. Han gik med denne ene ting på sit hjerte og fik det lettet den sidste formiddag. Der var dødsstilhed i salen, medens han talte. Meningerne var delte, men det alvorlige indtryk af denne, så at sige, apostoliske irettesættelse, var fælles for de fleste.

Man måtte, sagde Birkedal, være enig i, at i et borgerligt trosfrit land burde ikke ed på „Gud og

¹⁾ „Om trosfrihed“ s. 34 f. — ²⁾ „Dansk folkeblad“ nr. 31.

hans hellige ord“ afkræves alle. Dette har Grundtvig også udtalt, og forsåvidt støttes Lindberg af ham. „Men når disse ord skal betragtes som udtalende Grundtvigs enighed med Lindberg i, at en kristen godt kan sværge ved løgnprofetens løgnagtige åbenbaringsbog, fordi den er ikke forbindende for ham, da nedlægger jeg en alvorlig protest mod en sådan bevisførelse.“ Han er enig med L. Schröder, der i „Nordisk månedsskrift“ har sagt, at disse spørgsmål ikke kan afgøres ad de klare forstandslutningers vej, og går til skriften og kirkens historie for at få svar. Af skriften er det især 1. Kor., 8de og 10de kap., han henviser til; af kirkens historie de første kristnes nægtelse af at ofre til kejseren og aflægge ed i hans navn. Nu skulde altså en kristen ikke forarges ved at høre en anden kristen udtale: „Så sandt hjælpe mig Allah og hans hellige ord, koranen!“ „Jeg vilde nok se en sådan kristen, der nævnede en sådan ed uden at synke i knæ af forfærdelse og gru, slagen af sin samvittighed.“

Og så slutter han: „Jeg kan ikke sige, at jeg udmelder mig af det trossamfund, som vil godkende en sådan betragtning; ti jeg har aldrig været inde i et sådant. Men hvad jeg vil og skal, det er at erklære for venner og fjender, at dette er et skud, der ikke er sprunget ud af kristendommen, men af en ganske anden rod. Og hvad jeg til slutning vil sige, er dette: Man ødsler en ømhed på den såkaldte „frie tankes“ mænd; til dem skal man tage det ømmeste hensyn, mens man til samme tid er grusom mod Guds menighed og især mod de små og skrøbelige, der sidder i krogene og forarges samt såres på

det ømmeste ved sådan tale . . . mens vort samfunds fjender gnider sig i hænderne og tænker: nu behøver vi ikke at have ulejlighed med at bekæmpe disse folk; ti de arbejder paa deres egen selvopløsning.“

Intet ordskifte fulgte efter. Lindbergs svar — som intetsteds findes meddelt — var mat. L. Schrøder og J. Nørregård, der var ordstyrer, udtalte sig kort på Birkedals side; men derefter afsluttede den myndige ordstyrer brat denne sag og gik over til dagsordenen.¹⁾

— Af E. Henrichsens bog om Berg er det nu bekendt, at hele Langelandsvalget var sat i scene som en politisk manøvre, der navnlig skulde tjene til at spille „Morgenbladet“ over på den nye alliances hænder, hvad der også skete fra nyår 1881. Og når Berg få år efter — under en modsat politisk vending — angreb Brandesianismen som en ugudelig og udansk retning i voldsommere vendinger end der var brugt af hans modpart under hint valg, bliver den brugt af „åndsfrihed“ og „trofrihed“, der dengang skulde nedmane denne, uden al modsigelse stillet i en meget tvivlsom belysning.²⁾

1) Redegørelsen for det kirkelige møde på Askov indeholder om dette optrin kun, at der førtes „en samtale“. Efter mødet lod Birkedal sin tale trykke i „Dansk folkeblad“ nr. 57. —

2) I „Højskolebladet“ tog M. Pontoppidan Lindbergs parti og havde derom et ordskifte med Birkedal (se nr. 35, 37, 39, 42). I sidstnævnte nr. berøvede Lindberg eden ethvert præg af at have med et gudsforhold af gøre ved at sige om den, at den var ingen gudstjeneste, ingen trosbekendelse, men „kun et borgerligt tvangsmiddel til at få sandheden frem.“

Askovmødet 1881 og præstefriheden. Ny tiltale for provsteret.

BEVÆGELSEN på det æstetiske, sociale og politiske område nåede nu ogsaa det kirkelige. Kilder af højst forskellig Art ligger bagved de frihedskrav, som rejstes. De samledes i det store, tågede begreb: præstefrihed.

Birkedals førerstilling under kampen for sognebåndsløsning og valgmenighedsdannelse har jeg tidligere omtalt tilstrækkeligt. Overfor præstefriheden stod han fra først af nærmest udeltagende. Der skulde hele Søren Kierkegaards stormangreb på den „officielle“ kirke til for at få ham over på dens side. Men nogen påtrængende fordring om dens gennemførelse vilde han ikke være med til at stille. Til lige krævede han overfor Grundtvig ret til at tage forbehold om, „hvor meget vi kan tilegne os“ af den. Og endelig mindede han menigheden om, at — hvor godt det end er at mane til ikke at sove ind igen —, „altfor megen vågen . . . splitter og svækker kræfterne, medens der dog også er en søvn, som idetmindste ikke er imod Vorherres vilje (Mark. 4, 27). Da Grundtvig på vennemødet i 1863 rejste spørgsmålet, gav Birkedal præstefriheden sin støtte, men gentog ikke dennes stærke ord om, at

„dersom det kristelige vennelag, den Helligånd har skabt iblandt os, uden præstefrihed forblev i statskirken, da uddøde det i en menneskealder“.¹⁾ Og efterat valgmenighedsloven var given, var han endnu mindre tilbøjelig til at spå så ilde. Den var jo alligevel selv et stort stykke præstefrihed.

Under kampen for valgmenighedsloven dannede der sig en „forening for frihed i folkekirken“. Indbydere var G. Busck, H. Carlsen, K. Køster, S. Høgsbro og P. Rørdam. Men efter lovens vedtagelse var ikke blot „dens sidste penge brugte“,²⁾ men frihedskravene foreløbigt tilfredsstillede. Af de ovennævnte fem mænd fremhævede — i kirkekommissionen 1868 — Høgsbro, at præsteløftet var overflødigt, da hyldingseden indesluttede forpligtelse på Danske lov, 2den bog, 1. kp., der pålagde præsterne (2—4—6) „retteligen at lære loven og evangelium efter Guds åbenbare ord og den hellige kirkes symboler og den uforandrede Augsburske bekendelse“, og Carlsen udtalte, at han ikke lagde „overdreven vægt på, om man tog forpligtelsen til de symbolske bøger med eller ikke, forudsat, at der blev styret i samme humane ånd som hidtil“. ³⁾ Hovedvægten fra denne side blev lagt paa fritagelse for eder og løfter og for afpasselse af disse således, at de lod sig forlige med den grundtvigske opfattelse. Men ingen rokkede ved folkekirkens „evangelisk-lutherske“ grund efter de symbolske skrifter.

1) L. Nyegård: „Vilh. Birkedal“, en levnedstegning II, s. 209 ff. — 2) „Redegørelse for d. kirkelige vennemøde i Askov 2.—4. avg. 1881“, s. 36. — 3) „Beretning om forhandlingerne i kirkekommissionen 1868“, s. 144 og 147.

Betingelsesvist kunde Carlsen og C. J. Brandt (fulgte af J. A. Hansen) stemme for et kirkeråd, bestående af rigets biskopper og to i hvert af rigets amter valgte medlemmer med forpligtelse på „at arbejde for folkekirkens opretholdelse og udvikling på den evangelisk-lutherske bekendelses grund efter folkekirkens symbolske bøger“, medens de frarådte indførelsen af menighedsråd ved lov¹⁾.

Så vidt den gang. Da indbydelsen udtrykkelig angav som program for nævnte forening: „frimenigheder om frie præster“, vil ovenstående vise, hvordan man tænkte sig „friheden“. Det politiske røre i 70'erne udviklede uviljen mod autoritetsstyre og embedsmyndighed. Men det var først efter det fra Søren Kierkegaards så bundforskellige Bjørnsonske angreb på den officielle „religionsforkyndelse“, at der kom ny fart i de kirkelige frihedskrav. Intet under, at de fik farve efter anledningen, og at der nu kom det til, at rationalismen også havde sin kristelige ret²⁾. Den af Birkedal fornægtede „ømhed“³⁾ overfor den „frie tankes“ mænd vejredes i luften, der — som V. Ullmann havde sagt⁴⁾, blev „lettere at drage pusten i“ ved det „frigjørelsens ord“, Bjørnson havde udsendt. Men i sin helhed stod kampen dog under de gamle tegn og lededes af de gamle førere.

Jeg skal forsøge at udrede de forskellige veje, som førte til det bekendte Askovmøde i 1881,

1) Smstds. s. 736. — 2) Noget sligt ligger aldeles ikke i den S. Kierkegaardske sætning: „Subjektiviteten er sandheden“, der kun taler om sandhed i personlig tilegnelse i modsætning til upersonlig, „officiel“ sandhed. — 3) Se ovfr. s. 85. — 4) Se ovfr. s. 21.

hvor de kirkelige frihedskrav fik en — for den tid — nogenlunde fuldstændig formulering.

Det ligger nærmest at begynde dør, hvor de stod i naturligt forhold til en tilstedeværende trang indenfor bestående kirkelige krese og hang sammen med virkeligt menighedsliv.

Allerførst henvises vi til valgmenigheden på Mors. Hvad man i al den tid, jeg har været kendt med valgmenigheden i Ryslinge, brugte dør (uden at nogen påtale skete), at holde altergang med konfirmanderne og deres forældre i umiddelbar forbindelse med selve dåbsbekræftelsen uden særligt skriftemaal og absolution, gjorde man også på Mors. Der var desuden langvejsboende forældre, som vanskeligt kunde komme igen næste søndag. Dette kom provsten for øre, og han meldte det til biskoppen. Biskoppen (P. E. Lind) skaffede dem henstand forårskonfirmationen over (1880). I efteråret faldt ministeriets afgørelse. Den var affattet i strænge udtryk, truede endog med at tage anerkendelsen fra præsten, R. Lund, men gav dog tilladelse til, at altergangen måtte holdes samme søndag, dog først en time efter den egenlige konfirmationshandlings slutning, og da med sædvanligt skriftemål og absolution. Med grund så menigheden heri ikke blot en karrig gave, men en smålig forfølgelse i et for den kirkelige orden ganske betydningsløst spørgsmål, som, hvis den skulde udstrækkes videre, vilde gribe lammende ind i forhold, hvis udvikling gavnede den, uden i mindste måde at kunne forkrænke statskirkelegemet. Overvejelsen af disse ting førte præsterne R. Lund og Fr. Nygård, der forud havde omgåedes med tanken om at føre friheds-

spørgsmålene frem, til at spørge L. Schrøder, som netop på samme tid var på Mors, om han vilde åbne Askov højskole for et møde, der skulde tage de kirkelige frihedskrav under forhandling — man tænkte sig: præstefriheden, konfirmationen og ægteskabet, hvortil føjedes også drøftelse af ydre mission —; og Schrøder gik ind derpå, når blot de andre vilde påtage sig at sørge for mødets orden og gang, og han måtte nøjes med at være husvært.

Dernæst må nævnes bevægelsen i Lundbykresen (ved Løgstør) omkring højskoleforstander Anders Laursen. Til skildringen af denne benytter jeg et brev fra Fr. Jungersen (dengang sognepræst i Blære) dateret 21de april 1881, til Birkedal. Han skriver: „Jeg er glad ved, at De har givet Deres stemme med i forhandlingen om udtrædelse af folkekirken og har nu lyst til at skrive Dem lidt nærmere til om den bevægelse, der har bragt spørgsmålet frem — den hører jo hjemme her i mit nabolag. — Anders Laursen har først virket her på egnen som kolportør i indre missions tjeneste, men blev ved pastor [J. L.] Knudsen, dengang i Aggersborg, draget over til grundtvigianismen og stiftede da højskolen i Lundby. Højskolen har hele tiden været meget småt besøgt, for det meste kun af 16—17 elever; men den har været midtpunktet for en kristelig vækkelse, da Laursens gamle venner fra tidligere tid vedblev at samle sig om ham, og de møder, som holdtes på skolen, har altid været talrigt besøgte. Da jeg kom til egnen, kom jeg straks i berøring og venskabeligt forhold til kresen og er stedse bleven anmodet om foredrag og om at tale ved skolens åbningshøjtideligheder. Laursen var formand i „grund-

lovsværneforeningen“ her på egnen, og både med ham og andre af kresen har jeg nok haft sammenstød angående det politiske, og jeg har også ved møder udtalt mig utvetydigt om det frihedsbegreb, som jeg fandt rådende hos dem; dette har særlig mishaget den pastor Holm¹⁾, der kaldte kongen meneder, og som et halvt år opholdt sig på skolen, han har bedet Laursen om at skille sig fra mig, men han har ikke villet, og jeg er fremdeles blevet anmodet om at komme der. For øvrigt havde kresen, før jeg kom, løst sognebånd til Koch i Løgstør²⁾. I efteråret var Laursen med til et præstekonvent her hos mig og udtalte sig den gang endnu fuldt venskabeligt om folkekirkenes præster og deres gerning. Den 3die december var der så indvarslet et møde på højskolen „om frimenighedssagen“; men da jeg troede, at det drejede sig om en valgmenighed, dersom Koch blev forflyttet (han søger bort), fandt jeg ingen grund til at møde. Men den gang blev spørgsmålet om udtrædelse bragt frem, uden at Koch eller jeg i mindste måde anede, at sligt var i gære. Da mødet gentoges d. 15de februar, mødte jeg, Koch var forhindret. Povlsen³⁾ og Lund fra Mors var indbudte. Povlsen udtalte sig, som De ser af „Højskolebladet“; Lund rådede — i mine tanker ret spagfærdigt — fra, jeg stred hårdest imod og afkrævede Laursen bestemte grunde til udtrædelsen; dette generede åbenbart, og der blev da

1) Sognepræst Sophus Holm i Skjoldborg og Kollerup (se S. Elvius: „Danmarks præstehistorie 1869—84“ s. 454). —

2) Broder til de bekendte præster, E. Koch i Odense og kirkehistorikeren L. Koch. — 3) L. B. Povlsen, viet af C. Appel til præst for frimenigheden i Bovlund i Nordslesvig.

fremført: 1) at man ej kunde få sine børn til alters før fjortenårsalderen, 2) adskillige højst ubetydelige bemærkninger om formen for vor gudstjeneste, hvilke jeg uimodsagt erklærede for så lidt betydende, at forhandling derom ikke gjordes nødvendig, og 3) det blandede selskab ved nadveren — ikke mere! Der må nu bemærkes, at denne sidste grund umulig kan betyde synderlig for denne kres for øjeblikket, eftersom de netop har det sådan med Koch, at de går samlede og for sig selv til alters ved eftermiddagsgudstjenesten. Povlsen udbød da: „hvorfør nævner I ikke den egenlige grund: at få Laursen til præst, det andet vilde jeg være betænkelig ved“; men der blev ivrig protesteret, at det skulde være den egenlige grund — det var spørgsmålet i sin almindelighed, der lå dem på hjertet. Der faldt nu — ikke dog fra Laursen, men fra en ung seminarist, som er hans medlærer — adskillige bedske ytringer om folkekirkens præster som tyranner for menigheden, og da jeg udbød mig nærmere forklaring, beråbte man sig på Søren Kierkegaard. Dertil svarede jeg, at han havde kaldt folkekirkens dåb „en sjat vand over hovedet“; nu vilde jeg stille dem det „enten-eller“: enten har I, som vil gå ud, ånden og livet, i så fald har I dem fra folkekirkens dåb, nadver og forkyndelse, eller I har dem ikke — i så fald er det jo aldeles uden kristelig betydning, hvad I gør. — Senere skrev jeg Laursen til og sagde ham, at det var mig umuligt at forstå, hvad deres egenlige grunde var, når de ikke vilde vedkende sig den: at han skulde være deres præst, men bad ham betænke, at når en alvorlig mand med sin kres træder ind, så måtte nødvendigvis folk

forstå det sådan, at de ikke med frælst samvitighed kunde blive — og bad da atter om den virkelige grund. Han svarede temmelig vredt, men som den egenlige grund blev givet: trang til at slutte sig sammen om ordet og sakramenterne, just fordi de var så små, slet ikke fordi de troede sig bedre end andre. Jeg svarede dertil, at det fremdeles var mig umuligt at se, hvad og hvem der hindrede dem i at samle sig om sakramenterne og Laursens forkyndelse, — hertil er intet svaret uden nogen beklagelse over, at jeg miskendte hans hjærte o. s. v.“ — En senere indbydelse til at tale ved højskolens åbning afslog Jungersen, da „Laursen selv i brev har angivet, at de måtte ud af folkekirken, fordi der var så meget af løgnen ved den . . . og hvad tillid kunde så han og hans folk have til mig som tjener i en sådan løgnagtig indretning.“ Forøvrigt giver han Laursen det personlige vidnesbyrd, at han „i mine tanker er et dybt, alvorligt menneske med ikke ringe kristelig udvikling, men liden dannelse forøvrigt; og han har virket til manges frælse.“ Til at følge ham ud af folkekirken havde kun 10 familjer meldt sig; største delen af kresen var „endnu meget betænkelig og følger næppe.“

A. Laursens egen fremstilling paa Askovmødet ¹⁾ nævner vel ikke noget om mistillid til statskirkepræster, men falder ellers i det hele godt sammen med Jungersens. Man vilde stifte frimenighed med ham som præst, men var villig til at vente for at se, om ikke folkekirkens porte — ret snart — vilde oplukke sig for præster af hans uddannelse. Hvis

1) „Dansk kirketidende“ 1881, nr. 37—38.

de nødtes til at træde ud og Laursen ikke kunde blive ordineret af nogen præst eller biskop (de vilde vel mangle „mod“ dertil), — godt, „så kan vel også menigheden ordinere, og man kunde spørge, hvilken ordination der vel er kraftigst.“

Sagen fik en yderligere belysning derved, at L. B. Poulsen, der havde været tilstede på mødet d. 15de febr., bragte den på bane i „Højskolebladet“¹⁾. Lundbyerne var utilfredse med ikke at kunne indrette sig som de vilde (d. e. uden videre tage Laur- sen til præst) og stå under statsmagten, der gjorde latinskoledannelsen til vilkår for præstestilling, men apostlene var ulærde mænd, og krævede større udgifter til valgmenighedsdannelse end de i deres fattigdom kunde yde. Povlsen stillede formelt det hele hen som et spørgsmål, men betragtede besværgen-erne som i det væsentlige vel grundede, uden at have noget håb om, at de vilde blive lettede i folkekirken. Og saaledes stod man da overfor en udtrædelse. Men, spørger Birkedal, er der da virkelig sådanne tilstande i folkekirken“, at udtrædelse af den skulde gøres nødvendig for livets skyld. Der må kunne findes hjælp indenfor den. Han har ikke noget mod præster, som ikke har den lovbefalede lærde dannelse; men kun undtagelse svist kan man lade det være nok med den praktiske forberedelse af dem. Som regel må der „et grundigt studium“ til. Præstegæringen er ikke „at løbe til“²⁾. Andetsteds siger han, at der er „kun få som Appel i Rødding“³⁾.

Dernæst havde præsten A. Leth i Middelfart på et møde i Fredericia i februar samme år vakt en

1) „Højskolebladet“ s. år nr. 11. — 2) Smstds. nr. 14. — 3) Smstds. nr. 91.

stærk bevægelse. Selv siger han ¹⁾, at han kom for at holde et foredrag om kristelig frigørelse for det indvendige menneske, men nogle slutningsord om kirkelig frigørelse fængede mest både hos venner og modstandere. Det ene møde i Jylland og på Fyn afløste det andet — der optælles indtil tolv i forårstiden. Man mindedes stormen om de Spændtske love i 1851. På et møde i Ryslinge, hvor sygdom hindrede Birkedal i at være tilstede, erklærede Leth, at folkekirken næppe overlevede århundredets udgang, hvis der ikke gaves præstefrihed. 15de maj holdt Ryslinge valgmenighed et møde på højskolen, og menighedsrådet in pleno underskrev en af Birkedal forfattet erklæring, eftersom der — rimeligvis fra Mors — var „æsket svar fra den kirkelige kres i folkekirken, hvortil vi hører, om hvorvidt en udtrædelse af den danske folkekirke for tiden er tilrådelig.“ Erklæringen frarådede bestemt udtrædelse, men — siger den — „røret vidner om, at det er på høje tider, der sættes nye frihedsstøtter under den gamle folkekirke, just for at forebygge et brudd.“ Også den ender med — uden nogen forklaring — at forlange præstefrihed.

Men det første fremstød til udtrædelsesbevægelsen kom dog ikke fra nogen af ovennævnte sider. Det gaves allerede i 1880 af M. Pontoppidan og skyldtes hans påvirkning fra Bjørnson. „Det tidens tegn“, hedder det i redegørelsen fra Askovmødet, „der havde vakt hans trang til at tale præstefrihedens

1) A. Leth: „Nødværge mod dr. Sk. Rørdam“. — „Dansk folkeblad“ nr. 44. — Leths møde i Ryslinge gav anledning til en pennefejde i dette blad med Th. Winther på den ene side og Leth og L. Nyegård på den anden.

sag, var Bj. Bjørnsons svingning bort fra kristenmenigheden“. Grundtvigs venner har, foruden fra Grundtvig selv, modtaget to stød til præstefrihed. Det ene er fra S. Kierkegaard — et af inderlighedstrang udgået angreb på hele den officielle kristendom. Det andet — hvis hovedinteresse lå: ikke i at fjærne denne, men i at få den rationaliseret — kom fra Bjørnson. Enhver bevægelse vil artes efter det stød, der rejste den. Pontoppidan delte endnu den gang den kirkelige anskuelse. Men senere har det jo vist sig, at det netop er statskirkens rationalisering, han vil. Han begyndte sit fremstød navnlig på et stort møde d. 30. marts 1880 på Kolds højskole og sagde, at vi kun kunde blive i folkekirken på betingelse af præstefrihed. Men han havde opgivet troen på, at den kunde fås. Og derfor måtte han blæse til udgang af folkekirken. Imidlertid kunde man jo forsøge lidt endnu. Meningen på mødet var delte; men der var mange på Fyn, i hvem disse ord fandt godt øre. Ringere gik det ved nogle møder på Sælland. ¹⁾

Jævnside løbende, delvis berørende hinanden under løbet, mundede nu alle disse veje ud i det kirkelige vennemøde på Askov d. 2.—4. august 1881. Oprindeligt var det kun anlagt som et almindeligt forhandlingsmøde. Først midt under det dukkede tanken om at opsætte et andragende til regering og rigsdag frem. ²⁾ I affattelsen af dette tog Birkedal del.

Det er ikke stedet her til at fortælle alt, hvad der forefaldt på dette møde, så meget des mere som

¹⁾ Redegørelse fra d. kirkelige vennemøde på Askov 2.—4. august 1881. S. 39. — ²⁾ Smstds. s. 102.

Birkedal i de egenlige forhandlingsæmner ikke tog ordet en eneste gang. Senere ytrer han sin tilfredshed med ikke at være bunden af „foregående faldne ord“. 1) Har han med flid indtaget en vis tilbageholdenhed?

Kun behandlingen af præstefrihedsspørgsmålet kan ikke forbigås. Fremtiden har vist dets betydning, og det er i sin orden også i Vilh. Birkedals historie at lægge dets rødder blotte, som de trådte frem, da det indstævnedes for lovgivningsmagtens domstol på det store Askovmøde 1881.

Det forslag til præsteløfte, som også Birkedal underskrev, og som han var med at fastholde til det sidste, var Grundtvigs gamle, og det lød således: „Det nuværende præsteløfte afløses af et nyt, hvorved præsterne forpligtes til efter deres bedste overbevisning at lære overensstemmende med den hellige skrift og at forvalte sakramenterne sømmeligt efter Herrens indstiftelse.“

Men hvad dette betød, var genstand for såre forskellige forestillinger, som måske vilde have sprængt forsamlingen, hvis de var trådt tydeligt frem. Nu endte det kun med, at en mindre del af den — med J. H. Monrad i spidsen, der erklærede „ikke i øjeblikket at kunne forbinde en bestemt forståelse med ønsket om præstefrihed“ 2) — indgav et andragende, den „lille“ Askovadresse, hvoraf præstefriheden var udeladt og forresten også andre punkter på den „store“, der stod i en vis forbindelse med den.

I en indledningstale som mødets vært sagde

1) „Kontraindlæg imod Sk. Rørdam og andre“ s. 6.
— 2) Redegørelse fra d. kirkelige vennemøde på Askov 2.—4. august 1881, s. 124.

L. Schrøder: „Det har i hvert fald set ud, som der imellem os var en yngre retning, der havde stærkt mod på fremskridt i udvikling af kirkelig frihed, og en ældre retning, der holdt bestemt igen imod en sådan udvikling“. Men da han skulde angive sit eget stude, dækkede han det under en hilsen, han til mødet havde fået fra gamle biskop P. C. Kierkegaard — hvem sygdom hindrede i at komme — med de to græske ord: *khairein kai sofronein*, der vel på vort sprog kortelig kan gengives med den gamle, danske vending: „helsen og sundhed!“ Havde Kierkegaard været tilstede, vilde han „som den ældre have formanet de yngre til at bygge på den historiske grund“ ¹⁾, altså til at forme frihedskravene efter folkekirkens tarv og undgå alle sprængninger.

Mellem disse to „retninger“ fandtes skillelinjen ikke blot afsat ved de to adresser. Den strakte sig langt indenfor den „store“ addresses underskrivere.

Og hvor lå den da?

Der, hvor på den ene side kravet begrænsedes til væsenlig at gælde den frie udvikling af det kristne menighedsliv indenfor folkekirken, og det på den anden side stilledes under påberåbelse af folkekirken som en statsanstalt for blot almindelig religiøsitet.

Man mødtes i stærke ord mod statskirkelig tvang. Statskirken var, som Leth sagde, folkekirkens „gamle Adam“, der forstod at svømme og holde sig oven vande, og på hvem intet druknebad af daglig anger og bod virkede.

Leth indledede den første forhandling om op-

1) Smstds. s. 60—61.

hævelse af symbol- og alterbogstvang. Men at kræve „ubetinget præstefrihed“, sagde han, vilde dog være det samme som „at ville have folkekirken sprængt.“ En sådan kunde kun fås ved udtrædelse af folkekirken, og den tilrådde han ikke. Den var han imod. Han foreslår i stedet for præsteløftet at sætte en erklæring om at „regne sig med til den danske folkekirke“. Og det er ikke dennes bekendelsesgrund, han har noget imod. Det er præsteløftet som en tvungen sag, han vil af med, løfterne, som i det hele skal bort. Kirkeskibet skal betjenes af frivilligt mandskab. End ikke styrelsen lægger vægt på løfterne, mener han. „Det er meget tvivlsomt, om de kirkelige myndigheder virkelig bryder sig om deres overholdelse.“

„Præstefrihedens“ puls føles dog mindre på stillingen til lærefriheden end til alterbogsfriheden. Det viser sig, at Leth her ikke vover sig ret langt. Hans frihedskrav når ikke ud over, hvad der af de ældre grundtvigianere var bleven kæmpet for tidligere, og har ikke spor af noget revolutionært over sig: ved dåben — udeladelse af den lange, tunge indledning, valg „efter bedste overbevisning“ af de udtryk for trosbekendelsen, som findes i de forskellige udgaver af alterbogen, som foreligger, flytning af fader-
vor til efter døbelsen, så den kan „følges med fredlysningen“; ved nadveren — ingen ændring; ved skriftemålet, at det bliver en fri sag, og at absolutionen kun tilsiges, hvem det begærer den o. a. lign. Unægteligt meget langt fra ubetinget præstefrihed ¹⁾).

1) „Redegørelse o. s. v.“ s. 64 f.

Forhandlingen bliver i „Redegørelsen“ kun meddelt i store træk, uden at nogen talers navn nævnes. I modsætning til Leth var der dem, der „troede, at en kamp for præstefrihed var bedst tjent med, at man fra begyndelsen tog den frem i sin hele fylde.“ Dermed mente man, at navnet „luthersk“ skulde afskaffes, og at der skulde kræves, at „al religiøs tyng kan finde plads indenfor folkekirken, og muligheden til en fremtidig udvikling være given“. Der var dem, som endogså — lige stik mod Grundtvig — forlangte optagelse af katoliker i folkekirken. Men at nogle vilde af med det „lutherske“ navn på den, samtidig med at „alle var enige om, at grundlovens § 3 godt kunde blive stående“, røbede just ikke megen klarhed — i hvert fald ikke hos referenten. Hvad man dernæst vilde have forstået ved, at lærdom og tjeneste skulde udføres efter bedste „historiske overbevisning“, er heller ikke let at blive klog på. Men det skal vel sagtens udtrykke en vis vag konservatisme, der indskrænker overbevisningsfriheden med, at der dog skal tages hensyn til noget „historisk“ givet i kirken. „Redegørelsens“ uklarhed falder sikkert tilbage på forsamlingen selv.¹⁾

Mellem dem, der stred for, at „al religiøs tyng“ skulde kunne finde plads i folkekirken, var M. Pontoppidan førstemand. Han havde jo forud erklæret, at han måtte træde ud af folkekirken, hvis der ikke blev givet ubetinget præstefrihed. Og i et lille skrift, han udgav samme efterår²⁾, siger han: „Når symbolerne er tagne bort fra løftet og overbevisnin-

1) Smstds. s. 77 f. — 2) „Præstestillingen i folkekirken“ s. 32.

gen sat i stedet, da betyder løftet på bibelen ikke andet, end at man vil bruge sin stilling til religiøs virksomhed.“ Symbolerne har altså et bestemt indhold, det har bibelen ikke. Det hele krav om den ubetingede præstefrihed støtter han på, at det begynder nu „at blive en hel mådelig anbefaling for åndelige ting, at de fremtræder med det offentlige patent og under det offentlige vinger. Med hver dag der går synker kursen på autoriserede sandheder“ — og i denne sammenhæng anføres følgende ord af Bjørnsons „Kongen“, at, hvis den „stærke kristendom“ var i landet, så røg denne salighedsforretning i skyerne som en ond lugt¹⁾ Med den „stærke kristendom“ mener Bjørnson naturligvis sin egen „religionsforkyndelse“, og vor forfatter her synes at gøre det samme. Folkekirken med det nuværende præsteløfte er da kun en „salighedsforretning“ med „autoriserede sandheder“. „Vor folkekirke er et kristeligt skin og en borgerlig virkelighed“. Man kunde ikke godt gå videre; og selv om det også her siges, at ophævelse af grundlovens § 3 er unødvendig, er det dog kun, fordi „evangelisk-luthersk“ blot udtrykker det negative, at den danske folkekirke har „brudt med pavedømmet og holder sig i sin lære til bibelen“²⁾ — den bibel altså, som selv kun er et udtryk for almindelig religiøsitet.

Leth og Pontoppidan syntes at stride på samme side; men modsætningerne var i virkeligheden uforlignelige. Her karakteriserer jeg kun standpunkterne. Men den senere udvikling har trukket deres linjer meget skarpere op. Det viser sig

1) Smstds s. 38. — 2) Smstds. s. 51.

bedst på forskellen mellem, hvad de ældre grundtvigianere og de nye Bjørnsonianere mente med „stærk kristendom“. I en gæringstids dæmring ligger der dog gerne slør over selv store modsætninger. Ofte forbavser man sig over, at den og den har skiftet meninger i årenes løb. Det er dog ikke så underligt. Det er ikke „meningerne“, som er det væsentlige her. De kan uden skade skiftes. Det, som man skal hæfte sin opmærksomhed ved, er de „forestillinger“, som lå bag ved „meningerne“. Disse kan afvige stærkt også hos hvem der en tid synes at gøre fælles sag. Mennesker udvikler sig efter sine forestillingers løb og ikke i halstarrig fastholden ved „meninger“ og deres øjeblikkelige udtryksform. Derfor er det så tåbeligt, når man vedbliver at holde partier og retninger sammen på gamle, udlevede programmer.

Endnu klarere end hos Leth vil man finde modsætningen til den Pontoppidanske præstefrihed udtrykt i et lille skrift af V. J. Hoff: „Den kirkelige frihedssag“ (fra 1882). Uforbeholdent erklærer Hoff sig uenig i den betragtning, at det er til „religiøs virksomhed“ i almindelighed, vi forpligter os ved det foreslåede ny præsteløfte“ (Askovadressens). Hvad mener vi da med det? At vi går ind under de historiske forhold, hvorunder Guds menighed iblandt os befinder sig; og det er disse, at vi står i levende forbindelse med hele den øvrige menighed, og at særlig den lutherske oplysning har afsat sit åndelige sandhedsindhold i menighedens bevidsthed her til lands.“ Og, tilføjer han, „denne folkekirke vil vi tjene . . . det vilde være et falskneri, dersom en mand, der vid-

ste sig i bestemt modsætning til den hele udvikling, var f. eks. baptist eller romersk-katholsk eller sligt, vilde tage tjeneste som præst i den danske folkekirke¹⁾. „Det lutherske må kun ikke skygge for det kristelige“. Det almenkristelige præg skal træde stærkere frem end det konfessionelle, men lige så vel træde i afgjort modsætning til bare „almindelig religiøsitet“. — Hoffs standpunkt forstås bedst, når man hertil lægger hans udtalelser om den så kaldte liturgiske frihed. Ti han går her ikke længere end til at mene, at der kun kan blive tale om valg mellem tre alterbøger, den gældende, en revideret udgave af den (omtrent som vi senere har fået den) og P. A. Fengers udkast²⁾, hvorefter ingen kan siges at imødekomme rationalistiske fordringer. Omtrent samtidigt var det, at nyrationalisten A. C. Larsen skrev, at der „mellem bibelen og den Augsburgske bekendelse er en så gennemgribende modsætning, at det er en fuldkommen psykologisk og etisk umulighed for et menneske at følge dem begge på én gang“³⁾. Det vilde ikke gå bedre med ovennævnte tre alterbøger, hvis A. C. Larsen skulde være præst i den danske folkekirke, og den ikke havde flere.

Birkedal, der, som før sagt, ikke havde ordet en eneste gang under disse forhandlinger på Askovmødet, men havde deltaget i affattelsen af den store adresse og havde underskrevet den, gav sit forsvar for den i et „Kontraindlæg“, han i 1882 udgav

1) „Den kirkelige frihedssag“ s. 83. — 2) Smstds. s. 78. — 3) „Det nye testamente og den danske folkekirke“ s. 110.

imod Sk. Rørdams grundige vurdering af den i bogen: „De kirkelige frihedskrav“.

I denne bog søgte Rørdam at påvise den indre modsigelse, der var mellem Askovmændene selv, og så deri beviset for sagens umodenhed og deltagernes mangel på dybere overvejelse. Sikkert var dette årsagen til, at hans kritik bed så hårdt, som den gjorde. Ti det var ellers så langt fra, at han nægtede berettigelsen af „frihedskrav“, at hans skrift snarere måtte kunne kaldes et kortere skridt i retning af, hvad den mere konservative del af Askovmændene tænkte sig, end en imødegåelse; det kan nærmest kaldes et forsøg på at sprænge den radikale fløj fra den konservative. Allerklarest indlyser Rørdams stilling af nogle udtalelser, han fremkom med på Roskilde præstekonvents møde i efteråret 1881 ¹⁾, da Askovsagen der bragtes på bane af dets formand, provst, dr. J. Paludan-Müller, der betragtede adressen som et udslag af „utålmodighed“ og „ubesindighed“. Dette var for lidet for provst, dr. F. V. Andersen: utålmodighed var jo „al tid i forhold til det gode“, og her var end ikke hensigten god. „At forhandle om disse ting vilde endogså være „at krænke troskabspligten mod embedet.“ Ja, „den i Askov indslåede vej må føre til utroskab mod Herren selv“. Derfor tilrådede han konventet at afskære al forhandling. Stiftsprovst, dr. C. Rothé sagde, at Askovmødet havde „på en radikal måde villet gøre individualitetsprincippet gældende“, men foretrak en resolution imod dets forslag for en ligefrem afvisning af behandling af det, særlig af den

¹⁾ „Dansk kirketidende“ 1881 nr. 51—52 og 1882 nr. 1—2.

grund, at det var indbragt for rigsdagen¹⁾. Rørdam, hvis bog allerede var udkommen, vilde betegne Askovmændenes færd med, at de havde „forløbet sig“. „Dog mener jeg“, fortsatte han, „at vi skulle bedømme denne forløbelse mildt . . . Jo mere vågen et menneske, jo mere nidkær og ivrig man er, desto mere er man udsat for at forløbe sig“, hvad kun den, som sover, ikke er; men ved „at forsove sig“ (∴ ved „kun at holde igen“) begår man en lige så stor uret som ved at forløbe sig. Man må forstå, hvad der menes med præstefrihed, når man vil dømme. Og i selve Grundtvigs krav om lovhjemling af „den dogmatiske og liturgiske frihed, som kirkehistorisk havde udviklet sig“, udtaltes også efter hans mening „det aldeles rigtige princip, at institutionerne ikke skaber livet, men omvendt; alle de folkekirkelige former er kun fremkomne derved, at livet under sin udvikling har frembragt dem.“ En præstefrihed dog, der opgiver alt hensyn til det lutherske, „går langt udenfor den historiske udvikling, som livet hos os hviler på, og vanekristendommen med, om end ubevidst.“ En ændring af præsteløftet kan være berettiget, når man kun fastholder dette og ikke løsriver den danske folkekirke fra dens historiske grund. I overensstemmelse hermed havde han i sin bog foreslået følgende form for præsteløftet, at det skal gå ud på „at prædike Guds ord rent og purt efter den hellige skrift og den lutherske kirkes grundsætninger, således som disse ere bevidnede i den danske folkekirkes symbolske bøger“²⁾. Og andetsteds i den ses, at Rør-

1) En sådan resolution vedtoges også. — 2) S. 111.

dam vilde regne det for at stå på folkekirkenes historiske grund, som selv „støttede sig til Luther“ og opfattede sig som „en refleks“ af det lutherske, „mente“ sig selv at være luthersk.¹⁾

Hvor langt ligger egentlig dette standpunkt, rolig beset, fra de mere konservative Askovmænds?

Havde Birkedal mere hæftet sig ved denne klare og velbefæstede tankegang end følt sig oprørt over at blive behandlet som en, der havde forløbet sig, vilde han sikkert have indslået en anden vej i sit „Kontraindlæg“, end han gjorde.

Ti dette fik en ellers for ham noget uvant radikal tone. Den radikale logik, der så nemt skiller mellem statskirken, folkekirken som borgerlig indretning og den kristelige frimenighed i den (i Norden først „vågnet til fuld bevidsthed“ ved Grundtvig), danner også udgangspunktet for hans betragtninger. Han vil af med „statskirken“, men de to andre vil han beholde. Umuligheden af en ydre skilsmisse mellem „folkemenigheden“ og den „borgerlige“ folkekirke er da indlysende. Og her er hårdeknuden. Også han står igen med en folkekirke, der er en organisk blanding af begge dele, hvor hensyn må tages til både kristeligt og borgerligt, den gamle udviklede evangelisk-lutherske folkekirke.

Betyder „evangelisk-luthersk“ intet? På ingen måde. Birkedal har så mange gange stået som en djærv talsmand for dets positive indhold og aldrig tålt nogen mistanke for sin person om at have svigtet det, så at han umuligt kunde istemme denne vise. Nej, så højt stod dette ideal for ham, at han

1) S. 105.

gik en ganske modsat vej for at imødegå de Rørdamske indvendinger på de „lutherske grundsætningers“ vegne. Folkekirken havde aldrig svaret til dette ideal. Den „kaldes en evangelisk-luthersk kirke. Jeg vover at påstå, at den aldrig har været til i virkeligheden“. ¹⁾ End ikke den ortodokse statskirke i det 17. århundrede var „evangelisk-luthersk“, endnu mindre pietismen og rationalismen. Og det „historiske“, som skulde lede os, bliver således ganske borte. Men det ejendommelige hos Birkedal er, at han aldeles ser bort fra det, der er tale om, kirkens læregrundlag, og ved det evangelisk-lutherske kun forstår „den i ånd og sandhed fuldttonende og altbeherskende tro, som levede i Luther og hans venner“. ²⁾ Det historiske på papiret er det uhistoriske. Hin „tro“ vil man lige så lidt finde i den „borgerlige“ folkekirke, som man vilde finde guld og sølv i en butik, der skilte demed, men indeholdt kun messing og bly. Det hele indskrænkede sig altså til, at den ikke nogensinde har haft en „tro“ at opvise som den, der fandtes i Morten Luther selv. Den har aldrig været, hvad den skulde være. Det er der vist heller ingen, der vil påstå. Men spørgsmålet er jo, om dens symboler kun har dæmnet liv ned og ikke måske netop har været et værn for det i de svage tider. Om det er ret eller uret, at de kun har været et dræbende bogstav og ikke tillige et bevarende hegn. Heltene i guds rige skaber vi dog ikke selv, hverken uden eller med symboler. Og så tiltalende det er at se Birkedal vende blikket hen mod idealet for det personlige

¹⁾ S. 12. — ²⁾ S. s.

trosliv i Morten Luthers kæmpeskikkelse — man udbryder uvilkårligt: „det ligner ham at tage det fra den side!“ — så hjælper det os slet ikke her, hvor spørgsmålet kun drejer sig om følgerne af bare ydre frihed. Med udhævet tryk påstår Birkedal, at præstefriheden „ikke i højere grad end den har gjort det i de forgangne tider“ vil overgive folkekirkens prædikestole og sakramentforvaltning til „alle slags såkaldte kristelige sekter“. ¹⁾ Han venter sig altså ikke nogen væsenlig anden åndelig skikkelse på folkekirken end den „velbekendte“. Men han har den tro, at det „evangelisk-lutherske“, som han nu tog det, i den præstefri folkekirke vil styrkes i kraft, ja ret egenlig tone frem; ti det „evangelisk-lutherske“ er i sin udfoldelse, hvad han andetsteds har kaldt „den hele, fulde grundtvigianisme“; og fortiden er kun som „en lang skole“ ²⁾, vi har gået i for at nå til denne. Men nu er vi ude af skolen, Guds ord er ikke bundet længer. Kirken har i 1000 år været tilstede hos os som et „udvalg“ i folket; som virkelig folkekirke har den først i vore dage begyndt sin særegne gerning. Birkedal tænker sig præstefriheden ikke som splittende, men som samlende det splittede til enhed. Med den vil i grunden hele den danske (nordiske) menighed rejse sig i flok under det banner, hvorpå der står: ordet af Herrens mund. Den vil føre til en vældig overvindelse af alle vantro fjender indenfor den, medens disse netop uden den vil trives i tvangens mørke. Det „evangelisk-lutherske“ vil nu blive til på ny i sin fuldkomne skikkelse.

1) S. 24. — 2) S. 9.

Om dette nu vilde blive følgen, beror naturligvis ikke på præstefriheden selv — ti hvem vilde da ikke gå med til den? — men på, hvormeget af Morten Luthers og Grundtvigs kristelige heltekræfter fandtes blandt os. For Birkedal og hans slægtled af „grundtvigianere“ stod det således, at forud for dem havde rationalismen overtaget; nu var den dukket ned, og nordstjernen i „Kristenhedens syvstjerne“ gået op, og den „har ikke morgen, og aldrig går den ned“, havde selv Bjørnson sunget. Den kommende tid stod under dens tegn; og hvad der end i den yngre slægt havde begyndt at rokke ved Birkedals tro derpå, så holdt han den dog fast fremdeles, kom den end i yderligere anfægtelse efter 1882; når han mente at se de unge „fortynde troen“ ved at gøre „løst“, hvad de gamle kun havde gjort altfor „dogmatisk fast“, da slap han dog aldrig håbet om, at „der skal komme den slægt, som helt og fuldt kan løfte den dyrebare arv, som Herren igennem vor kirkefader har givet os syn for“, selv om vi først skal igennem en, der „beruser sig af den ny vin og erklærer sig ubunden af det gamle“¹⁾. Selv hyllet i tåge, står nordstjernen dog over vore hoveder.

Den liturgiske frihed tænker Birkedal sig gå langt ned. Vel siger han, at han ikke har noget imod, at ingen alterbog blev brugt uden biskoppelig tilladelse, og at denne kun skulde gives, når den „intet indeholdt, der stred mod god tone og orden eller imod hvad folkekirken bevisligt har siddet og sidder inde med“. Men når enhver præst kun „ind-

1) Se „Personlige oplevelser“, 3. bind, s. 127—29.

førte i sin kirkebog, hvorledes han døbte“ og „i enhver dåbsattest, samtidig med at han bevidnede dåbshandlingen, tillige oplyste, på hvilken pagt og med hvilke ord han havde indlemmet vedkommende i menigheden,“ så synes han iøvrigt at kunne tilstede en aldeles ubegrænset frihed¹⁾. Og dog vil han ikke erkende nogen indlemmet i menigheden uden ved den gamle kristne tro og dåb. Han går altså ud fra en fuldstændig kirkelig sprængning indenfor folkekirkens ramme. Når han samme år i „Højskolebladet“ — hvor forhandlingerne om udtrædelse af folkekirken førtes videre²⁾ — afsluttede sin deltagelse i den med en advarsel mod de „subjektivistiske tilstande“, tilbøjeligheden til „at lave sig en liturgi“ på egen hånd vilde afstedkomme, og måtte „begære en ordening, som jeg har fælles med alle dem, der står på samme kirkestade“³⁾, så må han have tænkt sig en udvikling, der gik i retning ad et kirkeligt brudd indenfor den præstefri folkekirke, hvorunder — som han siger i „Kontraindlæget“ — „hvert

1) „Kontraindlæg“ s. 29—30. — 2) Man nåede her i løbet af 1882 til de bekendte udtalelser om, at de statslønnede og latinlærde præster kuede menigheden, mens der fra højskolen „lød en moderlig røst, sideordnet menigheden“. I deres embedslænker var præsterne „krøblinger“, det ikke nyttede at sende i holmgang mod det mægtige fritænkeri (nr. 15). Der taltes om „det tyndslidte bånd mellem præsterne og menigheden“ (nr. 31). En tredje vilde have prædikenen afløst af almindelige samtaler i kirken. — Birkedal protesterede mod udtrykket: „statslønnede“; det skulde hedde: „fast folkelønnede“. En frikirke, der begyndte med at se hånligt ned på „de vidner, der i folkekirken tit under mange trængsler har tjent livet“, var ikke noget lovende tegn. Og er alle præster „krøblinger“, så kommer det af, at hele folket er et folk af krøblinger (nr. 74). — 3) „Højskolebladet“ 1882, nr. 91.

parti ordnede sig organisk omkring kærnepunktet i deres kristelige betragtning¹⁾, altså rent frikirkelige dannelser på dens grund. Og sligt tænkte den radikale fløj ikke på.

Den store Askovadresses mænd kunde se ud som en sluttet falanks, men var det ikke. Meningerne syntes ens, men forestillingerne var, som sagt, dybt forskellige. De unge radikale vilde slå bommen op for „subjektivismen“ og ventede sig frigørelsen derfra. De ældre forestillede sig friheden som et redskab til dens endelige og fuldstændige overvindelse i menigheden selv, og „folkekirken“ båret frem af den til løsning af hele den nordiske menigheds verdensmission. De lovede sig ikke noget af en ny „religionsforkyndelse“. De knyttede blot deres håb til et løftefrit vidnesbyrd ud af menighedernes gamle tro. I et brev til mig af ³¹/₁₀ 1884 skriver L. Schrøder: „Har jeg ret i det, at den præst, som ikke har aflagt løfte, moralsk og juridisk lige fuldt er bunden til at holde de statskirkelige love, som myndighederne ikke selv har ladet gå i glemme, lad så dem, der vil holde løfterne, bevise, at de gør mere gavn end skade!“ Og truede man dem med „konsekvenserne“, så svarede de, at det var overdreven frygt. Man behøvede jo ikke at spasere lige til Nordpolen, fordi man gik sig en tur nord ud af byen²⁾. Men disse konsekvenser var det jo, der var tendens hos nogle yngre til at udvikle. — „Nordpolen“ måtte vel her betyde den aldeles

1) „Kontraindlæg“ s. 52. — 2) Smstds. s. 44 (efter et udtryk af den bekendte svenske biskop J. H. Thomander i Lund).

bekendelsesløse folkekirke, anstalten for almindelig religiøsitet.

I praksis viste Birkedal ikke længe efter — ved et sammenstød, han havde med den radikale fløj — hvordan han, når det kom til stykket, så på forholdet mellem den frie folkemenighed og den borgerlige folkekirke.

Regeringen fratog i begyndelsen af 1883 R. Lund anerkendelse som valgmenighedspræst. Biskoppen meddelte hans menighed, at, hvis den beholdt Lund som præst, dannede den ikke længere „et ledd af folkekirken, men et parti udenfor den.“ Den udsendte en meddelelse om, at den ikke vilde „gå ud af den danske folkekirke eller betragte sig som værende udenfor.“ På Birkedals opfordring holdtes et møde i København den 12te februar, hvor de tilstedeværende, deriblandt samtlige landets valgmenighedspræster, vedtog en erklæring, hvori de udtalte deres glæde herover, og at de betragtede valgmenigheden på Mors som „stående på samme klippegrund som hele den troende danske menighed og vilde „bevare fællesskabet med den „ved bad og bord“ og overalt, hvor vi mødes i Jesu navn“ ¹⁾). Denne erklæring underskrevs senere af mange andre.

Adskillige kunde ikke forstå dette forhold. På opfordring fra V. J. Hoff gennem hans hustru til „vor inderlig kære, gamle biskop og ven“, afgav Birkedal så den „forklaring“ ²⁾, at erklæringen måtte forstås således, at „selvfølgelig står menigheden på Mors udenfor den officielle folkekirke“; under-

¹⁾ „Dansk kirketidende“ 1883, nr. 8—9. — ²⁾ Smstds. nr. 11.

skriverne erkender den kun fremdeles som „et ledd af den levende danske folkemenighed.“ Mod denne forklaring nedlagde N. Lindberg indsigelse. Morsingerne havde udtrykkelig ment sig stående også nu i den officielle folkekirke, — havde Birkedal „glemt sin egen historie fra 1865—68?“¹⁾ Birkedal svarede ikke. Han respekterede „selvfølgelig“ den gældende borgerlige orden, og hvad hans egen historie angik, var der jo forskel på en tilstand, hvorom ingen lov fandtes, og den forhåndenværende, der stod under en nu given lov. Desuden var der i 1865 jo ikke tale om noget brudd på kirkelig orden, men, som alle véd, kun om et politisk sammenstød mellem regeringen og en af dens embedsmænd.

Askovadresserne fik et retsligt efterspil, ligesom præstevielsen på Askov.

Det er muligt, at dette vilde være undgået, hvis der ikke ved offentliggørelsen af dem i pressen, inden de indgaves, var begået den skødesløshed, kun at give dem overskrift „den danske rigsdag“²⁾ — med forbigåelse af regeringen. I hvert fald spillede dette punkt en ikke lille rolle i aktionen for retten. Og man får billig undskyldte ministeren (J. Scavenius), om han blev vred over ikke at blive regnet med til lovgivningsmagterne.

Referatet af forhandlingerne på mødet viste imidlertid tilstrækkeligt, at det fra begyndelsen var hensigten at indgive den både til regering og rigsdag,

¹⁾ Smstds. nr. 12—13. — ²⁾ „Dansk kirketidende“ 1881 i tillæg til nr. 32.

og mødets ordstyrer, J. Nørregård, afgav yderligere en erklæring derom ($\frac{7}{6}$ 1882) under sagens gang ¹⁾).

Men — om nu dette var den egenlige årsag til ministerens vrede eller ikke, — der blev sendt de ca. 80 præster, der havde undertegnet adresserne, en irettesættelse; de havde ikke måttet, hed det, som embedsmænd i folkekirken, „gøre ønsker om forandringer i de for folkekirken gældende love og anordninger til genstand for andragender til rigsdagen“; de skulde have forebragt dem for kirkestyrelsen gennem deres kirkelige foresatte. ²⁾)

Det var V. J. Hoff, der havde påtaget sig det hverv at være underskrivernes mellemmand ved indgivelsen af adresserne. Og derfor var det også ham, som først tog affære, efterdi han — som han senere erklærede i provsteretten — ikke kunde bryde det løfte, han havde givet, og han ingen grund fandt til at gøre det, da han ikke kunde erkende irettesættelsen for retledende for sig. Han fik så Birkedal og de to Morspræster, R. Lund og Fr. Nygård til, sammen med sig, at sende kirkeministeriet en skrivelse, hvori de erklærede, at de „for sagens skyld . . . ikke kunde anerkende ministeriets misbilligelse i dette stykke som retledende“ for dem ³⁾). To andre præster, V. Brücker og C. Rønne, sendte også ministeriet en lignende, men brugte i denne et så skarpt udtryk (irettesættelsen var „uberettiget“), at Brückers provst nægtede

1) Findes i sagens akter, som jeg med rette vedkommendes tilladelse har gennemlæst. — 2) „Dansk kirketidende“ nr. 40. — 3) „Dansk kirketidende“ 1881, nr. 42.

at befordre den videre, hvorfor han indsendte den direkte. De andres gik den almindelige embedsvej.

I „Dansk kirketidende“ afgav A. Leth en erklæring om, at han ikke kunde anerkende at have begået noget lov- eller respektstridigt, og vistnok så godt som alle de andre sluttede sig sammesteds til de fire førstnævnte præsters protest.

Under 28de oktober beordrede ministeriet provsteret nedsat over de seks, fra hvem det havde modtaget direkte tilbagevisning af irettesættelsen.

De anklagedes forsvarsgrunde samlede sig om tre punkter. De måtte i lovgivningssager hævde sig almindelig borgerret i landet. Adresserne var en menighedsudtalelse, og „det var uden hjemmel i det evangelisk-lutherske kirkebegreb her at skille præst og lægfolk“ ad. Desuden var lignende sket før — således i adresserne mod valgmenighedsloven. Det var vel nok noget naivt af dem, at de mente at kunne opfatte den ministerielle skrivelse blot som en tilkendegivelse af ministerens „subjektive skøn“ — den var selvfølgelig ment som en virkelig „næse“ — men ridderligt og åbent tilføjede de: „Skulde vi lade ministeren blive i den tro, at hans mening vilde i fremtiden være rettedende for os, skønt den ikke kunde være det?“ Ministeren måtte da være så fordomsfri, at han hellere vilde have „fribårne ordets forkyndere end trælbandne præster“ ¹⁾. Det var „bundfalsk“, erklærede Hoff, at opfatte præsterne kun som statens embedsmænd. Enhver kirkestyrelse må holde sin hånd over samvittighedernes frihed og ret til at gøre denne gæl-

¹⁾ I provsteretten 11/8 1882.

dende i ord eller skrift på lovlig og sømmelig vis, dersom den ikke vilde stå kirken efter livet.“ Og så tilføjer han de betydningsfulde ord: „Jeg har i mange år vidst, at folkekirken er en borgerlig indretning, men den kan også gøres for borgerlig . . . Jeg er slet ikke betænkelig ved — skønt det er et stort ord — når det forstås ret, at sige, at der også foran folkekirkens port bør skrives: drag dine sko af, ti også her er en hellig grund.“ Og han ender med at sige, at han, hvis ministeriet havde sendt „et udtrykkeligt forbud“, næppe vilde have fulgt den vej, han gik, men efter al sandsynlighed straks have nedlagt sit embede ¹⁾).

I sit „Kontraindlæg“ havde også Birkedal stillet i udsigt at ville gøre det samme, hvis dommen berøvede dem udøvelsen af deres fulde borgerret i landet ²⁾).

Aktoratet påstod de anklagede dømt efter D. l. 2—17—22: „gejstlige personer skal være deres superintendenter lydige“ og drog slutning fra „superintendenter“ til ministeriet. Det henholdt sig stadig til den ovenfor omtalte undladelse af regeringens navn i overskriften fra først af, ligesom også til, at der kun var underskrevet ett eksemplar, og at dette kun bar overskriften: „til den danske rigsdag“. Ligesom ministeren i folketinget fremhævede adressernes „skæbnsvangre indhold“, således også aktoratet. Forseelsen måtte falde ind under straffelovens § 141 — den samme, hvorefter der dømtes i ordinationssagen. Til forståelse af dommen i denne er det værd at lægge mærke til, at det af

¹⁾ I skrivelse til defensor. — ²⁾ S. 54, anmærkningen.

aktor her siges, at de pågældende dengang „blev ansat efter den nævnte paragraf, ikke fordi de havde misbrugt deres embedsstilling ved at foretage den deri (o: i sagen) omhandlede ordination, men for det brudd på den her i landet gældende orden og skik, hvori de havde gjort sig skyldige.“

Provsteretten havde frikendt dem imod at de skulde betale sagens omkostninger. Landemodsretten føjede en mulkt til. Højesteretsdommen, som faldt 26de oktober 1885, stadfæstede provsterettens dom. Til forklaring af, at de måtte betale sagens omkostninger, tjener antageligvis omstændigheden med den begåede skødesløshed, der, som sagt, vel nok har bidraget væsenlig til, at sagen blev rejst¹⁾.

1) Se udførligere om sagens gang: „Mere om Askovsagen“ af V. J. Hoff i „Dansk kirketidende“ 1885, nr. 48 og 49, og smstds. nr. 45—46 — efter „Berlingske tidende“ — om foretagelsen af den for højesteret.

Fortsat kirkelig kamp.

„DANSK FOLKEBLAD“ var gået ind i foråret 1882. Den lille knorre kunde ikke klare sig mellem de store drager, der befor folkehavet. „Morgenbladet“, som under N. J. Larsens ledelse (indtil 1880) havde modtaget det pænt, slog naturligvis, under Bergs, Hørups og E. Brandes' ledelse, om til at blive dets bitre fjende. „Dansk folketidende“, der selv gik til bunds i 1884, var dets lykkelige medbejler hos det grundtvigske landbovenstre især. Redaktionen manglede vel også den smarte hånd. Men overhovedet — der var ikke plads for „Ryslingepolitiken“, og striden var for broddet, til at man kunde skønne på dens „Girondiner“¹⁾. Foruden allerede nævnte medarbejdere skal nævnes J. H. Monrad og P. A. Rosenberg. Det havde et lille, men trofast følgeskab, og blev navnlig læst af mange Sønderjyder. Men det hjalp ikke. Skuden kæntrede og måtte selv betale omkostningerne.

— Det er ikke hensigten her at beskrive en stor mands liv. Vilhelm Birkedal vilde selv have været den første til at fralægge sig navn af en sådan.

¹⁾ Udtrykket stammer fra den senere kultusminister J. Bjerre.

Men han udviklede jævnlig forskellen på en stor mand og et stort menneske. Til de sidste må vi have lov at regne ham. Det store menneske havde ikke blot hjærtelaget eller ævnen, men den nøje forbindelse derimellem og troskaben mod sin livstanke, helstøbtheden, der ikke gik på akkord med samvittigheden. Det behøver ikke at være høvding; det kan nøjes med en menigs rang. En menig vilde han være, og — havde han en særegen post — så var det som grænsevagt.

Blandt rækken af Grundtvigs disciple havde han en egen afskygning. For Grundtvig gik åndslivet (kristenlivet) som en bred strøm gennem folkene, og det skadede ikke hans tro, om denne strøm til tider syntes forsvundet under jorden eller plumret af urenhed, — den skulde nok bryde ren frem igen. Og navnlig havde han en sådan tillid til dens løb i det danske folk. Den var udslaget af en stor åndsanskuelse. Hos Birkedal, som tog det mere personligt, tålte idealet ingen forplumring. Højt kampmål krævede pletfrit skjold. Palnatoke i Øhlenschlægers tragedie må dø, fordi han har plettet sit skjold, og han må dø for en af sine bedste veners hånd. Det kræver æren. En svaneridder, en ridder af den hellige Graals orden vilde han være, og under billedet af en tempelvagt så han åndens hær. Hvad andre mente at kunne lade gå med strømmen, i tillid til strømmens egen kraft, det måtte han personlig stille sig kæmpende imod. Man syntes nu at ville „fortsætte“ Grundtvig ved blot at lade strømmen rulle. „Grundtvigsk bevægelse“ blev sat op mod „kirkelig anskuelse“ — skole

mod kirke¹⁾. Al brydning og gæring bar „grøde til en forårsdag“. Imod enhver overtro på „udviklingen“ i almindelighed satte Birkedal atter karakter-idealet af et personligt menneskeliv, og måtte da som grænsevagten sætte denne betingelse, dette „vilkår“ imod al blot „bevægelse“. Man misforstod så temmelig hans tale herom. Og måske han ikke rigtigt kunde oversætte den på den ny tids mål. Han var nu for gammel til at kunne gå frem foran de unge i den uundgåelige bevægelse, som livet kræver. Men hans karakter-idealisme var ingen åndelig forbenelse. Den var en højst inderlig ting for ham. Og når man f. eks. nu atter fra denne kant (som tidligere fra højkirkelig side) tog hans tale om salighedsvilkåret som en fordring om et blot ydre kvantum af tro, der måtte hæmme den frie udvikling og standse strømgangen²⁾, så betød den ikke dette, men kun, at det er ikke nok at beholde ordet, mens tidsstrømmen ellers tager os med sig, det må holdes i kamp mod alt, der vil drage ned i dens malstrøm. Tiden kan vel rette sig igen; men det menneske, som slap sit ansvar midt i dens strømgang, bliver skadet og ødt.

Ved 100-årsfesten for Grundtvigs fødsel i Rosenborg have (1883), holdt han den egentlige mindertale³⁾. Han tænkte på sin alder; det var måske

1) „Kirken skal med jorden stå — skolen skal med solen gå — riget at oplyse,“ havde Grundtvig sunget på sit antikopernikanske sprog. — 2) Bl. a. i „Tidens strøm“ 1889, nr. 22. — Den unge slægts „tankepuslinge“ var nu blevet „så store, at de måtte ud i luften og slås med andre drenge. Men de får ikke lov“ (M. Pontoppidan). — 3) „Højskolebladet“ 1883, nr. 88.

sidste gang han kom til at tale til så stor en forsamling. Så slyngede han da talen om teksten fra Jesu fristelseshistorie med den udtrykkelige hensigt derigennem at belyse Grundtvigs liv omvendt, om man vil, i forhold til de fristelser, det havde været udsat for, og således lede tanken hen på lignende fristelser, der vedblev at følge „bevægelsen“ ud fra ham, fristelser, enhver større profetisk bevægelse vil finde sig stående overfor. — I sin ungdom havde Grundtvig været fristet til at tage rationalismens stene: dyd og gode gærninger for brød. Men da han ret for alvor fornam sjælens hunger og tørst, måtte han vende sig bort fra denne fristelse og fandt så kun brød i troen på syndernes forladelse af Guds nåde i Kristus. Derfor prædikede han den glade kristendom, men aldrig den lystige. — Og både før og senere fristedes han til åndssværmeri. Et stort kald medfører fristelsen til „at springe den ringe begyndelse og alle mellemlædd over¹⁾, for straks at kunne stå på tempeltinden og virke oven fra nedad i stedet for omvendt“; og denne fristelse lå Grundtvig netop så meget nærmere, som han var profetisk anlagt. Men altid kom han dog tilbage til „det lave barnestade ved dåben“. Og alle skal vi til tempeltinden, men ikke gennem luften, nej, gennem den lave kirkedør . . . og op ad vindeltrappen der indenfor, som trinvis fører til tinden. Derfor var det hans råd til hans medbrødre: „Bryd af, du unge medtjener, bøj knæ i barnetroen!“ — Og han blev fristet på verdensbjerget. Fra det lille Danmark så han ud over hele verden. Altid

¹⁾ Martensens anke mod Grundtvig i „Til forsvar imod den så kaldte grundtvigianisme“ i 1863.

søgte han dog dér Guds spor. Han så, at kun i et folks særegne folkelighed kan evangeliet ret slå sund rod. Derfor blev han folkeoplyser, men en folkets mand, der ikke jog efter popularitet. Derfor blev han frihedsmand, men vilde ikke frihed „for ulv og bjørn“. Og partihøvding vilde han ikke være. Til en mand, der ytrede, at han gjerne vilde holde sig til ham, sagde han: „Nej, hold Dem til Jesus, det gør jeg!“

Bag Birkedals sjæls øje stod dette: Atter frister rationalismen med sine stene for brød. Atter vil et profetisk åndssværmeri føre os bort fra barnestadet. Atter vil verdens storhed og magt bøje os i knæ for falsk folkelighed og forgudelse af den så kaldte tidsudvikling („bevægelse“) bort fra den lydighed under Gudsordet, hvori vi, om fornødent, skulde gå strømmen lige imod.

Samme dags aften holdtes på Vodroflund en fællesspisning på over 1000 mennesker. Jeg husker derfra V. Ullmanns skønne ord om, at, når det næste gang gik løs ved Dannevirke, da vilde han sende sin lille gut derned med et: „Gud signe dig, gut!“ — Men ellers gik det ikke af uden sammenstød. Pontoppidan udstødte atter sine hårde, krappe lurtone til lejren om at rejse sig og gå videre (4. Mos. 10. kp.) — For at bortjage de truende skyer slog Birkedal tilsidst gækken løs.

„Sovepuder“ havde både Pontoppidan og J. H. Monrad (M. kaldte dem „sagapuder“¹⁾) fundet, der var fare for at lægge sig til hvile på. Men de fandt dem på omtrent modsat kant. Og mens Mon-

1) S. s. 47.

rad fandt, at Birkedal hørte til vækkerne, stod denne for Pontoppidan nu som en inddysser. Så forskelligt kan opvoksende ungdom se. Og dog kunde der vistnok være fundet en forståelse sted indenfor den. Der var trods alt en lighed mellem de unge til forskel fra den ældre slægt. Den gik i retning af inderlighed mere end af begejstring, af subjektiv virkelighedssans mere end af objektiv idealisme. Men det synes os, der havde mindre travlt med at lave splinterny tider og støde gamle førere fra tronen end f. eks. Pontoppidan og andre, at det netop ikke særlig var inderlighed, her sigtedes på. Vi kunde ikke finde den hos Bjørnson, hans udadvendte reformhigen og „fade rationalisme“, så lidt som i det hele i det humanistiske livssyn med dets yderliggående individualisme. Vi fandt her mere yderlighed end inderlighed og syntes, at der dog var mere inderlighed hos de gamle end hos de ny. De andre så i denne stilling et rent bagstræb. Det var: at komme lige tidsnok til at løbe bagefter tidens vogn. Men den, der går i mod strømmen, kan dog aldrig komme i slig bedrøvelig stilling.

Og når man nu på begge sider fandt fremskridtsbetingelserne dør, hvor de andre fandt hindringerne, og der ikke på nogen af siderne var en overlegen kraft, som kunde gøre hindringer til betingelser, så måtte der ske et brudd. Det ser snarest ud til, at der til ethvert virkeligt fremskridt i historien ligefrem trænges til disse to kæmpende rækkers brydning. Når engang frugten er moden, vil de begge, hver på sin vis, have del i den. Der skal dobbelt vejrlig til at modne en frugt, både sol og regn.

Brydningerne gik dybt på det nationale livs

område. Ved given lejlighed sammenlignede F. Falckenstjerne tiden fra før 1864 og 1870 med det Athen, der skilte sig af med Sokrates ¹⁾, og al fortsættelse af den stod for ham som „illusioner“. For mig — til hvem dette blev sagt — fandtes typen for den ny tids mænd mere i en Gorgias end i en Sokrates, mere i sofisten end i ham, der ingenting vidste udover, at det var „skadeligt at handle mod samvittigheden“. I religiøse spørgsmål var det ofte svært at få fat på den egenlige kurs f. eks. i „Tidens strøm“. Ikke et halft år efter at Pontoppidan således var fremkommen med udtalelser om Bjørnson som Grundtvigs rette tronarving, påtalte han ²⁾ en påstand af Henning Jensen om, at Bjørnson „stod Jesus af Nasaret meget nærmere end de fleste af os“, efterdi „kærnen i kristendommen er Bjørnsons menneskekærlighed, som han og hans har mere af, end de fleste, der i vore dage vedkender sig den kristne tro“ ³⁾. „Er det meningen,“ spørger Pontoppidan, „at forkynde det store nutids evangelium om det moralske indhold som kristendommens kerne“, mens man sir „skallerne, det egentlig religiøse“ fra? „Den sande kristendom“ er dog vel ikke „en tro på hvadsomhelst, man kristendom vil nævne“. Men rammer nu ikke dette Bjørnson lige så godt som Henning Jensen? Til gengæld beklager denne nu Pontoppidan, fordi han ikke endnu har fået

1) „Tidens strøm“ 1886, nr. 42 — i anledning af en af mig udgivet bog (der i hovedsagen fandt Birkedals billigelse): „Et ord til overvejelse, Grundtvigs venner tilegnet“, en bog, der for øvrigt også blev angrebet fra modsat kant, af Th. Rørdam i „Kirkebladet“. — 2) „Tidens strøm“ 1886, nr. 45. — 3) „Enhver sit“, udg. af Henning Jensen, 1886, nr. 27.

„revet sig det ortodokse hjærte af livet“. Men denne skærper blot protesten og spørger, om nogen på Henning Jensens stæde endnu „kan kaldes kristen“, om en, der fornægter troen, dog kan være „i besiddelse af kristendommens kærne“. Der er kun én, som har formået at forene menneskeheden til en hær, og det er ham, som gjorde troen og bekendelsen til vilkåret for optagelse i hans menigheds rækker.“ Henning Jensens kristendom er „et bløddyr af en kristendom“¹⁾. Hvilken sammenhæng er der nu i, det ene øjeblik at gøre løjer med „salighedsvilkåret“ overfor Birkedal og det næste øjeblik i dybeste alvor at sætte Henning Jensen det for brystet? Det er i begge tilfælde indholdet af bekendelsen, der er tale om, og ikke blot personlig tro. Men det var jo nu påstanden, at en frihedsudvikling i troen måtte springe bort fra sin begyndelse i umiddelbarhed for at føre til personlig tro. Man skulde gennem undsigelse af al slags avtoritet, for „frit“ at blive kristen eller hvad man ellers blev. Men ligesom Bjørnson på bare „avtoritet“ foldede sine hænder over dåbspagten, under det at han samtidigt stillede sig aldeles frit overfor dens indhold, således førte også hele dette syn på personligt åndsliv i det hele og personligt kristenliv i særdeleshed adskillige ind i en dobbelthed, der ikke var dem selv klar. Nys²⁾ er der skrevet om G. Brandes, at han, ligesom i en håndevending, kappede hovedet af den gamle, danske dannelselse, eller at den i det mindste tabte hovedet overfor ham. I stedet satte han et andet, som alde-

1) „Tidens strøm“ 1886, nr. 48. — 2) Af Jakob Knudsen i „Politiken“, febr. 1912.

les ikke passede til folkelegemet, og som gav det et hjemløst, sigøjneragtigt præg. Det er fuldstændig sandt. Men de gamle var det jo ingen sag at kap-hugge. Det besørgede jo alene døden i de nær-meste år efter 1871. Det er ikke hærværket på den gamle, men netop på den unge slægt, der her må drages i forgrunden. Det var den, som tabte hovedet. I den ovenfor påpegede dobbelthed ser man overgangsprocessen: påskrueningen af dette fremmede hovede på et endnu i grunden gammel-dags legeme. Og da Pontoppidan året efter — 1887 — frafaldt den grundtvigske anskuelse og prædikede et evangelium, der på en vis religiøs inderlighed nær så temmelig lignede det Henning-Jensenske ¹⁾, da var det nye hoved (med Bjørnsons træk) kommet på; og hvem vil da undre sig over, at de gamle, der ikke vilde af med deres eget hoved, men bære det, hvor Olav Trygvason i „Hakon jarl“ helst bar sit, på egne skuldre, som f. eks. Birkedal og Ploug, betakkede sig for at blive gjort til spøgelse, der gik omkring ved højlys dag med deres egne hoveder under armen?

Intet under, at Birkedal, da han i anledning af den s. 38 f. omtalte begivenhed i Ryslinge valgmenig-hed blev angrebet af Pontoppidan på „saligheds-vilkåret“, tog med tak imod et tilbud fra mig om at svare; ti, skrev han, „jeg selv gider ikke mere have med ham at gøre“. Men da V. Brücker rejste striden om den hellige skrift, var han også med blandt dem, der nedlagde indsigelse. Med hensyn til kristnes stilling til skriften havde Bjørnson straks

1) Se „Tolv prædikener“ af M. Pontoppidan, 1889.

erkendt, at han fjærnede sig fra Grundtvig ¹⁾. Men allerede Pontoppidan havde ladet det være god grundtvigianisme at tale om forpligtelsen på bibelen som forpligtelse blot til almindelig religiøs virksomhed ²⁾. Det var dog Brücker, som her drog alle følgeslutningerne. Løjerligt nok, var det et stykke af ovennævnte Henning Jensen — angående „faste“, — der gav ham anledning til at fare i harnisk mod Søren Kierkegaardsk „efterabelse“ af „det nye testaments kristendom“, og til at erklære, at han stod „frit overfor skriften“ og ikke vilde lade sig „hovmesterere“ af den. De Brückerske udtalelser var i deres vidtløftighed så uklare, at, om nogen gjorde ham uret, var det i hvert fald ikke alene dennes egen skyld. Hans udgangspunkt var et ganske andet end Pontoppidans, der mere og mere fjærnede sig fra det grundtvigske. Brückers var en rendyrket, dogmatisk grundtvigianisme. „Ordet af Herrens mund“ var en så selvstændig lys- og livskilde til kristendom i alle forhold, at det gjorde ethvert autoritetsforhold til apostolisk tradition i skriften overflødigt og skadeligt. Det er betegnende, at en lægmand i Brückers menighed, gårdejer Jørgen Ravn, der fra først af havde været pietist og bogstavdyrker, forklarede sin overgang til det grundtvigske således, at han ved at komme i berøring med folk fra den side, var blevet overtydet om, at „bibelen slet ikke er kristnes regel og rettesnor, men at det var Herrens levende ord ved hans sakramenter, der gav os alt til vort kristendoms liv og fremvækst“ ³⁾. Grundtvig havde dog udtrykkeligt bl. a. kaldt skriften en

¹⁾ Se s. 17. — ²⁾ Se s. 102. — ³⁾ „Højskolebladet“ 1883, nr. 30.

„prøvesten“ for alle vore enkeltmands-indskydelser i livets forhold ¹⁾); han havde givet „ordet“, hvad dets var, og „skriften“, hvad dens var. Men efter Brücker gav „ordet“ alt og skriften intet, uden hvad man selv fik den til at sige. Dette ord uden skrift skaber menigheden, og „menigheden (kan) aldrig ledes på vildspor; ti hvor menigheden er, der er al tid sandhedens ånd.“ Og denne ufejlbare menighed, — den er det, som selv „hovmestererer“ bibelen, men ikke lader sig „hovmesterere“ af den. Brückers skriffortolkninger kunde vistnok ikke være bindende for andre end ham selv. Hver mand havde sin frihed overfor teksten til at „godkende“ og „vrage“. Mødte han noget i skriften, som stod „i skærende og grel modsætning til hans egne åndelige erfaringer“, da hævdede han sig ret til at sige derom: „det er fejlt, evig fejlt, evig usandt“. Det slår ikke til at sige, at jeg forstår det ikke; det er ikke blot fejlt i dag efter mine hidtidige — muligvis meget usikre — erfaringer, det er evig fejlt, — selv om erfaringerne måske skifter i morgen ²⁾).

De udførlige indlæg, som fremkom herimod fra V. J. Hoff og Sk. Rørdam, må jeg på dette sted forbigå. Brückers dogmatisk håndfaste grundtvigianisme, der i virkeligheden var lige så lidt grundtvigsk, som konkordieformelen i sin tid var luthersk, faldt i god jord hos mange, og Jørgen Ravns opfattelse af grundtvigianismen var meget almindelig hos lægfolk. Jeg erindrer, hvorledes jeg engang nær var bleven håndgribelig overfalden af en ellers støt

¹⁾ Efterskrift til „Den sande kristendom o. s. v.“ 1865, s. 431. — ²⁾ „Højskolebladet“ 1883 i en artikelrække: „Om rationalismen, skriften m. m.“ fra nr. 58 af.

og fåmælt vestjyde, fordi jeg modsagde den; den tavse mand udgød sig i en strøm af lidenskabelige ord. Iblandt modsigerne var også Birkedal, der sagde, at, havde Brücker ret i, at den nordiske menighed vilde sprænges, hvis man vilde lære „efterabelse“ af den hellige skrift, så vilde den det endnu mere, hvis man gav sig til at lære, at bibelen kun var som en anden bog, hver kristen kunde behandle, som han vilde. I denne sammenhæng forklarer han, at Askovmødets præsteløfte om forpligtelse på at lære efter skriften vilde være uden mening, hvis skriften ikke stod som „en højere myndighed“¹⁾ (tilføjelsen i løftet: „efter bedste overbevisning“ kan da ikke berøve den denne myndighed). Og han ender med at sige, at „hovedsætningen i reformationen er Gudsordet i Luthers troende hjærte, der havde en sådan indflydelse på hans bibellæsning, at han kunde vise det klart for alle, at han i dette havde fundet den gamle kristentro, over hvilken han rakte hånd til apostlene og Herren selv“. Andetsteds og senere har han sagt: „Det levende ord af Herrens mund er ikke sat i umiddelbar forbindelse med vort eget „indre lys“.“ Apostelskriften er mellemløbet. „Havde menigheden ikke denne, vilde selv troens lys komme til at brænde i mere eller mindre tågeslud.“²⁾

Iblandt „tvivlsomme dogmer“ havde Brücker nævnet: treenigheden og forsoningen.

For Birkedal var forsoningen uadskillelig fra et-

1) „Højskolebladet“ 1882, nr. 98. — 2) „Brændende spørgsmål“ 1887.

hvert nådesforhold til Gud. „Dette kærlighedens store under er middelpunktet i det kristelige evangelium“, siger J. P. Mynster¹⁾, hvis forkyndelse først fik afgørende betydning for Birkedals kristelige vækkelse²⁾, og denne grundtone fra Mynsters forkyndelse beholdt han. Det var da heller ikke den grundtvigske forkyndelses sag at døve den. Hans først udgivne prædikensamling: „Synd og nåde“ (1849) bar sin titel som islæt over forsoningens rendegarn. Forsoningen var ikke blot et dogme; den var troens sjæl, og sjælen var i Kristi blod på nådestolen i Gud Faders hjærte. Kun i dette åbnede hans nådefavn sig for syndere. Hele troens ord er kun en videreførelse af dette „korsets ord“. Rundet af andre kilder, tabte trosordet sin kristelige karakter.

I året 1875 havde den da henved 40årige Fr. Jungersen, stærkt påvirket af R. Nielsen og ikke uden indflydelse fra moderne teologer som Strauss o. a., der havde en ret let opgave med at nedrive det stive, juridiske stillads omkring den gammelkirkelige forsoningslæres bygning, i et lille skrift: „Miraklet, videnskaben og troen“ forkastet denne. For Jesus betyder døden, at han ofrede sin egen vilje. Er ved hans død dette offer afløst for vort vedkommende? Nej. Men så er jo Jesu offer ikke trådt i stedet for vort. Jesus har kun givet sig hen for os for at kunne give sig hen til os, så at vi sættes i stand til at bringe det samme offer som ham. Tro er den viljeshandling, hvorved egen viljen i mig brydes ved Jesu eksempel og fore-

1) „Blandede skrifter“: Grundtræk af den kristelige dogmatik s. 226. — 2) L. Nyegård: „Vilh. Birkedal I“, s. 78 f.

gangskraft. Er egenviljen brudt, kan Ånden udrette resten. Var Jesus død i mit sted, så behøvede jeg jo ikke at afdø fra synden. Han brød kun vej for os som Arnold af Winkelried for de svejtsiske bønder ved Sempach.

Disse slutninger kunde Birkedal ikke godkende og tog til orde imod ¹⁾. Forestillingen om en „blodtørstig Gud“, der kræver et offer slagtet, af lyst efter blod, er „en gudsbespottelse“, siger han, som hverken kirken eller troen har noget med at gøre. En „spænding“ i Gud mellem hans retfærdighed og hans kærlighed lærer hverken skriften eller kirken. Men Guds hellige kærlighed kræver til forsoning et sonoffer. Dette Kristi sonoffer er ikke stedfortrædende for os, således at ikke også egenviljens offer kræves af os. Dette vort offer er kun ikke fyldestgørende; det er et takoffer for, hvad vi har modtaget i Kristi fyldestgørelse. Kristi forsoningsoffer som vilkår for syndernes forladelse forudsættes i nadverordene: „hengivet — udgydt for eder til syndernes forladelse“.

Forhandlingen fortsattes ²⁾. „Birkedal,“ skrev Jungersen, „er selv et tegn, der betyder, at forsoningen er noget andet end en menneskelig tanke“. — Dette er hovedsagen, men i selve tankegangen kunde han ikke tage ham til vejleder. Han antyder, at han i en bog vil behandle hele forsoningssspørgsmålet i sammenhæng. Men derefter har Birkedal — efter en forhandling i „Teologisk samfund“, hvor særlig C. J. Brandt og P. N. Petersen optrådte mod Jungersen — opsøgt ham personlig — enten i Kø-

¹⁾ „Dansk kirketidende“ 1875 nr. 24—25. — ²⁾ Smstds. nr. 32, 36 og 38.

benhavn eller på Skovgård i Ordrup, hvor Jungersen dengang var medbestyrer af G. Rodes højskole, — og forhandlingen førtes her til ende således, at Jungersen i et brev af 6/8 1876 kunde skrive til Birkedal, at han nu „ikke havde det mindste imod, skulde endog erkende det for det egenlige korrekte udtryk for forsoningen, at frælsere ved sit offer har udsonet Guds vrede“; ti han har nu „forstået den repræsentationens lov, ifølge hvilken Kristus har lov til at gælde for os.“ „At han har gjort, hvad jeg er skyldig at gøre, er jo det samme som, at han har betalt for mig.“ Han slutter sit brev med disse ord: „Jeg takker min Gud, at han også gennem Dem har holdt på mig. Gud velsigne Dem for Deres kærlighed, som jeg ret fik indtryk af ved Deres besøg, og som jeg genfinder så levende i Deres brev; det var godt, om kristne folk oftere ihukom Herrens formaning at gå til den broder, som fejler.“

Jeg har engang hørt Jungersen sige, at mere end Birkedals bevisførelse havde et kys, denne havde givet ham, smeltet hans hjærte. Han har følt dette kærlighedstegn som en bekræftelse på, at forsoningen er mere end en menneskelig tanke.“

Efter Birkedals råd opgav han at skrive den nævnte bog. Han indså, skriver han, at der vilde komme til „at gå ulige strømninger igennem den.“ Og med „En bekendelse og en redegørelse“ for sit ændrede syn afsluttede Jungersen sagen uforbeholdent, klart og mandigt¹⁾.

I begyndelsen af 1884 begyndte Otto Møllers store værk: „Genløsningen eller Jesu Kristi

1) „Dansk kirketidende“ 1876, nr. 27.

liv og død og opstandelse til verdens frælse“ at udkomme hæftevis, og det tog det spørgsmål op, som Jungersen havde ladet ligge. Ud fra andre udgangspunkter end dem, denne var gået fra, forkastede også det den så kaldte objektive forsoningslære. Men her lå hverken „bibelstormeri“ eller „moderne“ teologi bag ved: her var ej heller „utidig omgang med en forfløjten filosof.“¹⁾ Hans tankegang, der er selvgroet nok, har snarest forbindelser med den gamle kirke. Straks i det første hæfte tonedes flag. Jesu tjeneste var til djævelens overvindelse; udtrykket for denne var alene forløsning. En forsoning af Guds vrede var intet vilkår for syndernes forladelse. Gud er den nådige lige fra den første forjættelse i Edens have, og havde kun knyttet sin nåde forud til forløsningen ved Jesus Kristus i tidernes fylde. Der er ingen forandring i Gud. Hans vrede er uforanderlig over det, som bliver under syndens og dødens lov. Og lige så uforanderlig er hans kærlighed over det, som ønsker hans nåde, både før og efter Kristus. „Han lader sig ikke bevæge til at være nådig.“ Det er noget, han er overfor alle, som vil tage imod hans nåde, uden forsoningsoffer. Når Paulus taler om, at Kristus har forløst os fra loven og lovens forbandede, så tænker han ikke på nogen vrede hos Gud som lovgiver, men på den syndens og dødens lov, som stammer fra djævelen, der vel selv ingen ret har; men „denne lov har en objektiv ret, der kræver død“. Fra dens magt har Jesus udløst os ved sit „liv, død og opstandelse“ tilsammen; og hvem

¹⁾ c: R. Nielsen. Se Otto Møller: „Lyst syn og bibelstorm“.

der lader sig udløse af den ved ham, har syndsforladelse og retfærdiggørelse for Gud.

Det er ikke overflødigt at oplyse om, hvorledes Otto Møller selv vilde have sin bog opfattet, og hvorfor han netop nu udgav den. A. Leth var straks fremme med en kraftig indsigelse¹⁾, i hvilken anledning Møller, da han „efter gammel vane“²⁾ sendte Birkedal de to første hefter af sin bog, udtalte, at han havde den tro, at denne, hvis han kunde holde ud at læse den til enden, vilde få en ikke så lidt anden mening om den end den, Leth havde fået ved kun at læse begyndelsen. „Hvis jeg ikke selv var overbevist om, at den kunde tjene til glæde og opbyggelse på troens grund, havde jeg ikke udgivet den. Dens hovedtanker har jeg levet i i mange år allerede, om det end først er i de senere år, at disse tanker har formet sig for mig til et hele.“ — Men alligevel véd han jo nok, at Birkedal ikke vilde kunne dele dens hovedtanke, og — ifølge et senere brev — har han ofte med nogen ængstelse tænkt: „mon gamle Birkedal kan forstå den, og hvad mon han vil sige dertil?“ Det er „kun digt“, når det skal være berettet Birkedal, at han ikke vilde udgive bogen, så længe denne levede. Men det var rigtigt nok, at han var bleven holdt igen af „frygt for at urolige de gamle, gode mænd, fremfor alt Dem; ti jeg vilde såre nødigt miste Deres kærlighed.“ Når han nu imidlertid har besluttet sig til at udgive den, da „gør jeg det kun for at fore-

1) I „Højskolebladet“ og „Dansk kirketidende“. —

2) „En fripræst bør have frieksemplarer“ af bøger, havde B. engang spøgende ladet M. vide.

komme ubetænksomme og løse udtalelser af andre, t. eks. Brücker.“

Hovedmotivet var altså ikke at udsende den som et fejdeskrift mod „de gamle, gode mænd“, men som et stoppesignal overfor ungdommelige forhastelser mod „tvivlsomme dogmer“, idet han selv sikkert har ment at indtage den rette midte.

Birkedal opfyldte ikke Møllers forventning om først at ville læse bogen ud, inden han imødegik den, men Møllers beklagelse over, at han ikke ventede, var så vidt ubegrundet, som det ikke var dennes eget løsningsforsøg, han rettede sit angreb imod, men forkastelsen af den gamle forsoningslære, der kom tilstrækkelig frem i bogens begyndelse. Han var enig med Leth i, hvad denne skrev til ham, at det var „gyseligt“ at høre unge præster på forsoningslæren anvende ordet om „for smed at rette bager“, og at Otto Møller „pådrog sig et frygteligt ansvar“, da det vist snart vilde vise sig, at „vi får landet fuldt af forsoningsnægtende præster“¹⁾. Og Leth drev på: „lad os så få bogen snarest!“

I maj måned udkom det lille modskrift: „Den kristelige forsoningstro, hævdet overfor Otto Møller“. Atter — som overfor Jungersen — kaldte han det et vrægebillede af kirkens forsoningslære at pådutte den forestillingen om en „blødtørstig Gud“, der krævede blod for at forandre sit sindelag overfor mennesker. Gud blev ikke forandret, da synden kom ind i verden, men „han kom i et andet forhold“ til den. Dette forhold kræver forsoning. Guds kærlighed og retfærdighed står ikke „i spænding“

¹⁾ Se „Personlige oplevelser“ 2. del, s. 222.

mod hinanden; de er fra begyndelsen af enig om, at syndens gæld må betales. Som slægtens kronskud har menneskens søn givet ofret og betalt gælden. Gud har stillet kravet selv og har selv opfyldt det¹⁾. Retfærdiggørelsen af Guds nåde kræver af os, at vi går ind under Kristi fyldestgørelse som løsepenge for den trældomsstand, vi ved synden („syndens og dødens lov“ er sat af Gud) er bragte i overfor ham²⁾. I øvrigt må der henvises til skriftet selv, der ikke udmærker sig særlig som dogmatisk indlæg, men ved det stærke indtryk, det efterlader, af at det, der er Birkedal og Otto Møller imellem, er noget, der ligger i selve grundforholdet mellem menneskers synd og Guds nåde. Birkedal har for at betone dette kaldt skriftet: „Den kristelige forsoningstro“, hvad Møller nægtede, at der var noget, der hed. Forsoningen — som den udtales i nadverordet — var et ledd i selve kirkens tro for dem, der kom til Herrens bord. Han vilde ikke indrømme Otto Møller ret til at tale kun om forsoningstanken som en „rent teologisk sag“.

Men hans gamle kærlighed til hans modpart er ikke svækket, om han end er „dybt bedrøvet over, at den, med hvem jeg ved kirkedøren er fuldt enig, i kirkens kor har skilt sig fra os andre, i det mindste i tanken.“

1) Under et litografi af sig fra 50'erne satte Birkedal de to linjer af Grundtvigs salme: „Rejs op, dit hoved o. s. v.“:

„Du véd, din dommer har ført din sag
og fra sig selv den vundet“.

2) Smlgn. ordene i hans egen sang:

„Jeg så ham som mand i den modnede sommer,
da synderen skjald for den hellige dommer.“

Otto Møller fastholdt fremdeles, at spørgsmålet var af ren teologisk art, og „man må ikke tillægge det teologiske mere betydning, end der tilkommer det.“ „Vi kan vel ikke bruge de samme udtryk, når vi går udenfor Herrens egne ord i hans indstiftelser; men det vi med de forskellige ord vil have udtrykt, er dog visselig det samme.“¹⁾

Dette vilde Birkedal aldrig have indrømmet. Men „enigheden ved kirkedøren“ var ikke brudt, og det måtte jo også siges, at det var kun på forskellige sider af alterbordet, der var dækket til dem. Birkedal var ikke blind for de mange skønne og dybe ting i bogen om „genløsningen“ (især i stykket om „hyrden og døren“), selv om han vedblev at advare mod det skæbnesvangre i den i det her omhandlede hovedpunkt.

Og det forekommer mig, at den, der læser både trykte og utrykte bidrag igennem til denne forhandling, ender med at sige sig selv, at ædlere og kærligere kunde den ikke forløbe mellem kristne brødre, både den ene og den anden gang. Som Birkedal bevidnede Otto Møller sin fortsatte kærlighed, så endte denne brevvekslingen med at skrive: „I hvert fald vil jeg bede Dem være vis på, at min kærlighed til Dem og taknemlighed imod Dem er den samme nu som

1) M. h. t. spørgsmålets senere behandling se navnlig: J. H. Monrad: „Betydningen af Jesu Kristi død“ („Dansk kirketidende“ 1877 nr. 32—36); L. Nyegård: „Om betydningen af Jesu Kristi død“ (smstds. nr. 38). Otto Møllers bog: „Om vor frælse“ 1888; Chr. Borch: „Om vor frælse fra det onde“ („Dansk kirketidende“ 1888, nr. 23); L. Nyegård: „Frælse og forsoning“ smstds. nr. 24 og 26—27; O. Møller: „Om synd og frælse“ (smstds. nr. 29); L. Nyegård: „Lov og evangelium“ (smstds. nr. 31—32).

altid, og den vil jeg bevare ud over dette liv, til jeg håber at se Dem hos vor Herre.“ Og da Birkedal i 1889 havde takket Otto Møller for den glæde, hans fortolkning af Johannes' åbenbaring havde skaffet ham, svarer denne: „Kæreste gamle Birkedal! Tak for Deres brev! . . . De er jo omtrent den sidste af de gamle, som jeg i min ungdom fik lov at tænde lys hos . . . Jeg kan tit ønske, at jeg kunde talt om (min bog) med Grundtvig, med min fader og med Dem. Jeg véd jo, at jeg har forvoldt Dem sorg ved mine meninger om forsoningen; det gør mig ondt, skønt jeg véd, De vel har glemt det igen . . . Gud bevare os alle i nåde på livets vej og trøste os med lys ovenfra på de mørke dage! Det vilde glæde mig meget, om dette mit skrift måtte i Deres alderdom også for Dem bringe lidt godt budskab om freden og hvilen, der venter os i „landet bag hav“. De har været mig til megen trøst; Gud lade noget deraf vende tilbage til Dem gennem Åbenbaringen, som er mig den kæreste bog i det ny testamente. — Deres gamle taknemlige, heng. Otto Møller.“ —

Afsked fra præstegærrningen.

SOM før sagt, var den politiske spænding fra 70'erne i begyndelsen af 80'erne løsnet noget i Birkedals kres. Det forenede venstre var sprængt, og indtrykket af den første fællestakt i opmarscheringen var afsvækket. På sin side var Birkedal enig med dem, der fra konservativ side var tilbøjelig til — således i 1882 — at ofre ministeriet Estrup for at nå forlig. Men Berg vilde ikke forlig. Han vilde vente, indtil han kunde diktere vilkårene i kongens arbejdskabinet.

Bjørnsøns indflydelse i kresen var taget meget af siden hans erklærede affald fra kristendommen, der ingen genlyd fandt i valgmenigheden. Og denne fulgte i sin helhed den gamle præst i hans modstand mod det yderliggående i den kirkelige bevægelse. Udtrædelsestibøjelighederne fandt ikke tilslutning i den, og brodden i de så kaldte „frihedskrav“ — således som jeg ovenfor har skildret dem — følte ikke så skarp her som andetsteds. Birkedal var — efter sin medhjælper forflyttelse i 1879 — i nogle år bleven hjulpen i gærrningen af sin sviger søn, C. N. Lorenzen, der i 1877 var bleven Joh. Clausens efterfølger som sognepræst i Rys-

linge¹⁾. Og i 1882 fik han i Karl Povlsen atter en fast medhjælper, der, skønt i politisk henseende afgjort venstremand, kom til at stå ham sønlig nær, og hvis poetisk rige ævner som taler Birkedal skattede højt.

Desværre blussede dog atter snart striden op igen. Anledningen gaves af forsvarsloven af 1883 med Københavns permanente landbefæstning. Forslaget forkastedes anden gang i 1884, folketinget opløstes, og nye valg foregik d. 25de juni. Ved disse styrkedes det Berg'ske venstre så meget, at dets fører ikke blot mente nu at kunne kaste masken overfor det literære venstres mænd, sætte dem ud af „Morgenbladet“s redaktion og åbne et angreb på dem, der — som ovenfor sagt — i voldsomhed overgik det, han ved E. Brandes's valg på Langeland havde dækket dem for, men også at kunne fremsætte sine Canossa-betingelser overfor kongen og regeringen i en folketingsadresse straks efter den nye rigsdags åbning. Det er bekendt, at Estrup ikke var uvillig til at gå og lade Berg komme til. Men landstingets modadresse og kongens uvilje mod på denne måde at foretage et systemskifte, bevægede

1) Da jeg i 1878 søgte sognekald og i den anledning havde foretræde for kultusminister Fischer, spurgte denne mig interesseret: „Hvordan går det nu i Ryslinge, siden L. er bleven sognepræst?“ Naturligvis godt, svarede jeg. „Ja, det har jeg også tænkt mig,“ svarede han. Jeg gjorde ham da opmærksom på, at både L. og jeg var B.s svigersønner, så at B. — tolv år efter sin afskedigelse — sad i Ryslinge sogn endnu med to svigersønner som præster ved sin side; — spøgende mindede jeg om ridder Kalv og Valdemar Atterdag. Da lo han og sagde: „Det er sandelig indviklede familjeforhold.“

Estrup til at blive. Den, der vilde krig, fik krig. Nu måtte der sættes hårdt mod hårdt.

Under alt dette indtraf Kristianborg slots brand natten mellem d. 3.—4. oktober. Men end hårdere blev oppositionens fører og erklærede, at på denne tomt rejstes aldrig mere en kongeborg.

Birkedal udtrykte sin stemning i en lille pjes: „Kristianborg-slottets brand, mere end en begivenhed.“

Frederiksborg slots brand i 1859 havde givet P. C. Kierkegaard anledning til at varsle tunge skæbner ind over landet. Efter Kristiansborgs brand i 1794 kom den ulykkelige krig med England. Da Koldinghus brændte i 1808, opholdt den mand, som skilte os af med Norge, Bernadotte, sig på det, — skulde denne brand da ikke også være et vartegn?

Og hvilket er da dette vartegn? — Det er mere indre end ydre ulykker, han tænker på.

Nogen egenlig kongebolig var slottet ikke. Rigsdagen opholdt sig der mere til stadighed end kongen. „Folket i dets valgte nævn var den egenlige husherre.“

For dette måtte vartegnet særlig gælde.

Ilden angreb først riddersalen. Men det var „rigsdagssalens skjulte rum“ nedenunder, den tændtes i. Fra rigsdagssalen skal folkets røst høres ud over landet. Hvilken røst har vi hørt? At „folkets røst er Guds røst“ gælder kun, når folket ikke taler med sin egen, men med Guds røst. Det gjorde det i 1848. Men har der nu sidst lydt en sådan røst til os derfra. Har der ikke snarere „raset en fortærende lidenskabs ild i dette værksted?“ Er der ikke „gået ild i den åndelige og historiske riddersal, der med

alle sine store billeder af danske adelsskikkelser fra fordums dage skulde hvælve sig over os?"

I oldtiden tændtes bavn, når fare var på færde. Er dette ikke en bavn, Gud har ladet tænde på det høje sted, og som råber: „fjenden er midt i landet?"

Men noget blev stående, urørt af ilden. Kirken — kristendommens blomstring betinger Danmarks oprejsning; den store kongelige bogsamling — tegnet på oplysning; kundskab er magt, når den tages i livets og lysets tjeneste; Thorvaldsens museum, — ud fra kunstens og digtningens for støvøjet skjulte hemmeligheder og herligheder udgår al sand dannelse.

Så er her da både et varsel, der vil mane, og en forjættelse om, at det vil lykkes at frælse vort land, dersom vi går de veje som det, der fræstes fra ilden, anviser os. —

Under disse stemninger gik han så vinteren og det næste forår i møde, uden at se disse betingelser indtræffe. Hvor mange der end var, som benyttede den voksende forsvarsbølge til at drive uvedkommende ting frem, han var fuldkommen fri for slige bagtanker. Men han havde nu paa forsvarssagens område givet regeringen sin stemme. Han mente hos den at se noget af det, han havde krævet i sin „enkeltmandsadresse“. ¹⁾ Han havde vistnok hellere set, at den mand, som stod frem her, havde været en Berg end en Estrup. Men manden var mere end navnet, både person- og partinavnet. Og intet systemskifte i Danmark kunde oprejse for ham betydningen af, at det hele danske folk enedes i

¹⁾ Se 1ste halv. s. 128.

denne sag, hvad det så ellers med blanke våben kunde have indbyrdes kamp om. Han kunde vel være ret naiv og begrænset i sine indrepolitiske udsyner; men uvillig stemt mod endogså en temmelig vidtdreven demokratisk udvikling var han ikke, når den kun ikke prisgav sædelige og åndelige værdier til undergang. Mens højremænd måske mente: sejrer højre her, så knuser vi venstre, så vilde han ikke tage i betænkning at sige: bøjer venstre sig her, så bryder det sig netop vej til magten.

Mens konflikten udviklede sig, var der to strømninger, der mødte hinanden i modsat retning i folket; Den ene fik sit udtryk gennem riffelforeningerne, den anden gennem den frivillige selvbeskatning.

At betragte de riffelforeninger, som dannede sig i begyndelsen af 1885, som slet og ret oprørske sammenslutninger med det øjemed at væbne til borgerkrig, vilde være uretfærdigt. Bag ved dem stod venstres programtanke med folkevæbning i stedet for militærhær. En sådan folkevæbning krævede jo våben i hver mands hånd. Og i spændingens øjeblik, da man mente at se den folkefjendtlige militarismes onde ånd besætte landet bag selve hovedstadens truende volde, var det, som hin programtanke udløstes af ideens fængsel for at træde ud i livets virkelighed. Ikke de ringeste mænd kunde her gå i spidsen. Det var bevægelsens idealister. Folk som urykkelig gik ud fra, at den gamle tids idealister, som f. eks. Birkedal, var i disse ting mere eller mindre afblomstrede frasehelte, der var så langt fra forståelsen af folkelivets virkelige tarv, som den gamle på basreliefet er fra de Eroter, han rækker efter, uden at kunde nå, medens de selv havde dem

i favn. Berg var jo i virkeligheden en meget forsvarsvenlig mand, og det er højst interessant, hvad E. Henriksen i sin bog om ham oplyser, at, når Hørup åbnede sin kamp mod forsvarssagen i „Politiken“, der var begyndt at udkomme samtidig med, at Berg frarev det literære venstres mænd deres del i „Morgenbladet“, og udslyngede slagordene: „hvad kan det nytte?“ og „den døde torsk“ o. s. v., var det mindre for at stoppe Estrup end for at lægge sten på Bergs vej, han gjorde det. Kom Berg til magten, skulde venstre bearbejdes til ikke at følge ham her. Af Bergs idé om det „levende“ forsvar med „Danevirke i brystet“ tog folkevæbningstanken også i riffelforeningerne deres næring. Men det ligger dog klart for dagen, at denne indbyrdes opløsning indenfor oppositionens rækker gjorde det umuligt for en forsvarsvenlig mand at bygge sin tillid på denne, når han ikke vilde betro „Danmarks livssag“ til hasardspillets tilfældigheder. Naturligvis har man med „livssag“ aldrig ment andet end den alt overvejende betingelse for det danske statslegemes ydre selvstændighed. Fra denne side var der ingen tvivl om, at idealismens fraser var at søge hos de Bergske partimænd, selv om man var villig til at erkende, at i og for sig var en alvorlig ment folkevæbning afrustningens ligefremme modsætning.

Og dertil kom, at det nu var mindst af alt øjeblikket til at gennemføre et så afgjort brudd med det danske folks gamle militære traditioner. En folkevæbning, der skulde mere end at give hver mand en riffel i hånden, selv om den støttede sig til de skytteforeninger, der dog kun omfattede en lille del af folket, var en ideel tanke, der led af mangel på

virkelighed, fordi den ingen forbindelse havde med forudsætninger i folket selv. Riffelforeningerne døde ikke hen på grund af regeringens riffelprovisorium. En oprørske bevægelse, der er kraft i, vokser naturligvis kun ved modstand. Visner den hen under modstanden, vil det kun sige, at der ingen kraft var i den. Denne bevægelse var kunstig frembragt, født i en af harme og lidenskab dirrende borgerstrid, og den bar nødvendigvis sit fødselsmærke derefter. „Intet avislæsende menneske i landet,“ skrev J. H. Monrad, „kan dog frigøre sig for en fornemmelse af, at man ved de så kaldte riffelmøder har mere eller mindre forblømt ladet sig forlyde med, at de indkøbte rifler skulde af det demokratiske parti under visse — i det ubestemte henstillede — muligheder benyttes til at gennemføre partiets fordringer“ — altså til væbnet modstand mod regeringen. Den mand, der skrev dette, vilde ikke nægte berettigelsen af revolutionære rejsninger under alle omstændigheder, men fandt bag riffelbevægelsen kun „en løs tale om oprør“ (eller — „mere velklingende: folke-rejsning), der „måtte være alle alvorlige mennesker vederstyggelig.“¹⁾

I året 1884 havde en broder til Birkedals medhjælper, Alfred Povlsen, afløst hans gode ven og politiske meningsfælle, Rs. Hansen, som forstatter for Ryslinge højskole. Denne mand trådte i spidsen for riffelbevægelsen på egnen. Hidtil havde Birkedal vel i politiske spørgsmål haft et stort flertal af valgmenigheden imod sig, men dette flertal havde, som han selv siger, endnu ikke haft nogen samlende

¹⁾ „Dansk kirketidende“ 1885 nr. 18.

og betydende fører i selve kresen.¹⁾ Den ny tilstand var nu ikke bare den, at kampen flammede op på ny, men at nu en sådan fører kom til stede. Povlsen var en mand, i hvem folkevæbningstanken i den dybeste alvor blandede sig med øjeblikkets partihede. Hensynet til den idé, der bar ham, havde dog afgjort overvægten, og han har ment at gribe øjeblikket til gunst for den. En riffelforening dannedes for Svendborg amt. Der blev holdt møder rundt om i kresen af privat karakter, for at „kresene kunde dannes i ro og uden politiets tilstedeværelse og mulige indblanding“. A. Povlsen, som beretter dette, tilføjer, at man har „stræbt efter at undgå store ord og løftet stemning, men i stedet sat kraften ind på sagens virkeliggørelse“. Dette karakterpræg svarede måske til ophavsmandens personlighed, men — som det viste sig — ikke til folkets ævne.

Birkedal fandt i denne bevægelse alt det, han i 15 år havde bekæmpet i sin kres, tilspidset til det yderste. Muligheden for et væbnet oprør lå dog bag ved, og han kunde ikke finde sig i, at der organiseredes på en sådan mulighed ud fra hans egen menighed. At hans medhjælper i denne sag stillede sig på broderens side, gjorde naturligvis heller ikke stillingen lettere for ham.

I medfør af hele sin overbevisning tog han sin plads i den riffelbevægelsen modsatte strømning i folket, der fandt sit udtryk i foreningen til frivillig selvbeskatning for at forsyne hovedstadens landsforsvar med forter. Denne forening udsendte et opråb, som den ønskede oplæst i kirken efter guds-

1) „Personlige oplevelser“, 2. bind, s. 181.

tjenesten med ledsagelse af anbefalende ord. Det kom lørdag før palmesøndag til begge præsterne i Ryslinge. Lorenzen ilede op til Birkedal for at rådføre sig med ham. Birkedal mente, at kirken ikke skulde bruges til dette. Lorenzen fandt, at en så god, dansk sag kunde ikke skæmme kirkehuset. De skiltes uden fælles aftale. Men der var hændet det, at de gensidig havde overtalt hinanden. Lorenzen undlod dagen efter at meddele opråbet i kirken. Men Birkedal trådte efter gudstjenestens slutning frem i kordøren, oplæste det og gav det sin varme anbefaling. Forsvarssagen stod både over grundloven og friheden¹⁾. Den var, havde han før sagt, selv et „frihedsspørgsmål“²⁾; den stod ikke udenfor eller imod „grundloven og friheden“, men offervilligheden til landeværn bar dem begge. Under hans tale blev der uro i kirken. Men Alfr. Povlsen tyssede på de urolige og bad dem i stilhed høre på deres gamle præst³⁾, — der jo sikkert også handlede uret i, trods sin første indskydelse, at bruge kirkehuset i et stridsæmne af denne art mellem præst og menighed.

Lige efter påske kom jeg derover og fandt stemningen på Kirkely trykket, særlig af den grund, at K. Povlsen, der, som gift, havde sin egen bolig, i nogen tid personlig havde holdt sig borte. Han delte broderens anskuelse og mente derved bedst at undvige enhver anledning til brudd. Efter Birkedals ønske søgte jeg ved en samtale med ham at få forholdet over det døde punkt. Afgjort på Birke-

1) K. Povlsen: „En indsigelse“, „Højskolebladet“ 1891, nr. 3. — 2) Se 1ste halv. s. 76. — 3) K. Povlsen: „En indsigelse“.

dals side i riffelsagen, stod jeg overfor selvbeskattningen således, at jeg ikke kunde anse det for rigtigt af private borgere at bygge fæstningsværker i landet, og i denne stilling var jeg dog altid mere fri end Birkedal overfor modparten ¹⁾). Samtalen med Povlsen forløb godt og havde den følge, at jeg fik lov til at overvære et privat møde om riffelsagen, der samme aften skulde afholdes på højskolen. Der blev ikke gjort noget hemmelighedskræmmeri ud deraf. Alfr. Povlsen holdt et varmt og dygtigt foredrag om folkevæbning. Den vilde, sagde han, når den skulde være noget, kræve end mere blod og penge af folket end den gamle ordning. Men han undgik heller ikke sårende sidehug til gamle idealister, der endnu kun af fordums herlighed havde bevaret indbildningen om at være sig selv tro. Det var umuligt at undgå at se en hentydning til Birkedal heri. Foruden flere havde også K. Povlsen kort ordet, dels for at give sin broder et godt skudsmål, dels for at sige, at han, trods sin fulde samstemning med og tilslutning til riffelforeningens program, dog ikke kunde indmelde sig selv i den som medlem, eftersom han derved vilde forskertse sig regeringens anerkendelse som valgmenighedens præst, når dette spørgsmål kom til at foreligge. Jeg savnede, at han ikke med et ord omtalte sit særlige forhold til Birkedal, der i det mindste til mig allerede dengang havde sagt, at det var ham umuligt at blive, hvis han i denne sag skulde stå i kampstilling til sin medhjælper. Én af dem måtte i så

¹⁾ Jeg meddelte selv min betragtning i bladet „Vort forsvar“, og Birkedal selv tog kort til orde derimod: „Nød bryder alle love“.

fald vige. Fortielsen af hensynet til Birkedal følte*s* i hvert fald som — et tomt rum, en lakune. Få dage efter sin afskedsprædiken imødegik Birkedal offentlig¹⁾ en beskyldning mod K. Povlsen for at have gået „bag hans ryg“. „Ganske vist skete det mig uafvidende,“ skriver han, men „hint udtryk i den almindelige betydning“ deraf, er „efter min fulde overbevisning ikke korrekt. Det skete visselig ikke i en skjult hensigt, men i god tro til, at sagen ikke var af den betydning for mig, som det viste sig.“ I dette lys må sagen naturligvis ses. Men det er på den anden side forståeligt, at da jeg om aftenen bragte budd på Kirkely om mødet, bidrog det snarest til at modne Birkedals beslutning om at gå sin vej. Det må tilføjes, at, når han mente at kunne gøre det med fuld god samvittighed, var det ikke mindst, fordi han vidste, at han med tryghed kunde betro sin prædikestol og sin embedsgærning i Karl Povlsens hænder, ihvad han så her måtte savne hos ham.

Inden sagen kom til åben forhandling, vilde Birkedal dog ikke tage nogen beslutning. Alfr. Povlsen forekom modparten i at stævne til en sådan d. 18. april på højskolen. Birkedal mødte. Povlsen indledte. Han mente at ramme kærnen i sagen med de to ord: folkevæbning og borgerfred. Folkevæbningskravet var „et ledd i den folkelige reformation, som foregår i Danmark for tiden“, en bestræbelse for „at tilbageerobre for folket alt, hvad det under enevælden har mistet,“ — som dets kirke og skole, så og dets hær. Også her faldt varme

1) „Dagbladet“ for 3/6 1885.

forsvarsord. Men ulige vanskeligere faldt det at forklare riffelsagens betydning for borgerfreden. Den skulde jo være en modvægt mod statskup. En regering, der stod overfor „et folk, som ikke vil bøje sig“, havde fristelsen til at bruge den våbenmagt, den havde; og folket kunde kun have „fuld betryggelse“ overfor sin regering, „når det i sin helhed var væbnet“. Det syntes, som hans tanke var, at blot riflerne var der, vilde regeringen undlade at bruge sin våbenmagt. Ti der var „ikke tale om at bruge våben mod den eller den regering, men blot om dette: at væbne sig“, og riffeforeningerne betyder ikke noget oprørsk, men tværtimod „had til oprørsånden og kærlighed til fred i landet“. Men „lad os ikke tro, at folket får fred på det vilkår, at det lader en eller anden røver tage friheden fra det med vold. Da har vi først krig i landet“. Folkevæbningen har til hensigt „at afværge oprør og sikre borgerfred“. Man venter altså et „oprør“ fra oven, imod hvilket man vil værgе borgerfreden nedenfra med blanke våben, med folkevæbningen imod hæren. Man så altså på „forsvarssagen“, som den rejstes fra den anden side, som et ligefremt forsøg på at give regeringen våben i hånd mod et folk, der ikke vilde lade sig sin frihed berøve. En tidligere anset venstrefører har sagt mig, at når han ikke kunde gå med til Københavns landbefæstning, så var det af frygt for, at den skulde blive brugt imod indre fjender. Såvidt var man kommet. Dette troede man om den danske regering. Stillingen var virkelig — i det mindste i forestillingen — tilspidset til det yderste. Der er ikke tvivl om, at Povlsen mente det fuldt oprigtigt, når han endte med at sige, at

han vilde ikke have med riffelsagen at gøre, hvis den „skulde blive gjort til en oprørssag for at fremme partiinteresser eller lignende“, den måtte altså ikke gå angrebs-, men kun forsvarsvis frem. Men hvem kunde i dette øjeblik være sikker på, hvor vidt folket, måske af rene tilfældigheder, kunde blive drevet (affæren i Brønderslev, attentatet på Estrup o. a.), hvor meget det end i god tro forsikredes, at „således vilde den (riffelsagen) aldrig blive optaget af det danske folk“ ¹⁾.

Birkedal tog så ordet og talte i fuld ro og stilhed. I hans svar ²⁾ har vi hans hjemmefra overvejede ultimatum.

Modstanderne, siger han, handler „i ærlig tro på, at det er en god sag“. „Men også jeg,“ fortsætter han, „har en plads at hævde på disse steder, og jeg har en følelse af, at både min stilling her og mit syn og samvittighed har en ret til at komme til orde i denne sag“.

Foreningens formål: at skaffe hver dansk mand en riffel har han intet imod — „hvis det ikke var andet“. Men vil den intet videre, da er det „højest fornødent at få det klart og utvetydigt udtalt i dens love“. Ti „under de nuværende forhold kan det ikke fejle, at man vil tage foreningen til indtægt for et yderliggående formål“. Derfor må han stille det spørgsmål: „Vil denne forening udtrykkeligt erklære, at den skiller sig fra de samlag, der bærer samme navn, men udtrykkeligt har vedkendt sig at være en forening, der hidser folket op til den tro, at friheden er i fare, og vil væрге den med

¹⁾ „Tidens strøm“ 1885, nr. 30. — ²⁾ Efter hans egen opskrift.

sværd i hånd og er rede til at udgyde broderblod?“
„Forholdene kræver fuld klarhed.“

I dette spørgsmål lå hans ultimatum.

Han imødegår den betragtning, ifølge hvilken man mener her at måtte tage sagen i sin hånd for at hindre „onde magter i at lede den ind i et galt spor“. Sligt kan man kun gøre „under forudsætning af, at sagen selv er god.“ At gøre sig til leder af en mislig sag, for at den ikke skal blive misligere, kan jeg ikke anse for i sin gode orden.“ Vel tror han ikke, det vil komme så vidt, at vor frihed skal „bære forbandelsens bloddryppende klæder“. Men til „en yderligere forfjamskelse i begreberne om ret og uret“ vil dette føre.

Da så godt som alle hænder i forsamlingen ræktes op i tilslutning til riffelsagens program, gik Birkedal hjem og tog straks den endelige beslutning om at nedlægge sit embede. Mødet stod på en fredag; søndagen efter meddelte han sin beslutning i kirken.

Han havde ingen taget på råd. Overrasket og bedrøvet bad menigheden ham om at blive. „Hvor mange fejl vi alle kan have begået, hvorofte vi kan have gjort os skyldige i ukærlige tanker og ukærlige ord“, skrev K. Povlsen senere, „— i det store og hele var dog menighedens stilling den, at den al tid villig og gerne hørte sin gamle præst, flokkedes om hans prædikestol fra søndag til søndag, holdt på ham og bad ham indstændigt blive, da han ikke længer mente at kunne være iblandt os“¹⁾. Selv skrev han: „Jeg følte, at min tid her var forbi,

1) „En indsigelse“.

ikke som om jeg godt kunde være bleven — man vilde ikke slippe mig som præst: 36 års samliv havde bundet os altfor fast sammen; men jeg måtte da have taget kampen op, og jeg forudså, at jeg så dog alligevel efter kortere eller længere tid havde måttet fortrække; ti jeg kunde ikke være blind for, at, når jeg i 14 år forgæves havde kæmpet mod „det forenede venstre“, vilde jeg nu, da heden var stegen til den højeste grad, langt mindre kunne håbe at få dem til at vende sig bort fra det skæve syn og den uforsvarlige færd; og da havde vi måske måttet skilles i bitterhed, hvad jeg ikke havde kunnet tåle, mens vi endnu kunde sige hinanden farvel i den gamle, milde kærlighed“ ¹⁾).

Og da beslutningen var tagen, udførte han den straks. Tøven var ikke hans sag. Med evangeliet om den rige og fattige mand tog han den 6te juni afsked med menigheden.

På baggrund af evangeliet tegnede han i korte træk den forkyndelse, han havde ført blandt dem i den svundne tid, da det var hans lyst og glæde, når han „så en sjæl sige ja ikke til mit ord, men til Vorherres Jesu Kristi ord.“ „Jeg har haft mine rigeste og saligste timer på denne prædikestol, når Ånden rørte ved mit hjerte og jeg så lys i Herrens lys, når han gav mig at tale nådens trøst, kraft og kærlighed til menigheden, når det glimtede for støvøjet og jeg så så langt bort fra Thabors bjerg ind i strålelandet, hvor han stod og vinkede; men også når følelsen af synd og død fandt udtryk på mine læber, og jeg dog kunde lade nådens sol bestråle

1) „Personlige oplevelse“ II, s. 182.

den mørke sky i troen til, at det alt var opslugt til sejr i Jesus Kristus, vor Herre, skønt øjet var vådt og hjertet smeltet.“

Men — de vidste jo, hvorfor han drog bort. Personligt havde han kun alt at takke dem for i Jesu navn. De havde været ham en kærlig menighed til det sidste. Men nu var hans gamle, kære billede fra Olav den helliges mærkesmand, Thor Folesøn, gået i opfyldelse på ham selv. „Kære venner! Jeg er vis på, at jeg af den store konge, jeg tjener, har fået kald til at være mærkesmand i den lille deling af hæren, hvor jeg fandt min plads, har af ham fået kongebanneret at føre. Jeg har også villet bære det frem for kongen i den tid, jeg har været hos eder. Nu har jeg lidt nederlag — jeg er hjertesåret — det er vist og sandt; men jeg har villet nu med min sidste kraft som eders præst støde dette mit banner, mit kongebanner, det, der har været mig betroet i en kamp for noget, der er for mig uadskillelig forbundet med min kristne tro, støde det så fast ned på valpladsen her, som jeg kunde, til et vidnesbyrd om, at jeg ikke blot blev mig selv tro, men blev tro imod min ungdoms og min manddoms funklende forbillede, at det var alvor med min kamp.“

Og han så hen imod dette forbillede og spurgte: „Var det drøm eller virkelighed?“ Drøm var det ikke, når han stod for os i ordet, Jesus Kristus, som verdens frælses, forsoner og dommer;“ ti „han er virkeligheden selv, og ingen bliver tilsidst menneskelig virkelig uden ved og i ham.“ Og drøm var det ikke, når de talte med hinanden om og levede i den tro, at den ægte, danske folkelighed var

og skal for os være den naturgrund, hvori tros-
livet skal slå sine rødder for at være sundt og vokse;
men at denne folkelighed skal forklares i kristen-
dommens ånd for at nå målet, hvortil den er be-
stemt af Gud.“ — Men der kan jo nok være det,
der synes at dø bort af vore skønne forhåbninger.
„Rakel døde for mig på rejsen, og jeg begrov hende
på vejen til Betlehem,“ sagde Jakob med døden
for øje. Meget kan dø for os på vejen, og „noget
skal dø, fordi det ikke kan tage mod Åndens dåb.“
„Har jeg nogensinde drømt om ære og glans i denne
verden, drømt om at stige til vejrs på samfunds-
stigen i kirke og folk, — det var kun en drøm,
som er fordunstet nu, da jeg står i aftenstunden og
er, så at sige, blevet til ingenting i verden, og
sådan skal dø“ . . . det er „ikke bedre værd“. Men
hvad der er bristet af hans lyse forhåbninger om
„det danske folks forklarelse i Åndens flammer og
om kirkeordets lutrende kraft, om vor særegne kirke-
lejrs ædle sejre til løftelse og til gennemsyning af
folket til højsind og adel, „til Danmarks frælse i
nødens tid“, — de var dog ikke bristet i det hele.
„Får jeg end ikke opfyldelsen at se med dissé mine
øjne hernede — jeg skal mødes med det sande og
skønne, der har strålet for mig i alle de ædle for-
billeders hjem.“

Og så bød han farvel til menigheden — „har jeg
bedrøvet eller gjort uret mod nogen, så tilgiv eders
gamle præst“; — til „dette lyse kirkehus“, der står
som „et mindesmærke om en menigheds offerbered-
villighed, som ikke vilde lade et magtbud skille
præst og menighed ad“; — til døbefont og alter-
bord og prædikestol; og, vendt mod sin medhjæl-

per, overgav han, „såvidt et menneske kan det,“ gærningen til ham, „til dig, som var min medtjener i ordet, dig, som jeg har elsket, som en fader kan elske sin søn, og jeg ønsker og beder oprigtigt af hjærtet, at du må få nåde til at gøre det bedre end jeg, få nåde til at stå på vagt for Herrens brud.“ Han bad menigheden holde sammen og ikke splittes ad.

„Ja, nu kan jeg ikke mere, — farvel, farvel — farer, som jeg selv vil fare, i Jesu velsignede navn! Og så til allersidst — det suk, den gamle Jakob udånder, da hans livsgærning var endt: Herre, jeg bier på din salighed — ja, jeg bier på din salighed. Amen!“

— Dagen efter rejste han bort og kom til mit hjem. Han var ikke kommen ind ad døren til min stue, før han kastede sig ned i sofaen og udbrød det samme som efter det første valg i Brobyværk: „Åh! jeg er så let, så let!“ — Da vi nogle dage efter på Rosenvold hos grev Rantzau blandt andre af Santalkomitéens medlemmer var sammen med V. J. Hoff, trak denne mig til side og spurgte, om hvordan nu Birkedal var tilmode, og jeg fortalte ham da om dette udbrudd. Hoff rystede med et mildt, vemodigt smil på hovedet.

Mere end mine ord kan det foregående og Birkedals egne afskedsord forklare, hvad han mente med at føle sig lettet. Han havde ikke andet tilbage i sin gamle menighed end Thor Folesøns dåd i døden, og — den var nu gjort. For dem, for hvem hans kamp om disse ting ikke var „så uadskillelig forbundet med deres kristne tro“ som for ham, var det jo en anden sag.

Seks år efter var der en mand i valgmenigheden,

som skrev til ham — og dermed vil jeg ende dette afsnit —: „Ja, gamle, kære Birkedal! her er mange, som inderlig vilde ønske at kunne have beholdt Dem hos os, men da forholdene stillede sig sådan, at De ikke kunde, så var det igen det store, at De kunde bringe det offer for sagens skyld, og når historien engang fælder dom i sagen, kommer den måske nok ikke for os til at lyde: helt frifundet; men det er godt vi må tro på en kærlig Gud Fader, og ett véd jeg, som glæder Dem derovre langt borte fra os, at Deres gærning her er lagt i gode hænder.“

I solnedgangen.

På Vældegård ved Gentofte kom Birkedals nu til at bo, i gård sammen med deres gamle venner fra Ryslinge, højskoleforstander R. Hansen og hustru, som året før her havde åbnet en skole for unge kvinder.

Han havde tænkt sig en bolig med udsigt over sundet. Havet ved Møens klint hørte med til hans barndomshjems natur. I Ryslinges kønne og venlige omgivelser havde han savnet sundet. Fra Vældegård fik han det heller ikke for øjet. Trods al forskel mindede naturen her om den ved Ryslinge. Og havde han der haft en lille lund, som gik i ett med hans have, så lå Bernstorfs park lige op ad Vældegård. Den gik han tit i. Og tværs over gårdspladsen kunde han snart få kære ansigter at se. I skolens gymnastikhus fik han snart en søndagsgæring. En gang om måneden holdt han gudstjeneste for en så stor kres, som den kunde rumme.

Midsommeraftenen kunde solnedgangen ses fra verandaen mod nord.

„Sol i aftensvale,
lær mig den kunst at dale!“

Denne Chr. Richardts bøn til livets sol havde han forlængst gjort til sin. Den synes særlig at have fulgt ham fra de tunge stridens år efter hans afskedigelse. I det mindste har jeg første gang truffet den hos ham i en prædiken fra 1869, hvor den var hans tema. Han siger da, at „den tit underligt hvisker om mig og har haft en sådan magt over mig“. ¹⁾ Lignende toner har hvisket om ham også før. Solnedgangens og efterårets vemodstone lå Øhlenschlägers lyrik og Grundtvigs livssyn lige så nær som daggryets og vårens højsang. Allerede „ved midsommer aft'nen helder“, sang Grundtvig; og denne solhvervs-time uundgår ingen. Et „faldent menneskeliv“, siger han i nævnte prædiken, må lære solen den kunst af at dale; og først da kan vi komme til at stige i ånd og sandhed. Ganske lignende tanker kommer til orde i 1869 som i afskedsprædikenen 1885, tanken om alt det meget indbildte i vore ungdomsdrømme og vor manddomsgærning, som skal dø, fordi det var ikke bedre værd; — „nedad og opad er den himmelske vækst,“ sådan som „ungbirken“ i Jørgen Moes digt. Og nu var hans lange livsdags kamp endt med et „nederlag“ for hans ungdomsdrøm, som han selv havde set den, at han skulde blive mærkesmand for et folk i kristelig rejsning og føre banneret sejrrig frem uden Thor Folesøns skæbne. Han havde lært, hvad alle sådanne mærkesmænd lærer, at sejren går kun igennem Thor Folesøns skæbne. „Sejrløse falder kæmper alle“. „Jeg har,“ skrev han i 1836 til sin ungdoms brud, „ved min poetiske anskuelse udfordret verden til en stor

¹⁾ Se prædikensamlingen: „Livets ord og ordets liv“ s. 393.

kamp“ — „jeg er ikke i stand til at gøre dig lykkelig på nogen anden vej, enhver anden vil jeg være fremmed for.“ Livet havde givet disse ord deres ret. Men „de smærter“ havde han tilføjet, „en dybere poetisk anskuelse fører med sig, er langt yndigere, langt rigere på sand, hellig glæde end prosaistens største fryd.“¹⁾ Også det havde bekræftet sig for ham.

Disse „smærter“ udelukkede ikke „et friskt og fyldigt liv her på jorden.“ Men de som mente at have ham alene i hans stærke nyden af det skønne på jorden, eller i hans sprudlende, muntre vid (hvoraf der, mærkelig nok, kom så lidt frem i hans skrift), de tog dog fejl af ham. Der var et gammelt fotografi af ham, hvorpå han sad med højst vemodige og modfaldne miner og med hovedet på siden; om det sagde han halvt spøgende, men han mente det, at det „er mit indvendige billede.“ Jeg drømte engang, at han sagde til mig, at jeg skulde hente hans „lønndragt“ — jeg gik for at gøre det og fandt — en hårsækskappe; da jeg fortalte ham dette, sagde han smilende: „ja, det passer jo nok så godt.“ Har man kunnet sætte sig ind i den indsats, han gjorde i sin kamp for „forbilledet“, vil man kende ham i en bemærkning som denne. Han talte nok i sin ungdom om sin kristelige livsanskuelse som en „poetisk“ anskuelse; men det var en så vidt strakt brug af ordet „poesi“, at den omfattede enhver krævet selvhengivelse af personlig art for livshåbet i den verden, der ikke ses. Og hans „poetiske“ forbillede var i livsudviklingen vokset op til herre- og frælserskik-

1) L. Nyegård: „Vilhelm Birkedal“, en levnedstegning I, s. 163, 164 og 152.

kelsen i Jesus Kristus efter Åndens tegning i troens ord.

Hans daglige liv i hjemmet var regelmæssigt og ensformigt. Mange samlede det gæstfri, men nøjsomme hjem med de åbne døre og de livfulde børn, — i alt fjorten, hvoraf de tre døde som mindre. Men gæstfriheden bragte ham ikke ud af hans dags orden. Med mellemrum af spisetiderne, en times studium af „spekulativ teologi“ (en lur) efter middagsbordet, en spaseretur og en dagligstuehvile i mørkningen og efter aftenbordet, sad han i sit kammer hele dagen, læste og skrev indtil henad midnat. Til tider rejste han og talte da meget. Men en nutids „foredragsholder“, der er ved at blive „professionel“, har han aldrig været. De gamle fra hans slægtled virkede mere ved vægten af deres ord end ved mængden af deres taler. Ofte hørte jeg ham sige, at han forstod ikke, hvorfra alle disse professionelle taler fik tilstrækkelig fond. Gentage det samme foredrag kunde han ikke. Hvad han sagde, måtte have en ny udarbejdelse, selv om han gentog æmnet, for at få nyt liv for ham selv og tilhørerne. Da Bjørnson rejste Norden rundt med sit foredrag: „Engifte og mangelgifte.“ beundrede han mere skuespilleren end taleren. Han havde den gamle dannelses respekt for både oprindeligheden og udarbejdelsen i talen. Hoveddelen af sin kraft lagde han i sin hjemnegærning, både i sin menighed og i sit studerekammer. Forkyndelsen søndag efter søndag i hans egen kirke var brændpunktet for hans tjeneste med ordet. Gennem den knyttedes et personligt forhold til hans tilhørere, der let gik over i en sjælepleje, hvis virkninger strakte sig dybt ind i de enkeltes livsforhold.

I moderne forstand måske ikke særlig stor „sykolog“, havde han et umiddelbart blik for, hvad en sjæl i det hele trængte til,¹⁾ og han fandt let både det rammende ord, der slog, og det varme ord, der smeltede. Nu var denne daglige gærning forbi. Men foruden den månedlige gudstjeneste på Vældegård, talte han på flere årlige rejser mange steder i landet, dog nu i det væsentlige kun for forsvarssagen og Santalmissionen. Ellers nød han studerekammerets ro.

Rigt havde hjemmet været med de mange børn. Det havde været lydært over for mange andre krav end sine egne. Mange var de, som havde fundet hjælp på mange måder indenfor dets døre. Birkedal vilde ingen afvise, når de trængte og han kunde hjælpe. Og hans fine, lidt tilbagetrukne hustru fulgte ham med hjærtets villigste forstaaelse, værnede om ham og hans arbejde, var hans medarbejder i kærlighed mod andre og tog mange (også økonomiske) stød af for ham. I mine „Mindeblade om Vilh. Birkedal og hustru“ har jeg givet en karakteristik af hende. Siden 1864 havde han holdt ti brudevielser for sine børn. Men sørger var der også oplevet i hjemmet. I det tidsrum, denne bog omfatter, døde tre svigersønner, en søn og tre døtre, alle gifte. Der var noget af Davids væsen over ham, når han sørgede, inden døden kom, men også af Davids oprejsning, når Guds vilje var sket med dem.²⁾ Han var al tid som fader rede til at hjælpe uden afslag. Da en af døtrene blev enke og stod ene med sine tre sønner, skrev han til hende: „Hvis du vil og tror

1) Hvad „sykologerne“ netop så ofte er blinde for. De kender sjælstilstande, men derfor ikke sjæle. — 2) 2 Sam. 12, 22—23.

det bedst at kunne finde hygge og hvile for din sjæl hos dine forældre, da 1000 gange velkommen i Jesu navn med dine 3 gutter; vi vil agte det for en ære og lykke at kunne være Guds formyndere for dig og dine små, og vi er vis på, at velsignelsen fra himlen vil blive overflødig, når sådanne vor himmelske Faders små bygger under vort tag. Du skal aldrig mangle noget, vi kan skaffe, så længe din fader og din moder lever.“ Den gang ordnedes sagerne anderledes. Men nu opfyldte han dette, da han, foruden sin yngste, ugifte datter, tog med sig til Vældegård en anden datter, der var bleven enke tre år tidligere, med hendes to små faderløse småpiger.

Mange af de gamle venner var døde på vejen. Fr. Boisen var død i 1882 efter gentagne apoplektiske anfald. Hans siste brev til Birkedal er skrevet med hans datter Idas hånd. Det politiske skal ikke længere forbitre deres gamle venskab. Han har trukket sig ud af det, og han tror, at Birkedal i det hele må billige hans søn Fredes færd, „som stemmer nogenlunde overens med, hvad du ønsker.“ Det gør ham ondt, at Birkedal ved Santalmissionen er bleven skilt fra delagtighed med ham i den Løventhalske mission; men begge vil de jo „fremme Guds sag“, hver på sin vis. Det som han nu især tager sig til i sin svaghed er at skrive til sine venner landet rundt; dermed håber han at styrke kærlighedens bånd. Han gentager tit for sig selv apostelen Johannes's ord: „Børnlille, elsker hverandre!“ — Efter hans død udgav Birkedal den kønne lille bog: „Frits Boisen, en ven, skildret af en ven“. — Mads Melbye gik bort allerede i 1879, og Ludvig Helveg i 1883.

Helveg måtte på grund af svækkelse, der også havde lammet hans åndelige ævner, tage sin afsked i 1882. I dette år havde han været præst i Odense i 25 år. Ved en jubilæumsgudstjeneste i hospitalskirken talte Birkedal, A. Leth o. a. Men intet erindrer jeg fra denne mere end, da Helveg trådte frem i korsdøren for selv at ville lyse velsignelsen; han kunde ikke fuldføre den, og måtte lade sin medhjælper, E. Koch, gøre det, men det: „Ja, i vor Herres Jesu Kristi navn, amen!“ han med sin egen hæse, inderlige røst og sit rent ud forklarede ansigt tilføjede, var mig mere værd end alt det andet.

Af ungdomsvennerne gik D. G. Monrad bort i 1887; men der havde i adskillige år ikke været nærmere imellem dem. Hall kom han jo nærmere ved at flytte til Københavns nærhed. Men Hall var en syg og lammet mand allerede fra 1879 af. På den tid må Birkedal have undladt at ytre sin deltagelse dermed. Ti et brev fra hans gamle veninde, fru Marie Hall, læser ham ordenlig teksten for, at han ikke har ladet høre fra sig, da dette „lyn fra en skyfri himmel ramte dem efter årenes lange række med idel solskin, lykke, varme, kærlighed, venskab, et dejligt hjem, delende vore rige gaver med mange.“ Men forøvrigt er hendes varme venskab for ham „lige så uforanderligt som solens og månens gang på firmamentet“. Birkedal besøgte Hall flere gange inden hans død; meget kunde de vel ikke tale om, det var Hall for svag til; men han fandt ham kærlig og ydmyg mere end nogensinde fyldt med lyse, varme minder. „Han er from i det altsammen,“ skrev fru Hall. Da Hall var død i 1888, og Birkedal to år efter i „Personlige oplevelser“ offentlig-

gjorde sine minderuner om ham, fik han en inderlig taksigelse fra hende. „Fik Hall end ikke,“ skrev hun, „sit hjertes dybeste, varmeste ønske opfyldt, at Danmark fik beholde vor retmæssige ejendom (Slesvig) . . . ak, ak! det gik ham nær —, ellers i meget havde han jo held med sig; i frisindet retning fik han jo udrettet en del såvel for kirke som for skole. Martensen f. eks. var meget tilfreds med ham som kultusminister. Han har selv sagt til mig inde i sit studerekammer: „Det er underligt, kære fru Hall! at have en kultusminister, som aldrig går i kirke, men forresten må jeg sige, Hall er den bedste kultusminister, vi har haft, kirken til stor gavn.“ Grundtvig sagde til mig: „Hall er meget flink, han føler liberalt, og alting går hurtig fra hånden for ham; jeg er meget tilfreds med ham.“ Det er et godt omdømme, kære B.! fra to modsatte sider.“ Således lød da hustruens minderune om ham til vennen.

Det var ellers ikke Birkedals vane at glemme gamle venner i nød, som fru Hall i 1879 lastede ham for at have gjort. Jeg tager et brev frem blandt adskillige andre, skrevet i slutningen af 1885 til C. Appel i Rødding. Appel havde været sjælesyg og lidt af voldsomme og vedvarende angester. „Jeg har hørt,“ skrev Birkedal uopfordret til ham, „at De er i åndelig nød, og da jeg holder af Dem, navnlig fra den dag, jeg var med at vie Dem til præst i Kristi kirke, syns jeg at have nogen del i Dem.“ Og han vil da søge at trøste ham, om Vorherre giver nåde dertil. „Jeg kender af egen erfaring sådanne tunge tider, da mørket sænker sig over os. Og hvad det da er, hvortil jeg klamrer mig, så godt

jeg kan, er dette: Har du ikke fornemmelsen (følelsen) af, at Jesus er og bor *i* dig, så er han *for* dig, har lidt og stridt og blødt *for* dig — tro det trods alt, hvad dit eget hjerte tilhviser dig. Han er større end dit hjerte og kender alle ting, kender også dette: at du vil ingen anden frælse end hans. Lad din sorg være din glæde, om end vemodig glæde; ti kan du sørge over, at han synes borte for dig, da er dog dette et vidnesbyrd om, at du ikke er et verdens barn; ti et sådant kender ikke den slags sorg . . . Ja, kære Appell! jeg véd af erfaring, at det kan komme til at stå således for os, at vi kun har haft en kristendom i synet, og ikke i liv og sandhed. Men er det ikke sandheden i os, der krymper sig ved denne tanke? men så er det jo sandheden, der søger mod ham, som er sandhed, og vil ikke slippe det, som hører ham til hos os . . . Der er floder, der en stund strømmer under jorden, som var de slet ikke mere til, men som atter bryder frem i dagslyset, og da stundom klarere og fuldere end før. Tænk Dem dette ret levende: Livets strøm har en tid dulgt sig på de mørke steder for Dem og skal nok atter komme frem i lyset. Vorherre Jesus, som er livets kildevæld, måtte jo selv gå gennem mørket til lyset, ikke blot da Getsemannes gru overskyggede ham, men bogstaveligt, da han gennem dødsriget måtte bane sig vej til opstandelsens lyse morgen. Skal De nu også på en måde gennem et dødsrige — tvivl dog ikke om, at det kun sker, for at Deres tro derigennem skal af hans nåde engang sejrrig opstå med fred og glæde. . . . De vil venlig modtage disse fattige linjer fra

denne min hånd, der lagdes på Dem i Askov under bøn og påkaldelse i Jesu navn.“ — Appels svar til hans „trofaste, faderlige ven“ er fuldt af tak for „hjærte duften og erfaringskyndigheden“ i brevet, som har trøstet og glædet dem alle. Lad det stå her som vidnesbyrd om denne tone i Birkedals venne- og præstehjærte!

Men havde han mistet mange af de gamle venner fra ungdoms- og fra præstedagene, så bragte dog Københavns nærhed ham også i hyppigere forbindelse med flere af de endnu levende, bl. a. Fr. Barfod, hans svoger, J. V. Bloch og P. Dorph, der som afskedigede præster boede i hovedstaden ¹⁾. Når de mødtes ude på Vældegård Birkedals årssdag, d. 7de december, fik vi andre et lille efterglimt at se af tolvmandslaget fra deres unge dage, hvori det vittige drilleri parredes med en dyb patos. Af yngre venner fra Vældegårdstiden skal jeg nævne digteren Zakarias Nielsen ²⁾, og præsten J. H. Monrad, C. J. Brandts efterfølger i Vartov. Birkedal havde straks løst sognebånd hertil og forblev her efter Brandts

1) Se om disse Birkedals „Personlige oplevelser“ og L. Nyegård: Vilh. Birkedal, en levnedstegning I. — Jeg kan ikke nægte mig her den fornøjelse at meddele følgende efter et brev til mig fra Fr. Barfod, der viser disse gamles storslåede mangel på snobbet forfængelighed: „P. Dorph var ude hos mig, kort før han døde. I samtalens løb faldt talen på den hæder, der nylig var bleven vist mig og flere andre (mit billede skulde jo til Frederiksborg). Jeg fandt det latterligt [i marginen tilføjes: „demoraliserende“]; Per fandt det sørgeligt: det var at drage idealet ned; man havde ikke de store mænd, og så vilde man gøre de små til store; men derved stod man fare for at stække deres vinger, i hvem der mulig kunde være mulighed for en højere flugt.“ — 2) Se dennes „Minder“, 2den del.

død i 1889, da valgmenigheden udskilte sig med Fr. Jungersen til præst.

Birkedals sidste dage gik ikke hen uden deltagelse i den offentlige kamp. Til „solnedgangen“ hører dog også et billede, han jævnlig brugte, om solen, der netop i sin nedgang ses at forgylde sin fjende, den kulsorte sky, ved at rande dens kant med sin glans. Slige skyer gik også hen over hans solnedgang.

Der var først den politiske kamp. I året 1886 forsøgte Fr. Jungersen at samle den danske præstestand om en adresse til kongen for at advare mod de ødelæggende følger, som den søndersplittende partistrid førte med sig. Han henvendte sig til Birkedal; uden hans deltagelse vilde han intet foretage. Efter at et udkast, Jungersen havde sendt Birkedal, var bleven betydelig omændret efter dennes krav, lovede Birkedal sin medvirkning. Jungersen delte nærmest oppositionspartiernes betragtning. Birkedal, véd vi, gav disses fremgangsmåde skylden for den ulykkelige tilstand. I det sidste udkast hed det, at de vilde for Hans Majestæt „aflægge et uforbeholdent vidnesbyrd om den store fare for samfundet, som ligger i, at ærbødigheden for Guds hellige navn og ord rokkes, hvilket nødvendigt sker, når en pagt, der var indgået under påkaldelsen af dette hellige navn og ord, af en meget stor del af befolkningen anses for at være brudt af selve landets regering.“ Derved rokkes „ikke alene ærefrygten for selve det hellige, men også ærbødigheden for øvrigheden og for hele den lovlige orden, som øvrigheden er til

for at varetage og hævde; denne ordning står da i fare for i folks øjne at tabe det præg af guddommelig oprindelse og guddommelig hævd, som gør lydigheden til en samvittighedssag og oprør til en forgribelse på noget helligt.“ Og et folk „kunde ikke lide større tab, end om denne lydighed gik tabt.“ Derfor vilde underskriverne bede Hans majestæt „tage denne vor henvendelse under nøjeste overvejelse, idet vi ville bede Gud give Deres majestæt visdom, nåde og lykke til at finde, hvad der tjener folk og fædreland bedst.“ — Adressen var ment ganske upolitisk, den skulde kun tage sigte på moralske forhold i folket. Og derfor drømte Jungersen om at få mænd som Sællands biskop, B. J. Fog, med blandt underskriverne, og han spurgte Birkedal, om denne ikke mente at kunne påvirke Fog, hvilket Birkedal selvfølgelig aldeles ingen betingelser havde til. Og da adressen jo tydeligt nok alligevel havde det politiske mål, at få den „provisoriske“ regering fjærnet, var den fra begyndelsen dødsdømt som samlet udtalelse fra den danske præstestand og vilde af den grund blive betydningsløs og farlig ved at drage de politiske modsætninger lige ind i selve kirken. Med Sk. Rørdam forhandlede Birkedal. Men denne var bestemt imod adressen.

Det skal nu kun fortælles, at Jungersen fik formanden for det (grundtvigske) sællandske broderkonvent, J. Schjørring, til at optage adressen til drøftelse på et møde i Roskilde i marts måned s. år. Nogle udenstifts præster blev indbudt til at komme. Gennem sne og is arbejdede jeg og en jysk præste-

ven af mig, P. Ingerslev i Barrit os igennem til Roskilde dagen før. Selve dagen stod himmel og jord under ett i snefog. Ved middagstid kom dog med et tog fra København Birkedal, Sk. Rørdam, C. J. Brandt, C. Hostrup og M. Pontopidan. Ingen andre fandt frem, end ikke adressens ophavsmand. De ankomne skyndte sig tilbage til København med først mulige tog, og Sk. Rørdam sagde skælmisk, da vi satte os til rette i kupéen og han havde tændt sin pipe: „Nu kunde man jo sige, om man vilde, at Vorherre har forstyrret det hele.“ — Adressen blæste i hvert fald ganske bort i denne snestorm.

Samme år udgav Birkedal: „En varselsrøst i Danmarks skumring“, med ligelig tiltale til venstre og højre. „Mine udtalelser,“ siger han, „både til højre og venstre er udgåede fra et grundsyn, så det ene kan ikke skilles fra det andet.“ „Hele den store flok, som trindt i landet sukker og længes efter frigørelse fra partivæsenets tyranni og forvrængelse, — det er mit parti, og jeg har kun villet give røst, hvad der rører sig skjult i alle disse sjæle.“ Men han er ikke pessimist. Der er solrand om skyerne. „Min personlige stilling er som dens, der ser tordenskyen hænge over mit folks hoved, rede til at sende sit lyn, men som i østens horisont også ser en klar himmel, der lover en klar dag.

Kong Kristian påskønnede i høj grad Birkedals virksomhed for forsvarssagen. Efter det store forsvarsmøde i Kasino i 1885, hvor Birkedal talte, kaldte han ham „en sand patriot“. De talte aldrig sammen. Men når kongen, f. eks. på kirketure til Gentofte, kom Vældegård forbi, tog han al tid hatten

af ind mod Birkedals vinduer. Kong Kristian glemte let gammel vrede for Danmarks skyld¹⁾.

— Dernæst var der kampen mod „nygrundtvigianismen“, der løb i to forskellige retninger. En, der så afgjort satte „grundtvigsk bevægelse“ imod „kirkelig anskuelse“, at denne sidste endelig bortkastedes (M. Pontoppidan); og en, som satte en teori om „det levende ord“ således på spidsen, at al avtoritet i skrift og fælleskirkelig bevidsthed tilsidesattes (V. Brücker). Her er det navnlig det bekendte møde på Sagatun højskole i Norge i sommeren 1886, som er at mærke. Man vilde på dette møde foranledige en udjævnende forhandling mellem kristne og fritænkere. Det var, mente man fra nygrundtvigsk side, skriftteologien, som var de to parter imellem. Kunde man vise fritænkernes, at også kristne stod i frit forhold til skriften, vilde den værste anstødssten være fjærnet imellem dem. Og den fuldt forståede grundtvigianisme var netop en erkendelse af, at kristne stod i et frit og overlegent forhold til skriften, for ikke at tale om de kristelige dogmer. Mødte man i skriften noget, der stred imod, hvad man fandt rigtig, kunde man også med rette kalde det urigtig. Kristendommen hvilede i et levende forhold til trosordet, og trossikkerheden udsprang af hvert menneskes egne naturlige oplevelser og erfaringer, havde altså i virkeligheden samme grund i

1) Overauditør N. Bjerre har fortalt mig, at da han i 1878 lå i Wiesbaden samtidig med kongen, søgte han avdiens og traf netop denne stående med et telegram i hånden angående udfaldet af et folketingsvalg. Telegrammet var fra Ploug, og kongen sagde: „Ja, hvem skulde have troet, at Ploug og jeg skulde blive venner!“

det som, hvad fritænkerne kaldte deres religiøse livsanskuelse.

Det lykkedes dog ikke at vinde fritænkerne for denne betragtning. Man anerkendte vel fra denne side dens „store værd for det praktiske liv“ ved at „muliggøre samarbejde mellem folk af delte meninger“. Men man fandt dette trossyn „lige så teologisk som skriftteologiens.“ „Skal dåbsordet“, sagde man, „være afgørende for sandheden, så er det ikke bedre faren end skriftteologien.“ Trosordet „står for de samme undersøgelser som bibelen.“ Og henviste man til troens og videns „særskilte slutningsmåder“, idet troens sammenlignedes med en mands forhold til en elsket kvinde, svarede fritænkerne, at så er dette „rigtignok noget andet end fri forskning“ ¹⁾.

Birkedal erklærede, ²⁾ at ved Sagatunmødet var det „længe forberedte og forudsete“ brudd mellem gammel- og nygrundtvigianisme trådt åbenlyst frem i dagens lys. Kløften er „så gabende, at ingen bro kan slås derover“. V. Ullmann havde på Sagatunmødet erkendt, at Grundtvig ikke delte den betragtning, at kristne stod frit overfor skriften. ³⁾ Så kunde da det forhold, hvori man stillede „ordet“ overfor den heller ikke være Grundtvigs. Og Birkedal hævder, at man ikke kan skære et sådant stykke ud af Grundtvigs samlede anskuelse, uden at forvandle den til noget andet, end den er. „Vi står“, skriver han, „endnu længere fra hinanden end vi gamle Grundtvigs disciple står fra ærlige, troende skriftteologer og skriftkristne“. „Slutter kres og står fast, alle kristne

¹⁾ Se beretningen om mødet i „Højskolebladet“. —

²⁾ „Dansk kirketidende“ 1885, nr. 40. — ³⁾ Hvad jo også Bjørnson havde gjort, se s. 17.

mænd og kvinder, om vort åndelige Dannevirke, der vel ikke kan forsvare sig selv, men skal forsvares af alle dem, der er livets vågne børn og ikke ville overgive det dyrebare arvegods til verdens behandling, som om skriften havde spillet fallit og boet skulde gives til pris for søndersplittelse og forødelse.“ „Vort åndelige Dannevirke“ er skriften.

Imidlertid — solen forgyldte også her hans fjende. Da kirkestyrelsen i 1888 vilde fratage Brücker anerkendelsen som præst for valgmenigheden i Ågård på grund netop af hans udtalelser om skriften, protesterede Birkedal. Her var en endnu utilstrækkelig grund til at foretage et sådant skridt. „Så længe troens grænse ikke overskrides . . . skal man vogte sig for at bruge sådanne heroiske modstandsmidler som at ville underbinde pulsåren og standse blodomløbet i folkekirken.“ Og denne grænse var ikke overtrådt.

En ung mand, der stod i et inderligt forhold til hans hjem og kaldte sig dets „plejebarn“, afdøde højskoleforstander Jannik Lindbæk, var bleven stærkt påvirket af hele denne nyere bevægelse. En præst, der stod Birkedal nær, nægtede at tage Lindbæk til alters og lukkede en stund sin husdør for ham, fordi han ikke vilde kalde Kristus „Gud“, hvorvel han delte menighedens tro på „Gud-Fader, Guds Søn og Helligånden“ og bekendte Kristus som „Gud Faders søn, menneskeslægtens hoved, vor frælsere og forsoner“. Præsten gav Birkedal meddelelse om Lindbæks „frafald fra kristendommen“. I et brev gør Lindbæk Birkedal udførlig rede for det forefaldne og sit standpunkt. Han venter ikke, at denne skal være enig med ham, men håber, at han vil

kunne erkende ham som kristen og ikke vil støde ham udenfor Guds menighed. „Heller ikke tror jeg, at De nogensinde vil lukke Deres hjerte eller Deres dør for mig eller blot holde mindre af mig end før.“ Hans hustru har meddelt mig, at på et besøg de begge senere aflagde Birkedal, sagde denne, at han vistnok i det væsenligste var enig med den omtalte præst i de omstridte spørgsmål, og at han troede, at Lindbæk her stod på „en farlig vej“, „men“ — føjede han til — „jeg kunde i hvert fald af denne grund aldrig lukke hverken mit hjerte eller min dør for Dem.“

— Endelig må jeg omtale Birkedals forhold til den indre mission og navnlig til dens formand, Vilh. Beck.

Da „Kirkelig forening for indre mission“ dannedes i 1853, så han med betænkelighed på, at den straks syntes at ville udelukke præsterne. Dog var det ejendommeligt for ham at forstå, at dette kunde skyldes præsternes manglende tilbøjelighed til at „komme lægfolk i møde“ og „ævne til at iagttage tidens tarv udenfor vore egne krese og vor særegne gærning“. Ja, han tilbageholdt ikke som sin mening, at „grundtvigske præster i alt for stor tillid til det objektive, vi har fundet i kirken, altfor meget har forsømt at komme det subjektive til hjælp hos dem, der endnu ikke har fundet fast kirkelig bund at stå på“. ¹⁾ Ligesom Birkedal i den gamle pietisme havde ikke blot i teori men gennem sin egen gærning fundet et frugtbart udgangspunkt for den gammelgrundtvigske kirkelige anskuelse, således vilde

¹⁾ L. Nyegård: „Vilh. Birkedal. En levnedstegning“ II, s. 144.

han også nu stille den „indre mission“ i et lignende forhold til denne; men han kunde ikke erkende dens kirkelige ret til at træde op mod den, end sige afløse den i udviklingen. Sligt stod for ham som et afgjort tilbageskridt. Skulde det ske, vilde årsagen være at finde i den svækkelse, som grundtvigianismen beredte sig selv igennem alt det, vi på de foregående blade har set ham bekæmpe.¹⁾ Men noget fremskridt kunde der ikke være at finde i det, der kun trivedes på dens ruiner. Slap den danske kirke sine egne traditioner, rejstes ruinerne alligevel ikke af gruset ved indkaldelse af fremmede arbejdsmåder. Som en udansk arbejdsmåde betragtede han „indre mission“, når den ikke vilde arbejde med det mål i sigte, som var rejst ved Grundtvig.

Hans præstesorg med hensyn til den „indre mission“ blev snart afhjulpet, ikke mindst, da den kom under ledelse af Vilhelm Beck. Men da denne snart viste sig at ville gå sine egne veje og lede bevægelsen imod grundtvigianismen, kunde Birkedal ikke bruge ham. Endnu i 1865 formanede Beck sin unge ven Joh. Clausen ved hans overtagelse af sognepræsteembedet i Ryslinge til „venlig samvirken“ med Birkedal og hans menighed „om det, som I dog er enige om“; men da han gennem Clausens fremstillinger fik det syn, at Birkedal ikke fra sin side vilde indlade sig på et sådant forhold, fik piben en anden lyd, og han endte med at give Clausen det ord, at han skulde stille efter, at Birkedal og hans „afsondrede flok“ tog sig en „udgangsbillet“ ud af folkekirken.²⁾

¹⁾ Se navnlig „Personlige oplevelser“ III, s. 124 ff. —

²⁾ L. Nyegård: „Vilh. Birkedal. En levnedstegning“ II, s. 305—6.

Et sammenstød Birkedal på anden hånd havde med Beck i 1870 gjorde ikke forholdet bedre. Beck var sognepræst i Ørum ved Grenå og havde en grundtvigsk degn, der tidligere havde være hjælpe-lærer i Ryslinge, ved Navn Justesen. Denne bad Birkedal og Sveistrup, der netop da fulgtes ad på en prædikerejse i Jylland, om at komme og prædike i Ørum kirke. Disse henviste Justesen til at forhandle med Beck derom, og denne gav så Justesen „for ærligheds skyld“ en uadresseret oplysning om sin stilling til sagen. Heri skriver Beck: „Vi tror ikke, at et sådant møde af en fra os afvigende og meget forskellig retning kan virke til gavn og fremvækst for det nye liv, ligesom det viser sig, at hvor disse retninger blive blandede ind mellem hverandre, der fortæres livet i ufrugtbar kævl og ukærlig dømmen¹⁾ . . . Jeg tror, at livet er bedst tjent med, at disse to retninger arbejder hver for sig uden at fortrædige hinanden.“

Imidlertid mente han ikke at kunne nægte nogen præst at tale i folkekirkens kirker, „så længe denne lader dem have bemyndigelse til at forrette præsteembedet,“ og „følgelig står Ørum kirke til fri afbenyttelse for de to nævnte præster, dersom de forlanger den af mig.“ Men tilladelsen havde en betingelse. „Foruden dette,“ skriver Beck, „er jeg præst i vor Herres menighed og særlig beskikket til at vogte denne lille menighedsafdeling her og pligtig til at modarbejde al falsk lære. Da der nu efter mit syn på kristendommen og min opfattelse af den evangelisk-lutherske læreform er meget falsk i den

1) Hvilket nu aldeles ikke havde vist sig i Ryslinge.

grundtvigske læreform, vil jeg kun tilstede kirkens afbenyttelse for grundtvigske præster på vilkår, at jeg selv er tilstede; og dersom der da bliver talt noget, som jeg må erkende for falsk, forbeholder jeg mig sluttelig at udtale mig bestemt derimod, og dermed vil mødet blive afsluttet.“

Selvfølge indlod de to præster sig ikke på at anmode om kirkens brug efter dette. De vilde dog ikke indfinde sig for dette selvbeskikkede kættertribunal.

I slutningen af 70'erne, da den gamle grundtvigianismes mænd af de yngre bevægelsesmænd anklagedes for manglende frisind og åndelig forbenelse, angrebes de fra anden kant for uvirksomhed overfor tidens mange kristelige „opgaver“, for her „intet at gøre“. Angrebene kom indefra dens egen midte. Joh. Clausen og Th. Rørdam drev stærkt på denne kile i det grundtvigske præstekonvent på Fyn. De vakte misstemning, ikke mindst hos L. Helveg, der drog dem frem på vennemødet i 1879, — det samme, hvor Sk. Rørdam holdt sin tale om trosordets brug. Helveg indrømmede, at der var udrettet meget ved indre mission. Men „den er en anden strømning end den, der virker i vor kres.“ Hver har sin virkemåde, og „om vore egne kærlighedsgærninger skal vi tale lavt eller slet ikke, men højt om vor Herres, der er groet i Gud-Faders hjærte“. Th. Rørdam svarede, at derfor måtte vi ikke glemme, at den apostoliske forkyndelse aldrig har været uden den tone, at „også vi har et arbejde i Herrens vingård, og „de forskellige tider og forhold kan medføre, at snart den ene, snart den anden side må ligefrem understreges og betones, men al

tid må de være der begge¹⁾. Birkedal var ikke tilstede ved mødet, men han skrev kort efter i anledning af denne forhandling et stykke om „Arbejdets deling“²⁾. Der er givet menigheden forskellige nådegaver til vækst i det fælles legeme (Ef. 4). Men „hver gavner legemet bedst ved at bruge sin enkelte ævne,“ dog ikke som undskyldning for dovenskab. Ikke til gunst for at gøre mindre, men for at gøre mere, end vi gør, også for den hele menighed, har jeg udtalt dette.“ Vi kan yde de andre fuld anerkendelse, kan også lære af dem, men det lærte må vi anvende på vor måde. Et ligefremt samarbejde med en forskellig livsretning giver ingen gode frugter. — Og dette stykke indbragte ham en hjertelig tak i et brev fra den ham personlig ukendte indre-missions præst, P. E. Bluhme, både for indholdets skyld, hvormed han samstemmede, og for dets milde, kærlige tone.

De så kaldte „Bethesdamøder“ så Birkedal nærmest på som et fremstød af „indre mission“, og han bebrejdede de yngre, grundtvigske præster, som medvirkede ved dem (navnlig Th. Rørdam og Th. Elmquist, der sammen udgav „Kirkebladet“), at de derved rakte hånd til „afslag på vor grundbetragtning“ („menighedsudvikling“ ctr. „øjeblikkelig opvækkelse af de enkelte“). „Det vilde gøre brudd på sammenhængen i mit liv, synes jeg, om jeg her kom til at slå følge“³⁾. Han havde tillige en særlig grund til at afslå opfordringen til at være medindbyder til dem. Og denne havde V. Beck givet, som kort forinden havde skrevet, at de, som lærte mulig-

1) „Dansk kirketidende“ 1879, nr. 37. — 2) Smstds. 1881' nr. 6—7. — 3) „Personlige oplevelser“ III, s. 130.

hed for omvendelse efter døden, „havde studeret på Satans universitet og fået deres fuldmagt fra løgnens fader“¹⁾. Dette var jo sagt med henblik på grundtvigianerne. Med en mand, der i så flotte ord ærekrænkede andre kristne brødre, vilde han ikke samvirke. Beck måtte først afgive en syndsbekendelse og bede om forladelse. Dette gav anledning til et ret pinligt optrin. På en overrejse med færgen over Lillebelt hilste en mand på Birkedal midt i trængselen af passagerer. „Hvem er De?“ spurgte han. „Beck!“ blev der svaret. „Ja, hvad for en Beck?“ — „Vilhelm Beck!“ — „Nå—så,“ sagde Birkedal og vendte ham ryggen. Da Birkedal fortalte derom, sagde han, at her var ikke stedet til at optage mellemværendet, og fraternisere udenom vilde han ikke.

Efter min opfordring deltog Birkedal i det opbyggelige slutningsmøde i Betesda ved mødet 1887, hvor V. Beck talte fredsord. Men han fandt dem ikke fyldestgørende og skiftede ikke ord med Beck.

Dette blev dog ikke det sidste mellem disse to mænd. Th. Rørdam virkede stærkt for et personligt møde imellem dem i sit hjem. Et sådant møde kom aldrig i stand, men der fandt dog en brevveksel sted.

Under 3dje oktober 1887 skrev Beck til Birkedal:

„Kære pastor Birkedal!

Jeg må have lov til at kalde Dem således, uagtet jeg véd, at jeg ikke er kær for Dem; ti det er sandhed, jeg skylder Dem så meget fra mine første præsteår, så De al tid vil være mig en såre kær

1) I prædikensamlingen: „Livets kilde“.

mand. Derfor har det gjort mig inderlig ondt at se den uvilje, hvormed De så på mig, så ofte vi nu i mange år tilfældig mødtes. Og jeg havde den inderligste lyst forleden i Betesda at bede Dem om Deres hånd, men jeg frygtede at være Dem til besvær. Men jeg tør nok sige, at det er vor fælles frælsel, der vil have, at jeg skriver dette til Dem. Det kan jo ikke gå, at vi, som vil være sammen i himlen, ikke kunne være sammen på jorden. Vi må række hinanden broderhånd, før nogen af os går bort herfra.

Jeg véd, at jeg bærer skylden for den uvilje, De så længe har næret overfor mig, nemlig den kolde, ukærlige erklæring, som jeg gav Justesen i Ørum til Dem, — meningen var god nok; jeg skrev det, netop fordi jeg nærede den dybeste højagtelse for Dem og ikke vilde, at De skulde føres bag lyset ved at være indbudt af Justesen — men jeg burde have båret mig anderledes ad, jeg burde have skrevet et åbent og kærligt brev til Dem. Mange år er forløbne siden, og mange tusinde gange er solen gået ned siden — jeg beder Dem: glem dette, som Herren har glemt det i den syndsforladelse, som jeg ejer hos ham, hvori også denne synd er indesluttet. — Jeg véd, at der er andet, som De er vred på mig for i mine skarpe udtalelser om dem, som lærer omvendelse efter døden. Det har aldrig været min mening, at disse skulle ramme Dem eller andre alvorlig troende mennesker, som deri søge en trøst overfor den pinlige tanke om den store fortabelse; jeg har dermed sigtet til krapylet, som samvittighedsløst prædiker dette fra tagene til at dysse verden i søvn med; jeg har været vidne til så meget

af dette uvæsen, og det har tilspidset mine ord. Men jeg har jo for over år og dag siden udtalt dette både offentlig i Ålborg i grundtvigianeres nærværelse og siden på tryk i missionstidenden.

Derfor beder jeg nu indstændigt: lad nu alt det gamle være forbigangent imellem os, og alt blive nyt. Og lad mig en gang få et mildt øje og en varm haand af Dem, som jeg i så mange år har længtes efter. Deres broder og medtjener

Vilh. Beck.“

Det er mig ikke muligt at meddele Birkedals svar i sin helhed, da jeg kun er i besiddelse af en klade, og denne er skreven med en næsten ganske ulæselig håndskrift. Han forsikrer, at det gamle, personlige mellemværende ikke skal gøre mindste skår i det broderskabsforhold, som Beck ønsker, fremtidig skal finde sted imellem dem. Men der er „mere end det personlige, som står uforsonet endnu mellem Dem og mig. De har gjort Dem skyldig i en forsyndelse mod ham, jeg véd, De mindst af alle vil bedrøve og krænke: Vorherre Jesus. Jeg skal ikke tale om Deres prædikener i det hele, hvori der er en blanding af store, skønne, varme udtalelser, og af uhyggelige, uevangeliske, uskønne og brutale udtalelser, som jeg i det mindste ikke kan finde stemmende med den klang, der lyder i evangeliets vel dybt alvorlige, men ædle og kærlige tale hos Herren og hans apostle Jeg kan sige, at jeg aldrig har næret eller ytret tvivl om, at De af hjertet er en kristen, om end jeg tit har tænkt om Dem, hvad De skrev om Brücker, at De er et Guds-barn, men et uartig barn, der ikke holder Deres

tunge eller pen i tømme, både når De forkynder eller skriver om kristendom, og når De bedømmer ting og personer således, som det ikke er ret for Gud og mennesker.“

„Men hvad jeg, før jeg fuldtud kan være glad ved Dem og med fuld sandhed takke Gud for Dem, må have Dem sagt og lagt Dem på sinde, det skal jeg nu med al den kærlighed, mit hjerte rummer, udtale.

Vorherre Jesus siger: Hvad I har gjort mod en af disse mine mindste brødre, har I gjort mod mig. De har sagt om dem, der tror på omvendelsen efter døden at de har „studeret o. s. v.“, og sagt dette om dem, som De jo nu efter Deres brev til mig og Deres sidste udtalelser (i Betesda) erklærer for Guds børn, Vorherres små Har De aldrig tænkt på, at efter hint Herrens ord har De gjort mod ham, hvad De ved Deres dom har gjort imod dem? De har givet en undskyldning ifjor for denne Deres udtalelse, men en undskyldning er ingen syndsbeholdelse, og De har stillet Deres ord således, at det i grunden ikke er en tilbagekaldelse, snarere en stadfæstelse af dem Det er dette, der skiller os ad, ti denne fornærmelse(?) må og skal vi føle som tilføjet ikke blot os og vore personer, men Vorherre selv, og forsåvidt vi også har hans ære at hævde, kan og skal vi ikke på hans ære lade sidde noget, der kun er et mellemværende mellem to menneskelige partier.“ Det er den letteste sag af verden, siger han, at tilstå sig at være synd i al almindelighed. Men det gælder om udtrykkelig at bede om forladelse for sin synd, uden at blinke til siden i undskyldende hensyn til andres synd.

„Kære hr. Beck! Jeg véd af erfaring, at der er en fare ved at indtage en fremskudt stilling i større eller mindre krese som en høvding; det begynder med, at han fører an, men ender ikke sjældent med, at han selv bliver ført af sit parti. Der er en fristelse til, når partiet går med i en eller flere udskjelser, da, for på en måde at bevare sit førerskab, at bøje sig, hvor der ikke bør bøjes, slå af på idealet på punkter, hvor det ikke bør ske.“ Til sligt skal man kaste sin handske, selv om det koster bitre tårer, selv med fare for lidt efter lidt at komme til at stå helt ene. Han kunde selv tale med om dette og minder om den ydmygelse, som i de sidste tider er bleven Grundtvigs venner til del. Beck skal passe på, at det ikke går indre mission på samme måde, hvad der lettest sker, hvis førerne lader sig føre.

„Kan De nu, kære pastor Beck! tåle at læse disse ord fra en gammel mand på gravens bredd, som inderlig gærne vilde tage denne glæde med, når han snart går bort, at den sidste skygge mellem ham og Dem kunde svinde. Det give Gud af sin nåde! — forhåbentlig er alt nu afgjort mellem os til fred og forsoning. — Deres „broder og medtjener“ Vilh. Birkedal.“

I sit svar takker Beck for det kærlige brev og sender sin hjærteligste tak for, at Birkedal tog „hans hånd som en broders hånd.“ „Det er mig en såre stor glæde, som det har været mig en såre stor sorg at have såret Dem, som jeg altid har set op til med ærbødighed og vilde så gærne stå i kærlighedspagt med.“

„Gærne vilde jeg opfylde Deres ønske helt ud;

om De vil betragte, hvad jeg her skriver, som sådant, véd jeg ikke, tvivler om det; men De vil jo ikke, at jeg for Deres eller nogens skyld skulde sige mere, end hvad jeg ærligt kan erkende som sandhed. — Jeg har sagt, at jeg vilde ønske, jeg aldrig havde brugt de hårde ord i „Fra livets kilde“; men jeg har tilføjet, at jeg aldrig havde tænkt ved disse hårde ord på de alvorlig troende brødre blandt grundtvigianerne, men kun havde sigtet til de letfærdige snakkere Hvad kan jeg sige mere? Det mener jeg, denne løse snak er en pestbyld i vor folkekirke. En almindelig bekendelse af, at jeg har syndet ved at bruge disse ord, vilde blive taget til indtægt af disse løse personer og bestyrke deres løse snak. Det tør jeg ikke for Gud og sandheden og menneskenes frælse. Min syndsbe kendelse i Betesda gjaldt ethvert hårdt rammende ord, som jeg har såret virkelig troende brødre med . . . Kære, kære, gamle broder! jeg vilde så gerne gøre alt for, at De kunde „takke Gud for mig“ (som De skrev), ligesom jeg har takket Gud for Dem. Men jeg kan ikke, tør ikke synde mod sandheden, hvad der står som sandhed for mig.

Tak for Deres mindelse om at passe på, at ikke jeg, som leder andre, lader mig lede af dem. Der vil nok blive brug for denne mindelse. Endnu er der ingen brug for den. Endnu har jeg overtaget i indre mission og har ikke været fristet til at give køb. Når jeg nu, dreven af Guds Ånd og tidernes alvor, har offentlig rakt hånd ud til broderskab med alle alvorlige, grundtvigske brødre, så har det intet anstød gjort blandt missionens venner, fordi det er

kommet så jævnt, begrundet i min rolige, langsomme natur, der frier mig fra alle bratte overgange.

Endnu engang hjertelig tak! Gud velsigne sin menighed i Danmark og fri os for at stå ham i vejen, hvor han vil velsigne! og Gud velsigne Dem, kære, gamle! — Deres broder Vilh. Beck.“

Jeg véd ikke, om Birkedal har svaret herpå. Fuldt tilfredsstillende og tillidsvækkende fandt han ikke Becks „bekendelse“. Men med disse klare guldrande fra den nedgående sol om en sort sky, der jo nu i evighedens land er opløst, skal jeg ende fremstillingen af Birkedals kampliv. „Grænsevagten“ slap ikke sit gamle banner, den „hele, fulde grundtvigianisme“, men han stillede sig med det til det sidste ikke over, ikke ved siden af, men midt i „al den gamle kristenhed,“ også som den fandtes indenfor folkekirkens skrøbelige rammer.

Med Vilhelm Birkedal gik ikke blot en enkeltmands sol ned. Han var en af de sidste af sit slægtled. Et virksomt slægtled, der havde sin stærke påvirkning af vor „guldalders“ forholdsvis sunde og vågne romantik og højflugt i poetiske idealers verden. Brast end deres buestræng, mens pilen var ved at søge sig høje mål, det var dog ikke alene eller mest, fordi den spændtes for stramt, men fordi det gik den som Ejnar Tambeskælvers i Svolderslaget: den rantes af en overmægtig, fjendtlig pil i det øjeblik, den spændtes, så snoren sprang og dens egen pil faldt mat til jorden. Om den bue, der blev rakt os i stedet, var mindre slap end den, Olaf Tryg-

vason vilde give Ejnar for hans brystne bue, derom kan ingen dømme endnu. Men for Birkedals øren tonede det om den: „For slap, for slap!“ —

Ganske instinktmæssig fornåm han den nye tids fejl. Instinktet var dog for ham ikke en blind drift; det var den fine frugt af enhver virkelig karakterudvikling. Men han stod fremmed overfor den nye tids egenhed. Jeg bruger nogle ord af S. Kierkegaard, hvor denne vist klarest og magtfuldest er tegnet.¹⁾ „Helteskikkelserne“ i poesiens klare omrids dukker nu deres pande ned bag synskresens rand. I stedet træder „formløshedens almindelighed“ som et „negativt højere, — og „heltenes tid er forbi“. I heltens sted kommer det „væsenlige menneske i den fyldige ligeligheds forstand.“ Og det er netop „religiøsitetens idé“ — ikke at skyde sig ind under „en Holger Danske eller en Morten Luther“, men „at købe det højeste dyrt på første hånd.“ Idealet forsvinder ikke, men det lever under nye betingelser. Nutidens „associationsprincip“ er vistnok et nyt „negativt“ begreb, en „udflugt, en adspredelse, et sansebe- drag“, et „uorganisk noget“. Det er „ikke tidens frælse“. Men det er en nødvendig gennemgang. Målet står ikke lavere end før, tværtimod, det står højere. Og målet er ikke helten på de manges vegne, det er hvert menneske for og i sig selv. „Først når det enkelte individ i sig selv har vundet etisk holdning trods hele verden, først da kan der være tale om at forene sig“. Birkedal har netop i sit personlige liv formet idealet for sig efter denne anvisning. Dog, hvad der lå i S. Kierkegaards tale,

¹⁾ I slutningen af „En literær anmeldelse“ (1896) — „Samlede skrifter“ VIII.

at den nye tid først gennem „sansebedraget“ af det, H. Ibsen senere kaldte de „kompakte majoriteter“, kan nå til sandheden i det „væsenlige menneske“, som den er udtrykt helest og dybest ikke i poesiens helteskikkelser, men i „menneskens søn“ ligeoverfor massedyret i dets både begejstrede og kødelig rå skikkelse, var ham en fjern tanke. Men med rette fastholder vi billedet af en skikkelse som hans, der

„— blandt solhversånderne en fattig tolk,
rig af Guds nåde, stærk kun af hans sødme —“ 1)

hører til de rigeste og de stærkeste i vort folk, hvor det gælder om at gøre høj indsats af personlig overbevisningstroskab efter et skrøbeligt menneskes mål og „vinde etisk holdning“ i kampen. Og mens den nye tids mænd kun altfor meget slog sig til ro med det „negativt højere“, „sansebedraget“ i associationen, ofrede han — trods sin romantiske heltebegejstring — uden betænkning, da det gjaldt, „helten“ i sig selv for „mennesket“. Han svang ikke om fra at være ét partis helt til at blive et andet partis helt —; han nøjedes med som en enkeltmand at værge, hvad han for alvor troede. Det er et spørgsmål, om de mænd af den nye tid, der væsenlig er bleven ved det „uorganiske noget“: at være talerør for det, der kun er „oppe i tiden“, i dybere forstand ikke er større bagstræbere end mænd af Vilhelm Birkedals støbning.

* * *

Det er Vorherres dag,
det er Vorherres dag.

1) To linjer af en sang til hans guldbryllup.

I gry jeg over engen går,
 og kirkens morgenklokke slår.
 Hvor stille nær og fjærnt,
 hvor stille nær og fjærnt!

Jeg knæler ned for Gud,
 jeg knæler ned for Gud.
 O, dæmring med din løndoms fred!
 Usete ånder knæler med
 og beder tyst med mig,
 og beder tyst med mig.

Guds himmel nær og fjærnt,
 Guds himmel nær og fjærnt!
 Der er så tyst, så stille stort,
 som åbned' Gud nu himlens port!
 Det er Vorherres dag,
 det er Vorherres dag!

I disse vers af ham med overskriften: „Søndagsmorgen“ — i det tidligste fra 1865 (de findes på bagsiden af en dette år udstedt attest) — er den fineste grundklang i hans stemningsliv udtrykt. I denne søndagsmorgens fredfyldte og hellige forventning udenfor himmelens port i fællesbøn med usete ånder gik han ikke blot søndag efter søndag ind ad den af Gud åbnede kirkedør, — i den lå hele hans livsdag, dens mange kampe medregnet. Men kirkehuset hernede var dog kun selv en port ind til den himmelske bolig, der endnu ventede på at blive åbnet. Når han stod på sin prædikestol eller ved sit alter, stod han med øjet stirrende (han brugte jævnlig dette udtryk) opad: om Gud nu også vilde oplukke sine portfløje for ham.

Han sagde engang til en mand, der gjorde ham det almindelige spørgsmål, om hvordan han havde

det: „Åh! De kan tro, jeg skal trække mit vejr let på dommedag!“ „Hin dag“ kaldte han ofte denne dag uden nærmere forklaring. Denne dag var ham i grunden selve „dagen“ — Vorherres dag. Dog, uden sværmeri. Der var engang en ung præst, der skulde drage ud som missionær til Santalistan, og som havde holdt en prædiken inden afrejsen, hvori han så stærkt betonedede Herrens genkomst som forkyndelsens indhold, at Birkedal til afsked sagde til ham: „Glem nu ikke, at Herren først skal komme til hedningene, før Han kan komme igen!“ Hans humor var ham en god modvægt mod al idealistisk sværmeri. Da han blev afskediget, sagde han spørgende: „Jeg kunde jo fristes til at betragte mig som martyr, men når jeg ser på min mave“ — han blev i årenes løb en meget svær mand — „går fristelsen straks over.“ Kirkehistorikeren Fr. Hammerich sagde til mig engang, at Birkedals personlighed i påfaldende grad lignende Morten Luthers, ikke mindst i troshumøret. Danmark, føjede han til, har ikke haft ret mange mænd, dette kunde siges om. Denne humor befriede ham for åndelig usundhed og hjalp med til at holde ham ung i sindet. I hans senere år — det var lige efter hans afskedsprædiken i 1885 — faldt der den ytring fra ham, at han syntes ikke, han kunde kende nogen forandring på sig, fra han var ung. Mod sagt, svarede han, at det jo var godt, om andre kunde det. Hans egen fornemmelse kom kun af, at han i en sjelden grad havde holdt sig ung. Han var bleven gammel, uden at være ældet. „Jo nærmere en ting er ved sit udspring, desto yngre er den . . . jeg vil sørge, dersom jeg i

morgen ikke er bleven yngre end igår —“ disse mester Eckardts ord¹⁾ var ofte på hans læber.

Men denne ungdom bevæger sig ikke henimod tiden, men henimod evigheden. Det er den, der har sin daglige fornyelse i hans ovennævnte søndagsmorgensbøn.

Den 4. april 1887 blev hans og hans hustrus guldbryllup fejret ved en fest på Skydebanen, hvortil venner havde indbudt. En sum var indsamlet, hvorfor der skulde males et portræt af ham, som efter ægtefællernes død skulde skænkes til Frederiksborg slots museum. For hvad der blev til overs af den, skulde han og hans familie foretage en rejse til Norge. A. Jerndorff malede ham stående på prædikestolen i Vældegård gymnastiksal, og den samme kunstner havde med hensyn til Norgesrejsen tegnet et billede af ham ridende på sit lange piberør til Norge, med hustru og børn og børnebøn bag efter sig. Rejsen gik også for sig samme sommer. Endnu i 1890 var han atter i Norge til sin næstældste datters sølvbryllup. Men da var hans hustru ikke med ham. Hun var død i julen 1889. Aldrig har jeg set en præst bruge jordskovlen, som han brugte den ved hendes bisættelse i Gentofte kirke. Han svang den bogstaveligt over sit hoved som et slagsværd imod alle verdens magter, mens han udtalte ordene: „og af jorden skal du igen opstå.“

I sommeren 1891 talte han for første gang i sit liv i sin dåbskirke, Borre på Møen. Hans tekst var 2. Kor. 5, 9.: „Vi beflicte os på, hvad enten vi er hjemme eller ikke hjemme, at være Herren velbe-

¹⁾ H. L. Martensen: „Mester Eckardt“ s. 20.

hagelige.“ „Her i denne kirke,“ sagde han, „sad jeg tit og hørte på præstens prædiken, gamle Panums ord, der vel gik uforstået forbi mig, men dog gav mig en anelse om, hvad jeg var kaldet til.“ For 40 år siden havde den daværende præst nægtet ham at tale i den. „Nu er det sagtens sidste gang jeg står på min fødeøes grund, og mit hjerte banker imod eder — o, at vi alle, I og jeg, kunde finde hinanden igen i paradiso- og himmerigshjemmet.“ — Samme sommer talte han for sidste gang i sin gamle Nasaretkirke i Ryslinge, ved festen på 25årsdagen efter dens indvielse. Her var teksten „de fire sejlture på Genesarets sø“: den syndige Simon Peters kaldelse til menneskefisker i Guds rige (Luk. 5.); — stormen, der lagde sig på Herrens ord (Matth. 8.); om end kun „som en storm i et glas vand“ imod „de store stormtider i kristenheden“, dog „et vejr og en bølgegang, der truede vor båd i „folkekirken“ (1865); — Herrens vandring på havet (Joh. 6.) ikke som et „spøgelse“, men i ordets levende dragt: „det er mig, frygter ikke;“ — og endelig fortællingen i Joh. 21. som et forvarsel på Herrens genkomst, da Johannes's ord skal lyde fra en millionfoldig røst fra række til række: „Det er Herren — det er Herren.“¹⁾

Efter deltagelsen i en familjefest i Jylland prædikede han atter nogle gange på Vældegård. Sidste gang han stod på en talerstol var, da han d. 27. november talte for Santalmissionen ved missionsugen i København om Matth. 18, 2.: det er barnets tro på faderordet, der gør det til de voksne disciples forbillede.

1) Begge disse prædikener er trykt som tillæg til hans „Personlige oplevelser“ III.

Han angrebes af influenza. På sin 82årige fødselsdag sad han dog livlig og glad i kresen af slægt og venner. Ind under jul tog sygdommen til. Kun sjelden kunde han gå ud, og da altid støttet af andre. Kort før fastelavn nød han nadveren i sit hjem, betjent af J. H. Monrad. Dagen efter faldt han bevidstløs om i Bernstorffs park og sukkede, da han kom til sig selv: „Herre, gør med mig, hvad du vil, blot min sjæl må blive frelst.“ Nu måtte han gå til sengs. Sygdommen viste sig at være mavekræft. Med stor tålmodighed gav han sig ind under plejen og kunde endnu spøge med sit gamle lune: „Vi taler så meget om, hvor dejligt det er at komme i himmerig; og når så vi skal derind, gør vi alt, hvad vi kan, for at blive derfra.“

Efterat der var gået hul på en stor og pinlig byld, blev han bedre og kom atter op en del af dagen. Men kræfterne svandt. Mange venner gæstede ham, men korte stunder ad gangen. Naturlig søvn kunde han ikke få, og en ulidelig kvalme, der, mere end smærten, ledsagede sygdommen, hindrede ham i at tage mod føde. Midt i juli måned blev det prøvet, om ikke en forandring af opholdsted kunde være gavnlig, og han tog da imod en gæstmild indbydelse fra Gunni Buscks enke, der boede på et landsted i Vedbæk. Men kun i en 8—10 dage holdt han ud at være hjemmefra.

Så kom den sidste dag. Han lå stille hen, men hans store, klare blik hvilede på hans børn, hvoraf de fleste var samlede om hans leje. Han kunde kun vanskeligt tale. Dog, da hans søn Uffe kom ind til ham, rejste han sig op og sagde med kraftig stemme, idet han tog om ham: „Korset, korset! Amen!“ —

summen af alt, hvad han havde prædiket. — En af hans døtre sagde om aftenen til ham: „Nu kommer Jesus snart, fader!“ — „Ja, snart“ hviskede han. Ud på natten fik han et heftigt opkastelsesanfald, hulkede derefter en lille stund, og sov så ind.

„Når jeg er død, skal I synge halleluja,“ havde han engang i sygdomstiden sagt til de to døtre, der plejede ham daglig. Dette „halleluja“ vil være hans bedste eftermæle. Men ved hans bære sagde yderligere V. J. Hoff: „Det er et langt, bevæget og såre indholdsrigt liv, som nu er afsluttet. Han har grebet dybt ind i hele den åndelige livsudvikling i Danmark i de sidste menneskealdrer. Hans ord lød, varmt og vægtigt, med i mange af tidens kampe. Han var en ædel stridsmand. Alle, der kendte ham, selv om de ikke delte hans syn og mening, bøjede sig for den ridderlighed i sindet og den overbevisningens varme, der bar hans vidnesbyrd. I vanskelige og uklare tider var det velgørende at høre hans mandige og hjærtevarme røst, agte på hans åbne færd. For dette skylder vi ham en hjærtelig tak.“

Hans og hans hustrus støv hviler under Nasaret-kirkens mur. Dør står hans mindesten, og dør fortsættes hans gærning.¹⁾

1) Om Birkedals sidste år og dage se yderligere „Mindeblade“ om ham og hans hustru. 1892.

INDHOLD AF 2. HALVBIND

	Side
Bjørnson og religionsforkyndelsen	5
Strid om trosbekendelsens brug	28
Forhold til folkehøjskolen og Santalmissionen. — Syvtiårs- fest	43
„Dansk folkeblad“. Ny ungdom. E. Brandes's valg . . .	64
Askovmødet 1881 og præstefriheden. Ny tiltale for provsteret	87
Fortsat kirkelig kamp	119
Afsked fra præstegærrningen	140
I solnedgangen	159

RETTELSE:

Side 148, l. 2 f. n.: oprejse, l. opveje.

NAVNELISTE

TIL „VILHELM BIRKEDAL“ I—II 1809—70 OG DENNE BOG
(BETEGNET VED I, II, IIIa OG IIIb)

- Abel, L., provst, I 179 189.
Agerbæk, H., præst, I 328 330 358. II 12 25 77 146 152 330.
Allen, C. F., professor, I 104 378. II 57.
Andersen, F. V., provst, dr. theol., IIIb 105.
Andresen, P. M., præst, I 92.
Andræ, C. C. G., gehejmeetatsraad, I 21 23 f 37. II 57.
Appel, C., frimenighedspræst, II 447 448. IIIa 153 ff. IIIb 166.
— Kr., friskolelærer, IIIa 107.
Arvesen, O., norsk højskoleforstander, II 294. IIIa 37 66 81.
IIIb 20 22.
- Balslev, V., præst, IIIa 130.
— C. F., biskop, IIIa 163.
Baggesen, C., præst i Bern, II 241.
— R. J., præst, I 358. II 18.
Bang, P. G., gehejmekonferensråd, I 209.
Barfod, Fr., forfatter og politiker, I 10 34 79 84 95 100 106 f
131 170 171 193 205 225 271 291 320. II 57 123 283
331. IIIa 116 132. IIIb 62 65 168.
Barfod, J., præst, II 256.
Bay, N. H., købmand, I 135.
— R., komponist, I 115.
Bech, M., f. Fischer, I 324 328.
Bechmann, H. G., II 73.
Beck, V., præst, II 392 f. IIIa 109. IIIb 175 f.
Berg, Chr., politiker, IIIa 13 68 107 111 138. IIIb 69 79 80
141 143 145.
Bergmann, C., svensk præst, II 456.
Bernhoft, norsk redaktør, II 294.

- Berntsen, Kl., konsejlspræsident, IIIa 119. IIIb 83.
- Beyer, S. M., provst, I 122 230.
- Bille, C., redaktør, amtmand, II 114 125. IIIb 49.
- Bindesbøll, S. C. V., biskop, II 224.
- Birkedal, A. J., f. Husum, I 8 11 27 f. II 331 f.
- Gram, II 104 f.
 - K. M., f. Hansen, I 34 f.
 - L. F., f. Parelius, I 6.
 - L. H., forpagter, I 8 11 27.
 - L. N., degn, I 6 f 31.
 - L. N., læge, I 10 20 29 33 f 38.
 - U., præst, IIIa 102. IIIb 193.
- Bjerre, N., overavditør, herredsfoged, II 275 f. IIIb 172.
- J., kultusminister, IIIb 119.
- Bjerring, V. M., cand. med., I 93.
- Bjørnbak, L., skolelærer, politiker, IIIa 127.
- Bjørnson, Bj., II 428 451 f. IIIa 10 29 35 37 39 46 f 63 f
66 f 79 105 122 f. IIIb 5 f 69 71 72 89 96 97.
- Bloch, G., grosserer, I 91 106 128f 156 170 202 203 228 325.
II 224 225.
- Bloch, J. V., provst, I 50 60 f 70 72 89 102 104 139 147 165
202 282 303 326. II 104 210 369. IIIa 90. IIIb 168.
- Bloch, Oline, f. Hadsund, I 91 136 155 183 239 325.
- Bluhme, C. A., konsejlspræsident, II 117 125 334 346.
- Blume, P. E., provst, II 289. IIIb 179.
- Blædel, L., præst, I 282 290 299 302.
- N. G., præst, II 198f. IIIa 86 f 96.
- Boisen, C., stiftsprovst, I 328.
- Fr., højskoleforstander, politiker, IIIb 79 80 164.
 - F. E., præst, I 208 225 f 329 378. II 52 294 304 370
428. IIIa 21 68 106 116 121 148 f. IIIb 17 21 164.
- Boisen, L. N., præst, II 41.
- P. O., biskop, I 278.
 - f. Nannestad, bispinde, II 44.
- Borch, Chr., præst, IIIb 138.
- Brachmann, tysk præst, II 170 174 179 184.
- Brammer, P. G., biskop, II 101 103.
- Brandes, E., forfatter, politiker, IIIb 79 f 141.
- G., professor, IIIa 8 23 34 45. IIIb 7 9 13 27 68
78 125.

- Brandt, præst i Ringkøbing, I 177 189 196.
 — C. J., præst, I 345 347. II 57 284 443. III a 66 166
 185. III b 18 23 27 52 89 132 171.
- Brandt, J. S., præst, II 39 78 f 146 410. III a 116.
- Bredsdorff, C. H., præst, II 78.
 — M. T., præst, II 411. III a 158.
- Bruhn, K., f. Schönau, I 196.
 — Th., proprietær, I 196.
- Buchwaldt, N. A., præst, III b 40 41.
- Brun, Lyder, norsk præst, II 292.
- Bruun, Chr., norsk højskoleforstander, præst, III a 81. III b 9 f.
- Brücker, V., præst, III b 127 136 172 174.
- Brøndsted, P. O., arkæolog, I 115 229.
- Burchardi, A., mejeriforpagter, II 430.
- Busck, G., præst, I 329. II 260 f. III b 193.
 — J. M., f. Bech, I 329. III b 193.
- Børresen, C. L., præst, I 225.
 — H. P., missionær, III b 51 f.
- Calmette, kammerherreinde, II 53 f.
- Carlsen, Franziska, I 330.
 — H., godsejer, politiker, II 437 441. III b 88 89.
 — C. S., f. Krag-Juel-Vind-Frijs, I 330.
- Caroline Amalia, dronning, I 236. II 380.
- Caspari, C. P., professor, II 291 298 460.
- Christensen, Baltazar, politiker, II 126 441.
- Christiani, E., præst, II 311 417. III a 116.
- Claudi, S. V., stiftsprovst, III a 165.
- Clausen, E. Th., præst, I 227 329 348.
 — H. N., professor, I 84 259 f 378. II 103 352. III a 86 89 96.
 — Joh., præst, II 392 f 425 427 443. III a 108 114 f 130
 134 158 176 178.
- Collin, Chr., norsk professor, III a 46 48. III b 5 8.
- Dalsgård, J. N. L., præst, III b 18 28.
- Damgaard, A. K., stiftsprovst, I 299 f 301 302.
- Dan, Adam, præst, III a 85.
- Dinesen, L., politiker, III a 16 f.
- Dorph, Charlotte, I 57. II 46.
 — Fr. M., f. Aagaard, I 22.

- Dorph, P., præst, I 21 22 f 66 89 94 103 106 170 329. II 48. III b 168.
 Drachmann, H., digter, III a 137. III b 74.
 Dreyer, J. G. B., præst, II 88.
- Ebbesen, norsk badelæge, II 268.
 Elmquist, Th., præst, III b 179.
 Engelbreth, H. P., provst, II 97.
 Engelstoft, C. T., biskop, I 260. II 103 107 f 338 443.
 Esbensen, J. R., præst, II 17.
 Eskesen, M., friskolærer, forfatter, III a 69.
 Estrup, J. B. S., konsejlspræsident, II 376. III a 130. III b 141
 143 145.
- Faber, N., biskop, I 218.
 Falck, H. P., præst, II 81.
 Falkenstjerne, F., højskoleforstander, præst, III b 125.
 Feldner, tysk præst, II 162.
 Fenger, E., læge, politiker, I 373 377. II 57.
 — J. F., præst, I 208 227 280 329 352. II. 52 91 102
 224 443.
 Fenger, Kr., livlæge, I 43 52.
 — P. A., præst, I 46 86 208 226 329. II 52 104 109. III a
 98 f 104 116.
 Fischer, J. C. H., kultusminister, III b 49 141.
 — Karoline, I 324.
 Fog, B. J., biskop, III b 170.
 — C., præst, I 70 90 105 170 229. II 109.
 — S. C. E., præst, I 90.
 Frederiksen, L., gårdejer, forfatter, II 39 387 432. III a 107
 114. III b 44.
 Frijs, C. E., greve, konsejlspræsident, II 375 f.
 Frimodt, R., præst, III a 86 90 III b 53.
 Fritz, F. K., præst, II 81.
 Fuglede, F. K., præst, II 57.
 Fyhn, J. J., præst, I 29 f 53 60 329.
- Gad, K. S., biskop, II 34 107.
 — O. K. L., præst, II 224.
 Gejer, E. G., svensk digter og historiker, II 118.
 Gladstone, W. E., engelsk politiker, III b 82.

- Glahn, H. Egede, stiftsprovst, III a 89.
 — H. V., præst, I 303.
- Graae, G. F. A., præst, I 303.
- Gram, H. B., læge, I 41 f.
- Grove, C., højskoleforstander, III a 68 116. III b 35.
- Grundtvig, E., provst, I 143.
 — F. L., præst, III a 121.
 — N. F. S., biskop, I 26 48 85 213 215 216 220 229
 230 238 295 350 366 368 372 378. II 62 f 83 139 195 f
 216 352 369 380 415 430 431 440. III a 23 29 59 63 72
 160. III b 6 7 17 20 21 120 121 160 166.
- Gude, L., domprovst, II 42.
- Gunnerus, J. E., norsk præst, III a 42 44.
- Gyllembourg, Th., f. Buntzen, I 67 73.
- Hahn, J., præst, I 208.
- Hald, K. H.- provst, II 93 f.
- Hall, C. C., konsejlspræsident, I 66 70 73 89 98 102 130 171
 228 310. II 41 57 202 224 259 282 305 310 335 f 441.
 III a 167 f. III b 165.
- Hall, Marie, f. Brøndsted, I 90 228. II 306 354. III b 165.
 — P. E., provst, I 83.
- Hammerich, A. M., f. Aagaard, I 90.
 — Fr., professor, I 260 365. II 145 294. III a 114
 116 120 132. III b 190.
- Hammerich, M., skolebestyrer, I 90. II 56.
- Hansen, Aleth., kultusminister, II 446 449.
 — Emma, f. Fischer, I 324.
 — Erik, gårdejer, III a 114.
 — Frits, norsk højskoleforstander, III b 10.
 — Hans, gårdejer, III a 114.
 — J., skolelærer, III a 125 f.
 — Jens, gårdejer, III b 40.
 — J. A., politiker, II 115 126 344 375. III a 13 19 21
 111. III b 89.
- Hansen, Kr., gårdejer, II 146 422. III a 108.
 — P., fæstebolsmand, II 144.
 — Rs., højskoleforstander, III a 114 162. III b 64 65 158.
 — Tyge, gårdejer, III b 39.

- Hartmann, S. F., norsk præst, II 301.
- Hass, L. D., præst, I 208
- Hassenfeldt, C., præst, I 195 200. II 179.
- Hauch, J. C., digter, professor, I 67. III b 7.
- Hauge, A., norsk præst, II 292.
- H. N., norsk opvækkelsesprædikant, II 291 297.
- Hedlund, S., svensk redaktør, III a 56 70.
- Heiberg, A. K. L., provst, II 97 146.
- Gustav, præst, III b 18.
- J. L., digter, I 66.
- Helland, A., købmand i Bergen, II 150 267 297 420.
- Helveg, Fr., præst, II 313 365.
- L., præst, dr. theol., II 81 217 291 413 430 448 f.
III a 121 158 164 165. III b 62 164 178.
- Henrichsen, C. S., højesteretsadvokat, III a 167 169.
- Hersleb, O. M., herredsfoged, I 309.
- Hertel, H. V., præst, I 328.
- L., præst, III b 54.
- Hertz, H., digter, I 67.
- Hoff, V. J., præst, III b 103 113 115 118 129 157 194.
- Hofacker, L., tysk præst, III b 5 6.
- Holdt, A. C. C., redaktør, III b 63.
- Holm, H., politiker, III b 80.
- J. A. L., præst, I 271.
- J. N., byfoged, I 123. II 340.
- S., præst, III b 92.
- V., præst, III b 54.
- Holst, H. P., digter, I 88 111.
- Holstein-Ledreborg, greve, politiker, III b 79.
- Holstein-Holsteinborg, F. A., greve, I 272.
- L. H. C. H., greve, politiker, III a 13.
- Holten, H. K., provst, I 167 170 171. II 51.
- N., præst, I 167. II 289.
- Honorée, A., missionær, I 328.
- Hostrup, C., digter, præst, II 284 448 449. III a 69. III b 75 171.
- Hungebjerg, Maren, II 277 f.
- Husted, konsul, I 193.
- Husum, A. G., f. Weile, I 9.
- Th., præst, I 9 29.
- P. L., præst, I 9 19 56 135 165 230.

Hvalsøe, J. J. L., præst, II 18.
Høffding, H., professor, II 203. III b 78.
Høgsbro, S., politiker, II 437 441. III a 14 f 20 21 56 68 69
111 115 117 131. III b 88.
Hørup, V., redaktør, politiker, III b 79 145.

Ibsen, E., overlærer, III a 126.
— H., norsk digter, III a 61.
Ingemann, B. S., digter, I 65 271 300 330.
Ingerslev, P., præst, III b 171.
Ingier, Fr., norsk provst, II 296.

Jakobsen, O., præst, III a 158.
— V., cand. theol., III b 54 58.
Janson, Kr., norsk digter, III a 81.
Jensen, Henning, præst, redaktør, III b 125 128.
— Jens, gårdejer, folketingsmand, II 146. III a 17.
Jerndorff, A., maler, III b 191.
Johanssen, G., rigsdagsmand, III b 63.
Johnsen, Gisle, norsk professor, II 291 294 295 f 298.
Jung, J., proprietær, I 122.
Jungersen, A. C., provst, II 384.
— Fr., præst, III a 36 149. III b 91 131 169 f.
Justesen, P. S., skolelærer, III b 177.
Jørgensen, A. D., historiker, gehejmearkivar, III b 50 66 67.
— Jens, gårdejer, folketingsmand, I 378. II 441.
III a 17 21 121.

Kaarsberg, H. B., præst, I 122.
Kalkar, C. H., præst, dr. theol., I 34. II 292.
Kierkegaard, P. C., biskop, I 111. II 57 132 291 292 294
443 444 449. III a 95. III b 52 142.
Kierkegaard, Søren, II 73 203 f. III a 23 27. III b 76 87 89
93 97 187.
Kirkeby, A., præst, III a 116.
Kisbye, C. F., præst, II 77.
Knudsen, apoteker, I 193.
— Hans, præst, I 170. II 189.
— H. J. E., provst, I 193. II 8 9 17. III a 151.

- Knudsen, J. L., præst, III a 158 166. III b 91.
— Jak., forfatter, III b 125.
- Knuth, F. M., greve, udenrigsminister, I 92 130 170 229. II 41 43.
- Koch, E., præst, III b 92 165.
— H. P. G., provst, II 410.
— V. K. H., præst, III b 92.
- Koefoed, H. J., præst, I 279. II 40 152 285 411.
- Kold, Kr., højskoleforstander, II 29 f 37 41 58 213. III a 109.
III b 43 f.
- Konradsen, K. D., præst, III a 158.
- Kornerup, præst, I 282.
- Kragballe, Chr. M., præst, I 309. II 215. III a 149.
— F. L., prokurator, I 309.
- Kramer, L., kriminalretsassessor, I 93 170 228.
- Krarup, E. Chr., præst, I 146.
— F. F. S., præst, I 146.
— J. B., præst, I 139 143. II 49.
— M. Kr., f. Grundtvig, I 143.
— N. B., rektor, I 45 50 62.
— O. T. N., præst, II 146.
- Kromann, K. F. V., professor, III b 78.
- Køster, J., præst, I 302.
— Kr., præst, II 430 437 439. III b 88.
- Lange, A., norsk præst, II 301. III a 158.
- Langkilde, H., proprietær, II 146 410.
- Larsen, A. C., forfatter, bibliotekar, III b 77 78 104.
— Fr., gårdejer, II 146 163.
— Jens, indremissionær, II 145.
— N. F., handskemager, III a 114 116. III b 35.
— N. J., redaktør, politiker, III b 119.
- Lassen, J. A., provst, I 329.
- Laub, O. H., biskop, II 12 f 40 135 146 153 184 221 440. III a 99 f.
- Laursen, A., højskoleforstander, III b 91 f.
- Lehmann, O., minister, amtmand, II 309 310. III a 84.
- Leth, A., præst, III a 114. III b 34 95 96 99 102 116 135 165.
— Alb., præst, II 416.
— L. B., præst, II 146,
- Lillelund, H. B., præst, III a 158.
- Lind, P. E., biskop, III b 90.

- Lindberg, J. C., præst, I 47 208 220. III a 21.
 — N., præst, III a 20 118. III b 83 f 114.
- Lindbæk, J., højskoleforstander, III b 174.
- Lindholm, Fr., fulgmægtig, II 146.
- Lorenzen, C. N., præst, II 393 456. III b 140 148.
- Lund, J., højskoleforstander, III b 80 81.
 — R., præst, III a 159. III b 90 92 113 115.
- Lyng, G. V., norsk professor, III b 24 f.
- Løventhal, E., missionær, III b 57.
- Madvig, J. N., professor, politiker, I 381. II 103 444.
- Martensen, H. L., biskop, I 108 f 260 378. II 60 74 103 218
 312 f 361 380 f 440 443 446 453. III a 97 f. III b 53 55
 122 166 191.
- Mau, E., præst, I 208 337. II 40 78. III a 102.
- Melbye, M., præst, I 328 351 f 366 373 377. II 77 146 329
 347 430 448. III a 113 119 158 f. III b 164.
- Meyer, Birgitte, I 123 202.
 — J. Fr., urtekræmmer, kaptejn. I 122.
 — K. D. A., f. Beyer, I 122.
 — S. M., urtekræmmer, I 123.
- Moltke, C., greve, minister, II 126.
- Monrad, C. F., overlærer, III b 63.
 — D. G., biskop, I 94 103 106 111 131 170 284 362
 365 376 378. II 43 56 57 83 129 130 282 285 286 310
 334 f. III a 82 94. III b 165.
- Monrad, J. H., præst. III b 47 98 123 138 146 168 193.
 — L. V., præst, I 208.
- Munch, A., norsk digter, III a 69.
- Müller, J., norsk præst, III a 158.
 — L. Chr., præst, seminarieforstander, I 47 208.
 — Tage, biskop, I 174 f 176 187 206 248 260 314 322
 377 f 381. II 95.
- Müller-Eggen, norsk-amerikansk præst, III a 86.
- Mynster, Chr., præst, II 26 47.
 — J. P., biskop, I 78 85 170 209 218 230 249 259.
 II 60 84 f 131 143. III b 131.
- Møller, C., præst, I 302.
 — Chr., biskop, III a 31.
 — Chr., lægprædikant, II 378.

Møller, H., forstander, I 378.

— L. O., præst, II 313. III a 113 116. III b 30 f 34 36
78 133 f.

Nielsen, Fr., professor, biskop, III a 94 III b 56 f.

— Jørgen, gårdejer, III b 39 f.

— Knud, gårdejer, II 146.

— Ole, gårdejer, III a 126.

— Peder, købmand, II 146.

— R., professor, II 452 f. III a 24 f. III b 70 77 134.

— Zak., forfatter, professor, III b 168.

Nutzhorn, H., professor, III a 157.

Nyegård, L., præst, III b 18 47 73 77 96 125 138.

— P. N., proprietær, justitsråd, I 330.

Nygård, Fr., præst, III b 90 115.

Nørregård, J., højskoleforstander, dr. phil., III a 68. III b 46
86 115.

Oldenburg, Th., præst, I 208.

Olsen, F. C., rektor, I 301.

Ostermann, overlærer, politiker, II 57.

Ottesen, lægprædikant, politiker, II 57.

Paludan-Müller, J., provst, dr. theol., III b 105.

Panum, præst, III b 192.

Pedersen, M., gårdejer, folketingsmand, III a 145.

Petersen, Cornelius, gårdejer, folketingsmand, II 146.

— P. N., præst, III b 132.

Pingel, V., overlærer, III b 49.

Plenge, Anna, f. Fischer, I 319 323. II 57.

Plesner, J. H., præst, III b 56.

Ploug, C., redaktør, I 129. II 309. III a 15 30 36 46 52 f 71 f 105
119. III b 79 172.

Pontoppidan, M., præst, III a 52. III b 24 41 49 75 86 96
101 102 123 125 127 171 172.

Povlsen, A., højskoleforstander, III b 146 f 149 150 f.

— K., præst, III b 141 148 f.

— L. B., frimenighedspræst, II 449. III b 92 95.

Pusey, E. B., professor i Oxford, I 304.

- Rantzau, A. F., greve, III b 157.
- Rasmussen, P., gårdejer, I 377. II 146.
- Rayn, Jørgen, gårdejer, III b 128.
- Reedtz, H. C., udenrigsminister, II 117.
- O. A., proprietær, I 318 (se rettelse bag i II).
- Rimestad, Chr., redaktør, III a 80.
- Rosenberg, C., litteraturhistoriker, III a 15 56 79 115 125.
- P. A., forfatter, censor, III b 119.
- Rosenørn, M., minister, amtmænd, II 117.
- Rosenørn-Teilmann, C. P. T., kultusminister, II 355 f 376 440 443.
- Rothe, C., stiftsprovst, II 143 438. III b 105.
- Rudelbach, A. G., præst, dr. theol., II 67 85 137 f 197 225 258.
- Rudmose, skolelærer, I 205.
- Ryding, forstander for baptistsamfundet, II 91.
- Rønne, B. F., præst, I 272.
- C. F., præst, I 208 273 347. II 393 396 f.
- Rørdam, Charlotte, f. Birkedal, I 10 20 53.
- H. C., præst, dr. theol., I 328 373 262 372.
- H. N. K., præst, I 135 II 49.
- T. Sch., præst, I 60.
- T. Skat, biskop, III a 95 114 161 f. III b 28 f 105 f 129 170 171 178.
- Rørdam, Th. L., præst, III a 91. III b 22 28 31 34 84 178 179 180.
- P., præst, II 437. III a 9 109 114 116 120. III b 88.
- Scavenius, J., kultusminister, III b 114.
- Scheel-Plessen, C., Greve, overpræsident, III a 17.
- Schjørring, J. L. N., præst, II 227 236. III b 170.
- P., borgmester, II 352 441. III a 166.
- Schleppegrell, F. A., general, I 365.
- Schou, Th., oberstløjtnant, III a 134.
- Schousboe, J. C., provst, I 302. III a 165.
- Schrøder, L., højskoleforstander, professor, I 353. II 300. 414. III a 157 158 163. III b 44 46 48 86 91 99 112.
- Schøler, H. V. R., præst, politiker, II 57.
- Sevel, A. F., præst, II 13.
- Sibbern, F. C., professor, I 77 85 f II 112.
- Sick, J. P. K., overlærer, II 329.

- Skau, P., gårdejer, IIIa 156.
Skrefsrud, L., missionær, IIIa 141. IIIb 55 f.
Skrumsager, J. N. H., gårdejer, IIIa 156.
Skræppenborg, P. L., I 275 f 278 324 327 f 346 373. II 95
294 390 f 414 f 456 IIIa 40 42.
Sohlmann, A., svensk redaktør, IIIa 47.
Spandet, N. M., overretsassessor, politiker, II 81.
Speyer, Joh., apoteker, I 319.
Stemann, P. C., statsminister, I 195 236.
Steenberg, G., læge, II 46.
Stockfleth, N. V., norsk præst og missionær, II 271.
Strøm, G., præst, landstingsmand, II 81 146 285 328 440 443.
Sveistrup, H., præst, I 273 281 282 328 361. II 108 150 447 f.
IIIa 153 158 171 f.
Svendsen, H. J. M., præst, seminarieforsøger, I 354 356 f
375. II 448. IIIa 12.
Sverdrup, Jak., norsk politiker, IIIa 48 70.
Sørensen, R., skolelærer, I 362.
- Tang, P., præst, I 282.
Termansen, N. J., gårdejer, politiker, I 59 343 f. II 414 444.
IIIa 17 30 40. IIIb 57 112.
Thomander, J. H., svensk biskop, II 226. IIIb 112.
Thomsen, A., forpagter, I 9 28.
Thorlacius, byskriver, I 193.
Tidemann, A., norsk maler, II 267 272 ff
Tillisch, F. F., amtmand, minister, I 209.
Topsøe, F. W., præst, IIIa 166.
Trandberg, P. K., frimenighedspræst, II 377 f 434 f.
Treschow, T. W., højesteretsadvokat, I 209.
Tryde, E. C., stiftsprovst, I 220 230 249. II 103.
Tscherning, A. F., oberst, politiker, I 157. II 57 83 119
127. IIIa 21.
- Ullmann, V., norsk politiker, amtmænd, IIIb 20 21 22 23 89
123 173.
- Wagner, L., præst, IIIa 158 169.
Wahl, J., provst, IIIb 61.

- Weber, tysk læge, II 158 164 178 184.
Weldingh, kaptejn, I 123.
Wergeland, H., norsk digter, III a 49.
Wexels, W. A., norsk præst, II 288 290 292 296 297.
Wexelsen, Fr., norsk præst, II 297 420. III a 39 42. III b 20 22.
Viborg, C. F., præst, II 77 92 99 145 146. III a 116.
Wilckens, Cl., professor, III b 78.
Willemoes, J. G., præst, II 47.
Winsnæs, Fr., norsk præst, III a 158.
Winther, G., politiker, III a 21 111.
— Th., præst, III b 96.
Vodskov, H. S., forfatter, III b 78.
Worm, Poulaine, III a 68.
Worsaae, J. J. A., professor, kultusminister, III a 166.
Wullum, Erik, norsk forfatter og redaktør, III a 37.
- Zahle, J., provst, I 281.
Zeuthen, Fr. L. B., dr. phil., præst, II 8 132 140 f 184 197.
Zytphen-Adeler, G. F. O., godsejer og politiker, III a 18.
- Øhlenschläger, A. G., digter, I 18 25 66 77 111 378. III b 7.
Ørsted, A. S., retslærd, minister, I 249. II 125 131.
— H. C., professor, I 72, II 86 125.
Østergaard, Kr., præst, I 272 282 326 330 342. II 136 149 228.
- Aagaard, G., prokurator, politiker, I 66 89 90 94 170 229. II 41
42 43 224 f.
Aagaard, H. H., godsejer, I 89.
— Marie, f. Koës, I 89.
-